

Almanach

**Aktuálne otázky svetovej ekonomiky
a politiky**

Ročník III.
Číslo 2/2008

ALMANACH

Actual Issues in World Economics and Politics

Faculty of International Relations

University of Economics in Bratislava

Volume III

Almanach

**Aktuálne otázky svetovej ekonomiky
a politiky**

Ročník III.
Číslo 2/2008

ALMANACH

Actual Issues in World Economics and Politics

Faculty of International Relations

University of Economics in Bratislava

Volume III

Redakcia:

Fakulta medzinárodných vzťahov Ekonomickej univerzity v Bratislave
Dolnozemska cesta 1
852 35 Bratislava
Tel.: 00421 2 624 11 856
E-mail: skvrnda@dec.euba.sk

Hlavný redaktor: doc. PhDr. František Škvrnda, CSc.

Redakčná rada: prof. Ing. Víťazoslav Balhar, CSc.
prof. Kiyoshi Kasahara
doc. Milan Kurucz, CSc.
prof. PhDr. Zuzana Lehmannová, CSc.
doc. PhDr. Ján Lid'ák, CSc.
prof. Ing. Ľudmila Lipková, CSc.
Ing. Ladislav Lysák, DrSc.
prof. PhDr. Ľudmila Malíková, CSc.
doc. PhDr. Milan Márton, CSc.
doc. JUDr. Stanislav Mráz, CSc.
JUDr. Peter Rusiňák, CSc.
doc. PhDr. René Pawera, CSc.
doc. PhDr. Dalibor Vlček, CSc.

Výkonný redaktor: Ing. Miroslav Mojžiš

Recenzenti: prof. Ing. Víťazoslav Balhar, CSc.
prof. Ing. Ľudmila Lipková, CSc.
prof. JUDr. Ľudovít Tóth, CSc.

Vydavateľ:

Vydavateľstvo EKONÓM

**Za obsahovú stránku príspevkov zodpovedajú autori.
Príspevky neprešli jazykovou úpravou.**

Registračné číslo: 3622/2006
ISSN 1337-0715

Obsah

State

Balhar Vít'azoslav 6

Čína už prezentuje tretiu najsilnejšiu globálnu ekonomiku sveta

Lid'ák Ján 15

Medzinárodná migrácia v Európe v jej historickom kontexte

Weiss Peter 33

K otázke vymedzenia zahraničnej politiky štátu

a jej základných determinánt

Diskusia

Budjač Milan 78

Vzťah medzinárodného a európskeho práva

na príklade bilaterálnych investičných zmlúv členských štátov EÚ

Gálová Lucia 102

Teoretické otázky vzťahu ekonómie a životného prostredia

Greguš Peter 113

Spor medzi I. Kantom a G. Herderom o filozofiu dejín

Juza Peter 126

Stredná Ázia – geopolitika, konflikty a extrémizmus

Kálmanová Zuzana 143

Príčiny migrácie a migračné trendy

Lipková Beata 155

Transformácia spoločného trhu európskeho hospodárskeho

spoločenstva na jednotný trh európskej únie

Rusiňák Peter 180

K niektorým aspektom vonkajších vzťahov Európskej únie

Zágoršeková Marta B. 202

Miesto kultúrnej dimenzie medzinárodných vzťahov

v teórii medzinárodných vzťahov

Informácie

Barátová Jana 219

Feministická filozofia a pokračovanie diskurzu (po rokoch)

Majtánová Katarína	236
Využitie symbolov v hospodárskej diplomacii Francúzskej republiky	
Mizera Radoslav	246
Udržateľný rozvoj – základné historicko-filozofické súvislosti	
Semmler Pawel	254
Futurologia – nowe oblicze stosunków międzynarodowych (krótkie wprowadzenie)	
Сидоренко Вячеслав	266
Приказ в уголовном праве Российской Федерации	
Šul’ga Sergej Vitalievič	276
Приказ, как квази – источник международного права	
Vokálová Emília	287
Diplomatické styky Slovenskej republiky s Vatikánom v ich historickom kontexte	
Woltemar Richard	300
K teoretickému vymedzeniu energetickej bezpečnosti v kontexte medzinárodnej bezpečnosti	
<u>Recenzie</u>	
Klingová Simona	310
Michael Stürmer: Welt ohne Weltordnung. Wer wird die Erde erben?	
Plško Lubomír	316
Viktor Ivanovič Beljajev: Marketing: základy teórie a praxe	
Weiss Peter	319
Jan Eichler: Mezinárodní politika II	
Informácie o autoroch	323
Pokyny pre prispievateľov	326

Čína už prezentuje tretiu najsilnejšiu globálnu ekonomiku sveta

Vítězoslav Balhar

Abstract

The People's Republic of China represents in 2007 the third strongest economy in the global world. The China after 1970s looked for the best reform strategy that would bring a sufficient amount of foreign capital. The new open door policy appeared to be very effectual and had the economic proposition in the annual inflow foreign direct investment in the 1980s and 1990s. It accelerated the growth of GDP, improved extremely export performance and helped to create the modern economy in China.

However that policy had some controversial consequences – mainly the general difference in economic level between the coastal provinces and the inland, and also the majority of men in the population of amount over 50 million.

Key words: China, the third strongest economy, the global world, reform strategy, foreign direct investment, the growth of GDP, export performance, the modern economy.

Najvýznamnejšou a epochálnou zmenou súčasného globalizovaného sveta je skutočnosť postavenia Číny – síce najľudnatejšej krajiny sveta v roku 2007 už na treťom mieste ekonomicky najsilnejšej svetovej krajiny /hodnotenie v kurze podľa parity kúpnej sily:www.cia.gov/libraly/publications/the-world-fact-book/.

Poradie podľa vyprodukovaného hrubého domáceho produktu v roku 2007 je nasledovné:

1. Európska únia 14,4 bilióna US \$
2. USA 13,8 bilióna US \$
3. Čína 6,9 bilióna US \$
4. Japonsko 4,3 bilióna US \$

Je to obrovský a bezprecedentný úspech sociálno-ekonomického rozvoja v pomerne veľmi krátkom historickom období a súčasne v najľudnatejšej krajine súčasného globálneho sveta. Doteraz žiadna vláda na svete

nezlepšila ekonomické postavenie toľkých ľudí tak razantne a v tak krátkom časovom úseku ako vláda Čínskej ľudovej republiky /National Geographic Almanach geografie uvádza pre rok 2005 u Číny tieto základné údaje: rozloha 9 596 960 km²; počet obyvateľov 1 288 679 00; priemerná dĺžka života 71; HDP /obyv. 4 700 US \$/.

V čom spočíva podstata tohto ekonomického zázraku tak obdivuhodnej premeny Číny? Odpoveď môže byť nielen jednoduchá, ale ani nie jednoznačná. Podstata európskeho chápania odpovede môže byť nasledovná:

V druhej polovici 70 tých rokov 20. storočia končí v tejto krajine éra Maovho komunizmu sprevádzaná pravdepodobne najničivejšou devastáciou tejto obrovskej ázijskej krajiny s tak dlhou a obdivuhodnou históriou. Dôsledky tohto obdobia zaplatili životom desiatky miliónov ľudí –jednak v rámci pogromov „kultúrnej revolúcie“ či priamo na popraviskách, resp. najčastejšie pri hladomoroch, resp. pri obrovských záplavách.

V roku 1976 zomrel Mao Ce-tung. V rámci boja o nástupníctvo zvíťazil ekonomický pragmatik Teng Siao-pching. Oponenti „Gang štyroch“ vrátane vdovy po Maovi boli popravení a postupne vymenená celá vertikálna politická štruktúra.

Následne bola vyhlásená rozvojová stratégia pod heslom „nie je rozhodujúce, či je mačka čierna alebo biela, ale či chytá myši.“ Pre sféru ekonómie boli prijaté a realizované kapitalistické reformy po vzoru Hongkongu a Tchaj wanu. Realizovali sa rozvážne, ale i dôsledne.

V roku 1979 nový vládca Číny Teng Siao-pching vybral bezvýznamnú rybársku dedinu Sen-Ku za prvú „zvláštnu hospodársku zónu“. Sám určite ani netušil ako dramaticky zmení tvár celej Číny, i ekonomiku globálneho sveta – primárne cez zásadne nový model svetového obchodu.

Z malej dediny na južnom pobreží Číny, kde žilo len niekoľko desiatok rodín, sa stalo najrýchlejšie rastúce veľkomesto celého sveta. Dnes tam žije desať miliónov Číňanov a jeho mrakodrapy sú vyššie ako v New Yorku.

Súčasný ekonomický systém v Číne je vysoko liberálny – plno porovnateľný s tým, ktorý úspešne funguje v Hong-Kongu, Tchaj Wanu,

resp. v Južnej Kórei. Rozsah privatizácie je porovnateľný so Západom.. Zákonné normy pre ekonomickú sféru sú však podstatne ústretovejšie pre podnikateľský sektor a to tak v ideálnej pružnosti pracovného trhu, vstupe a výstupe z odvetví podnikania a najmä vo sfére stavebnej legislatívy, v podstate vždy v neprospech radového občana a v ideálnej polohe pre rozvoj podnikania.

Čína tak vo veľmi krátkom čase – za necelých 30 rokov sa zmenila zo zaostalej rozvojovej krajiny na popredného globálneho ekonomického hráča.

Najpresvedčivejšie je tu už druhé najvýznamnejšie miesto vo svetovom vývoze a je už len otázkou veľmi krátkeho času o získanie globálneho prvenstva v osobitne významnom kvalitatívnom úseku globálnej ekonomiky.

Svoje prvenstvo v tejto sfére podnikania Čína už získala a to v kvalitatívnej úrovni svetového obchodu – v tvorbe devízových rezerv: v roku 2007 vykazuje vyše 1,6 trilióna US \$. Tieto obrovské devízové rezervy využíva k posilneniu svojho významného strategického globálneho postavenie vo svetovej ekonomike, osobitne k významnému ekonomickému postaveniu v rozsahu celého afrického kontinentu.

1 Pohľad ekonomickej teórie na trvalo rýchly sociálno-ekonomický rozvoj chudobnej rozvojovej krajiny na príklade rozvojovej stratégie Čínskej ľudovej republiky

Trvalý rýchly ekonomický rozvoj chudobných rozvojových krajín patrí k významným fenoménom povojnovému vývoju druhej polovice 20. storočia v minulosti takýto rýchly ekonomický pokrok v rámci štátu história nezaznamenala.

Za uvedený trvalý rýchly ekonomický rozvoj určitej chudobnej rozvojovej krajiny prezentuje ekonomická teória len skutočnosť rozvoja presahujúci vyšší ako 7% rast hrubého domáceho produktu danej krajiny neprerušovane v čase štvrtstoročia - 25 rokov alebo viac. Voľba konkrétnych rozvojových postupov je rozdielna, výsledný proces rastu ekonomiky je však rovnaký – daný proces rastu má za následok podstatné zmeny príjmov a bohatstva: zdvojnásobenie príjmov danej i krajiny v každej dekáde pri trvalom 7% raste HDP.

Svetové hospodárstvo prezentuje 11 takýchto prípadov vysokého rastu, z toho osem v Ázii. Sú to krajiny Čína, Botswana, Hongkong – dnes už Čína, Indonézia, Južná Kórea, Malajzia, Qman, Singapur, Taiwan a Thajsko. Údaje rastu príjmov na jedného obyvateľa sú však nižšie následkom rastu populácie. Čína patrí k najnovším prípadom, avšak s najväčším počtom obyvateľstva. Súčasne prezentuje najvyššie tempo rastu ekonomiky a HDP s veľmi optimistickou prognózou rastu ekonomiky do budúcnosti.

Ekonomická teória nepredpokladá všeobecné rozšírenie tohto stáleho vysokého rastu HDP v rámci rozvojového sveta ako celku. Uvedený vysoký rast ekonomiky je možný len za optimálnych objektívnych aj subjektívnych podmienok každej konkrétnej krajiny. Prekvapenie pre budúcnosť sú však možné a najmä žiaduce.

Základným zdrojom rastu každej trhovej ekonomiky sú produktívne faktory – kapitál, práca a pôda. V súčasnej fázy rozvoja globálnej ekonomiky najvýznamnejší rozvojový faktor predstavuje kapitál. Konkrétny rast ekonomiky a HDP však závisí od voľby konkrétnych investícií a ich reálnej efektívnosti /1/ a súčasne na využití konkrétnej technológie v tvorbe tovarov a služieb – v podstate na využití konkrétnych vedeckých poznatkov /2/. Nasleduje aj tretí významný faktor a to zvýšenie rozsahu tej časti obyvateľstva danej rozvojovej krajiny, k ktoré sa zapojí do produktívnych pracovných procesov /3/.

Posledný uvedený faktor rastu produktívnej sféry práce má osobitný význam najmä v počiatočných fázach rastu a ekonomického rozvoja danej krajiny.

Osobitne významná je však tiež celková podnikateľská klíma danej krajiny smerom k rozvoju trhovej ekonomiky, k tvorbe vlastného kapitálu, najmä aktivity vlastnej podnikateľskej sféry k využitiu zahraničného kapitálu a tak aj k preberaniu daných podnikateľských rizík, tiež aj aktivity v smere decentralizácii ekonomiky a úsilie o novú podnikateľskú klímu, najmä v aktivitách rozvoja podnikateľských vzťahov v rámci globálnej ekonomiky. Žiaduce sú aj ďalšie aktivity v smere rozvoja podnikateľskej infraštruktúry, osobitne v smere rastu kvalifikácie tak podnikateľov, ako aj kvalifikovanej pracovnej sily.

Osobitný význam v rámci uvedeného trvalého hospodárskeho rastu má faktor postupnej premeny štruktúry ekonomiky: pokles hlavnej masy vidieckeho obyvateľstva v prospech podstatne vyššej produktivity a efektívnosti v nových rozsiahlych priemyselných odborov. V tejto skutočnosti spočíva tzv. ekonomický zázrak Čínskej ľudovej republiky – jednej z najľudnatejších štátov sveta. Obdobný kvalitatívny ekonomický rozvoj zaznamenáva aj India, t. č. prvá krajina sveta čo do počtu obyvateľstva.

Uvedený vývoj možno dokumentovať na príklade Číny. V rokoch 1980 až 2005 sa zmenila štruktúra vidieckeho obyvateľstva, ktoré zaznamenalo celkový pokles o 20%. V reálnych číslach je to obrovská kvalitatívna zmena. V uvedenom období trvalého rýchleho rastu ekonomiky Číny došlo k presunu neuveriteľnej masy čínskeho vidieka v rozsahu cca 250 miliónov, ktorý opustili vcelku zaostalé poľnohospodárstvo v prospech podstatne efektívnejšej práce na nových moderných strojoch /údaje The Wall Street Journal 23. januára 2007, str. 13/.

Doteraz nikdy v dejinách ľudskej spoločnosti a v tak krátkom čase 20 rokov nebola zaznamenaná obdobná kvalitatívna ekonomická premena niektorej krajiny. Obdivuhodný je však nielen kvalitatívny aspekt tejto premeny Číny na ekonomicky moderný štát, súčasne až neuveriteľným pôsobí rozsah tejto premeny.

Súčasne pre Indiu obdobné ukazovatele ukazujú pokles vidieckeho obyvateľstva pre roky 1980 – až 2005 v pomerne nižšom rozsahu: zo 77% na vykázaných 72% t. j. pokles o 5%. Konkrétne v Indii presun vidieckeho obyvateľstva do priemyselných oborov v rozsahu cca 53,4 milióna ľudí – čo predstavuje taktiež nezvyčajný progres a zásadnú zmenu pracovného trhu aj v Indii.

Pravdepodobne najvýznamnejšou zmenou k dosiahnutiu týchto zásadných zmien a trvalého ekonomického rastu v Číne aj v Indii je trvalá intenzívna ekonomická spolupráca s globálnym kapitálom a v uspokojovaní požiadaviek rýchlo rastúceho globálneho trhu. Je to predovšetkým v týchto rozvojových krajinách trvalý rast vývozov – cenovo na novej radovo nižšej základne, plne konkurenčne schopnej základne v porovnaní s ostatnou globálnou cenovou konkurenciou.

Táto skutočnosť má tiež svoj významný dopad v základoch ekonomickej teórie. Hodnotu tovarov a služieb nevytvárajú určité národné parametre. Hodnotu tovarov a služieb formuje množstvo spoločensky nutnej práce vždy z hľadiska globálneho rozsahu vrátane efektov globálneho outsourcingu.

Čína v svojej rozvojovej stratégii do budúcnosti usiluje o prvenstvo v globálnom svete ako celku a to nielen vo sfére hospodárstva. Je plne presvedčená o svojej jedinečnosti a svojom prvenstve, v podstate vo všetkých sférach a svetových dimenziách.

Čína sa veľmi zásadne zmenila predovšetkým ekonomicky a podstavením vo svete. Svoje prvenstvo prezentovala presvedčivo najmä v roku olympiády 2008, kedy ochromila svet ziskom najväčšieho počtu medailí: 54 zlatých, 21 strieborných a 28 bronzových /druhé USA len 36/38/38/.

Čína svoje svetové prvenstvo zdôvodňuje historickým vývojom – najdlhšou štátnosťou v dejinách ľudstva. Značné je úsilie o prekonanie tristo ročného poníženia posledného obdobia, kedy ich Západ i Východ neustále ponížoval, žili v obrovskej chudobe a boli bezvýznamní.

Dnes Čína prezentuje fantastické úspechy – nielen športové – ale najmä ekonomické: zaujíma tretie miesto v ekonomickom postavení v globálnom svete. Dnes v Číne už žije 300 tisíc dolárových milionárov a 400 dolárových miliardárov. Stá milióny Číňanov sa pozdvihli z odvekej chudoby a prezentujú ekonomicky strednú triedu. Svet musí už natrvalo s nimi rátať.

Napríklad v súčasnosti sa čínska banka ICBC /Industrial and Commercial Bank of China/ sa stala v polovici roku 2008 najziskovejšou bankou globálneho sveta a tiež aj prezentuje najväčšiu svetovú banku z hľadiska trhovej kapitalizácie svetových bánk: jej hodnota dosahuje 235 miliárd USD. Zisk tejto banky vzrástol v prvom polroku o 57%, kým ostatné svetové banky v dôsledku úverovej krízy oslabli.

Čína tejto novej situácie využíva bezprostredne k ďalšej globálnej expanzii. Nepoužíva však agresívne metódy. Koho v zahraničí potrebuje – toho si kúpi. V súčasnom svetovom vývoji sa stala značne nebezpečnou. V žiadnom prípade však vojensky, ale ekonomicky. Tu možno uviesť konkrétny príklad: Svetová banka poskytla v roku 2007 Kambodži

pôžičku 600 miliónov USD – spoločne s tvrdými podmienkami ich využitia a dôsledného vrátenia. Nasledujúci mesiac dala Čína tej istej krajine ďalšiu pôžičku 600 miliónov USD a nestanovila vôbec nič! „Tu to máte a robte s peniazmi, čo uznáte za vhodné.“ Kambodža jasala: to sú tí správni priatelia.

Presne obdobný postup volí Čína v rámci celého globálneho sveta. V prvoradom centre ekonomickej pozornosti je však celý africký kontinent. Čínske investície už pokrývajú väčšinu afrických štátov, osobitne tých so surovinovým bohatstvom, resp. strategickou polohou. Čína tiež vytvorila obrovský štipendijný fond pre afrických vysokoškolských študentov v rozsahu niekoľko desiatok tisíc študentov. Obdobné príklady čínskej ekonomickej expanzie možno vidieť aj v Ázii, Latinskej Amerike i ďalších častiach sveta. Môže vyspelý svet Čínu v tomto vývoji do určitej miery ovplyvniť? V žiadnom prípade nemôže! Jediní, kto v budúcnosti môžu s Čínou niečo urobiť, budú samotní Číňania.

Čína má však predsa jeden špecifický fenomén, ktorý by mohol v budúcnosti získať na význame so značnou obtiažnosťou úspešnosti riešenia. Čína po druhej svetovej vojne pod Maovým vedením prijala významné opatrenie smerujúce k zníženiu rýchleho rastu populácie a to politiky jedného dieťaťa v každej rodine.

V dôsledku realizácie tejto politiky rodičia postupne začali preferovať jedno dieťa v podobe cennejšieho jedinca – chlapca. Metódy uplatnené v tomto výbere mohli byť rôznorodé. Výsledok je však jednoznačný: na začiatku 21. storočia žije v súčasnosti v Číne najmenej o 50 miliónov mužov viac ako žien /ide o oficiálne čísla, podľa niektorých názorov môže byť však počet mužov až dvojnásobný k oficiálnym oznámeniam/. Táto situácia vytvára nový významný populačný fenomén. Žiaduce je aj jeho reálne riešenie. V normálnej spoločnosti každý mladý muž si hľadá svoju partnerku k založeniu budúcej rodiny, ktorá je vždy základom štátu. Riešenie tejto situácie je veľmi obtiažne. Čína by však už v súčasnosti mala podniknúť určité konkrétne opatrenia a hľadať reálne východiská k pozitívnemu riešeniu danej pomerne zložitej populačnej situácie.

Budúci pozitívny ekonomický vývoj Číny bude pravdepodobne naďalej pokračovať. Nebude však jednoduchý, priamočiary a bez určitých problémov. Západ v podstate víta a do určitej miery aj podporuje rozvoj Číny do úrovne priemyselnej spoločnosti jej bezproblémový rozvoj smerom krajiny moderných technológií. Jej prvenstvo v tomto smere však už tak jednoznačné nie je.

Významným hráčom vo svete moderných technológií je susedné Japonsko, ktoré v súčasnosti už vyše desať rokov sa špecializuje vo svojom aplikačnom vedeckom rozvoji robotizácii pracovných procesov, doteraz však bez epochálneho progresu. Napriek nástupnej politiky ospravedlnenia sa za krivdy minulosti, najmä počas II. Svetovej vojny so strany Japonska, Čína neprezentuje priority vzájomnej ekonomickej aj vedeckej spolupráce s významným globálnym hráčom Japonskom.

Čína má aj určité ďalšie problémy k riešeniu nielen v súčasnosti, ale aj pre budúcnosť. Tu možno uviesť napríklad značné sociálno-ekonomické rozdiely medzi bohatým východom a chudobným západom, tiež aj v rámci etnického a národnostného zloženia a pod..

Osobitne významný pre rozvoj vzájomných ekonomických a obchodných vzťahov Číny a USA bol rok 2000, kedy prezident USA Bill Clinton a Americký kongres v máji schválil vzájomnú dohodu o voľnom obchode medzi USA a Čínou, ako aj následné prijatie Číny do Svetovej obchodnej organizácie /WTO/.

USA v tejto súvislosti očakávali vzájomne vyrovnaný zahraničný obchod medzi týmito krajinami. Skutočnosť je však zásadne odlišná: pasivita zahranično-obchodnej bilancie medzi USA a Čínou naďalej narastá v neprospech USA, kde postupne silnie odpor voči stále väčšiemu množstvu lacných čínskych tovarov. Pritom riešenie je v nedohľadne.

Záverom k súčasnému ekonomickému zázraku v historickom vývoji Čínskej ľudovej republiky možno uviesť len údiv, ale i spokojnosť s takýmto míľovým krokom vpred. Súčasne však Západ i celé ľudstvo dúfa budúcnosť sociálno-ekonomického vývoja Číny a očakáva a bude vyvíjať podporu aj naďalej prevažujúcim pozitívnym rozvojovým faktorom a tendenciám ďalších čínskych úspechov v budúcom celkovom mierovom rozvoji ľudskej spoločnosti ako celku.

Použitá literatúra

1. Financial Markets and Foreign Direct Investment in Greater China, edited by Hung - Gay Fung and Kevin H. Zang, Among, 2002
2. Doing Business with China, consultants editors Jonathan Revid and Li Yong, Kogan Page, London, 2000
3. Tseng, Wanda – Zebrega Harm, Foreign Direct Investment in China, IMF Policy Discussion Paper, Washington D.C., 2002,
4. China Statistical Yearbook, 2005, China Stistics Press, Beijing, 2005
5. The Wall Street Journal, 2007, 2008
6. The Economist, 2007, 2008
7. [www. ca. gov/libraly/publications/ the-world-fact-book/](http://www.ca.gov/libraly/publications/the-world-fact-book/).

Medzinárodná migrácia v Európe v jej historickom kontexte¹

Ján Lid'ák

Abstrakt

Štúdia sústreďuje pozornosť na problematiku medzinárodnej migrácie obyvateľstva na teritóriu Európy v jej historickom vývoji. Predovšetkým upozorňuje na používanie pojmov a kategórii, ktoré sa v súvislosti s týmto fenoménom používajú v odbornej literatúre, ale aj v politickej praxi. Zároveň sleduje historicky vývoj migračných tokov, predovšetkým emigračných ale aj postupnú premenu najmä západnej Európy na atraktívnu imigračnú oblasť, v časovom a teritoriálnom horizonte počínajúc 5. storočím až do súčasnosti.

Abstract

This study is focused on international migration in Europe territory and its historical context. Especially, it shows using of particular conceptions and categories, which are being used in preset expert literature and in political use as well. In the mean time this study follows historical development of migration flowing such as emigrations, in Western Europe territory and its change during 5th century up to date.

Úvod

Nárast a intenzifikácia predovšetkým ekonomickej globalizácie akosi automaticky spôsobili, že jedným zo základných problémov súčasných medzinárodných vzťahov sa stala medzinárodná migrácia obyvateľstva. Medzinárodná migrácia je integrálnou súčasťou globalizačných procesov. Môžeme konštatovať, že globalizačné procesy spolu s modernizáciou technologického vývoja, stimulujú migráciu a prispievajú k jej rozvoju. So zdokonaľovaním v oblasti dopravy a dopravných sietí, predovšetkým leteckej dopravy sa migrácia stala ľahšou, rýchlejšou, lacnejšou a dostupnejšou. Rozvoj globálnych

¹Štúdia bola spracovaná v rámci riešenia projektu VEGA 1/0408/08 – Medzinárodná migrácia v európskom kontexte.

komunikačných sietí spôsobil, že je možné porovnávanie jednotlivých regiónov a časti sveta vo všetkých oblastiach ekonomicko-politického života. Ľuďom je tak umožnené objavovanie „modernizačných lákadiel“ a kultúrnych vzorcov bohatých spoločností.² Migrácia obyvateľstva z chudobných častí sveta, ktorej cieľom sú krajiny rozvinutej demokracie, narastá teda v čase využívania médií a informácií v celosvetovom meradle, kedy je možné porovnávať a konfrontovať spôsoby a štýly života s rôznymi kultúrnymi systémami. Krajiny a štáty západnej Európy, o ktorých je vo svete všeobecne známe, že sa tu rešpektujú ľudské práva a slobody, existujú istoty demokratického systému spojené s istým materiálnym štandardom - tento obraz bohatého a rozvinutého sveta, kde je možná plná sloboda a zabezpečená realizácia jednotlivca, je obrovským magnetom, ktorý priťahuje imigrantov z krajín celého sveta, ktoré sú týchto hodnôt zbavené. Zároveň prisun lacnej pracovnej sily umožňuje výrobu lacných výrobkov a ich export na globálne trhy. Narastá počet ľudí hľadajúcich nové ekonomické príležitosti, zlepšila sa možnosť udržiavať spojenie a väzby medzi emigrantmi a ich rodinami v materskej krajine. Prist'ahovalci umožňujú emigrovať svojim priateľom a príbuzným, poskytujú im informácie, tiež peňažné prostriedky a v novej krajine im pomáhajú začleniť sa do už existujúcej prist'ahovaleckej komunity, pomáhajú im nájsť prácu a bývanie. Spoločným znakom migračného správania je snaha nájsť lepšie životné a ekonomické podmienky, uplatniť sa, tiež prekonať respektíve vyhnúť sa obmedzeniam existujúcim v domovskej krajine.

Podľa štatistík OSN sa mimo hraníc svojej krajiny v súčasnosti nachádza okolo 175 miliónov ľudí, čo činí niečo viac ako 3 percentá obyvateľov sveta. Najnovšie údaje OSN a Medzinárodnej organizácie pre migráciu (IOM) odhadovali počet migrantov vo svete na začiatku roka 2005 na 185 až 192 miliónov.³

S. Huntington uvádza, že v roku 1990 žilo v Európe 15,5 milióna prist'ahovalcov prvej generácie a v najväčších európskych krajinách

²STOJANOV, R., NOVOSÁK, J., DROBÍK, T., SIWEK, T.: Migrace jako globální fenomén. In: Mezinárodní politika č. 10/ 2006. Praha 2006, s. 15.

³IOM: World Migration 2003: Managing Migration – Challenges and Response for People on the Move. Medzinárodná organizácia pre migráciu. Genève 2003.

tvorili prisťahovalci 7 až 8 percent celkovej populácie.⁴ Štatistiky udávajú, že na začiatku 21. storočia sa na teritóriu Európy nachádzalo 56,1 milióna migrantov všetkých kategórii, čo tvorilo 7,7 percenta populácie kontinentu.⁵ Pre porovnanie – v Severnej Amerike 41 miliónov a v Ázii 50 miliónov migrantov. Tento počet ale nepostihuje obrovské množstvo nelegálnych migrantov.

1 Pojmy a kategórie

Samotný pojem migrácia pochádza z latinčiny, sloveso migrare znamená sťahovať sa, vystáhnovať sa, presťahovať sa. Substantívum migratio, -onis, f. – sťahovanie, presťahovanie sa.⁶ V spoločenských a prírodných vedách hovoríme o pohybe v priestore a v čase. Migrujú nielen ľudia, ale aj akýkoľvek biologický druh, zvieratá a aj rastliny. Od tohto pohybu a adaptácie na nové prostredie a podmienky je závislá ich samotná existencia. Pohybom (mobilitou) obyvateľstva rozumieme istú zmenu v zaradení jedinca v nejakom systéme určitých jednotiek, alebo útvarov. V prípade, že jednotkami takéhoto systému sú určité sociálne útvary (povolanie, sociálne skupiny), potom takéto zmeny nazývame sociálnou mobilitou obyvateľstva. Ak sú týmito jednotkami priestorové, regionálne útvary, hovoríme o priestorovej, alebo geografickej mobilite obyvateľstva. Priestorová a sociálna mobilita obyvateľstva sú od seba navzájom závislé, pretože zmena sociálnej štruktúry vyvoláva priestorové pohyby obyvateľstva.

Migrácia teda znamená zmeny v stave obyvateľov vychádzajúce z priestorového pohybu, pri ktorom dochádza k zmene trvalého respektíve obvyklého pobytu obyvateľstva. Migrácia je formálne dvojsmerný pohyb obyvateľstva. Ak sa prekračuje územnosprávna hranica – zahraničná migrácia, hovoríme o prisťahovaní – imigrácii, alebo o vystáhnovaní – emigrácii. V prípade sťahovania vo vnútri definovaných hraníc – štátu, kraja, okresu – používame pojem vnútorná migrácia obyvateľstva. Každé samostatné sťahovanie obsahuje súčasne obidve formy migrácie, pretože

⁴HUNTINGTON, S.: *Střet civilizací*. Praha 2001, s. 234.

⁵DIVINSKÝ, B.: *Zahraničná migrácia v Slovenskej republike – stav, trendy, spoločenské súvislosti*. Bratislava 2005, s. 40.

⁶ŠPANĀR, J.: *Latinsko – slovenský slovník*. Bratislava 1969, s. 396.

pre pôvodnú obec, respektíve územie sa jedná o vyst'ahovanie a pre novú obec, územie, znamená prisťahovanie.⁷ Analogicky sa krajiny pôvodu migrantov označujú ako emigračné, zdrojové, vysielajúce alebo domovské a krajiny cieľové ako imigračné, prijímajúce či hostiteľské.

Existuje viacero definícií pojmu zahraničná migrácia. Vo všeobecnosti hovoríme o druhu priestorovej mobility obyvateľov, ktorej podstatou je pohyb osôb cez hranice štátov s úmyslom usadiť sa v druhej krajine na určité obdobie.⁸ Iná definícia hovorí, že všeobecne pod pojmom medzinárodná migrácia rozumieme odchod z územia trvalého pobytu (emigrácia) s cieľom trvalého usadenia, alebo usadenia sa na isté časové obdobie, ktoré nie je pobytom turistickým, na území iného štátu.⁹ Medzinárodná organizácia pre migráciu (IOM) definuje medzinárodnú migráciu ako pohyb osoby, alebo skupiny osôb z jednej geografickej jednotky do druhej cez administratívnu či politickú hranicu s cieľom usadiť sa definitívne alebo prechodne na mieste inom, ako je miesto pôvodu osoby.¹⁰

Organizácia spojených národov nepovažuje za migráciu tie formy priestorovej mobility, ktoré sú dočasné – rekreácia, turistika, služobná cesta, náboženská púť, misia v diplomatickom zbore alebo ozbrojených silách, kočovníctvo a podobne. Kritériom pri začleňovaní do migračných pohybov je zväčša doba pobytu jedinca v zahraničí. OSN odporúča ako hranicu pre zaradenie do migrácie pobyt v dĺžke minimálne tri, respektíve dvanásť mesiacov v prijímajúcej krajine.

Ďalej sa môžeme stretnúť s pojmom reemigrácia, ekvivalentom je reemigrant, ktorým sa označuje opätovný návrat emigrujúcich obyvateľov do pôvodného, východiskového priestoru. Zvláštnym procesom je repatriácia, návrat obyvateľstva do tých priestorov, z ktorých sa buď násilne, alebo dobrovoľne vyst'ahovali. Repatriácia je spravidla pripravená a organizovaná štátmi a môže byť dobrovoľná, alebo vynútená. Ide obyčajne o hromadné presídľovacie akcie financované

⁷MLÁDEK, J.: Základy geografie obyvateľstva. Bratislava 1992, s. 138.

⁸DIVINSKÝ, B.:c.d., s. 17.

⁹Migracje zagraniczne ludności w Polsce w latach 1988-1997. Warszawa 1998, s. 31-32.

¹⁰IOM: World Migration 2003: Managing Migration – Challenges and Response for People on the Move. Medzinárodná organizácia pre migráciu. Genève 2003; Divinský, B.:c.d., s. 17.

štátom. Iným plánovaným vysídlením všetkého obyvateľstva určitej oblasti, ktorého cieľom je uchrániť obyvateľstvo pred dôsledkami nejakej prírodnej katastrofy alebo vojnových udalostí, je evakuácia. Ďalším prípadom je vysídlenie osôb z politických alebo rasových dôvodov politickou mocou. Osoby, ktoré boli donútené opustiť svoju materskú krajinu, sa označujú ako vyhnanci alebo vysídlenci. Medzi tento druh mobility patria rôzne typy presídľovacích či vysídľovacích akcií, ktoré súhrnne nazývame transfery obyvateľstva. Zvláštnym prípadom odsunu je výmena obyvateľstva na základe dohody dvoch štátov, napríklad povojnová výmena maďarského a slovenského obyvateľstva.

Priestorovú, regionálnu, či geografickú mobilitu obyvateľstva môžeme klasifikovať podľa rôznych kritérií. Podľa periodicity a dĺžky trvania rozlišujeme dve fundamentálne kategórie, na základe dĺžky pobytu migranta – trvalú a dočasnú (časovo ohraničenú) migráciu. Tiež hovoríme o dlhodobej migrácii – od dvanásť mesiacov a viac a krátkodobej migrácii – tri až jedenásť mesiacov. Trvalá migrácia je pohyb obyvateľstva, ktorý je spojený so zmenou trvalého bydliska. Do tejto kategórie nezaraďujeme migráciu nomádov (pastierov, zberačov, lovcov), pretože sa jedná o určitý spôsob života a ekonomickej činnosti. Iba pri tejto migrácii vznikajú trvalé zmeny v priestorovom rozmiestnení obyvateľstva. Dočasné zmeny pobytu predstavujú zmenu bydliska na určitý vymedzený čas, pričom miesto trvalého pobytu sa nemení. Do tejto kategórie patrí sezónna migrácia, t.j. pobyty montérov a robotníkov na montážach, stavební robotníci a iné. Ide predovšetkým o polokvalifikovaných alebo nekvalifikovaných pracovníkov, ktorých doba pobytu je viazaná na splnenie určitého pracovného úkonu. Dochádzka do zamestnania predstavuje pohyb ekonomicky aktívneho obyvateľstva, ktorý sa vyznačuje určitou pravidelnosťou, používa sa aj pojem kyvadlová migrácia. Do kategórie podľa periodicity a dĺžky trvania zaraďujeme aj nepravidelné dočasné pohyby obyvateľstva za účelom cestovného ruchu a rekreácie.

Na základe organizácie pohybu môže byť pohyb obyvateľstva živelný alebo plánovaný, legálny alebo nelegálny, dobrovoľný alebo nútený. Treba povedať, že jednotlivé príčiny migrácie sa často navzájom prelínajú a ovplyvňujú. Dobrovoľní migranti sú osoby sťahujúce sa do

zahraničia za účelom zamestnania, štúdia, zjednotenia rodiny. Za dobrovoľnú migráciu možno označiť aj pohyb utečencov. Títo obvykle opúšťajú svoju vlasť na základe dobrovoľného rozhodnutia, ale pod tlakom toho, že ďalší pobyt v krajine by pre nich znamenal nebezpečenstvo a perzekúciu. Sem patria aj dobrovoľné návraty, t.j. repatriácia. Nedobrovoľná migrácia, násilná alebo vynútená, je taká migrácia, kedy sú jednotlivci donútení k sťahovaniu verejnou mocou priamo alebo nepriamo. Dôvody môžu byť rôzne – perzekúcia, ozbrojený konflikt, diskriminácia, živelná katastrofa, ohrozenie života, zdravia, spôsobu života alebo slobody. Jedným z typov nedobrovoľnej migrácie je vyhodenie, kedy jednotlivec alebo skupina je donútená, právom či neprávom, opustiť miesto doterajšieho pobytu. V poslednom období sa stále častejšie objavuje pojem environmentálni migranti, t.j. migrácia, ktorá súvisí s pokračujúcim narušovaním životného prostredia. V prípade, že sa ľudia určitým spôsobom nachádzajú v ohrození života, hovoríme o migrácii kvôli prežitiu. Počet takto ohrozených zahraničných migrantov má stúpajúcu tendenciu, ľudia sú nútení opustiť svoju domovskú krajinu práve z týchto dôvodov a hľadať útočisko v zahraničí. Tak sú generované početné skupiny osôb, ktoré sa diferencujú na žiadateľov o azyl, utečencov – azylantov, odídenčov, presídlencov, etnických migrantov, ekologických migrantov a iných.

Do kategórie príčiny a motivácia pohybu obyvateľstva zaraďujeme pohyby politického, ekonomického a mimoekonomického charakteru. Najčastejšia je pracovná migrácia, ktorá má rôzne kategórie. Tieto sa odlišujú kvalifikáciou, dĺžkou pobytu, právnym štatútom. Do určitej miery sa dopyt po pracovných migrantoch prispôbuje hospodárskym cyklom. Ekonomickí migranti vykonávajú všetky druhy prác, či už nízko kvalifikované alebo vysoko sofistikované. Vo väčšine krajín sú pracovné povolenia vydávané iba na určité, časovo obmedzené obdobie, v niektorých prípadoch je možné ich opakovanie a tým získať možnosť trvalého pobytu. S tým úzko súvisí jav zjednocovania rodín, kedy za už usadeným cudzincom prichádzajú blízki členovia rodiny. Jedná sa o logický následok pracovnej migrácie a predstavuje istý subtyp dobrovoľnej migrácie. Rôzne neekonomické príčiny migrácie sú často spojené s ekonomickými príčinami. Napríklad príslušníci prenasledovanej

rasy, nemôžu sa v domovskej krajine zúčastňovať politických aktivít, môžu vykonávať iba podradné povolania, v ich prostredí existuje vysoká miera nezamestnanosti. Veľmi často je možné sa v praxi stretnúť s prípadmi, kedy sa ekonomickí migranti vydávajú a sami seba zaraďujú do kategórie utečencov s úmyslom využiť výhody s tým súvisiace. Problém je v tom, že ekonomickí migranti nespádajú pod kritéria definície utečenca a nemajú právo využívať medzinárodnú ochranu ako utečenci. Migrácia vyvolaná neekonomickými príčinami má obvykle náhly, živelný, neplánovitý charakter, často ju ovplyvňujú okamžité rozhodnutia podľa zmien životných podmienok.

Politická migrácia znamená útek pred politickým prenasledovaním, rasovým a náboženským utláčaním. Do tejto kategórie zaraďujeme aj repatriácie v súvislosti so zmenou politických podmienok alebo štátnych hraníc. Súčasťou politickej migrácie je migrácia za pomoci vojsk – evakuácia, reevakuácia, deportácia. Emigranti – utečenci, sa v tomto prípade pôvodne sťahovať nechceli, cítia sa politicky a ekonomicky poškodení. To vedie, okrem iného aj k tomu, že v prvom období po emigrácii sa snažia o destabilizáciu systému v materskej krajine, čo by im umožnilo návrat. Ďalšími politickými faktormi migrácie okrem kreovania nových štátnych útvarov je zmena hraníc, národnooslobodzovací boj a ďalšie politickoekonomické zmeny.¹¹

Často používaným kritériom pre klasifikáciu migrantov je administratívno – právne členenie podľa ktorého identifikujeme migrantov legálnych žijúcich na teritóriu prijímajúcej krajiny v súlade s miestne platnými zákonmi, od ktorých sa očakáva trvalé usadenie a migrantov nelegálnych, ktorí sa na nové miesto pobytu dostali bez povolenia, s falošnými alebo žiadnymi dokladmi a zdržujú sa na teritóriu iného štátu v rozpore s medzinárodnými normami a národnými zákonmi. Významnú kategóriu ilegálnych migrantov tvoria cudzinci, ktorí na územie daného štátu vstúpili legálne, na základe udeleného vstupného víza. Bez ohľadu na účel ich vstupu, títo následne prekračujú dobu

¹¹K problematike klasifikácie migrácie pozri: Abrahám, M.: Demografia. Bratislava 1991. Divinský, B.: Zahraničná migrácia v Slovenskej republike – stav, trendy, spoločenské súvislosti. Bratislava 2005. Bade, K. J.: Evropa v pohybu. Evropská migrace dvou století. Praha 2005.

oprávneného pobytu a tak sa dostávajú do kategórie ilegálnych prisťahovalcov.

Podľa foriem ďalej delíme migráciu na spoločensky organizovanú, t.j. uskutočňovanú za účasti štátnych alebo spoločenských orgánov a s ich ekonomickou pomocou. Na neorganizovanú, uskutočňovanú silami a prostriedkami samotných migrantov.

Na základe uvedenej kategorizácie je jasné, že v mnohých prípadoch sú hranice medzi jednotlivými kategóriami migrantov veľmi tenké, v reálnom živote a v praxi dochádza nielen k ich problematickému rozlíšeniu, ale aj k prelínaniu jednotlivých kategórií v priestore a v čase. Navyiac, situáciu komplikuje to, že v rôznych krajinách sa používajú rôzne definície toho istého pojmu. V krajinách OECD a v Japonsku imigranti sú cudzinci, ktorí sa zdržujú na teritóriu daného štátu v konkrétnom časovom momente a nemajú štátne občianstvo príslušnej krajiny. V Austrálii, v Kanade a v USA za imigrantov sú považované všetky osoby, ktoré sa v danom štáte nenarodili. Ďalej, pre potreby vnútroštátnej evidencie sú používané aj iné kategorizácie a definície. Medzinárodné porovnávanie počtu migrantov sťažujú tiež diferenciácie v migračnom zákonodarstve jednotlivých krajín. Rozdiely sú napríklad v zákonných normách umožňujúcich prístup cudzincov na domáci pracovný trh. Jednotlivé krajiny používajú rôzne systémy pracovných povolení, na základe ktorých sa potom zhromažďujú a vyhodnocujú údaje o zamestnanosti a počte cudzincov. Niektoré krajiny využívajú povolenia, ktoré súčasne umožňujú legálny pobyt a prácu, iné štáty vyžadujú oddelené, respektíve zvlášť povolenie na pobyt a zvlášť pracovné povolenie. Preto údaje a štatistiky o počte migrantov a aj ich vnútornej štruktúre v rôznych krajinách nie sú plne porovnateľné. Ako udáva B. Divinský – akákoľvek typológia zahraničnej migrácie a zahraničných migrantov je viac-menej orientačná a interpretačne značne citlivá.¹² Skupiny migrantov, najmä po sociálnopolitických zmenách na európskom kontinente v deväťdesiatych rokoch 20. storočia, sa navzájom premiešavajú, vytvárajú obmeny rôznych časových období a typov, vytvárajú veľké množstvo tokov a prúdov, ktoré sa pomerne ťažko

¹²Divinský, B.: c.d., s. 20.

identifikujú a vyberajú z rôznych hlásení, správ a štatistík. Preto je potrebné k nim pristupovať s obozretnosťou a najmä vysokou citlivosťou.

2 Historický vývoj medzinárodnej migrácie na teritóriu Európy

Medzinárodná migrácia vo všeobecnosti je historickou kategóriou, je súčasťou ľudskej existencie od samého počiatku, teda od počiatku existencie ľudskej civilizácie. Migračné pohyby hrali a dodnes hrajú významnú úlohu v historickom vývoji ľudstva, pretože premiestňovanie ľudí v rámci geografického priestoru z jedného teritória na druhé sa vyskytuje od počiatku dejín. Dejiny medzinárodných migrácií mapujú najmä početné prehľady dejín vystaňovalectva a prisťahovalectva na teritória jednotlivých krajín. Na tomto základe je potrebné zovšeobecniť migračné deje prebiehajúce v Európe, vychádzajúce z Európy alebo smerujúce do Európy.

V širšom priestore Európy boli v 5. a 6. storočí zaznamenané rozsiahle pohyby obyvateľstva známe pod názvom sťahovanie národov. Tento jav bezprostredne súvisel s politickou, hospodárskou a sociálnou krízou Rímskeho impéria na konci 4. storočia a s vpádom nomádskeho kmeňového zväzu Hunov do Európy. Hunský vpád uviedol do pohybu obyvateľstvo usídlené v čiernomorských oblastiach a neskôr v dolnom a strednom Podunaji. V období sťahovania národov sa na naše dnešné územie dostali zo zakarpatských a juhovýchodných oblastí Európy aj slovanské kmene. V druhej polovici 6. storočia vplýval na pohyb obyvateľstva vpád turkotatárskych kočovných kmeňov – Avarov, do Karpatskej kotliny. Vpády Turkov, Tatárov a Mongolov sa v podstate objavovali až do konca stredoveku. V 7. storočí Európa zaznamenala arabskú expanziu, ktorú sa podarilo zastaviť Španielsku až v 15. storočí. Obrovský význam pre medzinárodné migračné toky malo v roku 1492 objavenie Nového sveta – Ameriky.

Relevantné a evidentné sú veľké migračné toky približne od 16. storočia. Nárast počtu obyvateľstva v Európe bol síce v tomto období pomerne veľký, ale nie rovnomerne rozložený. Najväčšiu koncentráciu obyvateľstva vykazovalo rozvíjajúce sa hospodárstvo Talianska a Holandska. Na konci 16. a na začiatku 17. storočia možno hovoriť

o preľudnenosti najmä v horských a neľudných regiónoch o čom svedčia prúdy migrantov z týchto oblastí. V niektorých častiach Európy opúšťali ľudia vidiek dobrovoľne, alebo násilne, ako to bolo v Anglicku v súvislosti so sceľovaním pôdy. Španielsko a Portugalsko riešili problém nadbytočného obyvateľstva zámorskými kolóniami a dokonca sa v tomto období objavili aj sťažnosti na nedostatok pracovných síl. Aj v severských krajinách sa získavanie kolónii zdôvodňovalo ako cesta k riešeniu problému preľudnenia. V 17. a 18. storočí v Európe migrácia do zahraničia bola pomerne zanedbateľná, presuny obyvateľstva sa realizovali doma, v rámci postupne sa formujúcich novodobých národných štátnych útvarov. Nedostatok pracovných síl na americkom kontinente sa riešil dovozom otrokov z Afriky. Od 16. až do 19. storočia, v rámci obchodu s otrokmi, bolo vo všeobecnosti, nielen na americké trhy, násilne transportovaných asi 15 až 20 miliónov černochohov.

Pre migráciu najdôležitejším storočím je 19. storočie. Medzi najznámejšie migračné vlny novoveku zaradujeme veľkú atlantickú migráciu, alebo sa používa aj označenie proletárska masová migrácia.¹³ V tomto období došlo k formovaniu kapitalistického spôsobu výroby, k rozširovaniu dopravných a informačných sietí a tiež k vytváraniu zdrojov voľných pracovných miest. Veľkou dynamikou z priestorového hľadiska sa vyznačovala práve Európa, kde sa migrácia koncentrovala a to jednak z hľadiska imigrácie, najmä však tým, že z tohto priestoru vychádzali veľké emigračné vlny. S. Huntington udáva, že v rokoch 1821 až 1924 sa do zámoria vystaľovalo približne 55 miliónov Európanov, z toho 34 miliónov do Spojených štátov.¹⁴ V iných materiáloch sa hovorí o 60 až 65 miliónoch osôb z Európy do Ameriky.¹⁵ V podstate môžeme hovoriť o dvoch migračných prúdoch z Európy do USA. Prvý prúd tvorila stará emigrácia, približne do roku 1883 a jej účastníkmi boli najmä Angličania, Íri, Walesania, Belgičania, Švédi, Dáni, Nóri, Francúzi, Nemci, Holanďania, Švajčiari, ktorí prichádzali s úmyslom natrvalo sa usadiť a neskôr sa považovali za „pôvodných“ obyvateľov Ameriky, ktorí

¹³BADE, K. J.: Evropa v pohybu. Evropská migrace dvou století. Praha 2005, s. 9.

¹⁴HUNTINGTON, S.: c.d., s. 233.

¹⁵DIVINSKÝ, B.:c.d., s. 31.

jej dali kultúru a zaslúžili sa o jej hospodársky a sociálny rozvoj. K neskorším, alebo novým prisťahovalcom patrili Rusi, Poliaci, Taliani, Slováci¹⁶, Česi, Maďari, Chorváti, Rumuni, ktorí prichádzali najmä s motívom zarobiť a nadobudnúť finančné prostriedky a vrátiť sa späť do krajiny pôvodu. Absolútne maximum dosiahla migrácia z európskeho kontinentu v roku 1913, kedy Európu opustilo 1,53 milióna obyvateľov.¹⁷ Príslušníci západnej civilizácie dobývali a niekedy i vyhladzovali iné národy, preskúmavali a osídľovali menej zaľudnené oblasti.

V tejto súvislosti je potrebné hovoriť aj o pracovnej migrácii v rámci Európy, ktorá prebiehala predovšetkým juho-severným a východo-západným smerom. V Európe teda na konci 19. a na začiatku 20. storočia vzniklo nové transnacionálne rozloženie migračných prúdov. Ich hlavné východiskové oblasti ležali v južnej, východnej a juhovýchodnej Európe, predovšetkým hovoríme o Taliansku, ruskej časti Poľska, o rakúsko-uhorskej časti Haliče, v menšom rozsahu tiež v Belgicku, v Holandsku a vo Švédsku. Najexponovanejšie imigračné oblasti sa nachádzali v strednej a západnej Európe, najmä v Nemecku a vo Francúzsku, menej v Dánsku a vo Švajčiarsku.¹⁸ Francúzsko lákalo

¹⁶Emigrácia z teritória Slovenska sa oneskorila a markantnejšie sa prejavila až v sedemdesiatych rokoch 19. storočia. Príčiny boli rôzne, najmä nevýhodná geografická poloha, zrušenie nevoľníctva v Uhorsku, nedostatok informácií o možnostiach emigrácie. Migráciu slovenského obyvateľstva je možné vo všeobecnosti rozdeliť do niekoľkých období: pred rokom 1870 – individuálna, dobrovoľná migrácia; 1870–1890 – masová migrácia; 1924-1930 – nútená, alebo chlebová migrácia; obdobie 1948-1950 – politická migrácia; po roku 1968 – politicko-ekonomická migrácia. Vo všeobecnosti migrácia zo Slovenska po roku 1870 bola predovšetkým ekonomicky motivovaná. V tomto období Slovensko dosahovalo vysoké prirodzené prírastky obyvateľstva a nízka úroveň ekonomiky neposkytovala ani minimálne možnosti na jeho obživu. Migrantmi boli predovšetkým muži do 30 rokov, poľnohospodárski pracovníci, alebo remeselníci. K najväčšej emigrácii dochádzalo z regiónov východného Slovenska. Údaje hovoria, že Slovensko v rokoch 1850-1937 stratilo približne 660-tisíc, niektoré údaje hovoria až o 944-tisícoch obyvateľov. Prúd migrantov smeroval predovšetkým do USA, do Kanady, do Argentíny a v Európe predovšetkým do Francúzska a Belgicka.

¹⁷MLÁDEK, J.: c.d., s. 141-142.

¹⁸Na Východe nechal presťahovať ruský cár v rokoch 1861 až 1914 na Sibír 1,5 milióna roľníckych rodín, nepočítajúc do toho veľké množstvo trestancov a politických vyhnančov. Ich počet sa odhaduje asi na 5 miliónov osôb. Tento akt bol spojený aj s dokončením Transsibírskej magistrály v roku 1903. Možno spomenúť aj turecky

Španielov, Talianov, Švajčiarov a Belgičanov, Anglicko prijímalo emigrantov z celej Európy.

Medzinárodná migrácia bola na prelome storočí úzko spojená s procesmi ekonomického rozvoja, pretože Európa sa na začiatku 20. storočia stala dynamickým centrom svetovej ekonomiky. I. svetová vojna priniesla so sebou politické a kultúrne zmeny, tiež ekonomickú stagnáciu a predstavovala z hľadiska migrácie predeľ dvoch etáp a súčasne určila jej ďalšie tempo. Zároveň v oblasti medzinárodnej migrácie na začiatku tohto obdobia hovoríme o fáze prechodu medzi liberálnou epochou relatívnej nezávislosti na štáte v európskom migračnom procese a protekcionizmom štátnej migračnej politiky na trhu práce v medzivojnovom období. Migračné toky z Európy do USA značne obmedzili až reštrikčné antiimigračne opatrenia USA, ktoré od roku 1924 začali imigráciu regulovať aj tým, že vystaňovalctvo začali priamo vybavovať americké diplomatické zastúpenia všade vo svete. Na obmedzení migrácie sa ďalej priamo podieľala ekonomická depresia tridsiatych rokov 20. storočia. Napriek tomu v podstate nedošlo k nejakému zásadnému kvalitatívnemu zlomu vo fundamentálnych smeroch zahraničnej migrácie v Európe, následne medzinárodnú migráciu utlmila II. svetová vojna.

Po dočasnom utlmení sa migračné procesy opätovne rozvinuli po skončení vojnových akcií, avšak medzinárodná migrácia po roku 1945 mala zásadne iný charakter. Určujúcim sa stalo to, že Severná Amerika síce zostala v centre pozornosti migrantov celej planéty, ale európsky kontinent sa po prvýkrát v histórii zmenil z oblasti exportujúcej pracovnú silu na oblasť cieľovú, z Európy sa stal v druhej polovici 20. storočia atraktívny imigračný región. R. Divinský poznamenáva, že rozdelením sveta a zatiahnutím železnej opony sa ekonomická migrácia z východu prakticky zastavila, na druhej strane sa generovali vlny politických utečencov (východná Európa, juhovýchodná Ázia, lokálne Afrika a iné). Významnú úlohu v expanzii migračných vln zohrala dekolonizácia rozvojových krajín a s tým spojené národnooslobodzovacie hnutie. Ekonomicky vyspelejšie štáty, najskôr v západnej Európe, neskôr v Ázii

masaker Arménov v rokoch 1915 -1916, ktorý prinútil okolo 250-tisíc Arménov hľadať útočisko na teritóriu Ruska. Bade, K. J.: c.d., s. 62-63.

(ropní producenti), regrutovali masovo na svoj pracovný trh zahraničnú pracovnú silu, pracovných migrantov.¹⁹

Medzinárodná migrácia do roku 1960 sa v Európe vyznačovala presunmi obyvateľstva po vojne – vysídlenie etnických Nemcov z východnej Európy, vyst'ahovanie časti gréckej populácie po skončení občianskej vojny, výmena obyvateľstva medzi Poľskom a ZSSR, pripojenie zakarpatskej Ukrajiny k ZSSR, výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom, odsun časti bulharských Turkov, utečenci z Maďarska po revolučných udalostiach z roku 1956.

Sprievodným javom bola postupná emigrácia osôb z bývalých koloniálnych dŕžav do takzvaných materských krajín, t.j. do krajín západnej Európy. V tomto období predovšetkým z Indonézie, Indie, Alžírsku a subsaharskej Afriky. V rokoch 1954 až 1962 sa vrátilo viac ako 1 milión Francúzov z Alžírsku. Na začiatku päťdesiatych rokov došlo k návratu Holanďanov z Indonézie a od konca šesťdesiatych rokov zo Surinamu a neskôr z Holandských Antíl. V polovici sedemdesiatych rokov bolo aj Portugalsko konfrontované návratom obyvateľstva z afrických kolónii.

V nasledujúcom období až do začiatku sedemdesiatych rokov ekonomický rozvoj v štátoch západnej Európy (aj vďaka vzniku nového ekonomického združenia – EHS) vyvolal nutnú potrebu získať lacnú pracovnú silu, čo sa prejavilo najskôr vlnou živelnej migrácie a neskôr ako aktívne regrutovanie a získavanie pracovných síl v zahraničí za aktívnej podpory štátnej politiky jednotlivých krajín. Západná Európa sa tak v rokoch 1961 až 1973 stala vyhľadávanou destináciou pracovných migrantov z hospodársky menej vyspelých štátov predovšetkým južnej Európy. Konkrétne migranti pochádzali najmä z Talianska, Španielska, Portugalska, Grécka, ale aj zo severnej Afriky – z Maroka, z Alžírsku a z Tunisu, tiež z teritória bývalej Juhoslávie a z Turecka. V tomto období sa sformovala skupina takzvaných gastarbeiterov, od ktorej sa podľa pôvodných zámerov očakávalo, že budú v prijímajúcich krajinách pracovať iba na určitý čas, dohodnutú časovú lehotu a potom sa vrátia späť do pôvodných domovských krajín. Ekonomický rozmach v najrozvinutejších krajinách západnej Európy v Nemecku, Veľkej

¹⁹DIVINSKÝ, B.: c.d., s. 31.

Británii, vo Francúzsku, Švajčiarsku, ale aj v štátoch Beneluxu a v Škandinávii pokračoval. Z uvedených dôvodov enormný tlak na návrat zamestnancov neexistoval, naopak zamestnávateľom vyhovovalo využívať už zaučenú a zapracovanú, teda vlastne pre nich už kvalifikovanú pracovnú silu. Moment zlomu nastal na začiatku sedemdesiatych rokov, kedy sa najímané pracovné sily zo zahraničia nevrátili do svojich pôvodných krajín, ale sa natrvalo v krajinách západnej Európy usadili. Západná Európa sa v tomto období, hoci počet primárnych zahraničných pracovných síl prestal rásť, transformovala na multirasovú a multietnickú spoločnosť, so všetkými pozitívami a negatívami, ktoré z toho plynú.

Ropný šok v roku 1973 spôsobil nízku mieru ekonomického rastu a vysokú mieru nezamestnanosti. V Európe došlo k reštrukturalizácii priemyslu spojenú s technologickými pokrokom, ktorý zapríčinil pokles nutnosti zamestnávať zahraničnú pracovnú silu. Vlády jednotlivých krajín uvalili zákazy na primárnu imigráciu, boli zrušené štátne systémy nábory zahraničných pracovných síl s cieľom stabilizovať počet cudzincov a začali finančne podporovať návrat migrantov do vlasti. Tieto opatrenia sa v nasledujúcich rokoch stali príčinou vzniku rozsiahlej vlny nelegálnej migrácie. Mnoho imigrantov stratilo síce z dôvodu ekonomickej recesie prácu, napriek tomu im bolo povolené zostať v hostiteľských krajinách. I keď bola zrušená primárna imigrácia pracovných síl, zosilnel prúd druhotnej migrácie, zložený z rodinných príslušníkov a závislých osôb. Došlo k procesom takzvaného zlučovania rodín, čo znamenalo usídľovanie ďalších prisťahovalcov. Z konceptuálneho hľadiska sa v Európe po roku 1945 realizoval model reťazovej migrácie, autorov Castles a Miller,²⁰ ktorý podľa nášho názoru najlepšie vystihuje vnútornú dynamiku európskych migračných procesov a prebiehal pomocou nasledujúceho štvorstupňového modelu:

- Prvá fáza predstavuje dočasnú pracovnú migráciu mladých, ekonomickí aktívnych pracovníkov, predovšetkým mužov, tiež remitenciu zárobkov a pretrvávajúcu orientáciu na domovskú krajinu.

²⁰CASTLES, S., MILLER, M. J.: The Age Of Migration – International Population Movements in the Modern World. New York 1993, s. 25-28.

- V druhej fáze dochádza k predlžovaniu pobytu a k rozvoju sociálnych sietí založených na príbuzenských vzťahoch alebo spoločnej oblasti pôvodu a poskytovaní pomoci v novom prostredí.
- V tretej fáze dochádza k opätovnému zlučovaniu rodín, je sprevádzaná narastajúcim vedomím dlhodobého usadenia, rastúcou orientáciou na hostiteľskú krajinu a vznikom etnických minorít s ich vlastnými inštitúciami – vznikajú asociácie, združenia, obchody, kaviarne, atď.
- Štvrtá fáza predstavuje trvalé usadenie, ktoré je závislé na vládnej politike a chovaní populácie prijímajúcej krajiny a vedie buď k zaručeniu trvalého statusu a eventuálne k získaniu občianstva alebo k politickému vylúčeniu, k socioeconomickej marginalizácii a k formovaniu trvalých etnických minorít.

Na začiatku osemdesiatych rokov sa tak zmenilo zloženie zahraničnej populácie v prijímajúcich krajinách, ktorú pôvodne tvorili muži v produktívnom veku. V tomto období v migračných tokoch začali dominovať ženy a deti, čo vyvolalo celý rad nových, doposiaľ neriešených problémov v sociálnej, ale aj v politickej oblasti a následne to so sebou prinieslo aj ďalšie demografické následky. V tomto období tým, že nerovnosti v životnej úrovni medzi krajinami svetového centra a krajinami chudobnej periférie sa ešte viac prehľbovali, bol zaznamenaný enormný počet žiadateľov o azyl, pretože pre obyvateľov tretieho sveta to bola jediná legálna cesta, ktorá pre nich zostala otvorená.

K výrazným zmenám v zahraničnej migrácii došlo po roku 1989/1990, kedy po páde komunistických režimov vzrástli počty migrantov na celom svete. Po rozpade ZSSR sa milióny občanov tejto krajiny stali cudzincami, bez toho aby emigrovali. Do krajín západnej Európy začali prúdiť ekonomickí migranti z východnej Európy, pokračovala legálna, ale najmä nelegálna migrácia na európsky kontinent z Ázie a Afriky. K už existujúcim migračným prúdom v priebehu deväťdesiatych rokov pribudli migranti a najmä utečenci, ktorých z domovov vyhnali vojnové a etnické konflikty na teritóriu bývalej Juhoslávie a na teritóriu bývalého Sovietskeho zväzu. Vlny utečencov ďalej produkovali také udalosti ako konflikt v Perzskom zálive, násilie

v Somálsku, genocída v Rwande, konflikt v Kosove, nepokoje v strednej a západnej Afrike, vojna v Afganistane a v Iraku. Stále častejšie sa vo svete vyskytujú environmentálni utečenci v dôsledku rozsiahlych prírodných katastrof. Rastie tlak nelegálnych migrantov čo má za následok, že dovedy krajiny, ktoré produkovali migrantov sa stali krajinami imigračnými a pre imigrantov zaujímavými. Ide predovšetkým o Írsko, Španielsko, Taliansko, Portugalsko a Grécko.

Aký bol na prelome storočí podiel cudzincov a aký bol ich prírastok v nasledujúcich rokoch, v jednotlivých európskych krajinách na celkovom počte populácie (v percentách), ukazuje nasledujúca tabuľka.²¹

Krajina	Rok 1990	Rok 1999/ Rok 2003
Belgicko	9,1	8,8 / 8,2
Dánsko	3,1	4,9 / 5,0
Fínsko	0,5	1,7 / 2,1
Francúzsko	6,3	5,6 / 5,6
Holandsko	4,6	4,1 / 4,3
Írsko	2,3	3,1 / 5,6
Luxembursko	29,4	36,0 / 38,9
Nemecko	8,4	8,9 / 8,9
Nórsko	3,4	4,0 / 4,5
Portugalsko	1,1	1,9 / 2,3
Rakúsko	5,9	9,2 / 9,4
Španielsko	0,7	2,0 / 4,0
Švajčiarsko	16,3	19,2 / 20,1
Švédsko	5,6	5,5 / 5,3
Taliansko	1,4	2,2 / 3,8
Veľká Británia	3,2	3,8 / 4,8

²¹Zostavené podľa: World Development Indicators 2002. World Bank, s. 372; Divinský, B.: c.d., s. 41; Fassman, H., Münz, R.: European Migration in the Late Twentieth Century. Laxemburg 1994, s. 6.

Z uvedených údajov vyplýva, že najväčší percentuálny prírastok cudzincov (úradmi evidovaných, teda legálnych) dosiahlo Španielsko, Taliansko, Veľká Británia, Fínsko a Portugalsko. Zároveň ale je potrebné poznamenať, že všetky západoeurópske vlády prijali v posledných rokoch 20. a na začiatku 21. storočia prísne opatrenia najrôznejšieho druhu pre otvorenie svojich pracovných trhov, ktoré sa dotýkali najmä výšky miezd, minimálnych pracovných podmienok, zdravotných a bezpečnostných predpisov, ale aj sociálnych dávok a sociálnej ochrany. Európa postupne stráca záujem na zamestnávaní nekvalifikovanej pracovnej sily, vyššia produktivita práce vyžaduje zodpovedajúcu kvalifikáciu, avšak niektoré druhy nekvalifikovanej práce, najmä v sektore služieb, nie je možné premiestniť a tak dopyt po nekvalifikovanej pracovnej sile naďalej pretrváva. Dôvodom je najmä to, že tieto práce sú málo platené a neatraktívne pre domáce obyvateľstvo a tak zostáva priestor pre imigráciu zahraničných migrantov.

Záver

V súčasnosti najčastejšie naďalej migrujú chudobní a nevzdelaní, čím vznikajú v krajinách Európskej únie takmer neriešiteľné problémy. Celý tento pohyb je však jednosmerný a prebiehajúci v smere z chudobného Juhu na bohatý Západ. S. Huntington hovorí o možnej globálnej migračnej kríze.²² Medzi vedcami, politikmi a ekonómami sa vyslovuje obava z možného nového sťahovania národov a z toho plynúcich obrovských politických, sociálnych a ekonomických zmien na mape súčasného sveta. Tieto zmeny svojou dynamikou formujú už dlhšiu dobu veľmi zložitý komplex problémov, ktoré sa v súčasnej dobe stávajú z hľadiska naliehavosti riešenia prioritami pre jednotlivých aktérov svetového politického systému. Vo svojich dôsledkoch môžeme hovoriť o hrozbe pre stabilitu a bezpečnosť celého svetového politického systému a o veľmi vážnom probléme najmä pre Európu, presnejšie pre Európsku úniu. Dnes sa v Európskej únii s plnou vážnosťou hovorí o medzinárodnej migrácii ako o politickom a bezpečnostnom riziku. Medzinárodná migrácia sa stáva civilizačnou výzvou 21. storočia.

²²HUNTINGTON, S.: c.d., s. 234.

Použitá literatúra

ABRAHÁM, M.: *Demografia*. Bratislava 1991.

BADE, K. J.: *Evropa v pohybu. Evropská migrace dvou století*. Praha 2004.

CASTLES, S., MILLER, M. J.: *The Age Of Migration – International Population Movements in the Modern World*. New York 1993.

FASSMAN, H., MÜNZ, R.: *European Migration in the Late Twentieth Century*. Laxemburg 1994.

HUNTINGTON, S.: *Střet civilizací. Boj kultur a proměna světového řádu*. Praha 2001.

DIVINSKÝ, B.: *Zahraničná migrácia v Slovenskej republike – stav, trendy, spoločenské súvislosti*. Bratislava 2005.

IOM: *World Migration 2003: Managing Migration – Challenges and Response for People on the Move*. Medzinárodná organizácia pre migráciu. Genève 2003.

MLÁDEK, J.: *Základy geografie obyvateľstva*. Bratislava 1992.

STOJANOV, R., NOVOSÁK, J., DROBÍK, T., SIWEK, T.: *Migrace jako globální fenomén*. In: *Mezinárodní politika* č. 10/ 2006.

ŠKVRNDA, F., PAWERA, R., WEISS, P.: *Medzinárodná bezpečnosť*. Bratislava 2008.

ŠPAŇÁR, J.: *Latinsko – slovenský slovník*. Bratislava 1969.

K otázke vymedzenia zahraničnej politiky štátu a jej základných determinánt

Peter Weiss

Abstrakt

Autor v kontexte zmien na medzinárodnej scéne v dôsledku nárastu počtu aktérov a procesov globalizácie analyzuje základné príčiny skutočnosti, že štáty sú stále najdôležitejšími účastníkmi medzinárodných vzťahov. Následne sa zaoberá zahraničnou politikou ako atribútom suverenity štátu a vymedzuje kategórie raison d'état a národný záujem ako nástroj na pochopenie a formovanie zahraničnej politiky štátu. V záverečnej časti state rozoberá základné determinanty formulovania a realizácie zahraničnej politiky vychádzajúc z ich základného delenia na vonkajšie a vnútorné a subjektívne a objektívne.

Abstract

The author in the context of the changes of the international scene in the consequence of the increase of members of actors and the processes of globalization analyses the main reasons of the reality, that the states are constantly the main important actors of international relations. Consequently he concerns with the foreign policy as an attribute of the sovereignty of the state and defines the categories the raison d'état and the national interest as the tools for the understanding and forming the foreign policy of the state. In the final part of the treatise he analyses the basic determinants of the foreign policy coming from their basic division to external and internal and objective and subjective.

1 Štát ako účastník medzinárodných vzťahov

Jednou z axiém teórie medzinárodných vzťahov nepochybne je, že novoveký systém medzinárodných vzťahov je spätý so vznikom a pôsobením národných štátov. Vyše tristo rokov sú jeho základným prvkom. Práve štáty tvorili a búrali rôzne druhy svetových poriadkov. Počnúc westfálskym cez európsky koncert, versaillský systém, studeno vojnové usporiadanie až po dnešný krehký po studeno vojnový monopolárny svetový poriadok Symbolickým vyjadrením tejto

dominantnej roly národného štátu v medzinárodných vzťahoch sa stali postavy diplomata a vojaka. „Zodpovedajúc tomu sa dlhé roky medzinárodné vzťahy identifikovali s medzištátnymi vzťahmi. Takže cykly v globálnom politickom systéme začínali a ukončovali národné štáty.“¹

Pravda, situácia na medzinárodnej politickej scéne sa začala meniť so vznikom prvých medzinárodných organizácií. Najprv to boli medzivládne organizácie. Nazývajú sa tiež organizáciami medzištátnymi alebo verejnými. Sú medzinárodnoprávnymi subjektmi ako štáty, t. z. majú organizačnú moc navonok aj dovnútra. Vznikajú totiž na základe multilaterálnej medzinárodnej zmluvy ako spojenie štátov s vlastnými orgánmi a kompetenciami, ktoré si za cieľ kladú spoluprácu v politickej, ekonomickej, vojenskej, kultúrnej alebo inej oblasti a môžu voči okoliu vystupovať ako samostatný aktér. Konajú v systéme medzinárodných vzťahov na základe originálneho práva uzatvárať zmluvy, a to tak voči národným štátom ako aj iným medzinárodným organizáciám.² Medzivládne medzinárodné organizácie sa navzájom líšia cieľmi a predmetom činnosti, teritoriálnym rozsahom aktivít, funkciami, stupňom rozvinutosti vnútorných štruktúr i významom v medzinárodných vzťahoch.

Neskôr k nim začali pribúdať mimovládne medzinárodné organizácie rôzneho druhu, pričom sa rozširoval nielen ich počet, ale aj predmet ich pôsobenia. V súčasnosti tvoria veľmi rôznorodú skupinu. Od roku 1850 ich vzniklo vo svete vyše 35 000. Pravdepodobne najstaršou mimovládnu medzinárodnou organizáciou bola Britská zahraničná spoločnosť proti otroctvu, ktorú založili roku 1839. Počet INGO rástol počas druhej polovice 19. a prevej polovice 20. storočia, ale ich exponenciálny rast nastal až po Druhej svetovej vojne. Pritom až do prelomu 60. – 70. rokov sa dominante zameriavali na odbornú – resp. profesionálnu oblasť a prevažoval u nich univerzalistický charakter. Orientovali sa na lekárstvo, vedu, priemysel, ale nie iba v jednom regióne (napr. Európe). Organizácie ako Medzinárodné združenie novinárov,

¹LÓŠ – NOWAK, T.: Stosunki miedzynarodowe. Teorie, systemy uczestniczy. Wydawnictwo uniwersytetu Wroclawskiego, Wroclaw 2000, s. 163.

²Pozri: Handwörterbuch Internationale Politik, ...s. 212, Popjuk – Ryszynská, I.: s.93, Cziomer, E. – Zyblikjewicz, L.W.: s. 67

Asociácia ornitológov atď. „mali celosvetový charakter. Nárast počtu mimovládnych medzinárodných organizácií súvisel s rozvojom občianskej spoločnosti, rastom povedomia o globálnych problémoch a vznikom najrôznejších protestných hnutí.³ Bol tiež výrazom demokratizácie medzinárodného prostredia a zvýšeného záujmu o ovplyvňovanie medzinárodnej politiky.

V 50. rokoch 20. storočia sa na svetovej aréne objavili noví aktéri, ako nadnárodné firmy a obchodné spoločnosti, oligopoly a rôzne organizácie, ktoré vyplývali na štátnych aktérov medzinárodných vzťahov a tým aj na medzinárodnú politiku.⁴

Tieto subjekty pôsobili a pôsobia na medzinárodný život tak intenzívne, že bez zohľadnenia ich existencie by nebolo možné objasniť mnohé z javov a procesov odohrávajúcich sa v medzinárodnej politike. Preto každé redukovanie prvkov medzinárodného systému na štáty znamená neprípustné zjednodušovanie skutočnosti. Pri takomto prístupe by nebolo možné poznať a pochopiť medzinárodný systém. Pole medzinárodných vzťahov sa v poslednom polstoročí zaplnilo obrovským počtom nových aktérov a značne sa skomplikovala štruktúra systému medzinárodných vzťahov ako aj charakter, počet interakcií medzi všetkými aktérmi medzinárodnej scény. Zmenili sa takisto roly, ktoré zohrávajú.⁵

Inak povedané, medzinárodné prostredie sa oproti 19. storočiu, ale aj v porovnaní s prvou polovicou dvadsiateho storočia, zásadne zmenilo čo do kvality i čo do počtu a rôznorodosti subjektov, ktoré ho vytvárajú.⁶

³Pozri WAISOVÁ, Š.: Úvod do studia mezinárodních vztahů, Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, Dobrá voda 2004, s. 105-106.

⁴Bližšie k problematike účastníkov medzinárodných vzťahov pozri Weiss, P.: K niektorým teoretickým aspektom vymedzenia pojmu účastník medzinárodných vzťahov a kategorizácie účastníkov medzinárodných vzťahov. In: Medzinárodné vzťahy, roč.IV,2006, s. 25-43.

⁵Pozri LÓS – NOWAK, T., c. d., s.163.

⁶Vzhľadom na túto novú kvalitu medzinárodného systému sa pri výskume medzinárodných vzťahov berie do úvahy nielen konanie štátov, ale v čoraz širšej miere aj aktivita iných účastníkov medzinárodných vzťahov. (Pozri Lós – Nowak, T., c. d., s. 163; KREJČÍ, O.: Mezinárodní politika, Ekopress, Praha 2001, s. 181; Cziomer, E. – Zybliekiewicz, L.W.: Zarys wspolczesnych stosunków miedzynarodowych, Wydawnicztwo naukowe PWN, Warszawa – Kraków 2002, s. 37) Vo vedeckých prácach sa ako synonymum pojmu „účastník medzinárodných vzťahov“ používajú aj

Partnerom, ale aj konkurentom v medzinárodných vzťahoch sa štátom stali neštátne, resp. mimo štátne subjekty. Ako sme už naznačili, môžu mať politický, ale aj nepolitický charakter (napr. transnacionálne korporácie alebo medzinárodné mafie), môžu predstavovať aj subjekty bez medzinárodnoprávnej či medzinárodnopolitickej zodpovednosti, avšak schopné destabilizovať medzinárodné vzťahy (príkladom môžu byť špekulácie G. Sorosa na kapitálových trhoch štátov, svetové finančné burzy, ktorých činnosť na konci minulého storočia otriasla hospodárstvom krajín juhovýchodného regiónu), alebo sa môžu miešať do svetovej politiky mimo štandardných štruktúr a postupov (napr. teroristická organizácia Al Kaidá) a predstavovať pre štáty veľkú bezpečnostnú a politickú hrozbu.⁷

pojmy „aktér medzinárodných vzťahov“, „subjekt medzinárodných vzťahov“ či „strana medzinárodných vzťahov“. (Pozri Pozri Lós – Nowak, T.: ...s. 164) Za účastníka medzinárodných vzťahov môžeme pokladať každú organizovanú spoločenskú skupinu, ktorá svojím konaním ovplyvňuje medzinárodné udalosti a vývoj medzinárodných vzťahov, resp. ktorá zohráva určité roly v medzinárodných vzťahoch, ktoré sa dajú vymedziť. Táto najvšeobecnejšia definícia účastníka, resp. aktéra medzinárodných vzťahov umožňuje do tejto kategórie zaradiť aj jednotlivca, osobitne štátnika. (Pozri Krejčí, O., c. d., s. 181.) Aktérmi medzinárodných vzťahov sú teda inštitúcie, organizácie a ľudia, ktoré svojím konaním a spôsobom správania sa menia systém medzinárodných vzťahov. Títo aktéri sa líšia svojou kvalitou i kvantitou. (Pozri Pozri Lós – Nowak, T., c. d., s. 165.) V záujme zreteľného výberu a klasifikácie účastníkov medzinárodných vzťahov, resp. rôl, ktoré zohrávajú v systéme medzinárodných vzťahov, treba presnejšie určiť atribúty tejto účasti. Za takéto nesporné atribúty účasti v medzinárodných vzťahoch možno považovať: schopnosť samostatne konať v medzinárodných rozmeroch, schopnosť reálne vplývať na medzinárodné vzťahy a meniť ich, určitý stupeň organizovanosti.

Ak vychádzame z týchto kritérií, za účastníka medzinárodných vzťahov môžeme pokladať formálne organizovaný celok, ktorý nepodlieha žiadnemu inému subjektu a ktorý koná samostatne s cieľom vplývať na medzinárodné vzťahy a na správanie sa iných aktérov, resp. účastníkov medzinárodných vzťahov. Z toho vyplýva, že účastníkom medzinárodných vzťahov a aktérom svetovej politiky nemôže byť neorganizovaná skupina, závislá od iných aktérov, fungujúca bez jasne stanoveného cieľa, bez väzby na jej členov alebo neschopná vplývať na iné subjekty medzinárodných vzťahov.

Účastníkov medzinárodných vzťahov možno teda vymedziť ako subjekty, ktoré sú schopné medzinárodnej aktivity a dokážu cieľavedomým spôsobom meniť alebo udržiavať daný stav medzinárodného systému. (Pozri tamtiež.)

⁷Táto druhá skupina aktérov medzinárodných vzťahov zahŕňa a) národy a národnosti, b) medzinárodné organizácie a medzinárodné hnutia, c) transnacionálnych účastníkov (podniky, nadácie, cirkvi) a d) právnické a fyzické osoby a územné subjekty v jednotlivých krajinách (politické strany, spoločenské organizácie, ekonomické

Napriek tomu, že autonómnosť a funkcie štátov po Druhej svetovej vojne postupne do istej miery erodovali pod vplyvom trendu transnacionalizácie hospodárstva a ďalších sfér života spoločnosti, ako aj ďalších trendov, ktoré sú dôsledkom procesov globalizácie, neobjavila sa žiadna zodpovedajúca náhrada, ktorá by mohla efektívne štáty zastúpiť v ich role subjektov, ktoré sú konfrontované s výzvami vyššie spomínaných globálnych zmien. Doposiaľ evidované praktické pokusy internacionalizovať alebo supranacionalizovať zahraničnú politiku preto zatiaľ narazili na neochotu štátov vzdať sa svojej suverenity v tejto oblasti.⁸ Najčastejšie uvádzaným príkladom je spoločná zahraničná a bezpečnostná politika EÚ. V odbornej literatúre preto panuje značná zhoda, že prvoradým, nespochybniteľným a najdôležitejším účastníkom medzinárodných vzťahov je stále štát a že aj v súčasnosti základnou skupinou účastníkov medzinárodných vzťahov sú štáty. Zo systémového hľadiska totiž práve štáty sú komponenty, ktorých usporiadanie a vzťahy formujú základné charakteristiky medzinárodných vzťahov.⁹

Stále bezkonkurenčné postavenie štátov na medzinárodnej politickej scéne a ich nezameniteľný význam ako aktéra medzinárodných vzťahov vyplýva nielen z tradície, ale najmä z ich vysokého stupňa organizovanosti a schopnosti brať na seba zodpovednosť a aktívne pôsobiť v medzinárodných vzťahoch. Práve štáty disponujú vysokým stupňom vedomia subjektivity a schopnosťou trvale vplývať na iných účastníkov medzinárodných vzťahov. Na rozdiel od iných účastníkov medzinárodných vzťahov štáty majú nielen medzinárodnopolitickú subjektivitu, ale aj medzinárodnoprávnu subjektivitu. Sú jedinými plnoprávnymi subjektami medzinárodného práva, nakoľko spôsobilosť medzinárodných organizácií k právnym úkonom je obmedzená

subjekty, regionálne a miestne samosprávy atď.) (Pozri Popjuk – Ryszynska, I.: *Uczestniczy stosunków międzynarodowych, ich interesy i odziaływania*. In: *Stosunki międzynarodowe. Geneza, struktura, dynamika*. Pod redakcją naukową Edwarda Halyżaka i Romana Kuźniara, Wydawnictwo uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2001, s. 88.)

⁸Pozri KUŹNIAR, R.: *Międzynarodowe stosunki polityczne*. In: *Stosunki międzynarodowe. Geneza, struktura, dynamika*. Halizak, E.- Kuźniar, R. (red.), Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2001, s.111-112; Seidelmann, R.: *Aussenpolitik*. In: Woyke W. (hrsg.) : *Handwörterbuch Internationale Politik*. 9. Auflage, VS Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden 2005, s.2.

⁹Pozri KREJČÍ, O.: ... s. 181 – 182

a odvodená z obsahu zakladajúcej zmluvy tej ktorej organizácie. Aj ďalší aktéri medzinárodných vzťahov, ako sú národy, národnooslobodzovacie hnutia, povstalecké organizácie, či mestá s medzinárodným štatútom (napr. Západný Berlín v r. 1970 – 1990) majú iba obmedzenú medzinárodnoprávnu subjektivitu.¹⁰

Je to dané tým, že práve štát ako najvyšší stupeň organizácie spoločnosti disponuje mocou a silou, ktorej podliehajú všetky iné spoločenské skupiny a organizácie ako aj fyzické osoby, nakoľko ich štátna príslušnosť, resp. štátne občianstvo, je spojená s istými povinnosťami a záväzkami. Tento atribút štátu ako politickej organizácie spoločnosti je výsledkom skutočnosti, že je schopný garantovať svojim občanom bezpečnosť, čo si uvedomujú nielen oni sami, ale aj iné štáty. Práve politická moc a sila vyplývajúca z mocenského potenciálu štátu sú zdrojom skutočnosti, že štáty v procese svojho vývoja produkujú isté súbory pravidiel a modelov správania sa, ktoré majú vplyv na ich vlastné fungovanie v medzinárodných vzťahoch i na správanie sa iných účastníkov.¹¹

Postavenie konkrétneho štátu v systéme medzinárodných vzťahov závisí v prvom rade od jeho mocenského potenciálu. Práve reálna politická moc, podopretá materiálnymi a duchovnými faktormi, ktorými štát disponuje pre presadzovanie či obhajobu vlastných záujmov a cieľov, mu umožňuje zaistiť žiadané správanie sa nielen ľudí – jednotlivcov i skupín – v jeho vnútri, ale aj iných aktérov medzinárodných vzťahov. Pri vytváraní a rozvoji štátu hrá preto dôležitú úlohu to, ako ho prijímú iné štáty, aké miesto zaujme v ich vedomí. Ak novo vznikajúci štát nie je uznaný inými štátmi, dostáva sa na okraj medzinárodnej politickej scény alebo aj záujmu bezprostredného okolia, čo mu nepochybne sťažuje alebo aj znemožňuje jeho normálne fungovanie na medzinárodnej politickej aréne a plnenie funkcií voči vlastným občanom, medzi ktorými je na prvom mieste garantovanie ich bezpečnosti. Štát, ktorý nie je medzinárodne uznaný, hoci fakticky disponuje právnymi a politickými schopnosťami zúčastňovať sa na medzinárodných vzťahoch, nie je v stave

¹⁰Pozri PLECHANOVÁ, B.: Úvod do medzinárodných vzťahov. Výběr textů. Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, Praha 2003, s. 71

¹¹Pozri KREJČÍ, O., c. d., s. 183; Lós – Nowak, T., c. d., s. 167; Cziomer, E. – Zyblikiewicz, L.W., c. d., s. 37.

plniť všetky funkcie na medzinárodnej politickej scéne. Má však právo brániť svoju bezpečnosť a územnú integritu a obyvateľstvo pred vonkajším ohrozením. Práve národná bezpečnosť je tou hodnotou, ktorá najlepšie umožňuje pochopiť zmysel pojmu štát a ideu štátnosti a jej životnosť v medzinárodnom spoločenstve. Z tohto hľadiska je práve národná bezpečnosť indikátorom národnej a štátnej identity.¹²

Prvoradé miesto štátov medzi účastníkmi medzinárodných vzťahov je ďalej dané tým, že sú účastníkmi najdynamickejšími a najvplyvnejšími. Práve štáty vykonávajú bezprostrednú alebo sprostredkovanú kontrolu a dozor na inými aktérmi medzinárodných vzťahov, ktorí pôsobia takpovediac v ich tieni, ich prostredníctvom alebo s ich súhlasom – či už výslovným alebo mlčanlivým. A napokon, ústredné miesto štátov v medzinárodných vzťahoch je dané tým, že medzištátne vzťahy sú základom celostných medzinárodných vzťahov, rozhodujú o ich charaktere, stave a vývoji.¹³

Pritom treba upozorniť, že mocenský potenciál štátu, ktorý umožňuje plniť tieto jeho funkcie, nie je daný iba jeho materiálными a duchovnými kapacitami. Je tiež reálnym alebo potenciálnym vektorovým výsledkom konfrontácie s mocenskými kapacitami iných štátov. Ako limit moci a sily však môžu slúžiť aj domáce a medzinárodné právne normy alebo také zložky politickej kultúry, ako sú morálka, tradície a stereotypy, sociálnopsychologické, ideologické či doktrínálne faktory alebo verejná mienka, hoci nie všetky v rovnakej miere a nie v každej situácii. Tieto faktory môžu zvýšiť alebo znížiť kvalitu rozhodovania držiteľov moci v danom štáte a ochotu a možnosti použiť silu pri presadzovaní a obhajobe záujmov daného štátu v medzinárodných vzťahoch.¹⁴

Štát možno vymedziť ako suverénnu územnopolitickú organizáciu, ktorú charakterizujú tri hlavné atribúty: obyvateľstvo, územie a vláda schopná presadiť svoju suverenitu. Tieto tri atribúty sú podľa Konvencie o právach a povinnostiach štátov, ktorá bola schválená roku 1933 v Montevideu, aj kritériami pre uznanie štátu ako subjektu

¹²Pozri Pozri LÓS – NOWAK, T., c. d., s. 167 – 168.

¹³Pozri CZIOMER, E. – ZYBLIKJEWICZ, L.W.: s.37; Popjuk – Ryszynska, I. s.88–89.

¹⁴Pozri KREJČÍ, O., c. d. s. 183.

medzinárodného práva. Štát podľa tejto definície vzniká vtedy, ak sa na určitom území, ktoré je obývané istým množstvom ľudí, vytvorí suverénna vláda, vykonávaná v hraniciach tohto teritória.

Suverenita je neodmysliteľnou vlastnosťou štátu. Vďaka nej sa štáty odlišujú od iných politicko – územných jednotiek. Suverenita označuje formálny status štátu v medzinárodnom prostredí. Odráža schopnosť štátu vykonávať a udržiavať právomoci, ktoré zaisťujú, že štát nie je závislý na vôli iného subjektu. Vyjadruje, že štát je samostatnou a nezávislou geopolitickou jednotkou, ktorá si sama vládne a zodpovedá sa sebe samej. Nesie výlučnú zodpovednosť za to, čo sa deje na jeho území, a nezávisle a samostatne, bez cudzieho sprostredkovania, definuje, reprezentuje a realizuje svoje záujmy na medzinárodnej scéne.¹⁵

Faktom svojho vzniku štát získava aj schopnosť medzinárodnej aktivity. Účast' štátu v medzinárodných vzťahoch je prvotne dôsledkom jeho existencie a nie výsledkom pôsobenia vonkajších faktorov. Každý štát má neodňateľné právo suverénne prezentovať a presadzovať svoje záujmy v medzinárodnom prostredí. Predmet medzinárodnej aktivity štátu je v zásade neobmedzený. Môže sa zaoberať všetkými záležitosťami ktorých navrhovanie je nevyhnutné z hľadiska istého chápania verejného blaha alebo národného záujmu.

Formy medzinárodnej aktivity štátu sú veľmi rôznorodé. K najdôležitejším patria: udržiavanie vzťahov s inými štátmi, najmä diplomatických a konzulárnych vzťahov; uzatváranie medzinárodných zmlúv a dohôd; spoluvytváranie medzinárodných organizácií a účasť na ich živote; účasť na medzinárodných konferenciách; využívanie prostriedkov medzinárodného riešenia sporov, vrátane medzinárodných súdov atď.¹⁶ Hoci schopnosť medzinárodného pôsobenia je vlastná všetkým štátom a tvorí ich všeobecný a nevyhnutný vonkajší atribút, vzhľadom na vyššie spomínané rozdiely v mocenskom potenciáli a sile štáty túto schopnosť využívajú v rôznej miere. Inak povedané, aj keď sú štáty vzhľadom na svoju podstatu potenciálne rovnakými a z hľadiska medzinárodného práva rovnoprávnymi a rovnocennými účastníkmi medzinárodných vzťahov, v praxi sa rozsah ich pripravenosti na

¹⁵Pozri: KREJČÍ, O., c. d., s. 183; Plechanovová, B.: ... s. 34.

¹⁶Pozri: POPIUK – RYSZYNSKA, I., c. d. s. 89.

medzinárodné pôsobenie líšia práve vzhľadom na ich vnútropolitický a medzinárodnopolitický potenciál moci a vplyvu, vrátane medzinárodnej prestíže. Všeobecne možno povedať, že čím väčšie sú materiálne a ľudské zdroje – kvantitatívne i kvalitatívne, ktorými štát disponuje, tým väčšie možnosti medzinárodného pôsobenia má. To ovplyvňuje aj výkon ich suverenity.

2 Zahraničná politika ako atribút suverenity štátu

Všetky základné teoretické školy medzinárodných vzťahov sa zhodujú, že k základným atribútom suverenity štátu patrí aj zahraničná politika. Práve jej prostredníctvom totiž štát dokazuje smerom dovnútra i navonok, že je z hľadiska medzinárodného práva nezávislý od iných subjektov medzinárodného práva vo svojej vnútornej i zahraničnej politike ako aj v jeho interakciách s inými účastníkmi medzinárodných vzťahov a že je schopný spravovať a regulovať všetky záležitosti a úlohy v rámci jeho teritória v súlade s princípom výlučnej kompetencie (teda realizovať zvrchovanosť svojej moci na svojom území a voči svojim občanom). Suverenita teda, ako sa už naznačilo vyššie, vychádza z predpokladu, že štátna moc je najvyššou mocou na svojom území a nepodlieha žiadnej vonkajšej moci, súc obmedzená iba zásadami medzinárodného práva.¹⁷

Uplatňujúc svoju suverenitu štát sa môže prostredníctvom rôznych jednostranných aktov alebo bilaterálnych a multilaterálnych zmlúv rozhodnúť o istých obmedzeniach a ohraničeniach tejto vnútornej a zahraničnej suverenity. V zhode s medzinárodným právom však len štát je plne legitimovaný – nezávisle od toho, nakoľko demokratická je táto legitímácia – konať v medzinárodných vzťahoch v mene spoločnosti. Žiadny iný činiteľ – vnútorný ani vonkajší – nie je na to oprávnený a najmä, nemá na to demokratickú legitímáciu.¹⁸

Platí tiež, že iba štát má schopnosť spravovať spoločnosť a vytvárať podmienky pre rozvoj krajiny a blahobyt jej občanov (uspokojovanie jej potrieb spätých s výživou, zdravím, bývaním, vzdelaním, prácou, sociálnym zabezpečením a ochranou základných

¹⁷Pozri: ĽOŠ-NOWAK, .: c. d., s. 182.

¹⁸Pozri: KUŽNIAR, R.: c. d., s.110.

ľudských práv a slobôd). Aj keď štáty niekedy zlyhávajú pri plnení týchto funkcií a porušujú ľudské práva a slobody svojich občanov, platí to, že len štát ich môže zabezpečiť. Z tohto hľadiska práve „prostredníctvom a v rámci zahraničnej politiky uskutočňuje spoločnosť organizovaná v suverénny národný štát jej všeobecno-politické, hospodárske, vojenské sociálno-kultúrne záujmy voči jej medzinárodnému prostrediu.“¹⁹

Ak hovoríme o zahraničnej politike, predmet jej skúmania môžeme vymedziť z troch hlavných pohľadov: 1. zahraničná politika ako kategória teórie medzinárodných vzťahov, resp. ako pojem, jav, predmet štúdia; 2. zahraničná politika ako konkrétne aktivity konkrétneho účastníka medzinárodných vzťahov, spravidla suverénneho štátu, voči iným aktérom, ktorých zameranie, ciele, obsah, metódy a prostriedky sú spravidla vymedzené v zahraničnopolitickej koncepcii, resp. doktríne; 3. zahraničná politika ako politický proces, ako „technológia“ formovania a uskutočňovania istej politickej doktríny.²⁰ Ako je iste zrejmé, v tejto časti práce sa zaoberáme zahraničnou politikou ako kategóriou, teda z prvého hľadiska. V tejto rovine uvažovania zahraničná politika prináleží do vonkajšieho okruhu činností štátu, teda činností za hranicami jeho teritória, ktoré sú nevyhnutné pre jeho nezávislú existenciu a rozvoj v systéme medzinárodných vzťahov. Pre označenie týchto činností sa najčastejšie používa pojem „správanie sa štátu“.

P. Rusiňák uvádza, že zahraničnopolitickým správaním sa a tým aj predmetom teórie medzinárodných vzťahov sa toto správanie sa štátu „stáva vtedy, ak:

1. je výsledkom zložitých a komplexných vnútropolitických procesov a boja v otázkach zahraničnopolitického smerovania subjektu medzinárodných vzťahov ako celku;
2. je správaním sa subjektu medzinárodných vzťahov ako celku;
3. sa realizuje v špecifickom prostredí medzinárodných vzťahov a svetového systému;

¹⁹SEIDELMANN, R.: c. d., s.1, Kuźniar, R., c. d., s. 11.

²⁰RUSIŇÁK, p.: k teoretickým prístupom skúmania zahraničnej politiky, Medzinárodné vzťahy. Teoretický časopis pre medzinárodné politické, ekonomické, kultúrne a právne vzťahy fakulty medzinárodných vzťahov konomickej univerzity v Bratislave, ročník III, 2/2005, s.30.

4. je zamerané voči analogickým subjektom medzinárodných vzťahov a
5. je dlhodobé cieľavedomým a uvedomelým (nie jednorázovým ani inštinktívnym) správaním sa (kurzom) opierajúcim sa o najvýznamnejšie ideologické a etické hodnoty a zameraným na:
 - a) zabezpečenie, resp. potvrdenie či obhajobu vlastných záujmov (štátnych, resp. národných) a bezpečnosti prostriedkami zodpovedajúcimi úrovni historického vývoja medzinárodného systému (záujmový a bezpečnostný prvok),
 - b) získanie vedomostí a skúseností pre svoj vlastný vývoj prostredníctvom medzinárodných kontaktov (skúsenostný prvok),
 - c) formovanie nových mechanizmov prispôsobovania sa subjektov medzinárodných vzťahov meniacemu sa medzinárodnému systému a v konečnom dôsledku k nevyhnutnosti vytvorenia modelu ich nezávislej existencie.²¹

Z tohto pohľadu je zahraničná politika tou súčasťou predmetu teórie medzinárodných vzťahov ako špecifickej a neoddeliteľnej súčasti vedy o politike (resp. politológie či politickej vedy, ktorá sa zaoberá výskumom špecifickej formy správania sa účastníka (aktéra, subjektu) medzinárodných vzťahov, čiže jeho správania sa voči iným aktérom medzinárodných vzťahov.²² Od toho sa odvíjajú aj definície zahraničnej politiky. V slovenskej odbornej literatúre je asi najcitovanejšou definícia J. Lidáka. Ten zahraničnú politiku charakterizuje „ako činnosť štátu zameranú na vytvorenie najpriaznivejších podmienok jeho existencie, a to vo vzťahu k iným štátom, ale aj iným činiteľom systému medzinárodných vzťahov, v záujme jeho vnútornej bezpečnosti a prosperity.“²³ Česká autorka B. Plechanovová túto kategóriu vymedzuje nasledovne: „Cieľom tých, čo rozhodujú v mene subjektu o jeho postojoch či činoch navonok, je buď zmeniť nejakým spôsobom okolité

²¹Tamtiež, s.31.

²²Pozri tamtiež.

²³LIDÁK, J.: Medzinárodné vzťahy – Medzinárodná politika, SOFA, Bratislava 2000, s.41

prostredie, alebo ho udržať nezmeneným, príp. zmeniť pravidlá a štruktúry vo vnútri medzinárodného systému, ktoré sú výsledkom existujúceho stavu vzťahov medzi štátmi.²⁴

Ch. Hill upozorňuje, že existuje takmer toľko názorov na zahraničnú politiku, koľko je rôznych škôl zaoberajúcich sa úvahami o medzinárodných vzťahoch alebo o typoch politickej ideológie vo svete. Z tohto konštatovania vyplýva jeho pokus o čo najvšeobecnejšie vymedzenie zahraničnej politiky, ktorú chápe ako „súhrn oficiálnych zahraničných (vonkajších) vzťahov, riadených nezávislým činiteľom (obvykle štátom) v medzinárodných vzťahoch.“²⁵ Za výhodu takejto všeobecnej definície označil nielen jej výstižnosť z hľadiska praktickej použiteľnosti, ale aj jej dostatočnú pružnosť z hľadiska absorbovania zmien, ku ktorým došlo a dochádza v modernej medzinárodnej politike, nakoľko zahraničná politika je pojmom tak pre praktickú činnosť, ako aj pre (vedeckú) analýzu.

Čo sa týka jednotlivých komponentov tejto definície, medzinárodné vzťahy sa týkajú siete transakcií, kde všetky druhy jednotlivcov i skupín (resp. skupinových a individuálnych aktérov) presahujú štátne hranice; zahraničné (vonkajšie vzťahy) sa týkajú tých istých činností týchto aktérov, ktoré sa charakterizujú presunom z vlastnej spoločnosti do jednania s aktérmi z iných spoločností alebo medzinárodných organizácií; spojenie oficiálne vzťahy znamená, že iba tomuto druhu vzťahov možno prisúdiť príslušnosť k zahraničnej politike štátu, nakoľko inak by sa do nej mohli zahŕňať všetky transakcie a stratil by sa zmysel a význam zastupiteľstva (vnútorné a zahraničné orgány štátu pre medzinárodné styky – hlava štátu, vláda, premiér, minister zahraničných vecí, minister obrany atď., diplomacia a zahraničná služba) a zámerného konania, ktoré je imanentnou súčasťou presadzovania každej politickej koncepcie; zdôraznenie, že ide o súhrn zahraničných vzťahov, znamená rešpektovanie požiadavky, že použitie termínu pre analýzu má vždy byť holistické, teda že napriek tomu, že spravidla hovoríme o špecifickej zahraničnej politike určitého štátu voči inému štátu, vždy

²⁴PLECHANOVÁ, B.: Úvod do mezinárodních vztahů. Výběr textů, Institut pro evropskou kulturu a politiku, Praha 2005, s.38.

²⁵HILL, Ch.: Zahraniční politika. In: Oxfordský slovník světové politiky, Ottovo nakladatelství, Praha 2000, s. 992.

treba mať na pamäti, že zahraničné vzťahy znamenajú úplný súbor akcií a postojov voči zahraničnému svetu, že do oficiálnej zahraničnej politiky sa prelínajú aj nezávislé faktory a subjekty, že súvisí s vnútornou politikou a že aj neštátne subjekty (napr. cirkvi, odbory, súkromné ekonomické subjekty, športové zväzy atď.) sú dôležitými účastníkmi medzinárodných vzťahov, majú svoje vlastné zahraničnopolitické koncepcie, a aj keď by sme v tejto súvislosti mohli hovoriť o ich súkromných zahraničných politikách, ide stále o zahraničnú politiku; zdôraznenie, že ide o riadenie (medzinárodných vzťahov) nezávislým subjektom, je odrazom skutočnosti, že väčšina neštátnych subjektov nemá ani silu ani dosah ani motiváciu, aby išla za hranice iba medzinárodných vzťahov a vstúpila do skutočnej zahraničnej politiky, ktorá tak zostáva prerogatívom štátu, ktorý nezávislosťou ako kľúčovou kvalitou disponuje, čo však neznamená odmietnutie faktu, že aj transnacionálne korporácie, regionálne organizácie, cirkvi, medzinárodné politické zoskupenia sa stávajú nezávislými aktérmi medzinárodných vzťahov s potenciálom pre správanie sa smerujúce k zahraničnej politike.²⁶

Napriek špecifikám zahraničnej politiky ako činnosti štátu, ktoré vyplývajú z jej vyššie uvedených definícií, pokusy vytvárať špecifickú teóriu o správaní sa, ktorá by sa pre ňu hodila, nie sú produktívne. Argumentov pre tento názor je viac. Podľa významného poľského teoretika medzinárodných vzťahov J. Kukulku je zahraničná politika „činnosťou najvyššie organizovaného subjektu, ktorým je štát“ a predstavuje jednu z jeho verejných politík.²⁷ Ch. Hill tiež zdôrazňuje, že zahraničná politika sa neodlišuje ostro od iných druhov verejnej politiky. V neprospech vytvárania takejto osobitnej teórie hovorí aj to, „rozdiely medzi jednotlivými krajinami a obdobiami sú dostatočne veľké na to, aby narušil spôsobilosť k pokusom o odvodenie všeobecných zákonov.“²⁸ A napokon, „viac než celkom zvláštny uzavretý systém ľudského správania sa predstavuje zahraničná politika arénu, v ktorej sa môžu predniesť spoločné rôzne formy vysvetlení, čo nám umožňuje povedať

²⁶Porovnaj HILL, Ch.: c. d., s.992-993.

²⁷KUKULKA, J.: Polityka zagraniczna a polityka wewnetrzna. In: Kukulka, J. – Zięba, R. (red), Polityka zagraniczna państwa, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 1992, s. 19 – 22.

²⁸HILL, Ch.: c. d., s.993.

veľa o povahe zahraničnej politiky, o jej utváraní, o vzájomnom pôsobení s vnútornou politikou a o jej mieste v našom chápaní medzinárodnej politiky ak celku.²⁹

Ak chceme zohľadniť tak pochybnosti ako aj odlišnosti v chápaní podstaty a obsahu zahraničnej politiky medzi rôznymi teoretickými koncepciami zahraničných vzťahov a zároveň upriamiť pozornosť na pojem na už vyššie viackrát spomínanú kategóriu národný záujem, najvhodnejšou sa zdá byť definícia poľskej teoretičky medzinárodných vzťahov T. Łoś – Nowak. Podľa nej zahraničná politika je „dynamický proces formovania a realizácie národných záujmov v polyarchickom a polycentrickom medzinárodnom prostredí,³⁰

Táto definícia zahŕňa nielen proces identifikácie a formulovania národných záujmov (a z nich vyplývajúcich cieľov), ktoré sa majú prostredníctvom zahraničnej politiky dosahovať, ale aj proces implementácie zahraničnej politiky, ktorý je výrazne zložitejší a odlišný od fázy realizácie vnútornej politiky. Okrem spomínanej vzájomnej závislosti účastníkov medzinárodných vzťahov v polyarchickom a polycentrickom prostredí je to dané aj väčšou trvalosťou medzinárodných noriem a záväzkov a z toho vyplývajúcou väčšou kontinuitou účasti štátu v jednotlivých vzťahoch.

Na obdobnú kategóriu ako je národný záujem upriamuje pozornosť aj definícia zahraničnej politiky J. Kukulku. Podľa neho ide o „vonkajšiu činnosť štátu v mene *raison d'état*“, pričom „hlavným predmetom tejto činnosti je rozvíjanie a regulovanie vzťahov s inými štátmi“³¹ a uskutočňuje sa aj vo vzťahu k iným účastníkom medzinárodných vzťahov.

Organizovaným a zámerným zahraničnopolitickým pôsobením navonok, ktoré je podriadené realizácii národných záujmov, sa štát usiluje, ako (ako sa naznačilo ž v predchádzajúcich definíciách zahraničnej politiky) utvárať jeho vonkajšie okolie. A to tým, že vytvára alebo spoluvytvára vzťahy alebo situácie, ktoré sú preň výhodné a zabraňuje

²⁹Tamtiež.

³⁰ŁOŚ-NOWAK, T.: *Stosunki międzynarodowe. Teorie, systemy, uczestnicy*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2002, s. 192.

³¹KUKULKA, J.: c. d., s. 19 – 22.

vzniku alebo odsúva nevýhodné situácie a vzťahy.³² K tomu patria „tak reakcie na zvonku prichádzajúce štruktúrne vplyvy a aktuálne konanie, ako aj mocensko-politickým, resp. obsahovým záujmom zodpovedajúce pôsobenie na okolité prostredie, resp. jeho štruktúru.“³³

V tejto súvislosti sa žiada upozorniť, že v zahraničnej politike nejde len o presadzovanie národných, resp. štátnych záujmov, ale aj o presadzovanie národnej a štátnej identity. Najmä zahraničná politika nového štátu je nevyhnutne aj úsilím o konštituovanie vlastnej identity, zápasom o to, aby medzinárodné spoločenstvo uznalo štát, resp. jeho občanov za to, za čo sa sám považuje, aby došlo k harmonizácii obrazu obyvateľstva, ktoré tvorí štát, o sebe, s tým, ako ho vnímajú iné štáty, najmä tie, s ktorými sa vzhľadom na historické kontexty, zdieľané hodnoty, spoločné záujmy atď. usiluje o spoluprácu či spojenectvo alebo dokonca integráciu. Súčasťou tejto identity je aj chápanie, definovanie a prezentácia národného záujmu dovnútra štátu i navonok.

A hoci toto vnímanie štátu inými účastníkmi medzinárodných vzťahov sa neredukuje na jeho zahraničnú politiku a obraz o štáte si iní účastníci medzinárodných vzťahov utvárajú aj, a niekedy predovšetkým, podľa jeho vnútornej politiky,³⁴ rozhodujúcu úlohu má to, ako iné štáty a medzinárodné organizácie a priamo, prostredníctvom ich predstaviteľov, i nepriamo, prostredníctvom národných i nadnárodných médií, ktoré monitorujú a komentujú medzinárodnú politiku, vnímajú daný štát na základe konania, vystupovania a imidžu jeho oficiálnej reprezentácie – predstaviteľov jeho vnútorných a zahraničných orgánov pre zahraničné, resp. medzinárodné styky.

Dosahovanie zahraničnopolitických cieľov štátu teda predpokladá nielen jeho istý reálny potenciál, ale aj určité vnímanie, hodnotenie a akceptovanie štátu inými účastníkmi medzinárodných vzťahov, či sú to iné štáty, medzivládne medzinárodné organizácie alebo iné typy medzinárodných organizácií. To implikuje chápanie zahraničnej politiky ako integrálnej, hoci špecifickej, časti politiky štátu, ktorej funkcie sa

³²Pozri KUŽNIAR, R.: c. d., s. 112.

³³SEIDELMANN, R.: c. d., s.1.

³⁴Bližšie o mieste úsilia o konštituovanie vlastnej identity v zahraničnej politike pozri Bátora, J.: c. d., s.39-52.

sústredujú na pre štát životne dôležité otázky tak vonkajšej bezpečnosti, ako aj suverenity, národno – štátnej identity, rozvoja a modernizácie.³⁵

Z vyššie uvedeného vymedzenia zahraničnej politiky vyplýva, že je pevne spätá s vnútornou politikou štátu. V reálnom svete sú vnútorná a zahraničná politika vzájomne komplementárne. Vnútorné politiky, ktoré prinášajú, resp. zabezpečujú spoločnosti blahobyť, nie je predsa možné uskutočniť bez účinnej medzinárodnej spolupráce. A na druhej strane, bezpečnosť a prežitie sú zase odvodené od potenciálu štátu a jeho vzťahov s inými suverénnymi účastníkmi medzinárodných vzťahov.³⁶ A ďalej, orgány štátu pre vnútornú a zahraničnú politiku sa vždy usilujú o uskutočnenie určitých vnútorných politických záujmov a cieľov. Musia zohľadňovať reálne záujmy konkrétnych sociálnych skupín a vrstiev, žijúcich vo vnútri štátu. Tie majú totiž rozhodujúci vplyv na formovanie a presadenie sa politickej elity a konštituovanie sa výkonnej moci, ktoré bezprostredne zodpovedá za tvorbu a realizáciu zahraničnej politiky. Avšak aj zahraničná politika vplyva na formovanie a zmeny vnútornej politiky. Dosahovanie zahraničnopolitických cieľov totiž predpokladá istý reálny potenciál štátu a určité vnímanie, hodnotenie a akceptovanie štátu inými účastníkmi medzinárodných vzťahov.

Posilňovanie vzájomného prepojenia zahraničnej a vnútornej politiky štátu a tým súvisiace oslabovanie pôvodného primátu zahraničnej politiky je aj dôsledkom zospoločensťovania zahraničnej politiky, ktoré však neznamená stratu monopolu štátu na zahraničnú politiku. Ide však o to, že spoločnosť má prostredníctvom demokratických procedúr, verejnej mienky nezávislých médií, mimovládnych organizácií, vrátane hospodárskych záujmových a nátlakových skupín, vplyv na zahraničnú politiku. Tá týmto spôsobom vyjadruje aj záujmy „ovládaných“, nie iba vládncich. To ale neznamená, že zahraničná politika sa stala jednoduchou funkciou vnútornej politiky. V dobe otvorenosti a vzájomnej závislosti zahraničnej politike pripadá úloha vplývať na vnútornú politiku tak, aby sa štát rozvíjal v zhode s v jeho okolí dominujúcimi vývojovými tendenciami. Preto podstatnou

³⁵Pozri KUŽNIAR, R.: c. d., s. 112-113; Lidák, J.: c. d., s.41-42; Kužniar, R.: c. d., s.114; Krejčí, O.: Mezi národní politika, Ekopress, Praha 2007, s. 265-268.

³⁶Pozri LOS – NOWAK, T.: c. d., s. 187.

záležitosťou nie je objasňovanie primátu jednej politiky nad druhou, ale chápanie zahraničnej politiky ako integrálnej, hoci špecifickej, časti politiky štátu, ktorej funkcie sa sústreďujú na pre štát životne dôležité otázky vonkajšej bezpečnosti, suverenity, rozvoja a modernizácie.³⁷

Možno hrnúť, že zahraničná politika predstavuje druh cieľavedomej činnosti štátu na medzinárodnej scéne, pričom táto činnosť je viacvrstvovo objektívne aj subjektívne podmienená. O cieľavedomom charaktere zahraničnej politiky svedčí to, že je spätá s určitým typom spoločenského vedomia zahŕňajúcim hodnoty, idei reflexie potrieb atď., ktoré vystupuje jednak ako činiteľ, ktorý motivuje, programuje a organizuje celý tok činnosti, a jednak ako faktor, ktorý vytvára hodnotenie týchto činností. Dôležitým prvkom spoločenského vedomia, ktoré vplyva na zahraničnú politiku štátu, je aj veda o medzinárodných vzťahoch, lebo môže plniť informačnú, prognostickú, expertízno – poradenskú a ideologickú funkciu.³⁸

Z vyššie uvedeného vyplýva, že proces formulovania zahraničnej politiky štátu patrí medzi ťažké a zodpovedné činnosti pri ktorých profesionalizmus musí byť pravidlom a náhodnosť okrajovou výnimkou. Je totiž možné veľa stratiť, keď sa zahraničná politika zaťažuje náhodnými a nepremyslenými rozhodnutiami, keď sa poddáva vplyvu najsilnejšieho a najnebezpečnejšieho faktoru – náhodnosti a zhode okolností. Na druhej strane je možné aj veľa získať, ak zahraničná politika symbolizuje profesionalitu, takt, a dôslednosť.³⁹ Osobitne sa to vzťahuje na zahraničnú politiku malých štátov, ktoré nedisponujú dostatočným vnútorným potenciálom na nápravu zahraničnopolitických chýb a zlyhaní. V istých historických situáciách môžu mať za následok aj stratu vlastnej štátnosti alebo stratu štátnej suverenity a nezávislosti. Toto tvrdenie sa v plnej miere vzťahuje aj na procesy identifikácie, formulovania a presadzovania národného záujmu v zahraničnej politike.

³⁷KUŽNIAR, R. ... s. 112 – 113

³⁸ZIĘBA, R.: Cele polityki zagranicznej państwa. In: Wstęp do teorii polityki zagranicznej państwa, c. d., s.37.

³⁹Pozri ŁÓŚ – NOWAK, T.: c. d., s. 186.

3 K vymedzeniu kategórií *raison d'état* a národný záujem ako nástrojov formovania a pochopenia zahraničnej politiky

Kategória národný záujem patrí k najčastejšie používaným vo vnútropolitických diskusiách a sporoch a v politickej publicistike, ale aj v odborných diskusiách o zahraničnej a obrannej, resp. bezpečnostnej politike štátu. Národným záujmom argumentujú politici, vojaci i občianski aktivisti. Odvolávanie sa na tento pojem alebo jeho ekvivalenty sa objavuje aj v kľúčových dokumentoch štátu, ako sú bezpečnostné, obranné a vojenské a zahraničnopolitické koncepcie či doktríny a vládne programy, čo svedčí o tom, že táto kategória napriek istej ne jednoznačnosti jej obsahu a emocionálnemu náboju je aj dôležitým nástrojom odbornej deskripcie a analýzy medzinárodných vzťahov, medzinárodnej a zahraničnej politiky a bezpečnostnej situácie štátu alebo jeho politiky v rámci Európskej únie. Túto kategóriu nepoužívajú iba teoretici z realistickej školy, ktorá ju postavila o popredia záujmu, ale aj predstavitelia iných smerov uvažovania o medzinárodných vzťahoch.

Národný záujem ako analytický nástroj i základ politického správania sa si preto zaslúhuje sústredenú pozornosť. P. A. Cygankov konštatuje, že fakt širokého používania tohto pojmu svedčí minimálne o dvoch skutočnostiach: „Po prvé, hovorí o tom, že, napriek vulgárnym predstavám, v *politike* opieranie sa o ' národný záujem ' nie je vôbec rovnoznačné s úsilím o cynické využívanie sily, zákernosťou a vierolomnosťou. Správne pochopený ' národný ' záujem predstavuje priznanie práva na existenciu ako aj záväzné priznanie práva na vnímanie a váženie si záujmov všetkých vzájomne pôsobiacich strán. Po druhé, v teórii nemajú prívrženci realistickej paradigmy monopol na skúmaný pojem. Navyše, . . . zaslúžili si oprávnenú kritiku za jednostrannosť a redukcionizmus svojich názorov, za nedoceňovanie pozícií svojich oponentov . . . Avšak , prijímajúc kritiku realistickej paradigmy, . . . netreba zabúdať, že realistická pozícia je dodnes dôležitou súčasťou vedy

o medzinárodnej politike.. . Aj pojem ' národný záujem ' si zachováva svoj analytický a politický význam.⁴⁰

J. Wiatr upozorňuje na dvojaký kontext pojmu národný záujem. „Prvým je politický diskurz, v ktorom politici a publicisti zdôvodňujú určité konanie štátu alebo politických síl, ktoré reprezentujú, odvolávaním sa na kategóriu národného záujmu. V tomto prípade má kategória národný záujem normatívny charakter. Posudzuje sa, čo je a čo nie je v súlade s národným záujmom, a teda čo je odôvodnené. V inom kontexte sa kategória národný záujem objavuje, keď si výskumník medzinárodných vzťahov kladie otázku, čím sa riadili predstavitelia štátu, keď prijímali určité rozhodnutia. V tomto kontexte sa národný záujem javí ako v etickom zmysle neutrálna kategória vedeckej analýzy. Výskumník sa usiluje zistiť, či politik, prijímajúci určité rozhodnutia, sa riadil národným záujmom, ideologickými pohľadmi, skupinovými záujmami, dynastickými ambíciami alebo inými dôvodmi.“⁴¹

Okrem rozlišovania medzi ideologickým a normatívnym na jednej strane a analytickým významom kategórie národný záujem na druhej strane je ďalším vážnym teoreticko – metodologickým problémom aj nepresnosť v používanej terminológii, keď sa súčasne používajú také termíny ako cieľ, národný záujem, záujem, hodnota atď. a raz sa chápu ako rôzne kategórie a raz ako synonymá. Tieto problémy sa týkajú aj kategórie *raison d'état* (štátny záujem, dobro štátu, štátny dôvod), ktorá je príbuzná s kategóriou národný záujem. E. Sadowski konštatuje, že v politickej publicistike, oficiálnych vyjadreniach politikov a v politických a štátnych dokumentoch sa používa často, ale vo vedeckom výskume, či už ide o teoretické alebo historicko – deskriptívne práce, sa objavuje skôr sporadicky a interpretuje sa viacznačne. Nedorozumenia súvisiace s týmto pojmom vyplývajú z bežných, zjednodušených názorov a predstáv o tom, čo je to *raison d'état* a z veľmi rozšíreného stereotypu, že tento pojem nemá hlbší politický význam, lebo vyjadruje jedine pre vládu výhodné zdôvodňovanie politiky, ktorú práve robí, najmä nepopulárnych alebo menej populárnych rozhodnutí a riešení hospodárskych, sociálnych

⁴⁰CYGANKOV, P. A.: Teorija meždunarodnyh otnošenij, Gardariki, Moskva 2004, s. 289.

⁴¹WIATR, J.: Refleksje o polskim interesie narodowym, Wydawnictwo IFIS PAN, Warszawa 2004, s. 17.

a ďalších problémov a že oficiálne miesta využívajú argument *raison d'état* vo výnimočných situáciách hrozby vnútorných napätí a kríz v štáte, ohrozenia jeho pozície a záujmov, najmä bezpečnostných, ale aj ekonomických alebo spätých s prestížou a národnou hrdosťou, v medzinárodných vzťahoch. Tomuto pojmu sa tiež zvykne pripisovať istá tajuplnosť, čo sa premieta to chybných úsudkov, že *raison d'état* vyjadruje tak závažné záležitosti a potreby, že sa nemôžu stať predmetom verejnej informovanosti a hodnotenia. Takéto postupy sú charakteristické predovšetkým pre autoritárske a totalitné politické režimy. Aj v dôsledku pretrvávania takýchto prístupov sa kategória *raison d'état* stotožňuje najmä s racionálne vykalkulovanými a právne chránenými štátnymi tajomstvami, ktoré sa týkajú jeho obrany, vonkajšej bezpečnosti, činnosti tajných služieb, ochrany hospodárskych záujmov, pôsobenia v spojeneckých zväzkoch a vojenských misiách v zahraničí.⁴²

Tento pojmový chaos, množstvo intuitívnych prístupov a bežných predstáv, ktoré sa premietajú aj do politického diskurzu a oficiálnych dokumentov, akoby skôr odrádzal než stimuloval výskumníkov z oblasti politických vied, aby sa venovali systematickému výskumu týchto kategórií teórie politiky, resp. medzinárodnej politiky, a medzinárodných vzťahov.

Moderná idea národného záujmu sa zvykne odvodzovať od Machiavelliho, jeho súčasníka Guicciardiniho, ktorý začal používať termín *ragione di stato* (dôvod štátu), a potom najmä od kardinála Richelieua. Po uzavretí Vestfálskeho mieru sa stala vedúcou zásadou európskej diplomacie. Princípu *raison d'état* sa podriadili náboženstvo i morálka. Najvyššou hodnotou sa stalo dobro štát, a vládár bol povinný zväčšovať a podporovať svoju slávu. Silnejší sa pokúšali získať nadvládu, slabší sa bránili vytváraním koalícií, ktoré by im dali väčšiu silu. Ak bola táto koalícia dost' silná, aby zadržala agresora, vznikla mocenská rovnováha. Ak nie, jedna krajina získala hegemoniu. Myšlienka *raison d'état*, ktorej podstatou je kalkulácia hodnotiaca riziká a možné zisky,⁴³ sa

⁴²SADOWSKI, E.: *Racja stanu w polityce zagranicznej państwa*, In: Zięba R. (red.): c. d., s. 137.

⁴³Pozri tamtiež, s. 63-66

tak stala faktorom zrodu a fungovania vestfálskeho systému a predznačila formovanie moderných národných štátov.

Podstata *raison d'état* ako novej konštrukcie správania sa štátu v medzinárodnej politike spočíva podľa zovšeobecnenia J. Wiatra v troch prvkoch. „Po prvé: panovník, aj absolútny vládca, nevládne vo svojom vlastnom záujme, ale v záujme štátu. Po druhé: tento záujem stojí nad všetkými skupinovými záujmami - najmä stavovskými, ktoré sa mu musia podriaďovať. Po tretie: *raison d'état* zdôvodňuje každé konanie, ktoré slúži realizácii tohto záujmu a v tomto zmysle stojí nad všeobecnými ideologickými, náboženskými či morálnymi zásadami.“⁴⁴

Popri kategórii *raison d'état*, ktorá sa rozšírila a bola populárna vo Francúzsku, sa už v 17. storočí začala v Anglicku používať kategória národný záujem. Ba dokonca sa na túto kategóriu od samého začiatku odolávali aj politickí predstavitelia Spojených štátov – prvej veľkej demokracie na svete.⁴⁵ Vestfálsky systém, založený na permanentnom obnovovaní mocenskej rovnováhy a spojený s neistotami pre každý štát v anarchickom prostredí, v ktorom sa musel spoliehať len sám na seba, spolu so vznikom novej vnútornej organizácie štátu, v ktorej po Veľkej Francúzskej revolúcii zahrávali stále väčšiu úlohu demokratické prvky a štát skladal občanom účty a preberal za nich zodpovednosť, a s postupným konštituovaním sa moderných národov a vznikom národných štátov spôsobili, že záujem štátu sa stal synonymom národného, teda skupinového egoizmu, ktorý bol konfrontovaný s podobnými egoizmami iných národných štátov.

Kým reflexia národného záujmu pri riešení praktických úloh zahraničnej a medzinárodnej politiky súvisiacich so sebazáchovou a bezpečnosťou štátu a posilňovaním jeho medzinárodnej pozície a prestíže sa stala prirodzenou súčasťou vnútropolitických diskusií prakticky vo všetkých moderných štátoch, v teórii medzinárodných vzťahov sa táto kategória rozpracovala oveľa neskôr, až po Druhej svetovej vojne, čo súviselo aj s procesom jej osamostatňovania sa ako samostatnej vedeckej disciplíny, nielen s akútnymi potrebami analýzy

⁴⁴WIATR, J.: c. d., s. 18.

⁴⁵Pozri BEARD, Ch. A.: *The Idea of National Interest: An Analytical Study of American Foreign Policy*, Macmillan, New York 1934. s. 26.

nového systému medzinárodných vzťahov, ktorý sa utvoril po vzniku studenej vojny.

Podľa H. Morgenthaua, otca realistického chápania medzinárodných vzťahov, je národný záujem akýmsi hlavným ukazovateľom smeru, ktorý pomáha nájsť cestu krajinou medzinárodnej politiky pričom sa jedná o koncept „definovaný v pojmoch moci. Tento koncept predstavuje spojnicu medzi rozumom pokúšajúcim sa porozumieť medzinárodnej politike a faktami, ktoré majú byť pochopené. Záujem definovaný ako moc je potom objektívnou kategóriou, ktorá je univerzálne platná“.⁴⁶

Morgenthauou realistický prístup, v rámci ktorého sa používa pri definovaní národného záujmu kategória sily, prináša logický vývod, že medzi štátmi nevyhnutne vznikajú konflikty národných záujmov, pretože každý štát sa usiluje pretrvať a získať a udržať si, čo najviac moci. Efektívnosť v zápase o realizáciu tohto cieľa a nie iba morálne dôvody, to je preto koniec koncov kritérium hodnotenia politika.

Tento prístup, ktorý neskôr rozpracovali najmä G.F Kennan a H. A. Kissinger, neznamená, že morálne dôvody a ohľady by nemali mať miesto v politike, ale že zahraničná politika štátu, ktorá sa riadi iba abstraktnými morálnymi princípmi a nezohľadňuje reálny národný záujem, je odsúdená na neúspech. Kissinger dokonca vedome, začo si vyslúžil aj kritiku sa usiloval vybudovať užitočnú definíciu amerického národného záujmu na spojení tradičného amerického idealizmu s hlbokou analýzou súčasnej reality. Napriek tomu sa realistická škola nevyhla kritike z pozície, že kľúčovou otázkou pre tvorcov zahraničnej politiky je zladiť národné záujmy s demokratickými morálnymi princípmi.⁴⁷

Výsledkom tohto úsilia bola Wolfersov koncepcia, podľa ktorej rozhodnutia tvorcov zahraničnej politiky na základe národných záujmov neslobodno oddeľovať od morálnych zásad, čo znamená, že demokratický štát nemôže byť nemorálny, ale podľa toho, ako to okolnosti medzinárodnej politiky dovoľujú, musí sa usilovať pragmaticky zmierovať moc a národno-bezpečnostné rozhodnutia s morálkou.

⁴⁶Pozri KREJČÍ, O.: Mezinárodní politika, Ekopress, Praha 2001, s.258.

⁴⁷VALENTA, J. a kol.: Máme národní zájmy?, úsuv mezinárodních vztahô, Praha 1992, s.17.

Výsledkom tohto prístupu je delenie národných záujmov respektíve cieľom zahraničnej politiky na tri druhy: 1) národné sebarozšírenie, 2) národná sebazáchova, 3) vlastné sebaodriekanie, pričom hlavným cieľom je sebazáchova. Sebaodriekanie sa, resp. sebaobmedzovanie neznamená odmietanie moci ako nástroj a politiky, ale jej používanie v mene dosahovania všeobecného humánneho cieľa⁴⁸, napr. pri humanitárnych operáciách alebo pri riešení a prevencii konfliktov s množstvom ľudských obetí resp. ľudského strádania.

Prístup k národnému záujmu ako kombinácii spoliehania sa na vlastnú silu, na silu spojencov a na (idealistickú) podporu slobody ľudských práv a demokracie vo svete sa napokon stal v zahraničnej politike v USA a ich západných spojencov prevažujúcim. Ani tento prístup však zásadne neoslabil otázku, či národný záujem má naozaj objektívny charakter, resp. akým spôsobom sme schopní vyhodnotiť, či určitá politika je alebo nie je zhodná s oným objektívnym národným záujmom. Komplikácia spočíva v tom, že hodnotenie každej politiky v kategóriách národného záujmu vyžaduje jednak uplatnenie určitých hodnotiacich kritérií, ktoré súvisia s politickým svetonázorom, a jednak výber týchto kritérií, čo spôsobuje, že hodnotenie je vždy vyjadrením vybavenosti politickou ideológiou, úrovňou poznania, predsudkami atď. toho, kto ho formuluje.⁴⁹ A keďže riešením nie je ani subjektivismus, t. j. konštatovanie, že národný záujem je jednoducho to, čo zaň pokladá jestvujúce spoločenstvo alebo jeho politická elita, treba pripustiť, že nie je možné hovoriť o jedinom „správnom“, všeobecne akceptovanom chápaní národných záujmov, ale treba rešpektovať, že týchto „národných záujmov“ môže byť viacero, podľa toho, koľko skupín formuluje stratégiu štátnej politiky. J.N. Rosenau⁵⁰ v tejto súvislosti dokonca vyslovil názor, že kategória národného záujmu bude strácať význam vo vedeckých analýzach zahraničnej politiky a bude sa udržiavať skôr vo verejných diskusiách na túto tému.

J. Wiatr, zohľadňujúc tieto problémy, vychádza pri definovaní národného záujmu z charakteristiky národa „ako historicky vytvoreného

⁴⁸Pozri tamtiež, s. 17-18.

⁴⁹Pozri WIATR, J.: c. d., s. 6.

⁵⁰Pozri ROSENAU, J. N.: The Scientific Study of Foreign Policy, Free Press, New York 1971, s. 248-249

trvalého spoločenstva sformovaného na základe spoločných dejinných osudov, spoločného tovarového hospodárstva a spoločných politických inštitúcií, ktoré sa charakterizuje existenciou vnímania štátu ako základného zdroja skupinového vedomia".⁵¹ Podľa tejto definície národ nie je jednoducho iba spoločenstvom kultúry či jazyka, hoci spoločná kultúra je jeho dôležitým predpokladom. Národ je spoločenstvo, ktoré realizuje svoje spoločné aspirácie v úsilí o vlastný štát alebo v rámci národného štátu. Ak národný štát je centrálna hodnota, okolo ktorej sa konštituuje národ, potom treba štát chápať ako „dreň“ národného záujmu.

Štát podľa J. Wiatra teda nie je jedinou hodnotou pre národ, ale je hodnotou ústrednou.⁵² Preto poľský vedec definuje národný záujem „ako používanie národom vlastného štátu, schopného poskytnúť občanom bezpečnosť a možnosti samostatne rozhodovať o vlastnom osude, disponujúceho teritóriom v svojich hraniciach, ktoré je obývané prevažnou väčšinou spoločenstva považujúceho sa za príslušníkov národa”.⁵³ Takéto chápania národného záujmu kladie dôraz na politický status národa vo vzťahu k iným národom a na jeho možnosti v medzinárodnom prostredí, medzi ostatnými štátmi, pričom podľa J. Wiatra prvoradými otázkami sú hranice štátu a možnosť pre všetkých občanov bez rozdielu ich národnostnej či etnickej príslušnosti považovať sa za príslušníkov v národa v politickom zmysle, t.j. bez toho, aby sa vzdali svojej národnostnej, resp. kultúrnej a jazykovej identity.

Národný záujem sa ďalej podľa J. Wiatra vyznačuje tým, že „je nadradený vo vzťahu k záujmom tried, vrstiev, skupín, strán patriacich do národa. Nadradenosť národného záujmu neznamena, že všetci ten záujem chápu rovnako, ale iba to, že tí, ktorí uvažujú v kategóriách národného záujmu, stavajú tento záujem nad záujmy jednotlivých skupín.”⁵⁴ Aj keď v politickej praxi tento prístup nie je samozrejмый, pretože strany si navzájom konkurujú v úsilí získať si priazeň voličov nielen svojimi postojmi k domácim udalostiam, ale aj svojou interpretáciou rôznych záujmov a návrhmi na spôsoby ich obhajoby a realizácie, pričom do hry vstupujú aj ideologické rozdiely medzi politickými stranami, ktoré

⁵¹WIATR, J.: c. d., s. 23.

⁵²Pozri tamtiež, s. 24-25.

⁵³Tamtiež, s. 26-27.

⁵⁴Tamtiež, s.30.

nevyhnutne určujú aj optiku videnia národného záujmu, predsa len „pravé“ národné záujmy bývajú tým bodom, okolo ktorého sa zvykne budovať širší a dlhodobejší politický konsenzus aj medzi politickými konkurentmi so zásadne odlišnými ideologickými prístupmi a sociálnymi a ďalšími prioritami.⁵⁵ Zásada, že národný záujem je nadradený nad partikulárne záujmy, neznamená, že všetci musia tento národný záujem chápať a interpretovať rovnako. Znamená iba to, že ideologické ciele by sa nemali realizovať aj za cenu obetovania životného národného záujmu a že tí, ktorí vykonávajú štátnu politiku, by nemali ideologické argumenty a dôvody povyšovať nad to, čo sami pokladajú za národný záujem.

Národné záujmy ako hierarchicky štruktúrované životné a dôležité záujmy korešpondujúce s istými hodnotovým systémami, sa teda definujú aj v závislosti od ideologických a politických preferencií (vládnucich) politických strán, v dôsledku čoho sú ich definovanie, interpretácia a metódy a prostriedky používané na ich obhajobu a presadzovanie nezriedka predmetom vnútropolitického boja⁵⁶ i „partajníctva“, na ktoré poukazoval H. Morgenthau.

Národný záujem presadzovaný v zahraničnej politike teda predstavuje prepojenie objektívnej reality v podobe medzinárodného prostredia so subjektom tejto politiky – štátom, resp. štátnikom, prípadne iným účastníkom medzinárodných vzťahov, resp. jeho predstaviteľom. Objektívnosť záujmu je daná na jednej strane materiálnymi charakteristikami štátu (rozloha, geografická poloha, veľkosť a štruktúra populácie, štruktúra a výkonnosť hospodárstva, početnosť a kvalita ozbrojených síl atď. a na druhej strane vonkajším prostredím štátu. (svetový poriadok, systém medzinárodných politických vzťahov, záujmy iných štátov, zákonitosti mocenskej rovnováhy atď.). Subjektívnou

⁵⁵Príkladom v Slovenskej republike je integrácia do Európskej únie, ktorá bola tmelom širokých koalícií ideologicky protichodných vládnucich strán v r. 1994 a 1998-2002 a ktorá sa stala predmetom až demonštratívnej jednoty inak nezmieriteľných politických strán pred referendum o vstupe do EÚ v máji 2003.

⁵⁶V transformujúcich sa postkomunistických štátoch sa najostrejšie politické diskusie na tému „čo je v národnom záujme“ odohrávali v súvislosti s rozhodovaním či a ako sa integrovať do NATO a EÚ, či podporiť Zmluvu o ústave pre Európu a následne tzv. Lisabonskú zmluvu, či podporiť vojenskú intervenciu USA v Iraku, či vyslať vojenské jednotky do Afganistanu. Vo vzťahoch medzi Maďarskom a Slovenskom hrá veľkú úlohu definovanie národných záujmov voči maďarskej národnostnej menšine.

dimenziou záujmu je spôsob reflexie týchto objektívnych daností aktérom medzinárodných vzťahov v prípade štátu vládou, resp. štátnikom.⁵⁷

Politik, ktorý v mene štátu prijíma rozhodnutia, musí – za predpokladu, že koná racionálne – analyzovať medzinárodné prostredie i možnosti daného štátu. Vzhľadom na to, že medzinárodné prostredie je v podstate anarchické (t.j. nepôsobí v ňom žiadna všeobecne uznávaná autorita, ktorej sa účastníci medzinárodných vzťahov podriaďujú, ako sa fyzické a právnické osoby podriaďujú vnútri jednotlivých štátov autorite štátnych orgánov), prvoradou úlohou štátnika je zabezpečiť existenciu štátu. To znamená presne vymedziť tento minimálny záujem v situácii, keď charakter medzinárodného prostredia vyžaduje spoliehať sa na vlastné sily v podmienkach neistoty. Tento minimálny záujem s definuje ako dostatočná moc k zabezpečeniu a zachovaniu existencie štátu. Práve pre označenie racionálneho vymedzenia záujmu v pojmoch moci sa v oblasti medzištátnych resp. medzinárodných vzťahov vžil termín národný záujem.⁵⁸

Keďže tento pojem vznikol v anglosaskom prostredí, kde sa zmiešava v pojme „national“ tak význam „národný“, ako aj „štátny“, v diskusiách o národnom záujme vznikalo a stále vzniká mnoho nedorozumení. Za spornú sa zvykne označovať najmä argumentácia klasika realistickej školy medzinárodných vzťahov H. Morgentaua, že pre potreby analýzy zahraničnej politiky je možné národ a štát pokladať za zameniteľné pojmy, nakoľko „keď sa národ ako legálna organizácia usiluje o zahraničnú politiku, nazýva sa štát a jeho zástupcovia pôsobia v medzinárodných vzťahoch ako reprezentanti národa“.⁵⁹ Jej kritici upozorňujú, že citovaná téza nepokrýva celú problematiku vzťahu štátu a národa, pretože môžu existovať záujmy národa, ktoré nereprezentujú štát a môžu byť štátne záujmy, ktoré idú proti záujmom národa. Navyše, existujú aj mnohonárodnostné štáty alebo štáty, v ktorých ešte neexistujú národy v modernom význame slova, ale len etniká alebo kmene (ako je tomu v niektorých častiach Afriky), kde je veľmi sporné hovoriť, že práve

⁵⁷Bližšie pozri KREJČÍ, O.: c. d., s. 257 – 258.

⁵⁸KREJČÍ, O., c. d., s. 257 – 258.

⁵⁹MORGENTHAU, H. J.: *Politics among Nations. The Struggle for Power and Peace.* Revised by Key.W. Thompson. New York: A. A. Knopf, 1985, s. 118

štát zastupuje národ na medzinárodnom poli. Problematické z tohto hľadiska sú aj tzv. zlyhávajúce štáty (failed states).

Napriek týmto a ďalším výhradám sa termín národný záujem stále používa najmä na označenie záujmu štátu, resp. štátneho záujmu. Pritom existuje množstvo definícií národného záujmu. Väčšinou ide o varianty tézy, že „národný záujem je súbor najvšeobecnejších požiadaviek štátu vyplývajúcich z geografickej pozície, historických skúseností a aktuálnych vzťahov k iným mocenským centráam.“⁶⁰

Kategória národný záujem umožňuje proces formulovania cieľov zahraničnej politiky v rozhodovacích centrách vidieť nielen v mocensko – politickom, ale aj v sociálno - ekonomickom, kultúrnom a historickom kontexte. Národný záujem je totiž vnútorne diferencovaný fenomén. Má viacero aspektov, z ktorých sa odvodzuje celý trs cieľov. Tie môžu byť v teórii i medzinárodno, resp. zahraničnopolitickej praxi rôzne oddeľované a zaraďované, spravidla hierarchickým spôsobom, podľa zvolených kritérií.⁶¹

Na základe takto vznikajúcich záujmov rozhodovacie centrum štátu, resp. iného účastníka medzinárodných vzťahov, formuluje ciele, ktoré sa následne stávajú impulzom pre jeho konanie na medzinárodnej scéne.⁶² Pri hľadaní odpovede na otázku, ktoré ciele štátu sa majú pokladať za základné, resp. najdôležitejšie treba vziať do úvahy, že „záujmy v medzinárodných vzťahoch sú u všetkých štátov a) obdobné, b) trvalé, tak, ako je trvalá anarchia v medzinárodných vzťahoch, c) snúbia sa priamo s mocou – sú teda „absolútne“.“⁶³

Absencia vhodne stanovených a precizovaných cieľov zahraničnej politiky má za následok dva negatívne javy: a) znemožňujú uskutočniť jej hodnotenie, b) robí ju nečitateľnou pre medzinárodné prostredie. To zas môže vplývať na úspešnosť zahraničnej politiky čo do rozsahu realizovaných zámerov, primeranosť v realizácii vzhľadom na vynaložené zdroje a efektívnosť vo vzťahu medzi hodnotou, ktorú predstavuje stanovený cieľ, a nákladmi na jeho dosiahnutie.⁶⁴

⁶⁰KREJČÍ, O.: c. d., s. 260.

⁶¹KREJČÍ, O.: ..., s. 260

⁶²Pozri ZJEBÁ, R.: ... s. 43

⁶³KREJČÍ, O.: ..., s. 258

⁶⁴LÓŠ – NOWAK, T.: c. d., s. 192.

V politológii a náuke o medzinárodných vzťahoch existuje viacero klasifikácií cieľov zahraničnej politiky v závislosti od kritérií, ktoré používajú ich autori. To, čo tieto teórie spája, je uznanie podmienenosti cieľov záujmami. V klasickej teórii zahraničnej politiky sa ciele definujú ako odvozeninu, derivát, funkcia záujmov. Široká zhoda je tiež v tom, že záujmy vyrastajú v procese konfrontácie sociálnych potrieb s objektívnymi možnosťami ich realizácie, pričom potreba sa spravidla definuje ako objektívna nevyhnutnosť vzhľadom na prežitie daného subjektu, záujem sa chápe ako odraz tejto potreby vo vedomí človeka resp. ľudského spoločenstva.⁶⁵ Záujem možno definovať ako „takú funkciu potrieb, ktorá núti účastníka medzinárodných vzťahov ku konaniu a uspokojeniu potrieb.“⁶⁶

Záujem teda nie je nejaký náhodný, svojvoľný produkt neviazaného ľudského intelektu, nejaká fantazijná predstava, má subjekt – objektívnu povahu. Je prejavom racionality človeka pri vymedzení svojich potrieb vzhľadom na reálne prostredie v ktorom existuje. Záujem je základnou kategóriou politiky – vnútornej i zahraničnej. Úzko súvisí s kategóriou moci. Mimo tohto reálneho procesu premeny sociálnych potrieb na politické záujmy nie je možné pochopiť ani proces definovania vyššie spomenutých národných záujmov, ktoré potom zahraničná politika presadzuje ku čomu nemožno zahraničnú politiku štátu pochopiť bez poznania jeho vnútornej politiky.⁶⁷

Vzťah medzi národnými záujmami a cieľmi zahraničnej politiky štátu možno vyjadriť schémou *národný záujem* → *všeobecné a stále (dlhodobé) ciele* → *strednodobé ciele* → *operačné ciele (ciele konkrétnych aktivít vnútorných a zahraničných orgánov pre medzinárodný styk)*. Používa sa tiež rozlíšenie cieľov na primárne a sekundárne (pracovné, pomocné). Každý štát na základe definície svojho národného záujmu, resp. životných záujmov, určuje aj široký vejár čiastkových cieľov, ktorých postupným a paralelným dosahovaním sa realizujú ciele primárne, základné, ktoré sa zvyknú označovať ako

⁶⁵KREJČÍ, O.: Mezinárodní politika, Eokopres, Praha 2001, s. 257

⁶⁶PIETRAŠ, Z. J.: Podstawy teorii stosunków miedzynarodowych, Lublin, UMCS 1986, s. 144.

⁶⁷CZIOMER, E. – Zyblikiewicz, L.W.: Zarys wspolczesnych stosunków miedzynarodowych, Wydawnictwo naukowe PWN, Warszawa – Krakow 2002, s. 106 .

priority zahraničnej, bezpečnostnej a hospodárskej politiky štátu. Od definovania národného záujmu sa teda odvíja celá pyramída cieľov.

Pre analýzu týchto cieľov sa ukazuje ako veľmi produktívny prístup J. Kukuľku, ktorý rozlišuje tri základné druhy cieľov v zahraničnej politike:

1. *existenčné*, ktoré sa týkajú „všetkých podmienok a faktorov pretrvania, integrity a bezpečnosti a rozvoja ako aj zachovania identity a suverenity“;
2. *koexistenčné*, ktoré sa týkajú podielu a možností štátu konať, presadzovať sa v medzinárodnom prostredí, uspokojovať potreby štátu v oblasti členstva (v medzinárodných organizáciách), stykov s inými účastníkmi medzinárodných vzťahov, spolunažívania, spolupráce, súťaženía a organizovania medzinárodného prostredia. Tieto ciele súvisia najmä s upevňovaním pozície a prestíže štátu v medzinárodnom prostredí;
3. *funkčné*, ktoré súvisia s uspokojovaním potrieb štátu v oblasti získavania informácií, regulácie, rozhodovania, marketingu, vyhodnocovania pravdivosti a významu udalostí a efektívnosti realizácie prijímaných opatrení na realizáciu existenčných a koexistenčných cieľov. plnením týchto cieľov sa teda sleduje celkové zvyšovanie efektívnosti zahraničnopolitického pôsobenia štátu, sú najpremenlivejšie a súvisia predovšetkým s taktickými otázkami.⁶⁸

4 Základné determinanty zahraničnej politiky štátu

Hoci zahraničná politika ako dynamický proces, prostredníctvom ktorého sa formulujú a realizujú národné záujmy, predstavuje časť celkovej politiky štátu a tvorí sa v jeho vnútorných štruktúrach, uskutočňuje sa (v polyarchickom a polycentrickom) medzinárodnom systéme. Pritom prostredie realizácie zahraničnej politiky je veľmi široké. Patria doň tak prvky vnútro systémové, ako aj vonkajšie, ktoré majú medzinárodných charakter. Najvšeobecnejšie možno povedať, že

⁶⁸KUKUŁKA, J.: Zaspokojanie potrieb i rozwiązywanie konfliktów w stosunkach międzynarodowych. In: Halizak, E. – Kuźniar, R. ed.: Stosunki międzynarodowe. Geneza, struktura, dynamika. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2007, s.254.

vnútorné prostredie formulovania a realizácie národných záujmy obsahuje prírodné, ekonomické, kultúrne, sociálne a politické činitele. Vonkajšie prostredie stanovuje, resp. určuje celková medzinárodná situácia daného štátu. V rámci oboch oblastí sa rozlišuje medzi objektívnymi a subjektívnymi podmienkami zahraničnej politiky. Pod podmienkami môžeme rozumieť systém vzájomne sa ovplyvňujúcich predpokladov, ktoré vyvolávajú určitý účinok, a dostačujúcich na to, aby sa tento účinok prejavil.⁶⁹

Pri tom – keďže sa vychádza z vyššie odôvodnenej tézy, že zahraničná politika ako proces formulovania a realizácie národných záujmov je cieľavedomá verejná politika štátu zameraná na medzinárodné prostredie – sa primát prisudzuje vnútorným podmienkam pred vonkajšími a v každej z týchto dvoch skupín podmienok objektívnym pred subjektívnymi. Ale treba zdôrazniť, že táto téza má iba všeobecný charakter a neplatí mechanicky. Sú totiž možné situácie, v ktorých vonkajšie, resp. subjektívne podmienky môžu v rozhodujúcej miere determinovať formulovania a realizácie národných záujmov (napr. subjektívne chyby a omyly štátnikov, ktoré vyplývajú z ich charakterových a povahových vlastností alebo z nedostatočnej kompetentnosti a zodpovednosti). Z metodologického hľadiska je dôležité chápať vnútorné a vonkajšie podmienky procesu formulovania a realizácie národných záujmov komplexne a mnohostranne, tak, aby sa prejavili ich skutočné a zároveň aj špecifické črty. Pri takomto prístupe je možné ukázať, ako jednotlivé prvky prostredia podmieňujú ciele, zameranie, prostriedky a metódy zahraničnej politiky, ktorá sa realizuje štátom, ako aj to, ako vplývajú na stupeň jej racionálnosti a efektívnosti.⁷⁰

A. Vnútorné objektívne podmienosti

a) geografické prostredie, v ktorom sa štát nachádza

Zahŕňa predovšetkým rozsah teritória, ktoré štát ovláda, profil terénu (hory, nížiny, rieky, vodné plochy, moria), charakter hraníc, klíma,

⁶⁹Pozri CZIOMER, E. – ZYBLIKIEWICZ, L.W. : c.d., s. 108.

⁷⁰ZIĘBA, R.: Uwarunkowania polityki zagranicznej państwa. In: Wstęp do teorii polityki zagranicznej państwa, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2004, s. 19 – 20.

flóra, fauna, zásoby surovín a energonosičov. Ide o tak očividné faktory, že od vekov určovali obranné stratégie štátov. Tie sa napríklad odvíjali od toho, či hranice boli prirodzene chránené a ťažko dostupné, moria, hory, rieky atď.), či krajina mala kontinentálnu polohu alebo bola omývaná oceánmi. V závislosti od toho, napr. USA a Veľká Británia preferovali rozvoj vojenského námorníctva a Rusko, resp. ZSSR, preferovalo budovanie pozemnej armády.⁷¹

Geografický determinizmus má preto v uvažovaní o národných záujmoch a v zahraničnopolitickom myslení veľkú tradíciu. Väčšinou ho sprevádzalo preceňovanie roly, ktorú geografické, resp. prírodné faktory zohrávajú pri tvorbe a uskutočňovaní zahraničnej politiky štátu. (V Československu, ale aj neskôr, už počas existencie samostatnej Slovenskej republiky to napr. viedlo k formulovaniu teórií o moste medzi Východom a Západom.) S tým súviselo aj zjednodušovanie väzby medzi geografickými, resp. prírodnými charakteristikami prostredia a sociálnopolitickými procesmi. Priam glorifikácia geografických determinánt politických, resp. zahraničnopolitických javov a vývojových tendencií sa prejavila v rôznych teóriách geopolitiky. Tie sa objavili v polovici 19. storočia a vrchol zaznamenali v prvých dekádach 20. storočí v krajinách západnej Európy, ktoré prechádzali fázou expanzívneho rozvoja kapitalizmu (imperializmu).

Teórie „geopolitiky“ plnili funkciu odôvodňovania hospodárskej a politickej expanzie na súši i na mori. Ich realizácia často viedla ku krvavým vojnám. Tézou o „životnom priestore“ (Lebensraum) intenzívne využívali nemeckí nacisti na zdôvodnenie agresie tretej nemeckej ríše proti susedom a ďalším národom. Po skončení druhej svetovej vojny, keď sa medzinárodné spoločenstvo rozhodlo úplne delegalizovať agresívnu útočnú vojnu a potláčať iné formy agresie, ako ja zlikvidovať kolonializmus a neokolonializmus, teórie geografického determinizmu začali strácať prívržencov. Dominovať začalo presvedčenie, že geografické prostredie síce zohráva významnú úlohu v živote ľudí a národov, ale prinajmenšom nie je rozhodujúcim činiteľom. Skôr podmieňuje možnosti, bez toho, aby predurčovalo vývoj udalostí.

⁷¹Pozri CZIOMER, E. – ZYBLIKIEWICZ, L.W.: c. d., s. 108 – 109.

Avšak geografický determinizmus a geopolitika nestratili úplne význam. Napr. v Rusku po rozpade ZSSR geopolitika získala široké uznanie vzhľadom na eurázijskú polohu krajiny a jej veľké prírodné bohatstvo, najmä zásoby surovín a energonosičov, čo vplýva nielen na vnútornú, ale aj na zahraničnú politiku tohto štátu. Faktor prírodného bohatstva nemožno síce preceňovať, lebo napr. Japonsko, Švajčiarsko i ďalšie krajiny sú svedectvom, že deficit surovín nebráni ani hospodárskemu rastu ani blahobytu, a krajiny, ktorá majú veľké nerastné bohatstvo, najmä energetické zdroje, nemusia byť nevyhnutne vnútropoliticky a zahraničnopoliticky úspešné (vid' negatívne dôsledky koristníckeho zaobchádzania s ropným bohatstvom v Nigérii a lebo s diamantovými náleziskami v iných afrických krajinách), ale na druhej strane nemožno podceňovať fakt, že krajiny, resp. regióny, ktoré disponujú veľkými energetickými zdrojmi, spravidla vzbudzujú veľký záujem v medzinárodnom prostredí a sú terčom nátlaku zo strany mocností a nadnárodných koncernov, čo obyčajne plodí medzinárodné napätia a konflikty.⁷²

b) Potenciál obyvateľstva

Predstavuje ďalší významný prvok rôznosti medzi štátmi. Pre formulovanie a realizáciu národných záujmov každého štátu majú význam také demografické charakteristiky ako počet obyvateľstva, hustota zaľudnenia, tempo prirodzených prírastkov populácie, veková štruktúra, vzdelanostná a sociálna štruktúra, národnostné zloženie obyvateľstva, úroveň legálnej a nelegálnej migrácie (emigrácia, imigrácia, azylanti), spôsob a miera integrácie imigrantov do spoločnosti atď.. Tieto ukazovatele môžu byť pre jednotlivé štáty z hľadiska presadzovania ich národných záujmov tak výhodné ako aj nevýhodné.

V medzinárodnej politike nesporne zohráva úlohu fakt nerovnomerného rozloženia populácie v regiónoch sveta. Prejavuje sa tak v absolútnom počte obyvateľov ako ja v hustote osídlenia na kilometer štvorcový. V 19. storočí boli populárne Malthusove teórie demografického tlaku, ktoré sa stali základom sociálno - darwinistických

⁷²Pozri CZIOMER, E. – ZYBLIKIEWICZ, L.W.: c. d., s. 109; Zięba, R.: Uwarunkowania polityki zagranicznej państwa, c. d., s. 22.

politických koncepcií. Preľudnením ideologicky zdôvodňovali svoju agresívnu politiku v prvej polovici 20. storočia. Nemecko, Taliansko a Japonsko. Navyše, v tomto období bol počet obyvateľov a demografický prírastok priamym zdrojom vojenskej sily štátu, lebo umožňoval určitý počet odvedencov a záložníkov. Rozvoj vojenskej techniky, najmä letectva, raketovej techniky a obrnených vozidiel) však už počas II. Sv. vojny spôsobil, že toto kritérium začalo strácať na význame. V čase profesionálnych ozbrojených síl sa dôraz na kvalitu, vzdelanosť a úroveň ich výcviku, výzbroje a logistického zabezpečenia ešte viac zvýraznil.

Z hľadiska definovania a realizácie národných záujmov je veľmi významné, či prirodzený prírastok obyvateľstva a jeho veková a vzdelanostná štruktúra zabezpečujú potreby trhu práce alebo či sa pociťuje deficit pracovnej sily. (Takýto deficit vyvolal v 50. a 60. rokoch v západnej Európe masový prílev tzv. gastarbeiterov, ktorí sa neskôr usadili v hostiteľských krajinách, a keď sa v 90. rokoch objavila masová nezamestnanosť, vznikli problémy s týmito imigrantmi, ktorí sa medzitým stali početnou národnostnou menšinou a z rôznych dôvodov sa neintegrovali do spoločnosti, ako je to napr. v prípade Turkov v Nemecku alebo imigrantov z bývalých kolónií vo Francúzsku či Holandsku). Odvrátenou stranou tohto problému je „únik mozgov“. Niektoré krajiny sa musia vysporadúvať s dôsledkami emigrácie mladých a vysoko kvalifikovaných obyvateľov, ktorí odchádzajú za lepšími pracovnými a životnými podmienkami do iných krajín.

Ešte vážnejšie problémy vznikajú v niektorých krajinách v dôsledku existencie národnostných a etnických menšín na ich teritóriu, ktoré majú silné väzby na vlasť predkov nachádzajúcu sa v susednej krajine. V dôsledku toho vznikajúce politické, právne a ďalšie problémy treba dvojstranne i mnohostranne regulovať medzištátnymi zmluvami alebo prostredníctvom medzinárodných konvencií. (O zložitosti regulácie medzietnických napätí a konfliktov vypovedajú čerstvé príklady z krajín bývalej Juhoslávie a ZSSR). Otázky ochrany práv príslušníkov národnostných menšín na jednej strane a praktického uplatňovania práva národov na sebaurčenie na druhej strane sú v centre bilaterálnych vzťahov a dôležitou agendou medzinárodných organizácií (OSN, Rada Európy.,

OBSE). (O vysokej senzitivnosti týchto otázok nielen na úrovni bezprostredne zainteresovaných štátov, resp. príslušníkov národností, ale aj na úrovni regiónu, celej Európy ba i v globálnom meradle svedčí

Populačná explózia predovšetkým v rozvojových krajinách a na druhej strane starnutie a úbytok populácie v Európe a tým späté problémy spontánnej i riadenej, legálnej i nelegálnej migrácie sa spolu s právami príslušníkov národnostných a etnických menšín stali mimoriadne vážnou regionálnou aj globálnou agendou medzinárodnej politiky a zásadným spôsobom a s veľkou emocionálnou, potenciálne výbušnou silou intervedujú aj do procesov formulovania, interpretácie a realizácie národných záujmov. (Príkladov by bolo možné iba v Európe uviesť viacero, a to aj v prípade malých štátov.) Vo vede o medzinárodných vzťahoch sa zdôrazňuje vzájomná súvislosť medzi demografickým vývojom, ekonomickým rozvojom a mierom. Praktickým prejavom uvedomenia sa si tejto skutočnosti bola konferencia OSN o populácii a rozvoji, ktorá sa roku 1994 konala v Káhire. Populačná explózia sprevádzaná nedostatkom potravín, hladom, biedou a chorobami v rozvojových krajinách sa stala prvoradým globálnym problémom ľudstva.⁷³

c) Hospodársky a vedecko-technický potenciál štátu

Vypovedá o sile štátu a zároveň vo veľkej miere určuje medzinárodnú pozíciu štátu a roly, ktoré zohráva. Na jednej strane potreby ekonomického rozvoja sú základom pre formulovanie cieľov a úloh zahraničnej politiky, na druhej strane hospodársky a vedecko-technický potenciál štátu determinuje jeho reálny vplyv a možnosti v medzinárodných vzťahoch. Nejde iba o vojenský potenciál štátu, ktorý závisí od hospodárskej sily a dosiahnutej vedecko-technickej úrovni, ale najmä o disponovanie nástrojmi zahraničného pôsobenia štátu v oblasti hospodárskych, finančných a vedecko-technických vzťahov. Sem patrí aj dosiahnutý pokrok v oblasti komunikácie, prenosu a spracovania údajov a vedeckých metód poznávania a analyzovania procesom prebiehajúcich v medzinárodnom prostredí.

⁷³Pozri CZIOMER, E. – ZYBLIKIEWICZ, L.W. c. d., s. 109 – 110; Zięba, R.: Uwaronkowania polityki zagranicznej państwa..., s. 22 – 24

V súčasnom období, ktoré sa vyznačuje demilitarizáciou medzinárodných vzťahov, sa v dôsledku procesov globalizácie dostáva do popredia účasť štátu na veľmi rýchlo sa rozvíjajúcom vedecko technickom pokroku. Veľa bádateľov preto pokladá vedecko - technický pokrok za jeden z hlavných determinantov formulovania a realizácie národných záujmov a efektívneho zahraničnopolitického presadzovania sa štátu, ako aj a vývoja medzinárodných vzťahov.⁷⁴

d) Spoločensko - politický systém

Určuje tak rozloženie spoločenských síl (sociálno profesné skupiny a vrstvy, nátlakové skupiny) vzhľadom na ekonomický a sociálny systém, ako aj politických síl (politické strany, politické elity) a zároveň štruktúru štátnych orgánov, administratívne rozdelenie krajiny, práva a povinnosti občanov, fungovanie médií a verejnej mienky atď.

Tieto činitele tvoria mechanizmus artikulácie a združovania záujmov, čím ovplyvňujú nielen charakter vnútornej politiky, ale rozhodujú vo veľkej miere aj o tom ako sa chápu národné záujmy, ktoré predstavy o nich sa premietajú do stanovovania cieľov zahraničnej politiky a voľby metód a prostriedkov na ich dosahovanie. Podstata otázky spočíva v tom, či sa zahraničná politika tvorí a realizuje prostredníctvom úzkej elity, resp. riadiacej skupiny, čo je charakteristické pre autoritárske a totalitné systémy, alebo podlieha parlamentnej kontrole a pluralitným vplyvom spoločenských skupín, čiže aj verejnej mienke, ako je to v demokratických systémoch. Okrem toho spoločensko – politických systém v mnoho predurčuje výber prostriedkov a nástrojov realizácie zahraničnej politiky, najmä v právnej a diplomatickej rovine.

Kompaktný a dobre fungujúci politický systém napomáha efektívnej a pružnej zahraničnej politike a racionálnemu vymedzovaniu národných záujmov a ich konsenzuálnemu prijímaniu a presadzovaniu. A naopak, nedemokratické a byrokraticko - autoritárske režimy spôsobujú nadmernú centralizáciu zahraničnej politiky a v konečnom dôsledku vedú aj k jej neefektívnosti. Zahraničná politika štátov, ktoré sú riadené úzkymi politickými skupinami či oligarchami (napr. veľkého kapitálu) totiž

⁷⁴CZIOMER, E. – ZYBLIKIEWICZ, L.W. ..., s. 110; Zjeba, R.: Uwaronkowania polityki zagranicznej państwa, c. d., s. 24; Kuźniar, R.. c. d., s. 113 – 114.

nereprezentuje záujmy celej spoločnosti, realizuje sa prostredníctvom úzkostraníckych vybraných kádrov a ostáva mimo spoločenskej kontroly. Obmedzuje sa tak vnímanie reality medzinárodného prostredia o oslabujú sa subjektívne determinanty tvorby a realizácie zahraničnej politiky štátu. Tá je potom zvonku nečitateľná, nepredvídateľná a spravidla ignoruje normy medzinárodného práva.⁷⁵

B. Vnútorne subjektívne podmienenosti

a) Vnímanie medzinárodného prostredia (okolia) spoločnosťou politickou elitou

Ide o základ subjektívnej podmienenosti tvorby a realizácie zahraničnej politiky. V procese pozorovania svojho užšieho i širšieho medzinárodného okolia, si obyvateľstvo, resp. predstavitelia štátu vytvárajú obraz o iných subjektoch medzinárodných vzťahov a udalostiach medzinárodnej politiky. Tento proces je podmienený historickými tradíciami a skúsenosťami, úrovňou vzdelanosti, politickou kultúrou, systémom hodnôt, najmä ideológií a náboženstiev, ktoré v spoločnosti dominujú.

Poznanie vonkajšieho prostredia je základom pre racionálne a realistické definovanie národných záujmov a uvedomenie si potreby nového stanovenia cieľov zahraničnej politiky, uskutočnenia rozhodnutí a voľby metód a prostriedkov výkonu zahraničnej politiky. Ak dominuje falošné vedomie a pokrivený obraz medzinárodnej reality, napomáha to formulovaniu nesprávnych hodnotení a zadávaniu nesprávnych úloh pre zahraničnú politiku.

Sklony k emóciám, zatrpknutosť, odmietanie racionálnej reflexie historických udalostí a aktuálneho vývoja medzinárodnej situácie vo väčšej alebo menšej miere vedú k upevňovaniu stereotypov a predsudkov v spoločnosti, ktoré môžu v niektorých situáciách zapríčiniť, že nie je možné, resp. je veľmi ťažké v zahraničnej politike prijať racionálne rozhodnutia. Historické záťaž preto často komplikujú zahraničnú

⁷⁵Pozri CZIOMER, E. – ZYBLIKIEWICZ, L.W.: c. d., s. 110; Zięba, R.: Uwarunkowania polityki zagranicznej państwa, c. d., s. 24 - 26; Kuźniar, R.: c. d., s. 114.

politiku. (príklady možno nájsť v česko - nemeckých, slovensko - maďarských, či rakúsko - českých vzťahoch) a keďže historické stereotypy zvyčajne dlho pretrvávajú treba ich v realistickej zahraničnej politike zohľadňovať. Zároveň treba prostredníctvom výchovno - vzdelávacej činnosti tieto stereotypami a predsudky prekonávať v záujme napĺňania podstatných a dlhodobých cieľov zahraničnej politiky.⁷⁶

b) Formovanie zahraničnopolitických vízií , koncepcií a programov

Táto činnosť prináleží tak expertom ako aj politikom. Vykonávajú ju štátne orgány, (vláda, resp. ministerstvá, parlament, prezident) ako aj politické strany, rôzne vedecké inštitúcie, univerzity a think-tanky. V politickom živote spravidla vzniká viacero predstáv o národných záujmoch a tým aj koncepcií zahraničnej politiky. Na ich základe vláda vytvára syntézu, nakoľko zahraničná politika potrebuje podporu v parlamente i v spoločnosti.

Koncepcie musia obsahovať analýzu situácie a z nej vyplývajúce vymedzenie národných záujmov a od nich sa odvíjajúcich konkrétne a hierarchicky usporiadaných cieľov. Zároveň však musí ukazovať, pomocou akých metód, prostriedkov a nástrojov ich bude možné realizovať. Ideálne je, ak sa d danom štáte vytvorí konsenzus v chápaní zásadných záujmov a cieľov zahraničnej politiky. (Príkladom je takýto konsenzus v štátoch V 4 v otázkach integrácie do euroatlantických štruktúr.) Sú však aj situácie, keď sú chápanie národných záujmov a zásadné otázky koncepcie zahraničnej politiky predmetom ostrých vnútropolitických sporov. (Např. otázka účasti španielskych vojenských jednotiek v Iraku, otázka otvorenia vzdušného priestoru Slovenskej republiky lietadlám NATO v r 1999 počas kosovskej krízy.) V demokratických krajinách však obyčajne zahraničnopolitická agenda nebýva hlavným predmetom politických kontroverzií v predvolebných kampaniach.

Zahraničnopolitická koncepcia vyjadruje základné hodnoty a národné záujmy, ktoré sa majú realizovať prostredníctvom vzťahov štátu s medzinárodným prostredím. Premietajú sa do systému základných,

⁷⁶Pozri CZIOMER, E. – ZYBLIKIEWICZ, L.W.: c. d., s. 110 - 111; Zięba, R.: Uwarunkowania polityki zagranicznej państwa, c. d., s. 26 – 27.

strategických cieľov. Zahraničnopolitické koncepcie, ktoré sú aj najvšeobecnejším plánom konania štátu v medzinárodných vzťahoch, sa nie vždy plne zverejňujú. Verejnosti sa niekedy predkladá iba zahraničnopolitická doktrína, ktorá predstavuje hierarchický a vnútorne prepojený systém cieľov. Konkretizáciou doktríny sú jednotlivé programy, ktoré stanovujú zameranie, oblasti, metódy a prostriedky zahraničnopolitického pôsobenia. Tie sa nie vždy zverejňujú.⁷⁷

c) Významné osobnosti

V procese definovania, formulovania a presadzovania národných záujmov a v tvorbe a realizácii zahraničnej politiky zohrávajú kľúčovú úlohu hlavy štátov, predsedovia vlád, predsedovia rozhodujúcich politických strán, ministri zahraničných vecí a iných rezortov, predstavitelia parlamentu a jeho orgánov, ale aj predstavitelia občianskej spoločnosti. Úspešnosť týchto aktérov v zahraničnej politike nie je daná iba silnou pozíciou v štruktúrach štátu, ale aj schopnosťou získať pre svoju víziu, koncepciu a programy väčšinu v parlamente ako aj podporu verejnosti, a to v dlhšom časovom horizonte. Takáto schopnosť prináša neformálnu autoritu ako aj kontinuitu pri presadzovaní hlavných cieľov zahraničnej politiky. Veľký význam má získavanie dôvery v zahraničnopolitickú koncepciu, vyjadrujúcu národné záujmy, ako aj v metódy a prostriedky jej realizácie v odborných kruhoch a médiách. To predpokladá, aby štátnik mal široké horizonty myslenia, dobre si vyberal spolupracovníkov, prijímal racionálne rozhodnutia a vedel ich vhodne komunikovať pre domácu i zahraničnú verejnosť.⁷⁸

d) Kvalita aktivita zahraničnej služby a diplomacie

Úspech zahraničnej politiky závisí nielen od výkonov ústavných činiteľov, ktorý ju tvoria a reprezentujú, ale aj od fungovania rozhodovacieho centra a od kvality zahraničnej služby. Ide nielen o vzdelanie, kvalifikáciu a osobnostné predpoklady štátnych úradníkov a diplomatov, ale aj o systém organizácie a materiálno technické

⁷⁷Pozri CZIOMER, E. – ZYBLIKIEWICZ, L.W.: c. d., s. 111; Zięba, R.: Uwarunkowania polityki zagranicznej państwa, c. d., s. 27 – 28.

⁷⁸Pozri: CZIOMER, E. – ZYBLIKIEWICZ, L.W.: c. d., s. 111.

zabezpečenie zahraničnej služby, vrátane vzdelávania diplomatov. Mimoriadne dôležitú úlohu zohráva aj výber ľudí pre dôležité diplomatické misie. Okrem tzv., kariérnych diplomatov sú to niekedy aj verejne známe osobnosti alebo ľudia so skúsenosťami z hospodárskeho alebo politického života.²¹⁶

C. Vonkajšie objektívne podmienenosti zahraničnej politiky

a) Prvoradý význam v tejto kategórii podmieneností zahraničnej politiky ako procesu tvorby a realizácie národných záujmov majú trendy vývoja najbližšieho medzinárodného prostredia daného štátu. Ide o rozvoj veľkých procesov v medzinárodných vzťahoch, ktoré majú historický význam pre všetky štáty sveta, resp. prinajmenšom pre veľké regióny. Po prvej svetovej vojne bol takýmto procesom zápas o udržanie, resp. demontáž tzv. Versaillského systému a európske krajiny museli svoju zahraničnú politiku koncipovať s ohľadom na tieto protichodné tendencie. Po druhej svetovej vojne bola hlavným trendom vývoja medzinárodného prostredia studeno vojnová konfrontácia medzi Východom a Západom. Od polovice 80. rokov sa začala presadzovať tendencia uvoľňovania medzinárodného napätia, demokratizácie medzinárodných vzťahov a rozširovania európskych a transatlantických štruktúr. Jej presadenie sa umožnilo stredoeurópskym krajinám vyviazať sa z prosovietskej zahraničnopolitickej orientácie a nahradiť ju prozápadnou.

Pri posudzovaní takýchto vývojových trendov je podstatná otázka, či nastupujú v dôsledku mocenskej prevahy alebo či vyplývajú zo spoločenských aspirácií a pokojných spoločenských zmien. Platí tiež, že veľmoci a silné štáty sú v menšej miere prístupné zahraničnopolitickým zmenám, hoci aj ony nemôžu v dlhšej časovej perspektíve ignorovať presadzujúce sa zmeny v medzinárodnom systéme. Inak povedané, štáty s väčším hospodárskym a vojenským potenciálom sa musia v menšej miere vysporadúvať s podmienenosťami vonkajšieho prostredia. Veľmoci sú z tohto hľadiska viac nezávislé a suverénne, malé štáty oveľa ťažšie

²¹⁶ Pozri CZIOMER, E. – ZYBLIKIEWICZ, L.W.: c. d., s. 111; Zięba, R.: Uwarunkowania polityki zagranicznej państwa, c. d., s. 28 – 29.

odolávajú účinkom zásadných zmien v medzinárodnom prostredí. Všeobecne možno povedať, že pôsobenie trendov vývoja medzinárodných vzťahov sa, podobne ako u iných vonkajších činiteľov, prejavuje v previazanosti s pôsobením vnútorných podmieneností zahraničnej politiky.⁷⁹

b) Pozícia štátu v systéme medzinárodných vzťahov a rôl

hierarchicky druhou vonkajšou objektívnou podmienenosťou tvorby a realizácie zahraničnej politiky. Pozícia štátu – aj v závislosti od pôsobenia vnútorných podmienok – môže byť ústredná, kľúčová alebo okrajová. Od pozície sa odvíjajú, ako sa uvádza v 1. kapitole, medzinárodné roly štátu. Zohráva ich v oblasti politiky, ekonomiky, finančných vzťahov, vedecko - technického rozvoja, spoločenských kontaktov, kultúrnej spolupráce atď. Roly prevažne závisia od potenciálu štátu, najmä od dosiahnutej úrovne hospodárskeho a vedecko-technického rozvoja. Preto táto kategória podmieneností sa ťažko precízne oddeliť od vnútorných charakteristík celkového civilizačného pokroku daného štátu.

Najčastejšie sa medzinárodná pozícia štátu definuje prostredníctvom objemu priemyselnej produkcie, veľkosti a štruktúry, obratu zahraničného obchodu, výšky HDP, a obyvateľa, výšky finančných rezerv, podielu na tvorbe vedeckých myšlienok a technologických inovácií, kultúrnej výmeny, atď. Dôležité sú tiež hodnotenia OSN týkajúce sa kvality života v jej členských štátoch.⁸⁰

c) štruktúra a rozsah medzinárodných zmluvných záväzkov a rešpektovanie medzinárodného práva

Ide o ďalší vážny determinant zahraničnej politiky každého štátu. Dodržiavanie zásady *pacta sunt servanda* zvyšuje autoritu a význam štátu na medzinárodnej scéne. Medzi normami, ktoré štát zaväzujú, majú osobitný význam imperatívne normy všeobecného medzinárodného

⁷⁹Pozri CZIOMER, E. – ZYBLIKIEWICZ, L.W.: c. d., s. 112; Zięba, R.: Uwarunkowania polityki zagranicznej państwa, c. d., s. 30 - 31; Kuźniar, R.: c. d., s. 116.

⁸⁰Pozri CZIOMER, E. – ZYBLIKIEWICZ, L.W.: c. d., s. 112; Zięba, R.: Uwarunkowania polityki zagranicznej państwa, c. d., s. 31.

práva, ktoré nemôžu byť oslabené či spochybnené žiadnou medzinárodnou zmluvou.

Všeobecne zaväzujúce normy medzinárodného práva a záväzky vyplývajúce z dvojstranných a mnohostranných zmlúv, ktoré štát uzavrel, tvoria právno-politický základ vzťahov štátu s inými účastníkmi medzinárodných vzťahov. Dôležitý je obsah zmlúv i to, či sa uzavreli na princípe rovnosti partnerov a či nenarúšajú všeobecne záväzné normy medzinárodného práva. Pri analýze tejto kategórie podmieneností treba vziať do úvahy aj sieť dohôd s inými štátmi o nadviazaní diplomatických stykov a sieť veľvyslanectiev, konzulátov a iných zahraničných zastupiteľstiev – v zahraničí i v danom štáte.⁸¹

3.4. Vonkajšie subjektívne podmienenosti v zahraničnej politike

a) medzinárodné vnímanie daného štátu a národa

Nepochybne na prvom mieste v tejto kategórii podmieneností procesu tvorby a realizácie národných záujmov prostredníctvom zahraničnej politiky je dôveryhodnosť, povesť, prestíž, imidž štátu u ostatných účastníkov medzinárodných vzťahov. To, ako štát a jeho predstavitel'ov vnímajú vlády, parlamenty, obyvatelia a médiá iných štátov, predstavitelia a pracovníci medzinárodných organizácií, a v niektorých prípadoch celé medzinárodné spoločenstvo, sa utvára na základe pozorovania a vyhodnocovania všetkých ostatných podmieneností, vnútorných i vonkajších.

V procese pozorovania sa utvára obraz štátu. Ten môže byť úplný i čiastkový, hlboký i povrchný, pozitívny i negatívny, objektívny i neadekvátny, zidealizovaný i katastrofálny. Katastrofálny imidž štátu môže byť výsledkom reálnej kvality a medzinárodných dopadov jeho zahraničnej a vnútornej politiky. Môže však byť aj dôsledkom nesprávneho alebo chybného vnímania (misperception) v dôsledku pôsobenia negatívnych historických stereotypov a predsudkov. Možné je však aj fungovanie pozitívnych stereotypov a predsudkov (M. S. Gorbačov bude spolu s E. Švardnadzem vždy pozitívne vnímaný

⁸¹pozri CZIOMER, E. – ZYBLIKIEWICZ, L.W.: c. d., s. 112; Zięba, R.: Uwarunkowania polityki zagranicznej państwa, c. d., s. 31 – 32.

v Nemecku, lebo jeho politické rozhodnutie otvorilo cestu k bezkonfliktnému zjednoteniu SRN a NDR do jedného nemeckého štátu, podobne ako bude mať v nemeckej politike vždy bonus Gy. Horn a Maďarsko preto, že s jeho menom je späté otvorenie maďarskej hranice v r. 1989 do Rakúska pre občanov NDR.) Takéto hodnotenia sú však často subjektívne, lebo spravidla vychádzajú zo zjednodušení, historických tradícií a apriórnych hodnotení tzv. národnej povahy a nie vždy sa opierajú o presné informácie. Tieto hodnotenia môžu byť tendenčné aj vzhľadom na ideologické preferencie hodnotiteľov a preceňovanie ich vlastnej pozície a roly v medzinárodných vzťahoch.

Na druhej strane, medzinárodné vnímanie štátu môže byť dôsledkom chýb, ktoré robia jeho občania. Či už ide o elity alebo o obyvateľstvo. (napr. nevhodné pokrikovanie na hráčov súpera počas medzištátnych športových zápasov alebo zlé skúsenosti turistov z návštevy danej krajiny len ťažko môžu byť pozitívne akceptované v zahraničí.)⁸²

b) zahraničnopolitické koncepcie iných štátov

Sú ďalším subjektívnym vonkajším determinantom formulovania národných záujmov a voľby adekvátnych metód a prostriedkov na ich presadovanie prostredníctvom zahraničnej politiky. Ich poznanie je zásadnou požiadavkou na formulovanie vlastných záujmov a politických cieľov. Na jednej strane ide o dôkladné, dôveryhodné a utriedené poznanie na danú tému, na druhej strane o vyvodenie správnych záverov z tohto poznania a jeho využitie pre vlastné zahraničnopolitické ciele. Ide o neobyčajne ťažkú a komplikovanú úlohu, ktorej riešenie vyžaduje využiť poznanie nezávislých expertov, vedcov, publicistov, politikov i profesionálnych diplomatov, vykonať analýzu komplikovanej spoločensko politickej matérie a sformulovať vlastnú stratégiu a taktiku. Zásadný význam má, aby sa subjektívne faktory pri takýchto hodnoteniach zredukovali na minimum.⁸³

c) kvalita a aktivita zahraničnej služby a diplomacie iných štátov

⁸²Pozri CZIOMER, E. – ZYBLIKIEWICZ, L.W.c. d., s. 112 - 113; Zięba, R.: Uwarunkowania polityki zagranicznej państwa c. d., s. 33.

⁸³Pozri CZIOMER, E. – ZYBLIKIEWICZ, L.W.: c. d., s. 112 - 113; Zięba, R.: Uwarunkowania polityki zagranicznej państwa, c. d., s. 33 – 34.

Je poslednou podmienenosťou zahraničnej politiky štátu v tejto kategórii. Reflektuje skutočnosť, že partneri a rivali v medzinárodných vzťahoch, ktorí pôsobia na diplomatickom poli, sa vyvíjajú, a to aj pod vplyvom vedecko-technického pokroku. Pre presadzovanie národných záujmov cez zahraničnú politiku štátu je dôležité dobre poznať a rozlíšiť deklarované i skutočné zámery diplomacie, prenikavo analyzovať jej ciele, zameranie, formy a obsah.

Významnou tendenciou vývoja súčasnej diplomacie je rast úlohy mnohostrannej, konferenčnej diplomacie a zvyšovanie významu prípravy špecializovaného diplomatického personálu pre politickú, ekonomickú, vedecko-technickú, kultúrnu či inú agendu.⁸⁴

Použitá literatúra

1. BÁTORA, J.: Identita a štátny záujem v slovenskej zahraničnej politike. In: Medzinárodné otázky. Časopis pre medzinárodné vzťahy, medzinárodné právo, diplomaciu, hospodárstvo a kultúru, Výskumné centrum Slovenskej spoločnosti pre zahraničnú politiku, Roč. XIII, č. 2, 2004.
2. BEARD, Ch. A.: The Idea of National Interest: An Analytical Study of American Foreign Policy, Macmillan, New York 1934.
3. CYGANKOV, P. A.: Teorija meždunarodnych otnošenij, Gardariki, Moskva 2004.
4. CZIOMER, E. – Zyblikiewicz, L.W.: Zarys wspolczesnych stosunków miedzynarodowych. Wydawnictwo naukowe PWN, Warszawa – Krakow 2002.
5. GEORGE, A. L.: On Foreign policy. Unfinished Business, Paradigm Publishers, London 2006.
6. HILL, Ch.: Zahraniční politika. In: Oxfordský slovník světové politiky, Ottovo nakladatelství, Praha 2000.
7. KREJČÍ, O.: Mezinárodní politika, Eokopres, Praha 2001.
8. KUKUŁKA, J.: Polityka zagraniczna a polityka wewnetrzna. In: Kukulka, J. – Zięba, R. (red), Politika zagraniczna państwa, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 1992.

⁸⁴Pozri CZIOMER, E. – ZYBLIKIEWICZ, L.W.: c. d., s. 113; Zięba, R.: Uwarunkowania polityki zagranicznej państwa, c. d., s. 34 – 35.

9. KUKUŁKA, J.: Zaspokojanie potrzeb i rozwiązywanie konfliktów w stosunkach międzynarodowych. In: Halizak, E. – Kuźniar, R. ed.: Stosunki międzynarodowe. Geneza, struktura, dynamika. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2007, s.254.
10. KUŹNIAR, R.: Międzynarodowe stosunki polityczne. In: Stosunki międzynarodowe. Geneza, struktura, dynamika. Halizak, E.- Kuźniar, R. (red.), Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2001.
11. LIĐÁK, J.: Medzinárodné vzťahy – Medzinárodná politika, SOFA, Bratislava 2000.
12. ŁOŚ-NOWAK, T.: Stosunki międzynarodowe. Teorie, systemy, uczestnicy, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2002.
13. MORGENTHAU, H. J: Politics among Nations. The Struggle for Power and Peace. Revised by Key.W. Thompson. New York: A. A. Knopf, 1985.
14. PIETRAŠ, Z. J.: Podstawy teorii stosunków międzynarodowych, Lublin, UMCS 1986.
15. PLECHANOVÁ, B.: Úvod do mezinárodních vzťahů. Výběr textů, Institut pro evropskou kulturu a politiku, Praha 2005, s.38.
16. POPJUK – RYSZYNSKA, I.: Uczestnicy stosunków międzynarodowych, ich interesy i oddziaływanie. In: Stosunki międzynarodowe. Geneza, struktura, dynamika. Halizak, E. - Kuźniar, R. (red.), Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2001.
17. ROSENAU, J. N.: The Scientific Study of Foreign Policy, Free Press, New York 1971.
18. RUSIŇÁK, P.. k teoretickým prístupom skúmania zahraničnej politiky, Medzinárodné vzťahy. Teoretický časopis pre medzinárodné politické, ekonomické, kultúrne a právne vzťahy fakulty medzinárodných vzťahov ekonomickej univerzity v Bratislave, ročník III, č.2, 2005.
19. SADOWSKI, E.: Racja stanu w polityce zagranicznej państwa, In: Zięba R. (red.): Wstęp do teorii polityki zagranicznej państwa, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2004.
20. SEIDELMANN, R.: Aussenpolitik. In: Woyke W. (hrsg.): Handwörterbuch Internationale Politik. 9. Auflage, VS Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden 2005, s.2.

21. ŠKVRNDA, F.: Svetová politika (Úvod do teórie), Vydavateľstvo Ekonóm, Bratislava 2005.
22. ŠKVRNDA, F. – Pawera, R. – Weiss, P.: Medzinárodná bezpečnosť, Vydavateľstvo Ekonóm, Bratislava 2008.
23. VALENTA, J. a kol.: Máme národní zájmy?, Ústavv mezinárodních vztahů, Praha 1992.
24. WAISOVÁ, Š.: Úvod do studia mezinárodních vztahů, Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, Dobrá voda 2004.
25. WEISS, P.: K niektorým teoretickým aspektom vymedzenia pojmu účastník mezinárodných vzťahov a kategorizácie účastníkov mezinárodných vzťahov. In: Medzinárodné vzťahy, roč.IV,2006, s. 25-43.
26. WIATR, J.: Refleksje o polskim interesie narodowym, Wydawnictwo IFIS PAN, Warszawa 2004.
27. ZIĘBA, R.: Uwarunkowania polityki zagranicznej państwa. In: Zięba R. (red.): Wstęp do teorii polityki zagranicznej państwa, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2004.

Vzťah medzinárodného a európskeho práva na príklade bilaterálnych investičných zmlúv členských štátov EÚ

Milan Budjač

Abstrakt

Bilaterálne investičné zmluvy predstavujú významnú súčasť medzinárodného práva a v podmienkach členských štátov Európskej únie aj sféru, ktorá je príznačná rozhodujúcim vzťahom s európskym právom. V príspevku poukazujeme na medzinárodnoprávnu povahu bilaterálnych investičných zmlúv ako foriem podpory a ochrany medzinárodných investícií, zvyrazňujeme ich pozíciu v kontexte uplatňovania európskeho práva – najmä pravidiel Spoločnej obchodnej politiky a voľného pohybu kapitálu a analyzujeme problematické ustanovenia bilaterálnych investičných zmlúv. V závere analyzujeme čl. 307 ZES ako rozhodujúce ustanovenie upravujúce vzťah medzinárodného a európskeho práva v spojení s problematikou bilaterálnych investičných zmlúv členských štátov EÚ.

Príspevok bol vypracovaný v rámci riešenia grantovej úlohy VEGA 1/4563/07 „Vzťah medzinárodného a európskeho práva“.

Abstract

Bilateral investment treaties represent an important part of international law and in conditions of the European Union's member states also an area, which is characteristic through the categorical relation with European law. In the paper we point out the international legal character of bilateral investment treaties as forms of support and protection of international investment, we single out the position of the treaties in the context of European law's realisation – especially of the rules of common trade policy and rules of free movement of capital and we analyse the problematical and questionable provisions of bilateral investment treaties. At the close we analyse the article 307 of the EC Treaty as the governing provision, which regulates the relation of international and European law in connection with the topic of bilateral investment treaties of the EU member states.

Úvodom k medzinárodnoprávnej povahe a genéze bilaterálnych investičných zmlúv

Bilaterálne investičné zmluvy (Bilateral investment treaties - „BITs“) sú najpočetnejšou kategóriou a najčastejšie využívaným prostriedkom reglementácie pomerov v oblasti úpravy režimu medzinárodných investícií. Ako odvodzujeme z ich názvu, ide o dvojstranné medzinárodné dohody suverénnych štátov, predmetom ktorých je úprava režimu podpory, no predovšetkým záruk vzájomného investovania.

Vychádzajúc z vyššie uvedeného, bilaterálne investičné zmluvy je tak a priori nevyhnutné vnímať ako osobitný druh medzinárodných zmlúv¹, ktorých relevantný vznik, zmenu a zánik upravujú platné pravidlá Viedenského dohovoru o zmluvnom práve², pričom z hľadiska ich komplexnej klasifikácie ide o medzinárodné zmluvy:

- hospodárske³,
- bilaterálne,
- mierové,
- s opakujúcim sa plnením
- písomné,
- uzatvorené spravidla v úplnej forme⁴,

¹Podľa Mráza „medzinárodnou zmluvou (international treaty) sa obvykle rozumie dohoda medzi štátmi alebo medzinárodnými organizáciami, ktorou sa zakladajú, menia alebo rušia ich vzájomné práva a záväzky podľa medzinárodného práva“. Mráz, S.: Medzinárodné právo verejné. Banská Bystrica: PrF UMB, 2007. s. 267

²Viedenský dohovor o zmluvnom práve (ďalej len „Viedenský dohovor“) bol prijatý 23. mája 1969 na multilaterálnej konferencii vo Viedni, pričom platnosť nadobudol 27. januára 1980 a Československá socialistická republika sa jeho zmluvnou stranou stala 28. augusta 1987 – Viedenský dohovor bol publikovaný v Zbierke zákonov Vyhláškou ministra zahraničných vecí č. 15/1988 Zb.. Z pohľadu tejto právnej úpravy považujeme za potrebné zdôrazniť najmä ustanovenia týkajúce sa spôsobilosti každého štátu uzatvárať medzinárodné zmluvy (čl. 6), ustanovenia upravujúce inštitút nadobudnutia platnosti zmluvy (čl. 24) a prirodzene ustanovenia tretej a piatej časti dohovoru – týkajúcej sa dodržiavania, výkonu a výkladu zmlúv, a rovnako neplatnosti, zániku a prerušenia výkonu zmlúv.

³Hospodárske medzinárodné zmluvy predstavujú najrozsiahlejšiu kategóriu medzinárodnoprávných zmluvných aktov medzi štátmi, pričom medzi hospodárske medzinárodné zmluvy zaradujeme: hospodárske zmluvy všeobecnej povahy, obchodné dohody, platobné dohody, dohody o zabránení dvojitému zdaneniu, **dohody o podpore a ochrane investícií**, zmluvy v oblasti dopravy.

- verejné,
- rezortné/prezidentské⁵,
- rovné,
- kontraktuálne⁶,
- zatvorené a
- časovo neobmedzené.⁷

Je zrejmé, že bilaterálne investičné zmluvy v medzinárodnoprávnom zmysle svojou právnou povahou predstavujú zmluvné akty, pri koncipovaní ktorých sa naplno uplatňuje zmluvná sloboda, najmä vo vzťahu k voľbe kontrahenta a následne aj vo vzťahu k obsahu tohto aktu. Z pohľadu aplikačnej praxe sú tieto medzinárodné zmluvy spravidla odvodené a nachádzajú svoj relevantný základ v prvotných rámcových všeobecných zmluvách regulujúcich medzinárodné ekonomické vzťahy dotknutých krajín (napr. zmluvy o priateľstve a porozumení a pod.).

Z pohľadu svojej medzinárodnoprávnej genézy dvojstranné investičné zmluvy pôvodne zahŕňali dva typy zmlúv:

⁴Za medzinárodné zmluvy uzatvorené v úplnej forme považujeme dohody uzatvorené menom štátnych orgánov na to splnomocnených ústavou príslušného štátu, tzn. hlavou štátu alebo vládou. Proces uzatvárania medzinárodných zmlúv v úplnej forme zahŕňa dva právne akty – autentifikáciu zmluvy a ratifikáciu medzinárodnej zmluvy, pričom právna záväznosť predmetnej zmluvy spočíva na jednom dokumente.

⁵Formovanie slovenskej zmluvnej praxe výrazným spôsobom ovplyvnila novela Ústavy SR č. 90/2001 Z. z., ktorej zmeny a doplnky čl. 102 ustanovili oprávnenie prezidenta preniesť právomoc dojednávať *všetky* medzinárodné zmluvy na iné štátne orgány. Vychádzajúc z daného ústavného základu prezident SR vydal – *s výhradou iného rozhodnutia v jednotlivých prípadoch*. Pre úplnosť uvádzame, že pred prijatím predmetnej novelizácie Ústavy SR prezident rovnako disponoval právom delegovať svoju právomoc, avšak v obmedzenejšej miere, nakoľko prezident mohol na vládu, prípadne jej členov preniesť právomoc dojednávať len tie medzinárodné zmluvy, na ktoré nebol potrebný súhlas Národnej rady Slovenskej republiky.

⁶Kontraktuálne medzinárodné zmluvy sú medzinárodnoprávnymi aktmi, ktoré obsahujú zvláštne vzájomné subjektívne práva a povinnosti dohodnuté zmluvnými stranami. Na rozdiel od právotvorných zmlúv, zmluvy kontraktuálne sú spravidla zmluvami bilaterálnymi alebo plurilaterálnymi a uzavretými. Medzi kontraktuálne medzinárodné zmluvy zaraďujeme zmluvy o vzájomnej pomoci, o pôžičke, o spoločnom využití prírodných zdrojov, o spolupráci apod..

⁷Uvedená klasifikácia je v niektorých „bodoch“ relatívna, nakoľko je nutné ju vnímať cez prizmu vnútroštátneho právneho poriadku štátov a ich zmluvnej praxe.

- jednak zmluvy označované ako zmluvy o usadzovaní a zriaďovaní podnikov (i),
- a jednak zmluvy o priateľstve, obchode a plavbe medzi krajinami (ii).

Uvedené zmluvné typy sa vzťahovali v osobnej rovine na príslušníkov jednej zmluvnej strany, vykonávajúcich investičné aktivity na území druhej zmluvnej strany a zahŕňali rozsiahlu úpravu ich vstupu a pobytu na území štátu, rovnakého zaobchádzania, ochrany investícií a pod..

V nasledovnom období na vyššie uvedené zmluvy „nadviazali“ typické tzv. dohody o podpore a vzájomnej ochrane investícií, ktoré predstavujú klasické bilaterálne investičné zmluvy aj v súčasnosti.

Osobitne v otázkach genézy bilaterálnych investičných zmlúv možno rozoznávať tri generácie dohôd o ochrane a podpore investícií, pričom ich klasifikačným kritériom je rozsah záväzkov hostiteľského vo vzťahu k investorom. Historicky najstarší typ dohôd predstavujú tzv. *dohody európskeho typu (i)*, uzatvárané prvotne v 60.-tych a 70.-tych rokoch minulého storočia, ktorých cieľom bolo zabezpečiť ochranu investícií proti vyvlastneniu a ekvivalentným opatreniam hostiteľského štátu, pričom však ponechávali hostiteľskému štátu právomoc kontrolovať a povoľovať investície v súlade s jeho hospodárskymi prioritami; nimi zavedený režim zaobchádzania sa uplatňoval na dobu od zriadenia investície (postinvestičnú fázu). V poradí druhú generáciu dohôd tvorili tzv. *dohody amerického typu (ii)*, ktoré sa vyznačovali vysokým štandardom ochrany investícií a v porovnaní s dohodami európskeho typu rozširovali princíp národného zaobchádzania na preinvestičnú ako aj na postinvestičnú fázu realizácie investícií. Tretiu generáciu dohôd o ochrane a podpore investícií predstavujú niektoré dohody zavádzajúce tzv. *nové disciplíny (iii)*, spočívajúce v zrušení podmienok a opatrení pôvodne podmieňujúcich zriaďovanie investícií zo strany jednotlivých štátov – ich charakteristickým znakom je tak prepájanie pravidiel liberalizácie obchodu a investícií.

Prvá bilaterálna investičná zmluva vôbec bola uzatvorená medzi Nemeckom a Pakistanom v roku 1959. V danom období bolo uzatváranie týchto špecifických medzinárodnoprávných aktov reakciou investície exportujúcich západoeurópskych krajín na snahy rozvojových krajín

vydobyť si – prostredníctvom vyvlastňovania a znárodňovania zahraničných investícií – národnú nezávislosť založenú na dominujúcej ekonomickej báze. Primerane uvedeným podmienkam a diskusiám o národnej suverenite, práve rozvojových krajín na zabezpečenie národného blahobytu a v kontexte s ich požiadavkou aktívne participovať na globálnych rozhodovacích procesoch s cieľom ustanoviť tzv. nový ekonomický poriadok vznikol v rámci zmluvnej praxe 70.–tych rokov minulého storočia relevantný priestor na postupné uzatvorenie prvej vlny bilaterálnych investičných zmlúv.

Práve v tomto období investične exportne orientované krajiny začali realizovať svoj „bilaterálny investičný program“, in concreto:

- v roku 1977 začali s „investičnými“ negociáciami Spojené štáty Americké, avšak prvú bilaterálnu investičnú zmluvu uzatvorili až v roku 1982;
- Francúzsko uzatvorením bilaterálnej investičnej zmluvy s Tunisom v roku 1972;
- Veľká Británia uzatvorením bilaterálnej investičnej zmluvy s Egyptom v roku 1975;
- Rakúsko uzatvorením bilaterálnej investičnej zmluvy s Rumunskom v roku 1976 a
- Japonsko uzatvorením bilaterálnej investičnej zmluvy s Egyptom v roku 1977.

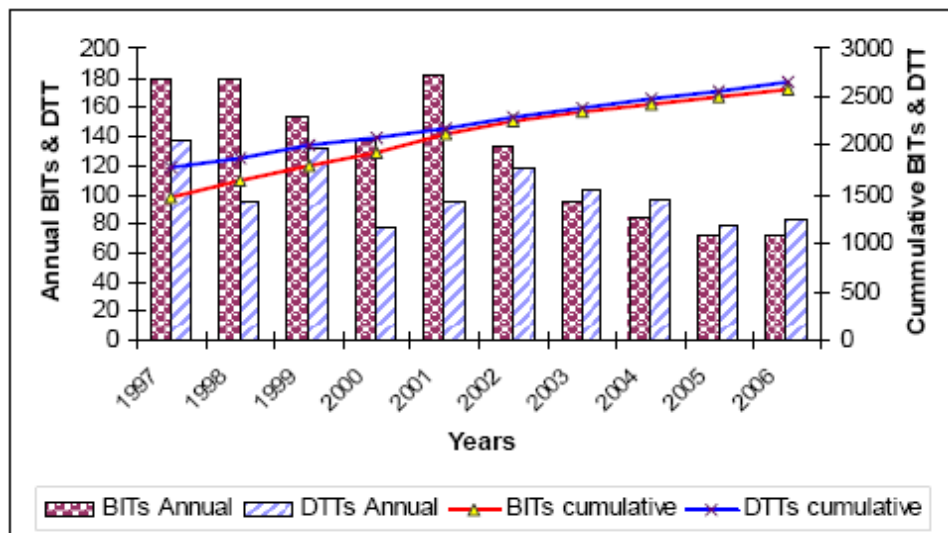
V priebehu rokov 1989 – 1999 došlo k uzatvoreniu takmer päť krát viac bilaterálnych investičných zmlúv, ako v predchádzajúcich rokoch a ich počet dosiahol 1340. V tejto súvislosti je zrejmé, že dynamika bilaterálnej investičnej zmluvnej aktivity štátov akcelerovala v dôsledku rozpadu Sovietskeho zväzu a následnej ekonomickej transformácie krajín Strednej a Východnej Európy.

Pokiaľ ide o súčasný stav a rozvojové trendy vo sfére medzinárodných investičných zmlúv ako takých, tieto pravidelne vo svojich monitoroch zverejňuje Konferencia OSN o obchode a rozvoji (ďalej len „UNCTAD“).

V oblasti bilaterálnych investičných zmlúv bol v roku 2006 v porovnaní s rokom 2005 zaznamenaný mierny pokles počtu týchto kontraktov. Uvedenú skutočnosť dokumentuje nasledovný graf, ktorého

vertikálne stupnice znázorňujú jednak ročný počet kontrahovaných bilaterálnych zmlúv v sledovanom období (Annual BITs), a jednak vo väzbe na naznačenú trajektóriu aj celkový počet uzatvorených bilaterálnych investičných zmlúv (Cummulative BITs).

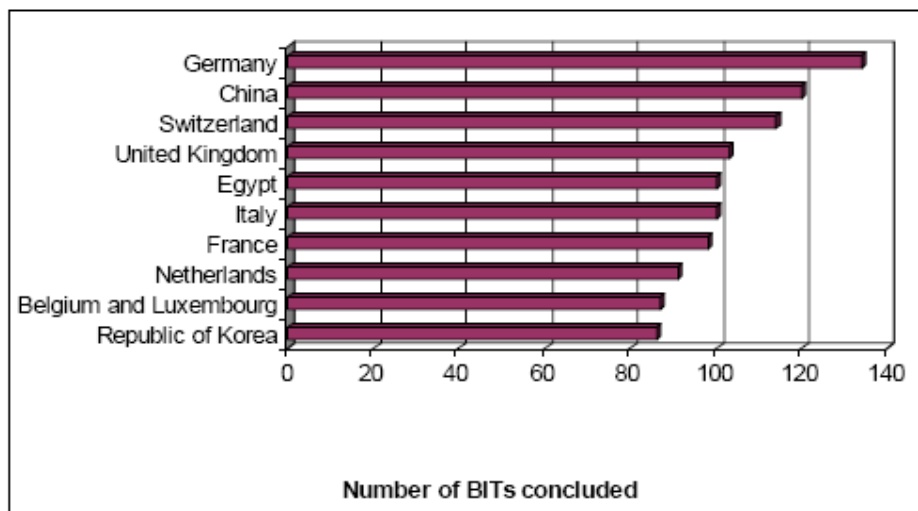
Graf č.1 : Počet uzatvorených bilaterálnych investičných zmlúv v rozmedzí rokov 1997 - 2006

Zdroj: Recent developments in International Investment Agreements. IIA Monitor No. 3. UN, 2007. s. 2.

Nasledujúci graf dokumentuje štruktúru desať najlepších („top“) krajín podľa počtu v súčasnosti uzatvorených bilaterálnych investičných zmlúv.

Graf č. 2: Desať najlepších ekonomík v počte uzatvorených bilaterálnych investičných zmlúv (stav ku koncu r. 2006)

Zdroj: **Recent developments in international investment agreements. IIA Monitor No. 3. UN, 2007. s. 3.**

Z uvedeného grafu vyplýva, že v počte kontrahovaných „BITs“ vedie celosvetovo Nemecko s celkovým počtom uzatvorených bilaterálnych investičných zmlúv presahujúcim 130, nasledované Čínou, Švajčiarskom, Spojeným kráľovstvom, Egyptom, Talianskom, Francúzskom, Holandskom, Belgickom a Luxemburgom a Kórejskou republikou.

Možno zhrnúť, že v dnešnom poňatí bilaterálne zmluvy na báze inter partes reprezentujú politickú vôľu krajín stimulovať medzinárodné investície kreovaním široko koncipovaných rámcov bilaterálnej investičnej činnosti⁸, ktoré ipso facto zaraďujeme medzi podstatné elementy formovania priaznivého investičného prostredia jednotlivých krajín.

Význam bilaterálnych investičných zmlúv spočíval historicky najmä v skutočnosti, že tieto sa stali významným prostriedkom prekonania dlhodobo trvajúcich rozporov medzi rozvinutými

⁸Uvedené potvrdzuje napríklad prístup kontrahentov k vymedzeniu pojmu „investície“. Pozri a porovnaj napríklad jednotlivé bilaterálne investičné zmluvy Slovenskej republiky, ktoré tieto tendencie potvrdzujú a sú pritom výrazom ustálenej zmluvnej praxe.

a rozvojovými krajinami medzinárodného spoločenstva o ich predstavách „nového ekonomického poriadku“. Svojou povahou a konštrukciou tak v daných kondíciách medzinárodných ekonomických vzťahov bilaterálne investičné zmluvy stelesňovali jediný kompromisný nástroj formovania únosnej miery reglementácie medzinárodných investičných aktivít – a v istom zmysle ho predstavujú aj dodnes.

1 Bilaterálne investičné zmluvy v právno-aplikačnom kontexte európskeho práva

Nevyhnutnosť riešiť otázku bilaterálnych investičných zmlúv v kontexte vymedzenia vzájomného vzťahu medzinárodného a európskeho práva⁹ vyplynula zo skutočnosti, že aj v súčasnosti existuje pomerne početná skupina týchto zmlúv, ktorých kontrahentmi sú na jednej strane členské štáty EÚ a na strane druhej tretie krajiny, resp. ide o skupinu bilaterálnych investičných zmlúv, ktorých kontrahentmi sú členské štáty EÚ navzájom.¹⁰ Zatiaľ čo v prvom prípade hovoríme o tzv. extra – EÚ bilaterálnych investičných zmluvách, v druhom prípade ide o tzv. intra – EÚ bilaterálne investičné zmluvy.¹¹ Pre obe skupiny je príznačné, že zakotvujú práva a povinnosti členských štátov a pokiaľ ide o ich právny režim je nevyhnutné skonštatovať, že podliehajú pravidlám, ktoré zakotvuje primárne a sekundárne komunitárne právo.¹²

⁹V naznačenom kontexte je nesporne prínosné skúmať aj vzťahy medzinárodného a európskeho práva vo sfére formovania prehlbujúcej sa európskej administratívnej spolupráce. Ako uvádza Gogova, M. (2005): „Rozvoj spoločného európskeho správneho práva mal v minulom polstoročí svoje ohnisko v úsilí o sformovanie uznávaného kompatibilného správno-právneho štandardu v medzinárodnom kontexte prehlbujúcej sa európskej regionálnej spolupráce a integrácie. Európske správne právo našlo v súvislosti s európskou politickou a hospodárskou integráciou svoju novú identitu – stalo sa nástrojom, ktorým disponujú predovšetkým medzinárodné organizácie orientované na spoluprácu v Európe (Rada Európy) a tiež integračné organizácie (spoločenstvá) zamerané na oblasť európskeho „vládnutia“ (Európske spoločenstvá/Európska únia).“

¹⁰Zoznam bilaterálnych investičných zmlúv kontrahovaných jednotlivými krajinami je dostupný na: <http://www.unctad.org/Templates/Page.asp?intItemID=2344&lang=1>.

¹¹Je zřejmé, že situácia vo sfére bilaterálnych investičných zmlúv členských štátov sa zásadným spôsobom zmenila v dôsledku pristúpenia desiatich nových členských krajín v roku 2004 a rovnako pristúpením Bulharska a Rumunska v roku 2008. Na základe uvedených skutočností sa predmetná skupina medzinárodných zmlúv subsumovaných okamihom pristúpenia ich kontrahentov pod právny režim Spoločenstiev rozšírila o bilaterálne zmluvy novo pristúpených členských štátov.

¹²K tomu pozri ďalej.

V nasledujúcom texte pristúpime k právnej analýze bilaterálnych investičných zmlúv (ďalej len „BIZ“), resp. ich vybraných ustanovení cez prizmu ich súladu s relevantnými ustanoveniami komunitárneho práva¹³.

Pri analyzovaní právneho režimu BIZ v intenciách uplatňovania práva ES/EÚ je nevyhnutné interpretovať predovšetkým relevantné ustanovenia primárneho a sekundárneho komunitárneho práva.

V rovine zakladajúcich zmlúv ES/EÚ sú východiskovými ustanovenia reglementujúce **Spoločnú obchodnú politiku EÚ (1.)**. Spoločná obchodná politika EÚ je upravená v čl. 131 a nasl. Zmluvy o založení Európskeho spoločenstva v platnom znení (ďalej len „ZES“).¹⁴

Pri analýze predmetných ustanovení je potrebné vychádzať najmä z dikcie **čl. 133 ods. 1**, v zmysle ktorého spoločná obchodná politika vychádza z jednotných zásad, **najmä** vo vzťahu k zmenám colných sadzieb (i), uzatváraniu colných a obchodných dohôd (ii), zjednocovaniu liberalizačných opatrení (iii), vývoznjej politiky (iv) a opatrení na ochranu obchodu (v), napríklad opatrenia v prípade dumpingu a dotácií. Nasledujúce ustanovenia inkorporované v cit. článkoch upravujú najmä procedurálny postup rozhodovania orgánov ES/EÚ a prijímania aktov sekundárneho práva vo vymedzených oblastiach.

¹³Ako v tejto súvislosti uvádza Gogová, M. (In: Sociálno-ekonomická revue, 2007): „Komunitárne právo je súčasne najvýznamnejším prameňom správneho práva ES/EÚ ako neoddeliteľnej súčasťou európskeho správneho práva, nakoľko zahŕňa aj podstatnú časť úpravy spravovacích právnych vzťahov vnútri a navonok ES/EU. Upravuje napr. ciele a úlohy Európskych spoločenstiev, právne prostriedky, mechanizmy a procedurálne postupy ich naplňovania, sústavu nadnárodných orgánov ES/EÚ a ich verejnosprávne kompetencie, a rovnako pravidlá ich vzájomnej spolupráce v oblasti právnoaplikačných a právnoaplikačných aktivít.“

¹⁴V rovine investičných aktivít a ipso facto aj vo sfére ochrany medzinárodných investícií nadobúda zásadný význam energetická politika EÚ, jej právna báza a širší zmluvný kontext jej postupného formovania reprezentovaný najmä Zmluvou o energetickej charte. Ako uvádza Bezáková, T. (2007): „Energetická politika, ako ju poznáme dnes na úrovni štátov, nie je súčasťou zmluvy o EÚ.“, avšak „S postupným vytváraním jednotného trhu s elektrinou a zemným plynom vzniká/vznikala aj komunitárna dimenzia energetických politík jednotlivých členských štátov EÚ, pretože akékoľvek rozhodnutie jedného štátu, má cez mechanizmus voľného trhu vplyv aj na ostatné krajiny.“ V súvislosti s formovaním právnej bázy politiky Bezáková, T. (2008) uvádza: „Rozhodujúci význam pri implementovaní uvedených opatrení má legislatíva EÚ, ktorá vo sfére bezpečnosti energetických dodávok zavádza nový európsky verejnoprávny štandard...“.

Vzhľadom na nami skúmanú problematiku a v kontexte právomocí orgánov ES/EÚ pri uzatváraní dohôd vo sfére spoločnej obchodnej politiky však zásadný význam implikuje ust. **čl. 133 ods. 5 pododsek 4**, v súlade s ktorým platí, že uvedeným odsekom 5 nie je dotknuté právo členských štátov ponechať v platnosti a uzatvárať dohody s tretími krajinami alebo medzinárodnými organizáciami, pokiaľ sú takéto dohody v súlade s právom Spoločenstva a ostatnými príslušnými medzinárodnými dohodami. Ako vyplýva z uvedeného ustanovenia rozhodujúcim kritériálnym elementom, zakladajúcim vzťah medzinárodnoprávných aktov zmluvnej povahy a prameňov európskeho práva vo sfére koncipovania zmluvnej bázy pravidiel spoločnej obchodnej politiky je tak „**súlad s právom Spoločenstva a ostatnými príslušnými medzinárodnými dohodami**“.¹⁵

Osobitne významné je však aj **vymedzenie vecnej pôsobnosti ustanovených pravidiel spoločnej obchodnej politiky EÚ**, ktoré sú podľa názoru Európskeho súdneho dvora (ďalej len „ESD“) limitované vo vzťahu k „vonkajšiemu“ obchodu. Vo svojom stanovisku 1/94 a 2/92 ESD pristúpil k interpretácii pravidiel spoločnej obchodnej politiky reštriktívne, nakoľko vyslovil názor, že do rámca pôsobnosti jej pravidiel subsumujeme cezhraničné vzťahy zahŕňajúce tovarovú výmenu a s ňou úzko späté činnosti. Z uvedeného stanoviska ESD možno vyvodiť, že priame investície¹⁶ nespádajú priamo do rámca pravidiel spoločnej obchodnej politiky a EÚ má v tomto zmysle obmedzenú kompetenciu, resp. v danom prípade možno hovoriť o národnej kompetencii členských štátov a reštriktívne poňatej kompetencii orgánov ES/EÚ.

Medzinárodné investičné zmluvy a osobitne bilaterálne investičné zmluvy sú nástrojom podpory a ochrany medzinárodných investícií, vnímaných ako formy transferu zahraničného kapitálu – ipso facto – cez prizmu potenciálnej inkompatibility je nevyhnutné v nasledujúcom texte

¹⁵Uvedený operatív súladu je rozvinutý v ust. čl. 307 ZES, o ktorom sa zmienime v ďalšej časti príspevku.

¹⁶K vymedzeniu investícií pozri bližšie BUDJAČ, M., BEZÁKOVÁ, T.: Priame zahraničné investície – nositeľ regionálneho rozvoja súčasnosti? In: *Zborník anotácií a CD nosič z medzinárodnej vedeckej konferencie „Trendy hospodárskeho a sociálneho rozvoja v krajinách EÚ - Investičný rozvoj a jeho vplyv na znižovanie disparít regiónov“*, FSEV TnUAD 5 - 6.12.2006 Trenčín.

vymedziť právny rámec Spoločenstva aj vo sfére **voľného pohybu kapitálu (2.)**.

Pre voľný pohyb kapitálu sú rozhodujúce ustanovenia **čl. 56 a nasl. ZES**. Napriek skutočnosti, že v súlade s ust. čl. 56 sú zakázané všetky obmedzenia pohybu kapitálu medzi členskými štátmi a tretími krajinami a rovnako všetky obmedzenia platieb medzi členskými štátmi a medzi tretími krajinami, zmluva vytvára priestor pre uplatňovanie určitých ochranných opatrení.

V zmysle ust. čl. 57 ods. 2 platí nasledovné, že s cieľom dosiahnuť voľný pohyb kapitálu medzi členskými štátmi a tretími krajinami v čo najväčšom rozsahu a pri rešpektovaní ostatných kapitol tejto zmluvy, môže Rada na návrh Komisie kvalifikovanou väčšinou hlasov prijať opatrenia o pohybe kapitálu do tretích krajín a z tretích krajín v oblasti priamych investícií – vrátane investícií do nehnuteľného majetku(i), usadenia sa (ii), poskytovania finančných služieb (iii) alebo prístupu cenných papierov na kapitálové trhy (iv). Pričom platí, že pri opatreniach prijatých podľa tohto odseku, ktoré sú v oblasti liberalizácie pohybu kapitálu do tretích krajín alebo z tretích krajín v práve Spoločenstva krokom späť, sa vyžaduje jednomyselnosť. Ako vyplýva z uvedeného práve oblasť priamych investícií je sférou, ktorá podlieha uplatňovaniu prípadných opatrení, a teda aj obmedzení voľného pohybu kapitálu, ktoré zmluva označuje ako „krok späť“.

Ďalšie obmedzenia v súvislosti s voľným pohybom kapitálu ustanovuje čl. 60 ods.1, kedy s odkazom na ust. čl. 301 ZES¹⁷ Rada EÚ môže prijať potrebné naliehavé opatrenia v oblasti pohybu kapitálu a platieb so zreteľom na tretie krajiny. Následne v zmysle odseku 2 čl. 60 platí, že členský štát môže z vážnych politických dôvodov a z dôvodov naliehavosti prijať jednostranné opatrenia voči tretej krajine týkajúce sa pohybu kapitálu a platieb, pričom však Komisia a ostatné členské štáty musia byť o týchto opatreniach informované najneskôr do dátumu, keď nadobudnú platnosť. V tomto prípade ide o opatrenia, ktoré prijímú štáty

¹⁷Ust. čl. 301 ZES: „Ak je v spoločnej pozícii alebo jednotnej akcii prijatej podľa ustanovení Zmluvy o Európskej únii týkajúcej sa spoločnej zahraničnej a bezpečnostnej politiky stanovený určitý postup, aby Spoločenstvo prerušilo alebo obmedzilo čiastočne alebo úplne hospodárske vzťahy s jednou alebo viacerými tretími krajinami, Rada prijme nevyhnutné naliehavé opatrenia. Rada koná kvalifikovanou väčšinou na návrh Komisie.“

v prípade, že Rada EÚ neprijme opatrenia podľa ods. 1 a bez toho, aby bol dotknutý článok 297ZES¹⁸.

Osobitný význam v uvedenom kontexte majú prechodné ustanovenia k ustanoveniam o hospodárskej a menovej politike, predovšetkým čl. 119 a 120 ZES. V zmysle cit. ustanovení je možné uplatniť ochranné opatrenia v prípade, že v platobnej bilancii členského štátu vznikne náhla kríza, resp. členský štát má v platobnej bilancii ťažkosti alebo mu v tejto súvislosti hrozia vážne ťažkosti v dôsledku celkovej nerovnováhy jeho platobnej bilancie alebo druhov meny, ktoré má k dispozícii, a takéto ťažkosti by mohli ohroziť až fungovanie spoločného trhu alebo postupné uskutočňovanie spoločnej obchodnej politiky.

2 Problematické ustanovenia bilaterálnych investičných zmlúv členských štátov EÚ na príklade Slovenskej republiky

Z pohľadu koncipovania obsahu a štruktúry bilaterálnych investičných zmlúv¹⁹ možno skonštatovať, že najproblematickejšími sú vo vzťahu k vyššie analyzovanému právnemu rámcu primárneho práva ich **ustanovenia týkajúce sa transferu kapitálu (a)**, avšak rovnako aj **ustanovenia o národnom zaobchádzaní a doložkách najvyšších výhod (b)**.

Ad. a) Pri transfere kapitálu ide o tzv. **ustanovenia o prevode**, ktorých účelom je zaručiť investorom druhej zmluvnej strany po splnení finančných záväzkov voľný prevod platieb vrátane istiny a výnosov spojených s ich investíciami. Spravidla dané prevody zahŕňajú najmä

¹⁸Ust. čl. 297 ZES: „Členské štáty sa navzájom poradia o spoločných vhodných opatreniach, ktorými sa má zabrániť, aby fungovanie spoločného trhu neovplyvnili opatrenia, ktoré musí členský štát prijať v prípade vážnych vnútorných nepokojov ohrozujúcich verejný poriadok, v prípade vojny alebo vážneho medzinárodného napätia vytvárajúceho vojnové nebezpečenstvo, alebo aby si členský štát splnil záväzky, ktoré prijal s cieľom zachovať mier a medzinárodnú bezpečnosť.“

¹⁹K tomu pozri bližšie: VITTEKOVÁ, A., BUDJAC, M.: Vybrané otázky medzinárodných investičných zmlúv. In: *Zborník anotácií a CD nosič z medzinárodnej vedeckej konferencie „Trendy hospodárskeho a sociálneho rozvoja v krajinách EÚ - Investičný rozvoj a jeho vplyv na znižovanie disparít regiónov“*, FSEV TnUAD 5 - 6.12.2006 Trenčín. Trenčín: FSEV TnUAD, 2006. ISBN CD 80-8075-187-0

čistý zisk, kapitálové výnosy, dividendy, úroky, licenčné poplatky, poplatky a iné bežné príjmy získané z investícií, výnosy získané z predaja alebo celkovej alebo čiastočnej likvidácie investícií, peňažné prostriedky zo splatenia úverov spojených s investíciami, príjmy občanov alebo rezidentov druhej zmluvnej strany, ktorí majú povolené pracovať v súvislosti s investíciami na území daného štátu, dodatočné finančné prostriedky potrebné na udržiavanie alebo rozvoj existujúcich investícií, a rovnako náhradu škody a kompenzáciu pri vyvlastnení. V súlade so všetkými uvedenými plneniami a ich prevodmi spravidla platí, že všetky sa uskutočnia vo voľne zameniteľnej mene a bez zbytočného odkladu v rámci garancie oprávnených záujmov investorov.

Práve uvedené ustanovenia sa stali aj predmetom úpravy v podmienkach zmluvnej praxe Slovenskej republiky („SR“).²⁰

Napríklad *Dohoda medzi vládou Slovenskej republiky a vládou Rumunska o podpore a vzájomnej ochrane investícií publikovaná v Zbierke zákonov ako príloha Oznámenia MZV č. 244/1999 Z. z.* ustanovovala vo svojom čl. 6 Prevody nasledovné:

„1. Každá zmluvná strana, na ktorej území uskutočňujú investície investori druhej zmluvnej strany, poskytne týmto investorom voľný prevod platieb vzťahujúcich sa na investície. Prevod zahŕňa najmä:

- a) kapitál a dodatočné sumy na udržanie alebo zväčšenie investícií,
- b) zisky, úroky, dividendy a iné bežné príjmy,
- c) sumy na splatenie pôžičiek,
- d) licenčné alebo iné poplatky,
- e) výnosy z predaja alebo z likvidácie investícií,
- f) príjmy fyzických osôb podliehajúce právnym predpisom zmluvnej strany, na ktorej území sa uskutočnili investície.

2. Na účely tejto dohody sa za výmenný kurz určí oficiálny kurz na bežné transakcie platný v deň prevodu, ak sa nedohodlo inak.“

²⁰K tomu pozri bližšie: MRÁZ, S., BUDJAČ, M.: Niekoľko úvah k bilaterálnym investičným zmluvám v právnom poriadku SR. In: *Nová ekonomika*. Vedecký časopis Obchodnej fakulty Ekonomickej univerzity v Bratislave, č. 3/2007, roč. 6. Reg. Číslo 2759/2002. s. 19 – 33. ISSN 1336-1732

V súlade s vyššie analyzovanými ustanoveniami ZES bolo nevyhnutné v rámci procesu harmonizácie bilaterálnych investičných zmlúv s komunitárnymi záväzkami SR negocovať a prijať dodatok k predmetnej zmluve týkajúci sa ustanovenia o prevodoch.

V tomto zmysle bol prijatý *Dodatkový protokol medzi slovenskou republikou a Rumunskom k Dohode medzi Slovenskou republikou a Rumunskom o podpore a vzájomnej ochrane investícií podpísanej 3. marca 1994, ktorý bol publikovaný v Zbierke zákonov ako príloha Oznámenia MZV č. 26/2007 Z. z.* Ustanoveniami Dodatkového protokolu bol vyššie uvedený článok 6 ods. 1 doplnený novým textom:

„1. Bez dopadov na opatrenia prijaté Európskou úniou každá zmluvná strana, na ktorej území sa uskutočňujú investície investormi druhej zmluvnej strany, poskytne týmto investorom voľný prevod platieb vzťahujúcich sa na investície a tento zahŕňa najmä:“

Uvedeným ustanovením došlo k zosúladeniu sporného ustanovenia bilaterálnej investičnej zmluvy s ustanoveniami primárneho práva EÚ.

V dikcii súčasne uzatváraných bilaterálnych investičných zmlúv sú už ustanovenia o prevode finančných prostriedkov koncipované aj so zreteľom na „vnútroštátne“ povinnosti investorov a oprávnené záujmy hostiteľského štátu a jeho štátnych orgánov. V tomto zmysle tak platí, že zmluvná strana je oprávnená zabrániť prevodu alebo ho obmedziť prostredníctvom spravodlivého, nediskriminačného a v dobrej viere uplatneného vykonávania svojich zákonov v spojitosti napr. s:

- prijímaním bezpečnostných opatrení na primerané časové obdobie, ktoré sa môžu prijímať za výnimočných okolností, ako sú vážne makroekonomické ťažkosti alebo vážne ťažkosti s platobnou bilanciou v prípade hostiteľskej zmluvnej strany alebo akejkoľvek colnej, ekonomickej a menovej únie, spoločného trhu, zóny voľného obchodu alebo regionálnej ekonomickej organizácie, ktorej je členom alebo sa ním môže stať;
- bankrotom, insolventnosťou alebo ochranou práv veriteľov;
- emitovaním, obchodovaním alebo uskutočnením transakcií s cennými papiermi, termínovanými obchodmi, opciami alebo derivátmi;

- trestnými činmi alebo priestupkami a uplatnením náhrady škody z trestného činu;
- zaistením výkonu rozsudkov, príkazov alebo odmien vo vnútroštátnych procesoch, ako napríklad súdne a iné alternatívne spôsoby rozhodovania sporov, alebo
- sociálnym zabezpečením, verejnými dôchodkovými systémami vrátane verejných dôchodkových fondov, dôchodkových a poisťných zamestnaneckých programov apod..

Je však nesporné, že nakoľko všetky vyššie uvedené opatrenia predstavujú, aj keď oprávnený zásah do práv prevodu investorov, tieto musia implikovať atribút spravodlivosti racionality a primeranosti, pričom ipso facto nesmú byť svojvoľné alebo neospravedlivo diskriminačné, práve naopak musia byť urobené v dobrej viere, na obmedzené časové obdobie a osobitne platí, že nesmú presahovať rámec potrebný na napravenie situácie súvisiacej s platobnou bilanciou. Zároveň sa s aplikáciou predmetných opatrení spája notifikačná povinnosť, v zmysle ktorej je zmluvná strana, uplatňujúca dané opatrenia, povinná informovať druhú zmluvnú stranu vopred a čo najskôr predložiť časový plán na ich odstránenie.

Ad. b) V otázkach ustanovení o národnom zaobchádzaní a doložkách najvyšších výhod koncipovaných ako esenciálnych súčastí bilaterálnych investičných zmlúv vzniká rovnako rozpor s komunitárnymi záväzkami členských štátov.

Národné zaobchádzanie a doložka najvyšších výhod predstavujú štandard správania, ktorý poskytne každá zo zmluvných strán na svojom území investíciám a výnosom investorov druhej zmluvnej strany, ktoré je riadne a spravodlivé a nie menej priaznivé, než aké za porovnateľných okolností poskytuje investíciám a výnosom jej vlastných investorov alebo investíciám a výnosom investorov ktoréhokoľvek tretieho štátu podľa toho, ktoré je výhodnejšie. Rovnako platí, že každá zo zmluvných strán poskytne na svojom území investorom druhej zmluvnej strany riadne a spravodlivé zaobchádzanie a nie menej priaznivé, než aké za porovnateľných okolností poskytuje investorom ktoréhokoľvek tretieho štátu.

Práve podstata a realizácia uvedených ustanovení zakladá rozpor s ustanoveniami komunitárneho práva, nakoľko jednak doložka najvyšších výhod predstavuje nástroj obchodnej politiky štátov zameraný na posilnenie ich vzájomnej spolupráce²¹, ktorý je však v súlade s ust. čl. 133 ZES vo výlučnej kompetencii Spoločenstva (i), a jednak uplatňovaním predmetných ustanovení dochádza v obchodných vzťahoch kontrahentov z dôvodu neaplikovania obmedzení v národnom zaobchádzaní de facto k extenzii pôsobnosti a aplikovateľnosti výhod určitého stupňa ekonomickej integrácie aj na krajiny, ktoré nie sú členmi EÚ, a teda v tomto prípade nie sú zúčastnené na jej jednotnom trhu. Uvedená skutočnosť potvrdzuje tvrdenia a predpoklady o rušivom pôsobení ustanovení o národnom zaobchádzaní a doložkách najvyšších výhod na realizáciu vnútorného trhu EÚ.

V ustanoveniach cit. *Dodatkového protokolu* došlo doplnením ods. 4 čl. 3 k inkorporovaniu nasledovnej klauzuly zosúladňujúcej Dohodu s komunitárnymi záväzkami SR:

„4. Ustanovenia o nediskriminácii, národnom zaobchádzaní a doložke najvyšších výhod v tejto dohode sa nebudú aplikovať na všetky súčasné alebo budúce výhody poskytnuté ktoroukoľvek zmluvnou stranou na základe svojho členstva alebo asociácie v colnej, hospodárskej alebo menovej únii, spoločnom trhu alebo zóne voľného obchodu svojim vlastným investorom, členským štátom takejto únie, spoločného trhu, zóny voľného obchodu alebo akejkoľvek tretej krajine.“

Možno zhrnúť, že v dikcii súčasne uzatváraných bilaterálnych investičných zmlúv – pokiaľ ide o ustanovenia o národnom zaobchádzaní a doložke najvyšších výhod, tieto súčasne ustanovujú, že dané inštitúty nemožno vykladať tak, že zaväzujú zmluvnú stranu investorom druhej zmluvnej strany poskytovať výsady, ktoré vyplývajú z účasti zmluvnej strany na realizácii určitého stupňa ekonomickej integrácie.

²¹K tomu pozri bližšie výklad In: LIPKOVÁ, E. A KOL.: Medzinárodné hospodárske vzťahy. Bratislava: Sprint, 2002. ISBN 80-88848-70-9, a rovnako tak v neskorších vydaniach).

3 Uzatváranie bilaterálnych investičných zmlúv v kontexte dodržiavania komunitárnych záväzkov členských štátov EÚ

V úvode tejto časti si môžeme položiť otázku, či vzhľadom na nevyhnutnosť súladu medzinárodných – v tomto prípade bilaterálnych investičných zmlúv – s primárnym právom EÚ toto nestanovuje jednotnú právnu úpravu otázky uzatvárania investičných zmlúv členských štátov? Odpoveď na danú otázku možno získať iba dôkladnou analýzou prameňov komunitárneho práva – tak primárneho, ako aj sekundárneho. S ohľadom na skutočnosť, že primárnemu komunitárnemu právu sme sa venovali v predchádzajúcom texte, pristúpime teraz k analýze prameňov sekundárneho práva.

Vzhľadom na analyzované ustanovenia a nevyhnutnosť koherencie so záväzkami vyplývajúcimi z členstva v EÚ sekundárne právo ustanovuje viaceré notifikačno-konzultačné povinnosti členských štátov, ktorých cieľom je zaviesť na báze ex ante a ex post de facto mechanizmy kontroly uzatvárania investičných zmlúv.

V rovine ex ante uvedenú procedúru reglementuje **Rozhodnutie Rady č. 69/494/EEC** o postupnej štandardizácii dohôd vzťahujúcich sa na obchodné vzťahy medzi členskými štátmi a tretími krajinami a o rokovaní dohôd spoločenstva, ktoré formuluje nasledovné zásady koncipovania medzinárodných kontraktov hospodárskej povahy:

- generálne platí – dohody nesmú vytvárať prekážku výkonu spoločnej obchodnej politiky;
- dohody musia inkorporovať odvolaciu klauzulu, s výpovednou lehotou 3-12 mesiacov;
- akákoľvek nekompatibilita dohôd navrhovaných na predĺženie s právom Európskeho spoločenstva musí byť odstránená;
- ustanovenia, ktoré nie sú pokryté ustanoveniami dohôd Európskeho spoločenstva môžu byť ponechané, zároveň však nesmú nepriaznivo ovplyvňovať fungovanie spoločnej obchodnej politiky;
- je nevyhnutné prihliadať, akým spôsobom a v akom rozsahu je premietnutá spolupráca s príslušnou krajinou do zmlúv, ktoré má

EÚ uzatvorené, ako aj to, k akým zmenám dôjde vo vzťahu k teritóriu prístupím k týmto zmluvám;

- rovnako sa musí prihliadať na ustanovenia zmlúv, ktorými je vytvorená spolupráca a režim vzájomného obchodu medzi EÚ a tretími krajinami.

Na báze ex post je koncipované **Rozhodnutie Rady 74/393/ECC**, ktorým sa stanovuje konzultačný postup pre dohody o spolupráci medzi členskými štátmi a tretími krajinami, v zmysle ktorého členské štáty informujú Komisiu a ostatné členské štáty o dohodách, ktoré sa vzťahujú na hospodársku a priemyselnú spoluprácu, a ktoré navrhujú prerokovať alebo obnoviť s tretími krajinami. Hlavným účelom konzultácii je zabezpečiť, aby dohody, záväzky a opatrenia boli v súlade so spoločnou politikou a najmä spoločnou obchodnou politikou, pričom súčasne, ako ďalší účel možno vnímať vytvorenie priestoru pre diskusiu a výmenu postojov členských štátov.

4 Článok 307 ZES ako východisko formovania vzťahu platných medzinárodnoprávných záväzkov a komunitárnych záväzkov členských štátov EÚ

V závere nášho príspevku sa budeme venovať analýze ustanovenia čl. 307 ZES, ktorý v kontexte nami spracovávanej problematiky považujeme za rozhodujúce ustanovenie de iure formujúce vzťahy existujúcich medzinárodnoprávných a asociovaním, resp. prístupím konštituovaných komunitárnych záväzkov členských štátov EÚ.

Čl. 307 ZES tak v zmysle uvedeného predstavuje generálne ustanovenie prechodného charakteru (tzv. **conflict clause**), cez prizmu ktorého sa posudzujú existujúce medzinárodnoprávne záväzky členských štátov EÚ, ktoré vznikli pred 1. januárom 1958, resp. pred dňom prístupu štátu do EÚ.

V zmysle ust. čl. 307 ZES platí nasledovné:

„Ustanovenia tejto zmluvy neovplyvnia práva a povinnosti vyplývajúce z dohôd uzavretých pred 1. januárom 1958 alebo pre prístupujúce štáty pred dňom ich prístupu medzi jedným alebo viacerými

členskými štátmi na jednej strane a jedným alebo viacerými tretími krajinami na strane druhej.

V prípade, že tieto dohody sú nezlučiteľné s touto zmluvou, členský štát alebo dotknuté štáty podniknú vhodné opatrenia na odstránenie zistených nezlučiteľností. Ak je to potrebné, členské štáty si na dosiahnutie tohto cieľa môžu poskytnúť vzájomnú pomoc a zaujať spoločný postoj.

Pri uplatňovaní dohôd uvedených v prvom odseku zoberú členské štáty do úvahy, že výhody poskytnuté v tejto zmluve každým členským štátom obsiahnuté v tejto zmluve tvoria neoddeliteľnú súčasť založenia Spoločenstva, a sú preto neoddeliteľne spojené s vytvorením spoločných orgánov, poverením týchto orgánov právomocami a poskytovaním rovnakých výhod všetkými členskými štátmi.“

Ako vyvodzujeme z dikcie čl. 307 ZES ide o klauzulu upravujúcu pravidlá aplikovateľné pre dohody uzatvorené členskými štátmi EÚ a tretími krajinami, nakoľko vo vzťahu k režimu medzinárodných zmlúv uzatvorených medzi členskými krajinami navzájom ponímajú ustanovenia ZES absolútnu prioritu.²²

Výkladom predmetného ustanovenia sa zaoberal ESD v prípade Burgoa²³, kedy skonštatoval, že čl. 307 ZES je generálnej povahy a je aplikovateľný na akúkoľvek medzinárodnú dohodu uzatvorenú medzi členským štátom a tretím štátom, ktorá môže mať vplyv na aplikovanie ZES, pri splnení vyššie uvedenej temporálnej kondície, bez ohľadu na jej vecnú pôsobnosť.

ESD vyložil, že pojmom práva rozumieme práva tretích krajín a pojmom povinnosti, povinnosti členských štátov z predmetných zmlúv vyplývajúce. Súd ďalej judikoval, že v súlade so zásadami medzinárodného práva je zrejmé, že platnosť ZES nijako neovplyvňuje záväzky členských štátov, práva tretích krajín z medzinárodných zmlúv uzatvorených pred nadobudnutím platnosti ZES, resp. pred pristúpením daných štátov, rešpektovať a povinnosti z nich vyplývajúce plniť. Ako

²²Z dikcie čl. 307 a rovnako ani z dostupnej judikatúry ESD nemožno vyvodit' akúkoľvek extenziu pôsobnosti článku na medzinárodné dohody uzatvorené členskými štátmi po ich pristúpení.

²³C-812/79, Attorney General v. Juan C. Burgoa. ECR (1980) 2787.

vyplýva z daného výkladu, v zmysle predmetného ustanovenia je dominantná pozícia pravidiel a zásad medzinárodného práva, osobitne zásady „pacta sunt servanda“. V tomto zmysle tak platí, ako konštatoval ESD, že čl. 307 by neplnil svoj účel, keby ním zároveň nebola založená povinnosť orgánov Spoločenstiev, nebrániť v plnení povinností členských štátov vyplývajúcich zo skôr uzatvorených zmlúv. Práve uvedená povinnosť orgánov Spoločenstiev má umožňovať členskému štátu plnenie jeho skôr vzniknutých záväzkov, avšak bez toho, aby bolo Spoločenstvo vo vzťahu k dotknutému tretiemu štátu viazané. Uvedené závery zároveň súd potvrdil konštatovaním, že článok 307 ods. 1 (predtým čl. 234 ods. 1) nemôže privodiť žiadnu zmenu povahy práv, ktoré môžu vyplývať zo skôr uzatvorených medzinárodných zmlúv.

Aplikačný rozmer čl. 307 zvyrazňuje aj zodpovedanie otázky, či sa členský štát môže úspešne brániť argumentáciou, že nemôže vo vzťahu k Spoločenstvu a ostatným členským štátom plnohodnotne plniť svoje povinnosti vyplývajúce z práva ES/EÚ v dôsledku existencie záväzkov založených skôr uzatvorenou medzinárodnou zmluvou s tretím štátom.

V prípade *Komisia proti Taliansku*²⁴ talianska vláda tvrdila, že nemôže vo vzťahu ku intrakomunitárnemu obchodu plniť svoje zmluvné záväzky z titulu záväzkov zo Všeobecnej dohody o clách a obchode („GATT“). ESD judikoval, že v prípadoch regulovaných ZES, práve táto poníma aplikačnú prioritu pred dohodami uzatvorenými pred jej vstupom do platnosti, zahŕňajúc aj dohody štátov v rámci GATT. Z rozhodnutia súdu vyplynul jednoznačný záver, že článok 307 nemôže byť aplikovaný ako základ akýchkoľvek obchodných reštrikcii v rámci Spoločenstva.

Výkladom čl. 307 ods. 2 sa ESD zaoberal v rozhodnutí *Komisia proti Portugalsku*²⁵, v ktorom zvyraznil, že pojem „vhodné opatrenia“ zahŕňa povinnosť aktívne pôsobiť s cieľom uviesť záväzky štátov do súladu so záväzkami Spoločenstva. Zároveň uviedol, že v prípade problémov týkajúcich sa harmonizovania predmetných záväzkov, nemožno ani vylúčiť možnosť vypovedania sporných zmlúv. Súd ďalej konštatoval, že v prípade vypovedania zmluvy, ktoré je v rozpore so záujmami zahraničnej politiky členského štátu, článok 307 (čl. 234)

²⁴Case 10/61 Commission of the European Economic Community v. Italy, 1962.

²⁵Case 62/98 Commission of the European Communities v. Portugal, ECR (2000).

upravuje aj vzťah záujmov zahraničnej politiky členského štátu a zahraničnej politiky Európskych Spoločenstiev, ktorý je založený na skutočnosti, že záujmy členského štátu nemôžu „prevážiť“ nad komunitárnym záväzkom obsiahnutým v čl. 307 a v tomto zmysle tak platí, že členský štát nemôže argumentovať, že prípadné vypovedanie medzinárodnej zmluvy bude škodlivé pre jeho zahranično-politické záujmy.

Záver

Pri posudzovaní vzťahu medzinárodného a európskeho práva v otázkach bilaterálnych investičných zmlúv je nevyhnutné vychádzať z ich právnej povahy, avšak predovšetkým z predmetu právnej reglementácie, ktorý implikujú a jeho vzťahu k relevantnému primárnemu a sekundárnemu právu ES/EÚ.

Bilaterálne investičné zmluvy sú zmluvami hospodárskeho charakteru, ktoré v danom kontexte klasifikujeme ako obchodné zmluvy. Aplikáciou vyššie uvedeného kritéria tak možno dospieť k parciálnemu záveru, že pri bilaterálnych investičných zmluvách členských štátov EÚ vzhľadom na koncipovanie a dikciu primárneho európskeho práva je daná tzv. zmiešaná kompetencia Spoločenstiev a ich členských štátov. Uvedená skutočnosť v rozhodujúcej miere formuje aj podobu vzťahu medzinárodného práva a európskeho práva v otázke koncipovania, uzatvárania a uplatňovania bilaterálnych investičných zmlúv členských štátov EÚ a jej výrazom je v danom prípade predovšetkým dikcia ustanovenia čl. 307 ZES, zakotvujúca na jednej strane priority existujúcich medzinárodnoprávných záväzkov členských štátov EÚ, avšak na strane druhej aj ich povinnosť harmonizácie záväzkov so ZES, a to pri zachovaní jej absolútnej aplikačnej priority.

Použitá Literatúra

1. BACULÍKOVÁ, N.: Ekonomická efektívnosť ako determinant úspešnosti podnikateľského subjektu. In: *Sborník „Jak úspěšně podnikat v příhraničních regionech Jihovýchodní Moravy“ – VI. Mezinárodní konference - 16. května 2008.* EPI, Kunovice: 2008. ISBN 978-80-7314-145-5
2. BACULÍKOVÁ, N., CEHULA, M.: *Determinanty potenciálnej konkurencieschopnosti poľnohospodárskych prvovýrobcov SR.* In: Zborník z 8. medzinárodnej vedeckej konferencie „Medzinárodné vzťahy 2007 – Energetická politika EÚ a boj proti klimatickým zmenám“, FMV EU Bratislava a zastúpenie európskej komisie na Slovensku, Smolenice 29- 30.11 2007. Bratislava: Ekonóm, 2007. ISBN 978-80-225-2437-7
3. BALAŠ, V. – ŠTURMA, P.: *Kurs mezinárodního ekonomického práva.* 1. vydání. Praha: C. H. Beck, 1997. ISBN 80-7179-150-4.
4. BEZÁKOVÁ, T.: Energetická politika EÚ. In: *Almanach: aktuálne otázky svetovej ekonomiky a politiky.* Roč. 2, č. 2 (2007), s. 43-54. ISSN 1337-0715.
5. BEZÁKOVÁ T.: Energetická bezpečnosť Európskej únie. In: *Zborník abstraktov a CD nosič príspevkov z 8. medzinárodnej vedeckej konferencie „Medzinárodné vzťahy 2007“, 29. – 30.11.2007* Smolenice. Bratislava: Ekonóm, 2007. ISBN 978-80-225-2437-7
6. BUDJAČ, M., BEZÁKOVÁ, T.: Niekoľko úvah k inštitútu vyvlastnenia v slovenskom právnom poriadku a jeho vzťahu k realizácii a ochrane medzinárodných investícií. In: *Zborník abstraktov a CD nosič príspevkov zo VI. medzinárodnej vedeckej konferencie doktorandov „Ekonomické, politické a právne otázky medzinárodných vzťahov“, FMV EU 8.-9.6.2007* Bratislava. Bratislava: Ekonóm, 2007. ISBN 978-80-225-2410-0
7. BUDJAČ, M., BEZÁKOVÁ, T.: Priame zahraničné investície – nositeľ regionálneho rozvoja súčasnosti ? In: *Zborník anotácií a CD nosič z medzinárodnej vedeckej konferencie „Trendy hospodárskeho a sociálneho rozvoja v krajinách EÚ - Investičný rozvoj a jeho vplyv na znižovanie disparít regiónov“, FSEV TnUAD 5 - 6.12.2006* Trenčín. ISBN 80-8075-188-9 EAN 9788080751883 ISBN CD 80-8075-187-0

8. GOGOVÁ, M.: Základné otázky konštituovania Európskeho správneho práva. In: *Sociálno-ekonomická revue*. Vedecký časopis Fakulty sociálno-ekonomických vzťahov TnUAD v Trenčíne, č.1 /2007 roč. 5. Trenčín: FSEV TnUAD, 2007. ISSN 1336-3727
9. GOGOVÁ, M.: K niektorým otázkam Európskeho správneho práva, str. 42 – 49. In: *Zborník príspevkov z konferencie „Vedecké aspekty vstupu SR do EÚ“*, 19.11.2004 Bratislava. Bratislava: Ekonóm, 2005. ISBN 80-225-1974-4
10. GOGOVÁ, M.: Rovnaké zaobchádzanie medzi mužmi a ženami v oblasti odmeňovania za prácu v európskom práve a v judikatúre Súdneho dvora Európskych spoločenstiev. In: *Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie „Medzinárodné vzťahy 2006“*, 30.11. – 1.12.2006 Bratislava. Bratislava: Ekonóm, 2007. ISBN 978-80-225-2353-0
11. GOGOVÁ, M.: Niekoľko úvah k aproximácii práva Slovenskej republiky v oblasti voľného pohybu zamestnancov s právom Európskych spoločenstiev/Európskej únie. In: *Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie „Aktuálne trendy na trhu práce a v politike zamestnanosti“*. Trenčín: FSEV TnUAD, 2007. ISBN 978 – 80 – 8075 – 195 – 1
12. JURÍK, R.: Právo regulácie medzinárodných ekonomických vzťahov. Bratislava: FMV, 2007. Doktorandská dizertačná práca.
13. LIPKOVÁ, E.: Medzinárodné hospodárske vzťahy. Bratislava: Sprint, 2002. ISBN 80-88848-70-9
14. MRÁZ, S.: Medzinárodné právo verejné. Banská Bystrica: PrF UMB, 2007.
15. MRÁZ, S., BUDJAČ, M.: Niekoľko úvah k bilaterálnym investičným zmluvám v právnom poriadku SR. In: *Nová ekonomika*. Vedecký časopis Obchodnej fakulty Ekonomickej univerzity v Bratislave, č. 3/2007, roč. 6. Reg. Číslo 2759/2002. s. 19 – 33. ISSN 1336-1732
16. SORNARAJAH, M.: *The International Law on Foreign Investment*. UK: Cambridge University Press, 2004.
17. ŠTURMA, P.: *Mezinárodní dohody o ochraně investic a řešení sporu*. Praha: Linde, 2001. ISBN 978-80-7201-222-3 268 s.
18. VITTEKOVÁ, A., BUDJAČ, M.: Vybrané otázky medzinárodných investičných zmlúv. In: *Zborník anotácií a CD nosič z medzinárodnej*

vedeckej konferencie „Trendy hospodárskeho a sociálneho rozvoja v krajinách EÚ - Investičný rozvoj a jeho vplyv na znižovanie disparít regiónov“, FSEV TnUAD 5 - 6.12.2006 Trenčín. Trenčín: FSEV TnUAD, 2006. ISBN CD 80-8075-187-0

19. Dohoda medzi vládou Slovenskej republiky a vládou Rumunska o podpore a vzájomnej ochrane investícií. (Oznámenie Ministerstva zahraničných vecí č. 244/1999 Z. z.).
20. Dodatokový protokol medzi Slovenskou republikou a Rumunskom k Dohode medzi Slovenskou republikou a Rumunskom o podpore a vzájomnej ochrane investícií podpísanej 3. marca 1994, (príloha Oznámenia MZV č. 26/2007 Z. z.).
21. UNCTAD: Recent developments in International Investment Agreements. IIA Monitor No. 3. UN, 2007. Dostupné elektronicky na: http://www.unctad.org/en/docs/webiteiia20076_en.pdf.
22. UNCTAD: Latest developments in investor-State dispute Settlement. IIA MONITOR No. 1 (2008). Dostupné elektronicky na: http://www.unctad.org/en/docs/iteiia20083_en.pdf
23. <http://ec.europa.eu>
24. <http://curia.europa.eu>

Teoretické otázky vzťahu ekonómie a životného prostredia

Lucia Gálová

Abstrakt

Autorka v článku analyzuje vzťah ekonómie a životného prostredia v dielach veľkých ekonómov 18. , 19. storočia a na koniec 20. storočia. Pozoruje vzťah hlavných ekonomických prúdov k danej otázke. Autorka ďalej vysvetľuje podstatu environmentálnej ekonómie, ekonómie prírodných zdrojov a ekologickej ekonómie a v čom spočívajú rozdiely medzi nimi. V krátkosti predstavuje vznik a podstatu konceptu trvalo udržateľného rozvoja. Autorka tiež uvádza rozdiely medzi slabou a silnou udržateľnosťou. Na záver dáva autorka do pozornosti relatívne novú koncepciu prírodného kapitalizmu.

Abstract

In the article, the author analyses the relationship between economics and environment in the works of major economist of 18th, 19th and finally 20th. She observes relationship of the mainstream economics to the given topic. The author further explains the key issues of environmental economics, economics of natural resources and ecologic economics and she explains where are the differences among them. In short the author introduces the concept of sustainable development. She also explains the difference between weak and strong sustainability. At the end the author points out the relative new concept of natural capitalism.

Úvod

Problémy znečistenia životného prostredia a otázky klimatických zmien v posledných rokoch čoraz viac rezonujú na celosvetových fórach, dostávajú sa na vrchol politickej agendy a do pozornosti širokej verejnosti. Teoretické koncepty predstavené v nasledujúcom článku predstavujú základ pre vznik praktických riešení, ktoré môžu podnietiť zmeny chápania úlohy životného prostredia v každodennom živote, zmeny vzorcov správania výrobcov a spotrebiteľov, zmeny vo fungovaní

medzinárodných hospodárskych vzťahov, tak aby správanie človeka nevedlo v konečnom dôsledku k jeho úpadku.

1 Chápanie životného prostredia v dielach klasikov

Hoci sa otázky životného prostredia a prírodných zdrojov dostali do popredia až v druhej polovici 20. storočia, ich podstatou sa zaoberali už klasickí ekonómovia v 18. a 19. storočí. Hlavný záujem klasických ekonómov tohto obdobia bola otázka, čo determinuje životnú úroveň a ekonomický rast. Prírodné zdroje boli vnímané ako dôležitý determinant národného bohatstva a jeho rastu. Pôda /niekedy považovaná za prírodné zdroje vo všeobecnosti/ bola chápaná ako ohraničený zdroj.

Tu treba spomenúť významného klasického ekonóma 18. storočia Thomasa Malthusa so svojou prácou Esej o princípoch populácie. Pre Malthusa, fixné množstvo pôdy, predpokladaná tendencia kontinuálneho rastu populácie a klesajúce výnosy v poľnohospodárstve znamenali tendenciu, že output na obyvateľa bude postupne klesať. Podľa Malthusa existovala dlhodobá tendencia, že životná úroveň obyvateľstva sa bude znižovať.¹

Zaujímavé v tomto smere je dielo Johna Stuarta Milla. Okrem poľnohospodárskeho a ťažobného využitia pôdy, ju vnímal ako zdroj príjemných hodnôt /ako je vnútorná krása krajiny/, ktorých dôležitosť bude rásť ako sa materiálne podmienky budú zlepšovať.

Neoklasická ekonómia sa otázkami životného prostredia nezaobera a predpokladá, že úroveň blahobytu môže rásť donekonečna a nekonečný ekonomický rast je nie len možný ale aj potrebný.²

Zaradenie otázky prírodných zdrojov do neoklasických modelov ekonomického rastu sa uskutočnilo v 70. tých rokoch 20. storočia, keď niektorí neoklasickí ekonómovia po prvý krát systematicky skúmali efektívne a optimálne využitie zdrojov. Táto časť práce a jej rozvoj, ktorý nasledoval je známa ako ekonómia prírodných zdrojov.

¹LISÝ, J. et al.: Dejiny ekonomických teórií. Bratislava: Iura edition, 2003, ISBN-80 89 047 602

²Tamže

2 Koncept environmentálnej a ekologickej ekonómie

Problém znečistenia je hlavným záujmom environmentálnej ekonómie. Dôležitými prvými prácami pri analýze externalít a zlyhaním trhu /market failure/ možno nájsť u Marshalla, prvú systematickú analýzu znečistenia ako externality poskytuje Pigou v roku 1920.³

Ako už bolo spomenuté centrálnou otázkou environmentálnej ekonómie je koncept zlyhania trhu. Zlyhanie trhu znamená, že trh zlyháva pri efektívnej alokácii zdrojov. Ako píše Hanley, Shogren, a White vo svojej knihe Environmentálna ekonómia : Trhové zlyhanie nastáva vtedy, ak trh nealokuje obmedzené zdroje tak, aby vytvárali najväčší spoločenský blahobyt. Medzera existuje medzi tým, čo súkromná osoba robí, pri daných trhových cenách a čo by od nej spoločnosť mohla chcieť, aby robila pre ochranu životného prostredia. Takáto medzera znamená plytvanie alebo ekonomickú neefektivitu. Zdroje môžu byť realokované tak, aby na tom aspoň jeden človek bol lepšie, bez toho aby sa inému pohoršilo.⁴

Environmentálna ekonómia sa zaoberá problémom spoločného vlastníctva. Keď je príliš nákladné vylúčiť ľudí z prístupu k určitému environmentálnemu zdroju, je pravdepodobné, že trhová alokácia bude neefektívna. Výzvy spojené so spoločným vlastníctvom spopularizoval v roku 1968 Hardin vo svojej koncepcii Tragédia spoločného /Tragedy of the commons/⁵. Základným problémom je, že ak ľudia ignorujú nedostatkovú hodnotu spoločného zdroja, môžu skončiť jeho prílišným využívaním, napr. pri rybolove. Hardin tvrdí, že pri absencii reštrikcií, užívatelia voľne dostupného zdroja ho budú využívať viac ako by ho využívali keby museli zaň platiť a mali exkluzívne práva, čo vedie k environmentálnej degradácii.

Ďalšou otázkou je problematika verejných statkov. Verejné statky predstavujú ďalší typ zlyhania trhu, v ktorom trhové ceny nezachytávajú spoločenské benefity z ich zabezpečenia. Napríklad, ochrana pred rizikom

³Podrobne sa teóriou externalít a ich riešeniami zaoberá ďalšia časť kapitoly.

⁴HANLEY, N. - SHOGREN, J. - WHITE, B.: Environmental Economics in Theory and Practice, Palgrave, London, 2007

⁵HARDIN, G.: The Tragedy of the Commons, In: *Science*, Vol. 162, No. 3859 (December 13, 1968), pp. 1243-1248.

Dostupné na internete: <http://www.sciencemag.org/cgi/content/full/162/3859/1243>

klimatickej zmeny je verejný statok keďže jej poskytnutie je nekonkurenčné a nevyhlúčiteľné. Ne konkurenčné znamená, že klimatická ochrana poskytnutá jednej krajine neznižuje úroveň ochrany inej krajiny. Nevyhlúčiteľnosť znamená, že je príliš nákladné vylúčiť nejakú krajinu zo získania klimatickej ochrany. Iniciatíva krajiny investovať do zníženia CO₂ je redukovaná tzv. „Free-rider“ problémom⁶. Už pred vyše 100 rokmi švédsky ekonóm Knut Wicksell /1896/ po prvý krát hovoril o tom, ako môžu byť verejné statky nedostatočne poskytované trhom, pretože ľudia môžu zamlčať ich preferencie pre dané statky, ale stále čerpať ich výhody, bez toho, aby za ne zaplatili.⁷

Ekonómia prírodných zdrojov a environmentálna ekonómia majú svoje korene v modernej ekonómii hlavného prúdu. Zatiaľ čo prvá nadviazala hlavne na neoklasickú ekonómiu rastu, druhá vychádza z ekonómie blahobytu a štúdia trhového zlyhania. Obidve môžu byť datované od 70.tych rokov 20.storočia.

Ekologická ekonómia je relatívne nová, interdisciplinárna oblasť. V 80.tych rokoch 20.storočia niekoľko ekonómov a prírodovedcov prišlo k záveru, že ak sa má urobiť pokrok v pochopení a riešení environmentálnych problémov, je nevyhnutné ich študovať interdisciplinárnym spôsobom. Medzinárodná spoločnosť ekologickej ekonómie bola založená v roku 1989. Jej názov naznačuje, že väčšina zainteresovaných prírodovedcov boli ekológovia, ale dôležitejší bol fakt, že ekonómia a ekológia boli vnímané ako dve disciplíny, ktoré sa zaoberali tým, čo bolo vnímané ako centrálny problém a to udržateľnosť.

Rozlišujúcou charakteristikou ekologickej ekonómie je, že považuje za začiatkový bod a svoj centrálny organizačný princíp skutočnosť, že ekonomický systém je časť väčšieho systému, ktorým je planéta Zem. Začína uznaním, že ekonomický a environmentálny systém sú interdependentné, a študuje tento spoločný ekonomicko-

⁶“free riders” sú aktéri, ktorí spotrebúvajú viac ako je ich spravodlivý podiel zdrojov alebo nesú menej ako je spravodlivý podiel nákladov ich produkcie. “Free rider problem” je otázka ako zabrániť tomu, aby k “free ridingu” dochádzalo, alebo prinajmenšom limitovať jeho negatívne efekty. “Free rider problem” je jedným z opodstatnení pre existenciu verejných statkov.

⁷PERMAN, R. Et al: Natural resources and environmental economics, Addison Wesley, 2003. ISBN 0273655590

environmentálny systém vo svetle princípov z prírodných vied, obzvlášť termodynamiky a ekológie.⁸

Kenneth Boulding je široko uznaný ako jeden zo zakladateľov ekologickej ekonómie. Ďalšími zakladateľmi boli ekonóm Herman Daly, ekológovia Holling, Odum, Robert Costanza, biológ Gretchen Daily a fyzik Robert Ayres.

Ekologická ekonómia vysvetľuje vzťah ekonómie a ekológie pomocou termodynamických zákonov.

- Prvý termodynamický zákon hovorí, že energia nemôže byť ani vytvorená ani zničená- môže byť iba premenená z jednej formy na druhú. Mnohí, ktorí sa zaoberajú životným prostredím, povzbudzujú ľudí aby sa snažili o zachovanie energie. Ale prvý termodynamický zákon hovorí o tom, že energia je vždy zachovaná na 100% čokoľvek ľudia robia. Neide však o skutočný rozpor, len o nepresné použitie jazyka. V skutočnosti chcú povzbudiť ľudí , aby robili to čo robia spôsobom, ktorý vyžaduje menej energie a tým dochádzalo k jej úspore.
- Druhý termodynamický zákon sa tiež nazýva ako zákon entropie. Hovorí, že teplo vždy prúdi spontánne z teplejšieho telesa na chladnejšie, a že teplo nemože byť transformované na prácu so 100% efektívnosťou. Znamená to, že všetka transformácia energie z jednej formy na druhú je menej účinná ako 100%.⁹

Ekonóm, ktorý sa najviac snažil o vysvetlenie termodynamických zákonov a ich implikáciu bol Nicholas Georgescu-Roegen, ktorý začal akademickú kariéru ako fyzik. Považoval druhý zákon za kľúčový dôvod ekonomického nedostatku.¹⁰

⁸PERMAN, R. Et al: Natural resources and environmental economics, Addison Wesley, 2003. ISBN 0273655590

⁹Tamtiež

¹⁰GEORGESCU-ROEGEN, N.: Energy analysis and economic valuation, In: Southern Economic Journal 45, 1979,p. 1023-1058.

V roku 1997 Constanza a jeho kolegovia vypracovali štúdiu¹¹ na určenie ceny služieb, ktoré sú poskytované životným prostredím. Táto cena bola určená priemerovaním hodnôt získaných z rôznych štúdií. Dolárové ocenenie bolo priemerované na hektáre rôznych druhov ekosystémov ako napr. močiare, oceány. Výsledná celková hodnota, ktorá vzišla bolo 33 triliónov amerických dolárov/hodnoty roka 1997/, čo je viac ako dvojnásobok celosvetového HDP v čase realizácie štúdie. Avšak štúdia bolo ostro kritizovaná, tak zo strany environmentálnych ekonómov, pre nekonzistenciu monetárneho ocenenia, ako aj zo strany ekologických ekonómov pre nekonzistenciu so zameraním ekologickej ekonomie na biologické a fyzikálne indikátory. Celá myšlienka zaobchádzania s ekosystémami ako s tovarmi a službami v snahe oceniť ich peňažným spôsobom zostáva vysoko kontroverzná, hoci mnoho ekológov a biológov študujú a nasledujú danú ideu.

3 Koncepcia trvalo udržateľného rozvoja

Dôležitou udalosťou, ktorá mala vplyv na uvedomenie si problému udržateľnosti bolo v roku 1972 vydanie knihy *Limity rastu*¹² Rímskym klubom. Tím vedcov prišlo k nasledujúcim záverom:

- Ak súčasný rastúci trend vo svetovej populácii, industrializácii, znečistení, produkcii jedla a znižovaní zdrojov bude pokračovať v nezmenenej forme, hranice rastu na tejto planéte budú dosiahnuté niekedy v rámci nasledujúcich 100 rokov. Najpravdepodobnejší výsledok bude náhly a nekontrolovateľný pokles populácie aj priemyselnej kapacity.
- Je možné zmeniť tieto trendy a vytvoriť podmienky ekologickej a ekonomickej stability, ktorá je udržateľná do ďalekej budúcnosti. Stav globálnej rovnováhy môže byť

¹¹CONSTANZA, R. – d'ARGE, R. - de GROOT, R. - FARBER, S. - GRASSO, M. - HANNON, B. - NAEEM, S. - LIMBURG, K. - PARUELO, J. - O'NEILL, R. V. - RASKIN, R. - SUTTON, P. - van den BELT, M.: The value of the world's ecosystem services and natural capital, In: *Nature*, p. 253-260, 1997

¹²MEADOWS, D.H - MEADOWS, D. L - RANDERS, J. - BEHRENS, W.W.: *The Limits to Growth: A Report for the Club of Rome's project on the Predicament of Mankind*. New York: Earth Island, Universe books, , 1972

určený tak, že základné materiálne potreby každého jedinca na tejto planéte budú uspokojené a každý jednotlivec bude mať rovnakú príležitosť realizovať svoj individuálny ľudský potenciál.¹³

To, čo Hranice rastu hovoria bolo vo veľkej miere zle interpretované. Písalo sa, že je to bezpodmienečná predpoveď katastrofy niekedy v budúcom storočí, ako dôsledok vyčerpania neobnoviteľných zdrojov. V skutočnosti išlo o podmienený stav v prípade ak budú pokračovať isté existujúce trendy.

V 70. tých rokoch 20. storočia došlo tiež k poznaniu, že zachovanie rastu má dôležitú environmentálnu dimenziu. Záujem o udržateľnosť sa začal objavovať v medzinárodnej politickej agende viditeľne v sérii medzinárodných konferencií. Svetová komisia o životnom prostredí a rozvoji bola založená v roku 1983 Organizáciou spojených národov. Správa, ktorú komisia vydala v roku 1987, Naša spoločná budúcnosť, je tiež nazývaná Brundlandovej správa.¹⁴

Brundlandovej správa hovorí: „Životné prostredie a rozvoj nie sú oddelené výzvy: sú nevyhnutne spojené. Rozvoj nemôže existovať na báze zhoršujúceho sa životného prostredia. Niekoľko ďalších dekád je kľúčových. Prišiel čas zmeniť minulé vzorce správania. Snahy zachovať sociálnu a ekologickú stabilitu prostredníctvom starých prístupov k rozvoju a ochrane životného prostredia budú zvyšovať nestabilitu.“¹⁵

Trvalo udržateľný rozvoj¹⁶ definuje Brundlandovej správa ako rozvoj, ktorý uspokojuje potreby súčasnosti bez obetovania schopnosti budúcich generácií uspokojovať ich vlastné potreby. Ide o najčastejšie používanú definíciu trvalo udržateľného rozvoja.

V roku 1992 sa konala Konferencia OSN o životnom prostredí a rozvoji /UNCED/ v Rio de Janeiro. Výsledkom tohto summitu bolo prijatie

¹³MEADOWS, D.H. - MEADOWS, D. L. - RANDERS, J.: *Beyond the Limits: Global Collapse or Sustainable Future*. London: Earthscan. 1992

¹⁵WCED / World Commission on Environment and Development /: *Our Common Future*, Oxford University Press, and United Nations, New York, 1987.

¹⁶Používané slovné spojenie v slovenčine „Trvalo udržateľný rozvoj“ z anglického „sustainable development“- udržateľný rozvoj

celosvetového akčného plánu trvalo udržateľného rozvoja – Agendy 21 ako aj Dohovoru o biologickej diverzite, Rámcového dohovoru o klimatických zmenách, Princípov hospodárenia, uchovania a trvalo udržateľného rozvoja v lesoch, definovanie zásad TUR, či podpísanie Deklarácie o životnom prostredí a rozvoji.

V roku 2002 sa uskutočnil Svetový summit o Trvalo udržateľnom rozvoji v Johannesburgu. Zúčastnili sa ho predstavitelia 190 krajín sveta a išlo o dovtedy najväčšie podujatie v histórii OSN. Výsledkom deviatich dní rokovaní boli viaceré dokumenty ako napríklad Johannesburgská deklarácia, Implementačný plán či partnerstvá.

Je dôležité rozlišovať medzi rôznymi stupňami udržateľnosti. Diskusia sa v súčasnosti zameriava na vzťah medzi ekonomikou a životným prostredím, ktoré môžu byť považované za vzťah medzi prírodným kapitálom a človekom vyrobeným kapitálom. Toto je tiež zachytené ako diskusia o slabej verus silnej udržateľnosti¹⁷, ktorá začala ako diskusia medzi konzervatívnym britským ekonómom Wilfredom Beckermanom a zakladateľom udržateľnosti Hermanom Dalym.

Slabá udržateľnosť obhajovaná Hartwickovým pravidlom, ktoré hovorí, že pokiaľ celkový kapitál zostáva konštantný, udržateľný rozvoj je možné dosiahnuť. Pokiaľ klesajúce zásoby prírodného kapitálu sú nahradené ziskom v zásobách človekom vyrobeného kapitálu, celkový kapitál zostáva rovnaký a súčasná úroveň spotreby môže pokračovať. Zástancovia veria, že ekonomický rast je výhodný, keďže rastúca úroveň príjmov vedie k rastúcej úrovni ochrany životného prostredia. Tiež je táto téza známa ako substitučná paradigma.

Naopak, silná udržateľnosť, akú podporuje Herman Daly, obhajuje názor, že prírodný kapitál a človekom vytvorený kapitál sú iba komplementárne. Aby sa dosiahol udržateľný rozvoj, prírodný kapitál musí zostať konštantný, nezávisle od človekom vytvoreného kapitálu, tiež známe ako nesubstitučná paradigma. Zástancovia slabej udržateľnosti sa dopustili podľa tejto tézy kategorického omylu. Tak, napríklad podľa Dalyho, nedáva zmysel substituovať človekom vytvorený kapitál, vo

¹⁷Weak versus strong sustainability

forme rybárskych lodí, za prírodný kapitál vo forme zásob rýb, a snaha urobiť tak zvyčajne končí ekologickou katastrofou.¹⁸

4 Koncepcia prírodného kapitalizmu

Do pozornosti by sme chceli dať koncepciu tzv. Prírodného kapitalizmu /Natural capitalism/. Sériu reforiem popísali v roku 1999 v knihe Prírodný kapitalizmus- Ako sa rodí ďalšia priemyslová revolúcia Paul Hawken, Amory Lovins a Hunter Lovinsová. Podľa prírodného kapitalizmu tradičné spôsoby podnikania považujú prírodné zdroje za neohraničené a prácu vnímajú ako jediný limit ekonomického rastu. Toto je neudržateľné vo svete, kde práca je nadbytočný tovar a prírodných zdrojov je nedostatok. Prírodný kapitalizmus tvrdí, že je možné dosiahnuť nové hospodárstvo, keď podnikateľské zámery a environmentálne záujmy budú spojené.

Hlavné princípy prírodného kapitalizmu zahŕňajú štyri veľké reformy v politike. Prvý princíp hovorí o dramatickom zvýšení efektivity pri využívaní prírodných zdrojov. S novými technológiami, hlavné zdroje ako voda a lesy môžu byť využívané 5 až 100 krát účejšie ako v súčasnosti, a to bude znamenať viac úspor a teda viac zisku pre podniky.

Druhý princíp hovorí o zmene výrobných procesov na obraz prírody v snahe využívať zdroje efektívnejšie. Znižovanie tokov materiálneho odpadu- a najlepšie vylúčenie samotného pojmu odpad- možno dosiahnuť podľa prírodného kapitalizmu tým, že preprojektujeme priemyselné systémy v biologickom duchu, takže sa zmení podstata priemyslových procesov a materiálov. Bude umožnené trvalé znovuvyužívanie materiálov v uzavretých cykloch a vo veľa prípadoch sa úplne vylúči toxicita.

Tretí princíp hovorí o reforme smerom k ekonomike služieb a tokov, ktorá podporuje podniky predávať službu /napr. osvetlenie/ namiesto produktu /žiarovky. Toto môže byť uskutočnené prostredníctvom lízingových stratégií, kde firmy poskytujú produkt a udržiavajú ho pre klienta.

¹⁸NEUMAYER, E.: Weak versus strong sustainability- exploring the limits of two opposing paradigms, Edward Elgar, Cheltenham, 2003, ISBN 1843764881

Posledný princíp prírodného kapitalizmu hovorí o reinvestovaní do prírodného kapitálu, ktoré sa zameriava na udržanie zdrojov ďaleko do budúcnosti. Prírodný kapitalizmus tak bojuje proti mýtu, že environmentálne výhodné aktivity sú škodlivé pre produktivitu a ziskovosť podnikov.¹⁹

Záver

Vzhľadom na rastúce povedomie o otázkach znečistenia životného prostredia a najmä o otázkach klimatických zmien, problematika vzťahu ekonomie a životného prostredia bude riešená čoraz viac. Ekonomovia musia reagovať na vzniknuté problémy globálneho rozmeru a snažiť sa riešiť vzniknutú situáciu. Ich úlohou je predovšetkým navrhnúť nové respektíve zefektívniť existujúce nástroje a upraviť ekonomické vzťahy, tak aby sa ochrana životného prostredia plne odrazila vo fungovaní hospodárstva. Spomínané teoretické koncepcie sú podľa nášho názoru len začiatkom teoretického myslenia, v ktorom ochrana životného prostredia bude hrať v tomto storočí prioritnú úlohu.

Použitá literatúra

HANLEY, N. - SHOGREN, J. - WHITE, B.: Environmental Economics in: Theory and Practice, Palgrave, London, 2007

HARDIN, G.: The Tragedy of the Commons, In: *Science*, Vol. 162, No. 3859 (December 13, 1968), pp. 1243-1248. Dostupné na internete: <http://www.sciencemag.org/cgi/content/full/162/3859/1243>

GEORGESCU-ROEGEN, N.: Energy analysis and economic valuation, In: Southern Economic Journal 45, 1979, p. 1023-1058.

CONSTANZA, R. - d'ARGE, R. - de GROOT, R. - FARBER, S. - GRASSO, M. - HANNON, B. - NAEEM, S. - LIMBURG, K. - PARUELO, J. - O'NEILL, R. V. - RASKIN, R. - SUTTON, P. - van den BELT, M.: The value of the world's ecosystem services and natural capital, In: *Nature*, p. 253-260, 1997

¹⁹HAWKEN, P. - LOVINS, A. - HUNTER LOVINSOVÁ, L.: Prírodný kapitalizmus- jak se rodí další průmyslová revoluce, Mladá fronta, Praha, 2003, ISBN 8020410783

MEADOWS, D.H-MEADOWS, D.L-RANDERS, J.-BEHRENS, W.W.: The Limits to Growth: A Report for the Club of Rome's project on the Predicament of Mankind, Earth Island, Universe books, New York, 1972

MEADOWS, D.H-MEADOWS, D.L-RANDERS, J.: Beyond the Limits: Global Collapse or Sustainable Future, Earthscan, London, 1992

WCED / World Commission on Environment and Development /: Our Common Future, Oxford University Press, and United Nations, New York, 1987.

NEUMAYER, E.: Weak versus strong sustainability- exploring the limits of two opposing paradigms, Edward Elgar, Cheltenham, 2003, ISBN 1843764881

HAWKEN, P. - LOVINS, A. - HUNTER LOVINSOVÁ, L.: Přírodní kapitalizmus- jak se rodí další průmyslová revoluce, Mladá fronta, Praha, 2003, ISBN 8020410783

PERMAN, R. Et al: Natural resources and environmental economics, Addison Wesley, 2003. ISBN 0273655590

LISÝ, J. et al.: Dejiny ekonomických teórií. Bratislava: Iura edition, 2003, ISBN-80 89 047 602

Spor medzi I.Kantom a G.Herderom o filozofiu dejín

Peter Greguš

Abstrakt

Hoci Kant a Herder patria k osvieteným filozofom. Ich spor o filozofiu dejín má však niektoré aspekty, ktoré sú aktuálne najmä dnes, keď prebieha v Európe integračný proces. Herder bol jednak jedným z prvých teoretikov multikulturalizmu, ktorý uznával hodnoty všetkých kultúr, vrátane kultúr entít na primitívnej úrovni a ľudových kultúr, čo zohralo pozitívnu úlohu v procese národného obrodovania malých európskych národov, vrátane slovenského národa. Vyvrcholením historického procesu bol podľa Herdera národ a viacnárrodné štáty by mali byť odsúdené k rozpadnutiu. Kant bol fakticky europocentrista, ktorý najmä popieral kultúrne hodnoty u etník na úrovni divočstva a zároveň hlásal nutnosť splynutia európskych národov do nadnárodného celku, čo ho viedlo k ostrej kritike Herderových názorov.

Abstract

Although Kant and Herder belong to the philosophers of enlightenment, some of the aspects of their argument about the philosophy of history remain relevant even today, as the integration process takes place in Europe. Herder was one of the first authors of multiculturalism, who accepted the values of all the cultures, including the cultures of entities on a primitive level, as well as indigenous cultures, which played a positive role in the processes of national revival of small European nations, including the Slovak nation. The apex of the historic process was, according to Herder, the nation and multinational states are destined to brake-up. Kant was in fact an eurocentrist author, who denied cultural values of different ethnics on a savage level, while proclaiming the necessity of fusion (integration) of European nations into a multinational unit, which led him to criticize Herder's opinion.

Úvod

Hoci má filozofické dielo Immanuela Kanta kľúčový význam v dejinách filozofie a možno ho dokonca považovať za jeden z počiatkov modernej filozofie, podľa niektorých názorov už predsa len má patriť iba do dejín filozofie. Napriek tomu by sme chceli ukázať, že jedna časť jeho diela má aktuálny aspekt, ktorý sa týka súčasnosti. Immanuel Kant tvrdil, že národné štáty nie sú vyvrcholením historického procesu, ale v budúcnosti dôjde k ich integrácii. Pre filozofa Herdera bol národ (pravda z hľadiska kultúry) vyvrcholením historického procesu. Medzi Kantom a Herderom došlo k sporu, ktorým sa chceme zaoberať. Aktuálnym aspektom tohto sporu je otázka významu národa a jeho hodnôt v integrujúcej sa Európe a globalizujúcom sa svete. Proces globalizácie predvídala Kant už na konci 18. storočia a jeho znaky popisali aj Marx s Engesom v polovici 19. storočia.

1 Osvietenská filozofia dejín

Zväčša za zakladateľa filozofie dejín býva považovaný taliansky postrenesančný mysliteľ Giambattista Vico (1668-1744). Bol svedkom úpadku talianskych mestských štátov ako boli Benátky alebo Janov. Preto pravdepodobne dospel k cyklickému chápaniu dejín. Dejiny sú procesom, ktorý sa riadi podľa zákonitostí nezávislých od vôle ľudí, no zároveň sú výsledkom ich činnosti. Každý národ prechádza tromi etapami vývoja: božskou, heroickou a ľudskou, čo možno považovať za analógiu obdobia detstva, mladosti a zrelosti u človeka. Štát vzniká v heroickom období a je vládou aristokracie, v ľudskej epoche ho strieda demokracia, kde víťazí sloboda a „prirodzená spravodlivosť“. Tu ide o vrchol, po ktorom nasleduje úpadok. Potom sa znova začína ten istý kolobeh.

Francúzsky mysliteľ Francois Marie Voltaire (1694-1778) patrí medzi najvplyvnejšie postavy francúzskeho osvietenstva. Jeho teoretický záber je nesmierne široký, napríklad ako prvý upozornil na filozofický rozmer Newtonových objavov. Je autorom samotného pojmu „filozofia dejín“. Je prvým významným autorom koncepcie dejín ako procesu pokroku. Voltaire nemal iba teoretické úvahy o dejinách, ale písal aj historické práce (nezaujímali ho iba dejiny západnej Európy, ale aj Ruska, Indie a Číny, dejiny náboženstva (kde napríklad sa snažil o objektívne

zhodnotenie proroka Mohameda) a filozofie, pokúša sa aj o dejiny kultúry). Pravda, jeho výklad historických udalostí treba často hodnotiť veľmi kriticky, nezriedka je príliš povrchný a skôr mu išlo o literárny efekt, než o preniknutie do podstaty historického javu (mal napríklad odvahu napísať satirickú poému o národnej svätici Johanke z Arcu). Pravda, správne zdôraznil, že historik iba sa nemal sústrediť iba na zhromažďovanie historických faktov, ale mal by sa snažiť ich pochopiť.

Ostrej kritike Voltaire podrobil Montesquieove názory, predovšetkým jeho geografický determinizmus. Príčinou sociálnych zmien sú podľa Voltaira názory (l'opinion). Sú to napríklad náboženské názory, vedecké teórie, uzávery „zdravého rozumu“, inak povedané všetko to, čo si ľudia uvedomujú ako motívy svojho konania. Osobitne veľkú moc mali niektoré knihy, ktoré (okrem divochov) ovládali celý svet (napríklad Biblia, Korán, Vedy alebo čínske Päťknížie).

Lenže práve toto preceňovanie úlohy ideí v živote spoločnosti, vyvolávalo naivnú vieru osvietencov, že k zlepšeniu stavu spoločnosti stačí osвета, šírenie ideí a že samotné idey majú spásonosnú silu. Voltaire sa teda pohyboval v podobnom bludnom kruhu ako iní osvietenci. Až Immanuel Kant vyslovil myšlienku o význame výroby pre život spoločnosti, no ide iba o náznak, ktorý už nedokázal ďalej rozvinúť.

Voltaire dejiny chápal ako dynamický proces, ako pohyb od barbarstva prvobytného človeka k vyššej kultúre – civilizácii. Teóriu pokroku vytvorili až francúzski osvietenski filozofi v 18.storočí. V rámci kresťanského svetonázoru pojem pokroku nemá zmysel, no rovnako ani mechanistický materializmus pokrok nemohol pripustiť, nanajvýš pohyb k optimálnemu rovnovážnemu stavu. Teória pokroku negovala tieto koncepcie. Teóriu pokroku napomáhala sformulovať akcelerácia vedy, ekonomiky a kultúry. Osvietenski myslitelia tušili a do istej miery si aj želali zmeny, ku ktorým malo dôjsť na konci 18.storočia. pravda, Voltaire proces pokroku nechápal priamočiari, existovali obdobia, keď sa tento proces nielen prerušil, ale došlo k návratu k barbarstvu, ako sa to stalo po páde Rímskej ríše na počiatku stredoveku.

Voltaire tiež tušil príchod revolúcie, no zároveň sa jej obával. V jednom zo svojich listov píše: “Všetko, čo vidím, zdá sa, že rozosieva revolúciu, ktorá jedného dňa nevyhnutne príde, ale ktorej by som sa už

nerád dočkal. Francúzi vždy prichádzajú so všetkým neskoro, ale zato dosahujú svoj cieľ. Svetlo sa po troche natoľko šíri, že pri prvej príležitosti niečo vypukne. Vtedy nastane nevidaný otras. Mladí ľudia sú šťastní; uvidia veľké veci.“¹ Voltaire

si želal zásadné protifeudálne reformy: zavedenie porotných súdov, likvidáciu feudálnych privilégií, daňovú reformu atď., no tieto reformy by najradšej dosiahol pokojnou cestou.

Voltaireovým protipólom bol Jean Jacques Rousseau. Voltaire bol nielen úspešným filozofom, spisovateľom a dramatikom, ale aj úspešným podnikateľom. Istý americký filozof o ňom napísal, že „galskú jemnosť pera spojoval s takmer hebrejskou obratnosťou vo finančných záležitostiach.“² Vo svojom Filozofickom slovníku Voltaire píše: “Tí, čo hovoria, že sú si všetci ľudia rovní, hovoria úplnú pravdu, ak tým mienia, že všetci ľudia majú rovnaké právo na slobodu, na vlastníctvo svojho majetku a na ochranu, ktorú im poskytujú zákony“, ale „rovnosť je zároveň tou najprirodzenejšou a zároveň najklamnejšou vecou na svete; prirodzenou, pokiaľ sa obmedzuje na práva, neprirodzenou, ak sa snaží nivelizovať majetky a moc.“³

Voltaire obviňoval Rousseau, že jeho hlásanie rovnosti je útokom proti ľudstvu a civilizácii. Rozdiel medzi Voltaireovým chápaním slobody a Rousseauovým chápaním rovnosti je rozdielom medzi slobodou hlásať svoje názory a slobodou podnikania, ale Rousseau si pre tých, ktorých záujmy chcel vyjadrovať, želal hospodársku rovnosť a sociálnu spravodlivosť.

Hoci Voltaire a Rousseau sú protipólmi francúzskeho filozofického myslenia v období osvietenstva, napriek tomu obaja mali vplyv na formovanie názorov zakladateľa nemeckej klasickej filozofie Immanuela Kanta. Podľa Kantových životopiscov, skromná pracovňa tohto filozofa mala jedinou ozdobu – portrét Jeana Jacquesa Rousseaua. Podľa inej takpovediac historickej anekdoty, mesto kráľov si mohol nariaďovať hodinky podľa času filozofovej prechádzky, jedinou výnimkou bolo, keď sa Kanta začítal do Rousseauovho filozofického románu Emil, vtedy možno aj datovať zmenu Kantovho filozofického myslenia na nový typ – kritické. Iný nemecký klasický filozof G. Hegel vo svojich Dejinách filozofie píše: „Princíp slobody vyšiel od Rousseaua

a dodal človeku, ktorý sám seba pochopil ako nekonečno, túto nekonečnú silu. To tvorí prechod ku Kantovej filozofii, ktorá v teoretickom ohľade prijala tento princíp za svoj základ. Poznanie tak došlo k svojej slobode a ku konkrétnemu obsahu, ktorý má vo svojom vedomí.“⁴

Rousseau má niekoľko kľúčových filozofických práca. Známym sa stal vďaka „Úvaha o vedách a umeniach“, odpoveďou na otázku akadémie v Dijone či „rétablissement“ /obrodienie/ vied a umení zlepšilo mravy. Sám Rousseau pochopil problém všeobecnejšie, ako na mravy vplýva „progrés“ /pokrok/ vo vedách a umení. Hoci Rousseau odpovedal záporne, skazu mravov spôsobujú vedy a umenia, predsa len táto záporná odpoveď nie je jednoznačná. Rozlišuje medzi ozajstným umením a tým, čo by sme v dnešnej dobe nazvali gýčom, mravy kazí gýč, čo je nesporné; rovnako rozlišuje medzi ozajstnou vedou /vedou „učiteľov ľudstva“⁵/ a pseudovedou či prázdnu učenosťou. Pravda, ďalšou príčinou skazy mravov je „zhubná nerovnosť medzi ľuďmi“⁶, no zatiaľ ju Rousseau chápal ako nerovnosť v nadaní a talentoch. Podľa Rousseau sú pre spoločnosť najdôležitejšie materiálne potreby a duchovné sú iba ozdobou. Tí, čo zabezpečujú pre spoločnosť materiálne potreby žijú v biede.

Túto prácu iní osvietení filozofi ešte akceptovali, videli v nej zaujímavý paradox. Ich ostrejšiu kritiku vyvoláva práca „O pôvode nerovností“, kde sa už nerovnosť nechápe ako niečo, čo by vyplývalo automaticky z ľudskej prirodzenosti, ako je nerovnosť talentov. Dovtedy sa všetci osvietenci zhodovali na tom, že nerovnosť medzi ľuďmi automaticky vyplýva z ľudskej prirodzenosti alebo je aspoň základom každej usporiadanej spoločnosti.⁷

Po Platónovi a Thomasovi Morovi bolo toto Rousseauovo dielo útokom na každú spoločnosť, ktorá je triedne rozdelená na základe súkromného vlastníctva. Riešiť problém nerovnosti je podľa Rousseaua možno na základe pôvodného prirodzeného stavu, ktorý „už neexistuje, ktorý možno ani nebol, ktorý pravdepodobne nikdy nenastane“⁸, no ktorý je treba poznať. Podľa Rousseaua, všetci filozofi, ktorí skúmali základy spoločnosti, cítili, že je nevyhnutné vychádzať z prirodzeného stavu, ale ani jednomu sa k nemu nepodarilo dostať. Keď hovorili o divochovi, vlastne líčili civilizovaného človeka, prisudzovali mu

vlastníctvo, vládu silnejších nad slabšími, hoci také veci ako „autorita“ a „vláda“ predpokladajú značnú stupeň vývoja spoločnosti. Predpokladom vzniku spoločnosti bol vznik súkromného vlastníctva. Hoci Rousseaua patetickými slovami odsudzuje človeka, ktorý po prvý raz povedal „toto je moje“, musí zároveň konštatovať, že „zdá sa, že pomery už dosiahli taký stupeň, že nemohli ostať v pôvodnom stave“.⁹ Od idey súkromného vlastníctva závisel ďalší vývoj spoločnosti. Rousseau predsa len uznal, že súkromné vlastníctvo nevzniklo vyhlásením „toto je moje“, ale na základe toho, že človek bo na jednej strane donútený sa združovať, na druhej si konkurovať (pripomína to Kantovu myšlienku o „družnej nedružnosti“, ktorá pôsobí na vývoj spoločnosti), čím dochádza k del’be práce, súkromné vlastníctvo teda vzniklo z objektívnych príčin. Rovnosť medzi ľuďmi mizne vtedy, keď sa objavujú práce, kde je nevyhnutná súčinnosť viacerých pracovníkov a zároveň, ak je možné vyrobiť viac, než spotrebuje sám výrobca. Štát vzniká na ochranu boháčov. Svoju prácu Rousseau zavrhuje myšlienkou: „...je zrejme proti zákonom prírody, aby dieťa rozkazovalo starcovi, aby hlupák viedol človeka múdreho a aby hŕstka ľudí oplývala nadbytkom, zatiaľ čo hladnej väčšine sa nedostáva ani to najnutnejšie.“¹⁰

Ústupom od radikalizmu „Pôvodu nerovnosti“ je Rousseauova práca „O spoločenskej zmluve“. Spoločnosť sa podľa Rousseaua zakladá na zmluve. Zmluvným je aj jediné prirodzené spoločenstvo – rodina. Štát je analógiou rodiny a nemohol vzniknúť na základe násilia. Vznikol na základe nevyhnutnosti, „...prvotný stav nemohol naďalej trvať; ľudský rod by zahynul, keby nezmenil svoj spôsob života.“¹¹

Štát vzniká na základe „všeobecnej vôle“ (volonté générale). Táto všeobecná vôľa vymedzuje občiansku slobodu. Podľa Rousseaua je republikou „každý štát riadený zákonmi“.¹² Zákon je, pravda, aktom všeobecnej vôle. Takéto chápanie republiky, spolu s pojmom „všeobecnej vôle“, nachádzame neskôr u Kanta. Pravda, v dnešnej dobe s takýmto názorom by sa dalo súhlasiť, pretože európske štáty, bez ohľadu na to či sú republiky alebo monarchie majú ústavu a právomoci prezidenta republiky môžu byť dokonca väčšie než právomoci konštitučného panovníka. Mohli by sme ukázať súvis medzi Rousseauovým pojmom „všeobecná vôľa“ a Kantovým kategorickým

imperatívom (konaj tak, aby zásady tvojho konania mohli byť východiskom všeobecného zákonodarstva). Kant odmietal Rousseauove názory vyjadrené v Pôvode nerovnosti, no prijímal názory z jeho Spoločenskej zmluvy. Treba však zdôrazniť, že keď vo Francúzsku vypukla v roku 1789 revolúcia, väčšina profesorov na nemeckých univerzitách ju s mimoriadnou horlivosťou odsudzovala a dávala najavo sympatie francúzskej monarchii, Kant ju privítal s nadšením.

Zažil však aj nástup jakobínskej diktatúry a skorumpovaného režimu termidoriánov. V udalostiach rokov 1789-1794 videl Kant predovšetkým tragédiu nezrelého politicko-právneho idealizmu, stroskotanie nedostatočne presne sformulovaného právneho ideálu. Podľa Kantovho názoru odplatou za hmlisté, zmätené, sentimentálne humanistické názory prvej fázy revolúcie bolo víťazstvo teroristicko-diktátorských síl. Došlo tu z zmiešaniu prakticistických názorov a postupov s postupmi politikov, ktorým šlo iba o moc, nakoniec malá skupinka ľudí si prisvojila právo interpretovať a vyjadrovať „ozajstné záujmy“ ľudu, nehľadiac na to, či ľud takéto „všeobecné blaho“ naozaj chcel a chápal. Kant pochopil, že prakticismus, nech by bol spojený s tými najvznešenejšími heslami („všeobecné blaho“, „prospech celku“, „záujmy ľudu“) zostáva napriek toku prakticismom a necháva široký priestor pre voluntarizmus. Kant zdôraznil, že despotické štáty nevznikli na štáte zlovoľe, ale sú výsledkom živelného procesu, ktorý prebiehal mimo vôle ľudí, mimo ich dobrých či zlých želaní. Mimochodom, nositelia revolučného teroru – jakobíni považovali za svojho teoretika Jeana Jacquesa Rousseaua.

Konečným cieľom dejín podľa Kanta bol „zväz národov“, ktorý by bol aplikáciou pojmu kultúry na medziľudské vzťahy. Pojem kultúry Kant odlišoval od pojmu civilizácie, ktorá mala byť iba jej vonkajškovým prejavom. Kultúra mala byť uplatnením idey morálky, do kultúry Kant zahŕňal vedu a umenie, prácu disciplínu, Výchovu rozvoj kultúry tvoril základ historického procesu. Slabou stránkou Kantovej filozofie dejín bolo, že pojem „národ“ (Völkerschaft) je vymedzený iba ako množstvo ľudí, ktorí obývajú štát, ničím viacej. Národnostná otázka, nehovoriac o nemeckej otázke, pre Kanta neexistovala.¹³

Protipólom Kantovej filozofie dejín je Herderova filozofia dejín, ktorá síce na jednej strane prekonáva nedostatky Kantovej filozofie (najmä pri chápaní pojmu „národ“), ale na druhej strane sa nedokázala dostať z Kantom objavenej slepej uličky osvietenského racionalizmu. Kant si dokázal uvedomiť stroskotanie osvietenských ideálov v priebehu Francúzskej revolúcie.

2 Spor medzi Kantom a Herderom o filozofiu dejín

Johann Gottfried Herder (1744-1803) spočiatku patril medzi Kantových žiakov, silný vplyv mali aj naň nemeckí myslitelia Hamann a Lessing. Dokonca v rokoch 1762-1764 Herder študoval v Kráľovci (Königsberg), kde mu Kant sprostredkoval nielen znalosti filozofických názorov Wolffa, Baumgartena, Leibniza a ďalších nemeckých osvietených filozofov, ale oboznámil ho aj s názormi J.J.Rousseaua. Treba však zdôrazniť, že Kant, ktorý zanechal na Herdera celoživotný vplyv bol Kantom predkritického obdobia vývoja jeho filozofického myslenia.

Hoci Herdera a Kanta mnohé delilo (Kant ostro oddelil vedu a náboženstvo, Herder hlásal panteizmus, ktorý mal mnoho spinozovských prvkov), nemožno zabúdať na to, čo Kanta a Herdera spájalo: protest proti situácii v Nemecku¹⁴, odmietanie vojny a pripúšťanie nastolenia večného mieru medzi národmi, sympatie voči Francúzskej revolúcii, odmietanie metafyzických špekulácií, najmä wolffianstva¹⁵ a v neposlednom rade humanizmus, hoci ho obaja chápali inak.

Spor medzi Kantom a Herderom sa týkal nielen filozofie dejín, ale aj samotnej podstaty Kantovej kritickej filozofie. Herderova „metakritika“ bola iba opakovaním argumentov osvietenkej filozofie a pre samotný vývoj filozofie už neznamenal žiaden podstatný prínos.

Prvou Herderovou prácou o problematike filozofie dejín je „Ešte jedna filozofia dejín...“ z roku 1774. Táto práca sa ironicky vyjadruje o nemeckých pomeroch a zároveň je ironicky chápaný aj jej názov. Kniha je naplnená hnevom voči aristokracii. V dejinách Herder odmieta vidieť nepretržitý progres, odmieta neodôvodnený historický optimizmus, ktorý

nechcel vidieť nedostatky súčasnosti a bol vlastne pochlebovaním osvietenským monarchom ako bol Friedrich II. alebo Katarína II. Na Herdera mal nepochybny vplyv J.J.Rousseau, nielen skeptickým postojom voči civilizácii, ale aj ateizmu niektorých osvietenských filozofov. Civilizácia podľa Herdera nikdy nezabezpečí šťastie pre ľudstvo, pokiaľ hybnou silou jej vývinu bude strach a peniaze. Príčinu neutešenej situácie v Nemecku a v Európe Herder videl v existencii nevoľníctva, zločinoch voči národom mimo Európu, v systéme obchodu a nie v nevedomosti, ako to videli osvietenský filozofi.¹⁶ Herder ironizoval tiež názor, že európske národy splynú do jedného celku: „Skrátka všetci budeme hovoriť po francúzsky.“¹⁷ Nenapadlo ho to, čo napadlo v 19.storočí bratov Grimmovcov, že celý svet bude hovoriť po anglicky. Lenže asi by Herderovi ulahodilo, že vlastne tých angličtín predsa len bude niekoľko iná bude britská, iná americká či australská a v 21.storočí bude zasa iná „európska“ angličtina.

Oproti dejinnej kontinuite Herder zdôrazňoval historickú diskontinuitu. Pripúšťal, že pokrok v istých obdobiach existoval, ale obdobia progresu striedali obdobia regresi a stagnácie. Osvietenská teória pokroku podľa Herdera dejiny vlastne znehodnocovala, pretože celá história bola iba akýmsi predstupňom konečného cieľa dejín. Existencia každého národa a každé historické obdobie majú svoj vlastný zmysel. Tento Herderov názor mal značný vplyv na proces obrodene viacerých európskych národov, boli to nielen Slováci, ale aj napríklad Flámi, Rétorománi alebo Islandčania atď.

Táto Herderova koncepcia mala napriek svojej oprávnenosti aj slabinu kultúry síce nasledovali za sebou, ale nenadväzovali na seba. Každá kultúra bola individuálna a neopakovateľná, napríklad kultúra starovekých Grékov a starovekých Egypťanov boli podľa Herdera voči sebe uzavretými svetmi.

Vyslovenou provokáciou voči osvietenským mysliteľom bola Herderova snaha o rehabilitáciu stredoveku, ktorý preň nebol obdobím temna, nadvlády povier a zaostalosti. V stredoveku Herder nachádzal hlbšie duchovné hodnoty než vo svojej súčasnosti. V porovnaní so súvekým despotizmom (metódam vlády Friedricha II. alebo Kataríny II.) sa mu stredoveké metódy vládnutia nezdali byť až také drastické,

napríklad stredoveké mestá mali samosprávu, ktorej usporiadanie bolo neskôr vzorom pre demokratické systémy v štátoch.

Herderovu prácu „Ešte jedna filozofia dejín...“ možno považovať za prípravu jeho „Ideí k filozofii dejín ľudstva“ (1784-1791). Základné východiská Herderových názorov v mnohom protirečili osvietenскеj filozofii, ale bolo napríklad blízke nemeckému hnutiu Sturm und Drang (išlo o literárny smer, ktorého najvýznamnejšími predstaviteľmi boli Goethe a Schiller), no na rozdiel od niektorých jeho predstaviteľov (ako bol napríklad Novalis) Herder bol presvedčeným demokratom. Nasvedčuje tomu aj jeho záujem o ľudovú kultúru, ktorý bol ešte hlbší ako u Rousseaua.

V roku 1785 uverejnil I.Kant dve recenzie o Herderových „Ideách k filozofii dejín ľudstva“, ktoré vyvolali nielen vzájomnú polemiku, ale aj nevraživosť, ktorá u Herdera prešla do čisto osobných útokov.

Na začiatku prvej recenzie Kant konštatoval, že v recenzovanej práci sa prejavila všeobecne uznávaná Herderova originalita. Ďalej Kant obviňuje Herdera z vytvárania vyšpekulovaných analógií, hier fantázie, takže namiesto objektívneho hodnotenie dejín Herder skôr vyjadroval svoj názor, aké by mali byť. Hlavnú myšlienku Herderovej knihy Kant videl v zotrúvaní v pohybe vpred, v analógii duchovného princípu človeka s usporiadaním hmoty a jej organizáciou. V hmote sa nachádzajú sily, ktoré vydělili človeka z prírody a žnú ho vpred. Podľa poľského Herderovho životopisca Adlera, Kantovi sa nepodarilo preniknúť do podstaty Herderových názorov. Problém je v tom, či sa Herder naozaj uchýlil k fantázii alebo či sú jeho názory krokom vpred oproti iným koncepciám v 18.storočí. Herder vyslovil myšlienku, že sa neživá hmota môže premeniť na živú vďaka silám, ktoré sa v nej nachádzajú. Kantove obviňovanie Herdera je analogické tým obvineniam, ktoré neskôr pozitivistí vznášali voči materialistickým filozofom.

Herder kritizoval Kanta za to, že videl iba ľudstvo ako celok, že hovoril o výchove ľudstva a nevidel, že ľudstvo sa skladá z indivíduí a že prechod indivíduí k ľudstvu nie je priamy, ľudia tvoria rodiny, tie tvoria národy a až tie vytvárajú ľudstvo.

V druhej recenzii Kant zaopakoval, že „určením ľudského druhu ako celku je ustavičný pokrok“¹⁸ Kant sa snažil nájsť aj ďalšie Herderove chyby. Herder napríklad

zdôrazňoval primát šťastia jednotlivca nad organizáciou spoločnosti. Kant položil otázku, čo je cieľom historického procesu – šťastie jednotlivca alebo šťastie ľudstva? Ako odpoveď na Herderove názory Kant vyslovil túto ironickú úvahu: „Že by sa vážený autor domnieval, že ak by šťastlivých obyvateľov Tahiti nikdy neobjavili civilizované národy a že by museli vo svojej pokojnej indolencii prežiť ešte státisícročia, uspokojila by nás odpoveď na otázku, prečo vôbec existujú a či by nebolo rovnako dobre, ak by tieto ostrovy obývali namiesto šťastlivých ľudí, šťastlivé ovce a dobytok? Teda žiaden princíp nie je tak zlý, ako sa domnieva autor. To by mohol povedať iba zlý človek“¹⁹ Odpoveď na tieto Kantove slová

Dala známa historická udalosť. Vzburá na lodi Bounty v roku 1787. „Indolentní“ Tahitania sa o.i. živili aj plodmi chlebovníka. Angličania chceli získať jeho priesady, aby mali lacnú stravu pre čiernych otrokov na plantážach na Karibských ostrovoch. Námorníkom sa na Tahiti páčilo. Keď sa loď s priesadami vracala, vypukla na lodi vzburá. Kapitánovi sa na člne podarilo ujsť, námorníci sa vrátili na Tahiti, kde dali prednosť tamojšiemu životu. Bolo im však jasné, že na Tahiti môžu priplávať britké lode, aby ich uväznili. Preto s tahitskými manželkami presídlili na ostrov Pitcairn, kde ich potomkovia žijú dodnes.

Herder chcel taký typ spoločnosti, kde by možnosť byť šťastný existovala pre každého (pripomína to Deklaráciu nezávislosti USA, kde sa „budovanie osobného šťastia“ považuje za ľudské právo, autorom tejto deklarácie je T.Jefferson), kým Kant tvrdil, že pokrok pre celok môže byť krivdou a tragédiou pre jednotlivcov. Lenže, ide naozaj o celok? Má z toho pokroku úžitok väčšina alebo iba malá skupina?

Spor medzi Kantom a Herderom sa dostáva do nového svetla, keď sa v 19.storočí začína proces globalizácie, ktorý nadobudol na konci 20.storočia a na začiatku 21. storočia neuveriteľný rozsah. Keď sa hovorí o tom, že prináša úžitok ľudstvu ako celku, kto mal pravdu, Kant, ktorý videl iba ľudstvo, a nevidel, z čoho sa skladá alebo Herder, ktorý ľudstvo

chápal ako štruktúrovaný celok, ktorý sa skladá z národov? Národy tiež nie sú jednoliate...

Český marxistický teoretik Pavel Reimann (1902-1976), ktorý sa neskôr stal proskribovaným, uverejnil v tridsiatych rokoch minulého storočia v medzinárodnom komunistickom časopise „Unter dem Banner des Marxismus“ štúdiu „Herder und die dialektische Methode“, kde sa pokúsil o analýzu medzi Herderovou a Marxovou filozofiou. Vyslovil tu tézu, že líniu Kant-Fichte-Hegel nemožno redukovať na jedinú perspektívu, hoci ju Marx s Engelsom považovali za hlavnú. Už prvý marxistický Marxov životopisec Franz Mehring musel priznať niektoré Marxove omyly a chyby. Bolo to napríklad nepochopenie národnostnej otázky v revolúcii v roku 1848. Aj v tomto prípade dejiny skôr dávali zapravdu Herderovej koncepcii.

Poznámky a odkazy na literatúru

¹ Cit. podľa Kuznecov, V.N., Volter i filozofia francuzskogo prosveščenia XVIII.veka. Moskva 1965, s.261.

² Durant, W., Od Platóna k dnešku. Praha 1938, s.178

³ Cit. podľa Durant W., c.d., s.211.

⁴ Hegel G.W.F., Dějiny filozofie sv.3, Praha 1974, s.174.

⁵ Rousseau, J.J., Izbrannyje sočinejnija, 1.zv., Moskva 1958, s.63

⁶ Tamže, s.60.

⁷ Pravda, prvým mysliteľom, ktorý pôvod nerovnosti videl v súkromnom vlastníctve bol starogrécky filozof Platón a na jeho názory nadviazal prvý utopický komunista, renesančný mysliteľ Thomas Morus.

⁸ Rousseau, J.J., O pôvodu nerovnosti, Praha 1949, s.22.

⁹ Tamže, s.61.

¹⁰ Tamže, s.91.

¹¹ Rousseau, J.J., O společenské smlouvě neboli o zásadách státního práva, Praha 1949, s.21

¹² Tamže, s.37.

¹³ Porov. Kant I., Základy k metafyzice mravů, Praha 1910, s.119

¹⁴ V trocha zastretej forme ho napríklad nájdeme v Kantovej práci Odpoveď na otázku: Čo je osvietenstvo?.

¹⁵ Tento metafyzický spôsob myslenia parodoval už Voltaire vo svojom satirickom románe *Candide*. Leibniz a najmä Wolff hlásali napríklad, že žijeme v najlepšom zo všetkých možných svetov, čo malo byť protiargumentom voči názoru ateistov, prečo dobrý a všemohúci boh pripúšťa existenciu zla v našom svete.

¹⁶ Adler, E., *Herder a oświecenie nemeckie*, Warszawa 1965, s.142

¹⁷ Cit.podľa Adler, E. c.d. s.142.

¹⁸ Rezensionen von J.G.Herders *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit*, Kants Werke, Bd.4, s.179.

¹⁹ Tamže, s,199-200.

Stredná Ázia – geopolitika, konflikty a extrémizmus

Peter Juza

Abstrakt

V príspevku autor poukazuje na nebezpečenstvo etnických a teritoriálnych konfliktov a na nárast náboženského (islamského) extrémizmu v postsovietskej Strednej Ázii po rozpade Sovietskeho zväzu a na bezpečnostné perspektívy spojené s vnútropolitickým vývojom v krajinách Strednej Ázie.

Zvýrazňuje geopolitické postavenie Strednej Ázie v systéme medzinárodných vzťahov v rámci globalizujúceho sa sveta. Upozorňuje na fenomén návratu náboženského faktoru do denného života spoločnosti a s tým spojené riziká umocnené správaním sa postkomunistických elít v jednotlivých stredoázijských republikách. Samostatne sú vymedzené netradičné hrozby destabilizácie regiónu a rozobrané otázky inštitucionálnej transformácie.

V záverečnej časti príspevku autor vymedzuje implikácie pre Slovenskú republiku plynúce z vývoja situácie v regióne a akcentuje potrebu geopolitickej rovnováhy a pluralizmu.

Abstract

The author in his study indicates the risk of ethnic and territorial conflicts and increase in religious (Islamic) extremism in post soviet Central Asia after disintegration of the Soviet Union and the dangerous perspectives connected to domestic developments in the states of Central Asia.

He is underlining Central Asian geopolitical position in the system of international relations in the scope of globalizing world. He is warning about the phenomenon of return of religious factor to daily society life and to this connected risks amplified by behavior of post communist elite in individual Central Asian republics. Unconventional threats of regional destabilization and analyzes of questions of institutional transformation in the countries of Central Asia are dealt with separately.

The author in conclusion of the article determinates the implications for the Slovak republic resulting from the development of the situation in region and emphasizing the need for geopolitical stability and pluralism.

Úvod

Stredná Ázia¹ je strategickou križovatkou svetového, dajme tomu globálneho aj významu. Je geopolitickým miestom, kde dochádza k stretu morskej sily (v súčasnosti predstavenej USA) a súše (Čína, Rusko).

Po tom, čo v roku 1997 Zbigniew Brezinsky ponúkol verejnosti svoju Veľkú šachovnicu, je v móde pristupovať k nezávislým štátom ako k šachovým figúram, pomocou ktorých majú pešiaci pre svojho kráľa rozohrávať rôzne smelé kombinácie.

Po skončení studenej vojny tradičné hrozby bezpečnosti v medzinárodných vzťahoch zoslabli, no zvýšilo sa riziko netradičných. Teda tých, ktoré sú spojené s problémom terorizmu a náboženského extrémizmu, výrobou, distribúciou a predajom drog a medzietnickými konfliktmi.

Dosiahnuť stabilitu v Strednej (v užšom) a Centrálnnej (širšom chápaní) Ázii² je prakticky nemožné práve bez odstránenia, či minimalizovania týchto príčin regionálnych konfliktov.

¹K pojmu pozri: Dani, A.H. and V.M. Masson eds: *UNESCO History of Civilizations of Central Asia*. Paris: UNESCO, 1992 Volume II: *The Development of Sedentary and Nomadic Civilizations: 700 B.C. to A.D. 250*

² Používanie kategórií: *Stredná Ázia*, *Centrálna Ázia* a tiež *Vnútoraná Ázia* je v odbornej literatúre nejednotné. Podľa tradičnej sovietskej (aj ruskej) interpretácie Kirgizsko, Tadžikistan, Turkmenistan, Uzbekistan, juh Kazachstanu (Šymkentská - Čymkentská oblasť; so silnou uzbeckou menšinou) a sever Afganistanu (obývaný predvážne Tadžikmi, Uzbekmi a iránskymi Chazarejcami) tvoria Strednú Áziu.

Z geografického hľadiska ide o územie od Aralského mora na severe po Hindukuš na juhu, od Kaspického mora na západe po Pamír na východe.

Sumarizujúc uvedené, nakoľko sa objavujú rôzne preklady (najmä z anglojazyčnej literatúry) a nejasné interpretácie termínov **Средняя Азия/Центральная Азия**, **resp. Central Asia**, vyvstáva potreba systematizovať používanie týchto termínov (*pri ich preklade do slovenského jazyka*) a zjednotenie.

V článku sa pojmy chápu v nasledujúcom význame:

Stredná Ázia = *postsovietske ázijské republiky (a južná časť Kazachstanu)*;

Centrálna Ázia = *Stredná Ázia + Irán, Afganistan, čínsky Sin-cian/Xinjang*.

Bližšie pozri: Juza P.: *Geopolitika v Strednej Ázii – od zániku ZSSR do septembra 2001*, In: *Mezinárodní politika* Praha č. 11/2006.

Akcent pri ich identifikovaní sa obyčajne kladie výlučne na politické, geopolitické a sociálno-ekonomické faktory. Podstatou zvýšenej

miery možnosti vzniku rôznych druhov konfliktov v Strednej Ázii (SA) je etnická a regionálna systémová kríza nového pokolenia (charakteristika – vid'. tabuľka). Dotýka sa prakticky všetkých sfér života v regióne: ekológie,

využívania vodných a energetických zdrojov demografických otázok.

Systémová kríza je logickým, aj keď deštruktívnym pokračovaním modernizácie regiónu v 20. storočí, nehľadiac na to, že práve sovietska modernizácia mala väčšinou pozitívny charakter a znamenala vymalenie sa SA z oneskorenia vývoja, ako to postihlo napr. Afganistan, ktorý ostal v područí inej mocnosti v rámci konceptu *velkej hry* a dodnes spôsobuje problémy v rámci svetovej politiky.

Hybnými silami prekonaných, tlejúcich, ale aj potencionálnych konfliktov v dnešnej SA sú predovšetkým neustále sa opakujúci a gradujúci súboj regionálnych elít o vplyv nad materiálnymi zdrojmi svojich krajín, z čoho plynie aj nízka úroveň politicko-demokratizačných zmien v regióne. Druhou sférou sú rôzne funkčné a formujúce sa islamské hnutia ako predstavitelia nonkoformistických síl a alternatívy voči ostatkovým postsovietskym elitám. Ich sociálna báza je široká, pričom vychádza z tradičných a nových, čiastočne tradičných vidieckych vrstiev, ktorých život sa ani po sublimácii Sovietskeho zväzu nezmenil k lepšiemu (skôr naopak). Práve tieto štruktúry majú silnejúci neformálny vplyv na vývoj stability a bezpečnosti v regióne.

Dnes, keď SA prekonáva demografický boom³, ako celok, ale aj jednotlivo sa vyrovnáva s dôsledkami energetickej krízy a politických turbulencií z prelomu rokov 2007/2008, ktoré priviedli prakticky na hranicu bankrotu štáty (Kirgizsko a Tadžikistan), nútia balansovať na

³Najmä nekontrolovaný nárast obyvateľov v Uzbekistane.

hrane vlastných surovinových možností (Turkménsko), alebo čeliť vonkajšej globálnej finančnej kríze (Kazachstan), či sa musí vysporiadať s novým postavením hráčov, ktorý vplývajú na politický, energetický a náboženský profil SA (Irán, Turecko, Afganistan, Čína...) ako takej.

1 Návrat náboženského faktoru

Návrat náboženského faktoru do stredoázijskej politiky v podobe fundamentalizmu⁴ je realitou. Prešľapy miestnych elít, či už cielené alebo vynútené zvonku⁵ v budovaní stredoázijských štátov vytvorili pôdu k radikalizácii a zakódovali do ďalšieho správania sa hrozbu národnej, regionálnej a globálnej bezpečnosti.

Moc v moslimskom vnímaní nemožno dediť. V Koráne sa táto otázka podrobne nerozoberá. Podľa islamských teológov je vecou Alaha, moc dá tomu, komu chce. Preto sa prú, či je to prejav špecifickej islamskej demokracie (dá moc pomocou volieb), alebo tu je zakódovaný jednoducho predpoklad, že v budúcnosti bude musieť islamský štát - kalifát - meniť svoj náboženský charakter smerom k svetskému.

Lenže praktickým problémom svetskej moci v postsovietskych republikách SA (predovšetkým Uzbekistan a Tadžikistan, ale aj Kazachstan) nie je odvodená z rozhodnutia Alaha, ale ide najmä o dôsledok hodnotového a inštitucionálneho chaosu, formálne právne zastabilizovaného svetskými zákonmi, ktoré nie vždy konvenujú islamskej štruktúre myslenia spoločnosti.

Po sublimácii ZSSR sa stala problémom - nielen v postsovietskom priestore - hrozba islamského fundamentalizmu v Strednej Ázii. Udalosti v Batkene (Kirgizsko), občianska vojna v Tadžikistane, opakované pokusy Islamského hnutia Uzbekistanu (IHU) vtrhnúť do Uzbekistanu a

⁴Pojem „fundamentalizmus“ sa najprv používal v USA na popísanie charakteristiky celého radu kresťanských skupín, ktoré boli formované ortodoxnými predstaviteľmi evanjelickej cirkvi (najmä kalvinistami, presbiterianmi a baptistami) v druhej polovici XIX. storočia, a potom aj antidarwinistov počas „opičích procesov“ v 20. rokoch XX. storočia. Iba neskôr sa tento pojem začal používať pri skúmaní islamu a iných náboženstiev. Bližšie pozri: Cerillo A.Jr., Dempster M.W. 1989. Salt and Light: Evangelical Political Thought in Modern America. Washington.

⁵Na ilustráciu slova bývalého prezidenta Turkmenistanu Saparmurata Nijazova: „...Východ je Východ a aplikácia západných modelov hrozí pohromou...“⁵, In.: Literaturnaja gazeta Moskva, 23. nojabra 1994.

obsadiť Ferganskú dolinu so snahou o kalifát, recidíva hrozby Talibanu z Afganistanu, udalosti v Andižane, sú všetko míľnikmi, ktoré jej existenciu potvrdzujú.

Do prvého vtrhnutia islamských radikálov do Batkenu (1999), či série výbuchov v centre Taškentu (1999) islamský fundamentalizmus v SA s jeho výzvami k totálnemu džihádu bol skôr abstraktným pojmom. V skutočnosti sa džihád stal viac prejavom sociálnej nevôle než teologicko-praktickou kategóriou.

Lenže od týchto udalostí nie je možné ignorovať IHU, ako politický inštrument snáh radikálneho islamu. Jedným zo sponzorov IHU môže byť aj stará uzbecká emigrácia žijúca v moslimských krajinách (len v Saudskej Arábii údajne žije okolo 700 000 potomkov ferganských Uzbekov; v Afganistane žije cca 2 mil. etnických Uzbekov, podľa iných údajov cca 15-17% obyvateľov Afganistanu sú etnický Uzbeki). Vtedy bol problém riešený silovým spôsobom. Čas ale ukázal, že vojenský aspekt udalostí nebol rozhodujúci. Akcie IHU sa nestretli s negatívnymi reakciami obyvateľov Ferganskej doliny. Skôr naopak! A to aj napriek tomu, že oficiálna moc, sa o to všemožne propagandisticky snažila. Krach snáh znamenal trvanlivejší nárast sympatií k radikálnemu islamu.

V postsovietskej ére sa vykryštalizoval stav, že hrozby radikálneho islamu v SA mali vnútornú dimenziu. Napríklad v polovicike 90-tych rokov bolo 80% Kirgizov presvedčených o narastaní úlohy islamu v spoločnosti. Podobne ako v Tadžikistane a Uzbekistane. Totiž ak, a to sa po deštrukcii ZSSR aj stalo, jednotliví občania, etnické skupiny a celé regióny stratili možnosť žiť podľa schémy, na ktorú si zvykli, tak stratili vieru v zajtrajší deň. Tým dostali zelenú potláčané a deformované islamské hodnoty. Tie napriek teologickej a ideologickej deformovanosti, pomerne verne zrkadlili nálady, vnútropolitické diskrepancie a fatálnu sociálno-politickú situáciu.

Môže mať v SA, kde prevláda sufistická tradícia potenciál islamu šancu na čiastkový úspech v jednotlivých svetských štátoch? Možnosť znovuzrodenia autochtónnych islamských prístupov, majúcich priestor dávať životné rady a pokyny, je ťažko zvládnuteľná sila. Reč ide o islamskom uvedomovaní si viditeľného a neviditeľného. Islam, vrátane radikálneho, je v SA reálnym faktorom.

Je zrejmé, že hnutie politického islamu je také, aké je, nie kvôli tomu, že jeho ideológiou je islamský fundamentalizmus. Otázka je skôr v moci, teda v možnom vytvorení skutočného islamského štátu. Reč nie je o nábožensko-ideologickom hnutí, ale o politickom fenoméne, ktorý využíva islamskú symboliku.

Hizb-ut-Tahrir⁶, ktorá si v 50-tych rokoch minulého storočia dala za hlavný cieľ vytvorenie jednotného globálneho islamského štát, sa objavila v ZSSR spolu s prestavbou. V polovici 90-tych rokov minulého storočia sa začala udomáčať aj v SA, predovšetkým v Uzbekistane a Kirgizsku. Šlo o cieleňú snahu nového amira Abd al-Kadima Zalluma, ktorý zahájil systematickejší prístup k tomuto regiónu. Prví fanúšikovia a aktivisti tejto strany sa začali v SA verejne prejavovať už koncom 80-tych rokov. Podľa oficiálnych údajov silových zložiek Uzbekistanu a Kirgizska organizovaná činnosť Hizb-ut-Tahrir bola zaznamenaná na až prelome rokov 1994-1995. Od počiatku sa sústreďovala na vytvorenie kalifátu vo Ferganskej doline.

V súčasnosti je Hizb-ut-Tahrir aktívna v Uzbekistane, Tadžikistane (Sogdinská oblasť), Kirgizsku (Oš, Džalalabad) a v južných oblastiach Kazachstanu. To znamená tam, kde je najväčšia koncentrácia Uzbekov.⁷

Islam, i keď reprezentuje nadnárodný systém vierovyznania, veľmi často sa využíva práve ako základný komponent, aj keď nie nacionálneho uvedomenia, tak určite nacionálnej ideológie alebo nacionalizmu. Často je veľmi ťažké vytýčiť nejakú presnú hranicu medzi náboženskými a nacionálnymi špecifikami. Preto nie je prekvapujúce, že v mnohých arabských krajinách sa islam tvrdo stotožňuje s nacionalizmom.

⁶ Politická strana Hizb-ut-Tahrir (*Hizb-ut-Tahrir al-islami - Strana islamského oslobodenia*) bola založená v roku 1953. Spočiatku ju tvorili členovia organizácie *Bratia moslimovia* a operovala v Jordánsku, Iraku, Iráne, Alžírsku, Jemene, Sudáne, Afganistane a Pakistane. Jej jediným cieľom bolo a je vytvorenie globálneho islamského štátu na základe zákonov šariátu (šári'e).

⁷ Údaje citované podľa: Šustov A.: *Etnoteritorial'nie konflikti v Srednej Azii*, Fond strategičeskoj kulturi, Moskva 2008, ss. 56-59.

2 Netradičné hrozby - spoločné nebezpečenstvo

Zánik Sovietskeho zväzu o.i. nepriamo znamenal aj stimuláciu a znovuzrodenie islamu v SA. Režimy v Kazachstane a Uzbekistane sa spočiatku priblížili k islamizmu a spôsobili etablovanie jeho všeobecných tendencií v regióne. Na rozdiel od Kazachstanu, ktorý dokázal v postsovietskom chaose vyriešiť rozhodujúcu časť svojich teritoriálnych problémov, dnešná situácia je v SA dosť ďaleko od stabilnej. Väčšina postsovietskych štátov SA má medzi sebou dodnes nevyriešené teritoriálne spory.

Etnický umelý mix, chýbajúce všeobecne uznané hranice, plus deficit úrodnej zeme a čo je ešte výbušnejšie v stredoázijských klimatických podmienkach – nedostatok vodných zdrojov, pridávajú periodicky vznikajúcim konfliktom výrazný sociálne-ekonomický kontext.

Najviac nezrovnalostí, nedorozumení a územných sporov majú medzi sebou Uzbekistan s Kirgizskom a Tadžikistanom, ktoré mimo spoločnej hranice a agrárneho profilu spája ešte jeden výbušný element - Ferganská dolina. Ide o Oškú oblasť Kirgizska, Sogdianskú oblasť Tadžikistanu a Ferganskú, Namanganskú a Andižanskú oblasti Uzbekistanu.

Ferganská dolina je charakterizovaná vysokou hustotou a úrovňou islamizácie obyvateľov. Medzištátne vzťahy Kirgizska, Tadžikistanu a Uzbekistanu sa po zániku Sovietskeho zväzu „obohatili“ o vysokú úroveň konfliktnosti. Nesúlad etnických a štátnych hraníc, majúcich svoj základ v stalinských opatreniach z rokov 1924-1925 spôsobil, že vo všetkých republikách Strednej Ázie žijú veľké skupiny iných hlavných etnosov regiónu.

Podľa údajov z roku 1999, len v Uzbekistane žilo 1,2 mil. Tadžikov, 967 tis. Kazachov, 216 tisíc Kirgizov a 142 tis. Turkménov⁸. V Turkménsku (údaj z roku 1995) žije 407,1 tis., v Kirgizsku (1999) – 665 tis. A v Tadžikistane (2000) – 937 tis. Uzbekov⁹ S výnimkou Uzbekistanu,

⁸Ide o stav počtu obyvateľov k 1.1.1999. Bližšie pozri dokument Uzbekistan Development Gateway 17.03.2003, <http://uzbekgateway.freenet.uz/duzdemog7.html>, navštívené 28.03.2008.

⁹Šustov A.: *cit. dielo*, ss. 56-59.

kde Tadžikovia tvoria najväčšiu národnostnú menšinu, v ostatných krajinách sú najpočetnejšou práve Uzbeki.

Prítomnosť veľkých etnických skupín, ktoré žijú v prihraničnom území so svojim „titulným“ štátom je naďalej aj dnes faktorom s vysokou úrovňou nebezpečenstva vzniku a rozšírenia konfliktu. Ako je všeobecne známe, a poznajúc tento prístup aj zo stredoeurópskych dejín, početnosť etnických skupín bola vždy predmetom štatistických úprav. Buď znižovania, alebo zvyšovania, podľa toho aká bola a je politická doba. Podľa odhadov ruského etnológa J. G. Kulčika, reálny počet Tadžikov v Uzbekistane je dnes 1,5 až 2 krát viac, než oficiálne udáva Taškent a v Samarkande, či Buchare, ktoré využíva režim I. Karimova ako základné piliere svojej národno-historickej ideológie pri budovaní štátu, ktorý vlastne nemá žiadnu históriu a tradíciu, dokonca tvoria väčšinu.¹⁰ Podobný názor zastávajú aj iní experti, ktorý uvádzajú, že počet Tadžikov žijúcich v Uzbekistane dosahuje úroveň cca 20-25%, t.j. zhruba 6 mil. obyvateľov¹¹.

Po ukončení občianskej vojny v Tadžikistane 1992-1997 sa vývoj situácie okolo Samarkandu a Buchary stali jedným z hlavných neuralgických bodov v dvojstranných vzťahoch medzi Uzbekistanom a Tadžikistanom. Začiatkom roku 2000 jeden z lídrov Zjednotenej tadžitskej opozície, ktorá ale v súčasnosti tvorí súčasť vládnej koalície, M. Zijejev dokonca sformuloval požiadavku, aby sa tieto mestá stali súčasťou Tadžikistanu.

Jednou z hlavných hrozieb, ktoré môžu ohroziť územnú celosť Kirgizska, je kompaktné uzbecké obyvateľstvo žijúce na južných hraniciach Kirgizska, ktoré susedia s Uzbekistanom. Geograficky sa Kirgizsko delí na južnú a severnú časť rozdelenú horským masívom, ktoré spája len jedna pozemná komunikácia. Na území južných oblastí, podľa sčítania z roku 1999, žilo 632,8 tis. Uzbekov, t.j. 26,1%. Oficiálne štatistiky uvádzajú, že pomer Uzbekov v južných oblastiach Kirgizska ostal nezmenený, pričom ale narástol počet samotných Kirgizov z 59,7%

¹⁰Kulčik J. G.: *Respublika Uzbekistan v seredine 90-tych godov.* / In.: *Issledovania po prikladnoj etnologii №90/1995*, Mskva 1995, s. 73.

¹¹Kožikov A.S.: *Očagi mežetničeskovo naprjaženia v Srednej Azii*, 28.05.2005// *Analitičeskij centr «Razumnije rešenija»*, [http: www.analitika.org/article.php?story=2005602251](http://www.analitika.org/article.php?story=2005602251), navštívané 12.01.2007.

na 67,6%. Podľa údajov Zhromaždenia národov Kirgizska, prirodzený nárast Uzbekov mal v 90-tych rokoch vyššiu dynamiku než u Kirgizov a ich počet sa v rokoch 1989-1995 zvyšoval.¹² Pri pozornejšom štúdiu jednotlivých údajov z vtedajších štatistík, je jasné, že výsledky sčítania ľudu v roku 1999 na juhu Kirgizska akcelerovali strach z možného narastania napätia a vzniku regionálneho konfliktu a s prechodom do separatistických akcií na etnickej báze.

Samotná prítomnosť veľkej národnostnej menšiny Uzbekov mala vplyv aj na priebeh tzv. tulipánovej revolúcie v Kirgizsku v roku 2005. Opozícia sa v južnej časti krajiny chopila moci a krajina bola na hrane rozpadu. Pre Taškent, ktorý podporoval a podporuje snahy „svojich“ v Kirgizsku vznikla unikátna situácia. Jednak by sa južná časť - kde sú aj zdroje vody - mohla pri dobrom politickom manažmente stať súčasťou Uzbekistanu (na technológii tohto zlievania až tak nezáleží). Na druhej strane, ale mohla revolučná iskra preskočiť do krajiny a zahájiť demontáž režimu I. Karimova. Z taktických dôvodov režim volil svoju záchranu, pričom strategický cieľ - *Velký Uzbekistan* - ostáva v platnosti dodnes. Porovnanie výdajov, ktoré dáva Uzbekistan na zbrojenie s ostatnými krajinami SA naznačuje, že sa na takýto scenár tvrdo pripravuje.

Zvláštnou témou na zamyslenie sú etnické enklávy. V Kirgizsku sú dve veľké uzbecké enklávy - Soch a Šachimardan, kde žije cca 50 tis. obyvateľov. Na území Uzbekistanu je obec Barak (cca 600 obyvateľov), ktorá je teritoriálnou súčasťou Kirgizska. Tieto etnické enklávy sú odrezané od svojho materského územia, čo má negatívny vplyv nielen na možnosti ich ekonomického rozvoja, zaistenia sociálnej sféry, slobodného pohybu, ale predovšetkým na náladu obyvateľov. A tá je dosť zlá, či dokonca konfrontačná.

V roku 2001 bol zaznamenaný pokus riešiť túto postsovietsku realitu formou zámeny územia. Uzbecká strana navrhla spojiť Soch, kde je ešte 19 obcí tadžického profilu, koridorom s Uzbekistanom za výmenu južnej časti enklávy. Tento návrh Kirgizsko odmietlo. Svoju negatívnu reakciu zdôvodnilo tým, že navrhované územie nemá žiadnu agrotechnickú

¹²Struktura naselenia Kyrgyzskej Republiky/perepis 1989, 1999/. Assambleja narodov Kyrgyzstana, http://www.assambleja.kg/i_general_stat.htm, navštívené 17.03.2008.

hodnotu a navyiac dva okresy Lejlekskij a Batkenskij by boli úplne izolované od ostatnej časti republiky.¹³

3 Transformácia a netransformácia

V období fungovania Sovietskeho zväzu mali všetky republiky SA - Kazachstan, Kirgizsko, Tadžikistan, Turkménsko a Uzbekistan identické mocenské orgány. Boli konštruované na základe jasnej línie - vedúca úloha komunistickej strany. V praxi to znamenalo, že orgány štátu kopírovali stranické štruktúry, ktoré zohrávali primárnu úlohu pri formovaní štátnej politiky.

Začiatok vytvárania nových inštitútov, ktoré mali zbaviť krajiny sovietskej inštitucionálnej väzby, patrí do obdobia, ktoré miestni ideológovia nazývajú získanie nezávislosti. Je spojený s prvým rokom po sublimácii ZSSR a začiatkami budovania štátu v jednotlivých krajinách SA.

Primárnym cieľom prvej fázy inštitucionálnych reforiem bola likvidácia stranického kopírovania a právna úprava fungovania mocenských orgánov. To ale neznamená, že sa nomenklatúrne elity v roku 1991 zo SA vyparili. Ako ukázal ďalší vývoj bolo tomu skôr naopak. To je aj dôvod, že inštitucionálne reformy sa formálne dostali ďalej, než zloženie súčasných vládncích elít. Turkmenistan nijazovskej a postnijazovskej éry, Kazachstan a najmä Uzbekistan sú toho, podobne ako (ne)zakončená občianska vojna v Tadžikistane príkladom.

Realizácia inštitucionálnych reforiem v SA mala dve etapy¹⁴:

- ✓ Prvou bolo obdobie rokov 1991-1995, ktoré je možno charakterizovať ako obdobie chaosu a celoplošného profesionálneho pádu inštitútov. Táto deprofesionalizácia znamená, že improvizácia mimo zákon sa stala normou. V konečnom dôsledku jednotlivé štáty stratili kontrolu nad

¹³Bližšie k tejto téme pozri: Kožikov A.S.: *Teritorialnyj vopros v Srednej Azii*, 28.05.2005// Analitičeskij centr «Razumnie rešenija», <http://www.analitika.org/article.php?story=20050580041>, navštívené 12.01.2007, taktiež Panfilova A.P.: *Srednaja Azia – miny zamedlennovo dejstvija*, In.: *Evrazia segodnja* 3/2003, s. 14-15.

¹⁴Bližšie k tejto téme pozri: Juza P.: *Inštitucionálne reformy v Strednej Ázii*, In: *Zahraničná politika* č.2/2007.

sociálno-ekonomickými procesmi a politické mali príchut' permanentnej alogičnosti.

- ✓ *Druhá* fáza, trvajúca prakticky dodnes, je spojená s tendenciou sústavného a systémového posilňovania prezidentských mocí v jednotlivých krajinách. Bola to de facto svojská reakcia na spomínanú stratou kontroly.

Vo všetkých krajinách SA mal a má proces inštitucionálnej transformácie špecifický trojaký charakter:

- proces transformácie naďalej akcentuje etnický faktor a presadzuje strach v spoločnosti. Jedna stredoázijská múdrosť hovorí: „...*zasiať strach do srdca muža je ťažké, lenže ak tam už je, potom je všetko ľahšie...*“;
- na procesy vplýva tradičný stredoázijský kádrový fenomén, keď klanové a náboženské vzťahy sa zásadne prejavujú v rôznych menovaniach do zodpovedných štátnych funkcií;
- sústavná existencia protivorečení a paradoxov medzi zákonmi fixovaným modelom štátnej moci a hlavnými mechanizmami politického procesu fungujúceho v tradičnom chápaní moci.

Prístup k formovaniu parlamentov postsovietskej etapy v jednotlivých krajinách, kde sa bez vedomia prezidentov nepohne ani vlások, je možné vnímať ako renesanciu tradičného modelu moci v SA vo formáte *suverén-vazal*.

Samozrejme, že všetky procesy inštitucionálnej transformácie nie je možné nekompromisne popísať len ako cestu k autoritárnej moci, aj keď dnešný výsledok je, ako to demonštruje priložená tabuľka jednoducho taký.

Videnie SA má množstvo špecifik, vrátane reálnej koexistencie v rámci Ruskej impérie, či ZSSR. Táto koexistencia mala zblížovací efekt, ktorý v kombinácii s reálnou uzavretosťou systému, oficiálnym štátnym ateizmom (ktorý zlyhal) vyprodukovala zvláštny fenomén, akéhosi „*homo stredoazicius*“.¹⁵

¹⁵Charakteristickou vlastnosťou tohto fenoménu je formálna individuálna akceptácia modernizačných potrieb s praktickým odmietaním všetkého, čo by mohlo destabilizovať vlastné výhody klanu. Prevláda individuálny príklon k paternalizmu, neakceptovanie štátu ako inštitútu, ale nadštandardná akceptácia moci vo forme svojho vládcu.

Faktorom odtrhnutia SA od Ruska, bude zrejme islamský faktor, aj keď sa formálne javí, že tento segment je málo vplyvným.

Mimoriadne vysoké vojenské výdavky umožňujú režimom so zabrzdzenými inštitucionálnymi zmenami zatiaľ prežívať.

V riešenej rovnici je ešte jedna neznáma. Aká bude (r)evolúcia vnútornej politiky? V SA je prevládajúcou kríza po línii občianska spoločnosť verzus moc, vrátane krízy funkčnej komunikácie so svojimi partnermi (susedmi) v regióne.

4 Implikácie pre Slovensko

Európska únia v roku 2007 presunula SA do pozície svojho strategického partnera a to automaticky predpokladá zvýšený záujem o dianie v tomto regióne, kde má aj Slovensko aj svoje dlhodobé ekonomicko-energetické záujmy.

Z pohľadu SR potrebné vnímať skutočnosť, že v Sovietskom zväze žilo asi 50 miliónov moslimov. Tí po krachu ZSSR žili a čakali na „svoju“ chvíľu. V Kazachstane, Turkmenistane, Uzbekistane, Kirgizsku a Tadžikistane, ako i v subjektoch Ruskej federácie (Tatarstan, Baškortostan, Čečensko...) je možné konštatovať posuny v smere znovuzrodenia radikálneho islamu. Po udalostiach na hranici Spoločenstva nezávislých štátov s Afganistanom, v Čečensku, Severnom Osetsku, Dagestane... je nielen aktuálnou, ale najmä bolestivou témou. Ak pripustíme, že sa jedná o vysoko senzitívny okruh, tak je zbytočné klásť otázku, či sa nás (v Európe) téma islamskej budúcnosti časti postsovietskeho priestoru týka, alebo nie. Navyiac ak v rokoch 1950-2000 sa počet moslimov v Európe zvýšil trojnásobne.

Vodcovia v dnešnej SA pravidelne presviedčajú svet o tom, že oni robia všetko, aby sa ich spoločnosti posúvali vpred k demokracii a právnemu štátu. Propagande *pro domo* nezabúda sústavne podsúvať svojim túto legendu.

Stredoázijské spoločnosti a ich režimy (*ide o vzácnu zhodu*) nemajú ašpirácie na európsky politický systém. Presadzovanie demokratizácie exportom cez NVO je vzhľadom na prítomnú nedôveru, etnickú a náboženskú netolerantnosť, korupciu a autokraciu, málo

dynamické a väčšinou je jej vplyv na spoločenskú vertikálu nedostatočný.

Demokracia je nehmotná a ukazuje sa, že export ľubovoľnej nehmotnej substancie z iného kultúrno-historického prostredia je neperspektívny. Koncept L. Trockého o exporte revolúcie dopadol rovnako, ako dopadá koncept exportu demokracie. Stredoázijské režimy, ktoré svojou tvrdosťou pomáhajú, a tu je negatívne-pozitívnym etalónom Uzbekistan, aby sa de facto nepresadil ani koncept exportu islamskej myšlienky aj tam, kde nemá svoje tradície.

Dotýkajúc sa problému moslimskej civilizácie, nie je žiadnou novinkou, že zo 41 krajín, kde moslimovia tvoria väčšinu, ani jednu nemožno hodnotiť ako spravodlivú, či slobodnú, čiastočne slobodnou je 8 krajín a 7 je súčasťou zoznamu 11-tich najrepresívnejších režimov.¹⁶ Jedným z pilierov chápania spravodlivosti J. Rawlsa¹⁷ je tzv. princíp diferenciacie, podľa ktorého sú nerovnosti v spoločnosti legitímne, pokiaľ ich existencia slúži k prospechu tých najmenej zvýhodnených (vrátane politických práv).

Radikálne islamské hnutia sa v perspektíve môžu stať hlavnou hrozbou stability v SA. Pôda je pripravená - konvexná bieda a maximálna korupcia v mocenských štruktúrach. Navyiac, v žiadnom postsovietskom stredoázijskom štáte nie je väčšinovo akceptovaná národná ideológia, ktorá by aspoň čiastočne, či dočasne a cielene mohla konkurovať vplyvu islamu. Aj toto hovorí, že treba a je potrebné pomôcť stredoázijským štátom, aby udržali sekulárny konsenzus. Inak povedané dosiahnuť konsenzus, aby ľudia pod vplyvom umierneného islamu podporili svetský profil štátu. Druhou alternatívou je kalifát so všetkým čo k tomu patrí.

Inštitucionálne zlegitimizovanie nerovností v prospech najviac zvýhodnených, ktorí limitujú politické práva väčšiny okrem civilizačného problému môže znamenať aj limitovanie, či ohrozenie ekonomicko-energetických záujmov SR v kontexte celoeurópskej stratégie prístupu.

¹⁶Pozri: Inozemcev V.: *Novye šachmaty*, NG - ex libris Moskva 8.4.2004.

¹⁷Pozri: Rawls J.: *Teorie spravedlnosti*, Victoria Publishing, Praha 1995.

Záver

Aký môže byť vývoj v SA? Sú možné dva scenáre ďalšieho vývoja politickej situácie a tým aj zvýšenia nádeje, že proces demokratizácie regiónu (poľudštenia režimov) dostane novú dynamiku:

- *Po prvé* to môže byť ich postupná modernizácia režimov cestou rozšírenia kanálov, ktoré vplyvajú na, resp. limitujú formovanie vlastnej elity a to minimalizovaním umelých ohraničení na vytvorenie konkurenčného stranického prostredia (Uzbekistan, Turkménsko, ale i Tadžikistan).
- *Druhým* smerovaním môže byť zakonzervovanie politických systémov (Kazachstan), alebo prezentácia virtuálnych reforiem s akože pluralizmom a akože voľbami (špeciálne Uzbekistan). Kauzu Turkmenistanu možno vnímať ako prvú skúsenosť prechodu moci v autoritárnej, pre Strednú Áziu charakteristickej, forme moci. Zmena politického pokolenia v Rusku môže plusovo akcelerovať aj dokonanie zmien politického (sovietskeho) pokolenia v SA, ale tiež marginalizovanie záujmu Moskvy o tento región, podobne ako tomu bolo v ére B. Jeľcina. Čo je najdôležitejšie, môže to pootvoriť dvere doteraz tvrdo (Uzbekistan, Kirgizsko) odmietanej myšlienke využívania, alebo používania umierneného islamu v politických cieľoch.

Myšlienka fungovania ideológie národne orientovaných štátov s formálne demokratickým profilom, akceptujúc stredoázijské špecifika a spomenutý umiernený islam sa môže stať politicko-mocenskou realitou.

Posun SA do absolútneho chaosu¹⁸, aj keď existujú konkrétne etnické, teritoriálne a radikálno-náboženské konfliktné body, je málo pravdepodobný.

Geopolitický pluralizmus ide ruka v ruke s geopolitickou rovnováhou, kde existuje aj rovnováha mocenských síl, ideológií a národných záujmov.

¹⁸Taktiež pozri: Kohút M.: *Hrozby národnej bezpečnosti Uzbekistanu*, <http://www.eac.sk/page.php?doc=477>, navštívené 04.07.2008.

PRÍLOHY:

Profil krajín Strednej Ázie

	Kazachstan	Kirgizsko	Tadžikistan	Turkménsko	Uzbekistan
1 Efektívnosť vlády	21,6	20,6	8,8	3,6	11,9
2 Moc zákona	18,6	22,2	6,7	10,8	10,3
3 Politická stabilita	62,2	16,2	17,8	37,8	18,9
4 Index politických zmien	2,0	1,8	1,6	1,4	1,4
5 Typ štátu	autokracia	autokracia	autokracia	autokracia	autokracia
6 Index občianskych slobôd	5	5	5	7	6
7 Index politických práv	6	6	6	7	7
8 Index otvorenosti	-6	-3	-3	-9	-9
9 Index slobody	neslobodná	neslobodná	neslobodná	neslobodná	neslobodná
10 Mapa slobody	102	106	104	154	152
11 Index slobody tlače	119	111	147	165	156
12 Podnikateľská sloboda	69	84	139	nehodnotené	106
13 Sloboda tlače	125	110	115	167	160
14 Islamská religiozita	50%	65%	85%	87%	88%

Zdroj: www.un.org, www.forbes.com, *archív autora*

Vysvetlivky:

ad 1) až ad 3) - škála je: 100 =najlepšia, 0 = najhoršia;

ad 4) - škála je od 0 do 5, t.j. od žiadnych, po zásadné politické zmeny;

ad 6) a ad 7) - škála od 1 - 7, od najväčších do najmenších;

ad 8) - škála odo -10 do 10, od najviac autoritárneho štátu po najviac demokratický;

ad 10) - ide kombináciu údajov z rôznych zdrojov (Freedom House, The Heritage Foundation, Fraiser Cato...), ktorú sumarizovala agentúra State of World Liberty. Uvedený údaj je umiestnenie, pričom najhoršia je Severná Kórea - 159 miesto. Najlepšie z krajín Spoločenstva nezávislých štátov Gruzínsko (58), Arménsko (79). RF je na 124 mieste.

ad) 11- podľa www.rfw.org bolo posudzovaných 167 krajín (Severná Kórea 167. miesto);

ad) 12 - ide o umiestnenie. Celkom bolo časopisom Forbes hodnotených, na základe oficiálnych údajov, 121 národných ekonomík na svete (www.forbes.com).

ad 13) - umiestnenie v roku 2007 podľa Reporters Without Borders. Hodnotených 168 krajín (www.rsf.org).

Prehľad základných hospodárskych ukazovateľov krajín Strednej Ázie - rok 2005

Krajina	počet obyv. (mil.)	HDP mld. \$	HDP na obyv. (\$)	Rast HDP	Podiel poľnoh. na HDP	Podiel služieb na HDP	Inflácia	Nezamestnanosť
Kazachstan	16,7	98,1	5900	12,2 %	10%	60%	8,5%	10,0%
Kirgizsko	4,8	13,5	2800	5,0%	38	35%	7,0%	7,2%
Tadžikistan	6,7	7,5	1140	8,3%	19%	56%	33,0%	20,0%
Turkménsko	4,6	21,5	4700	10,0 %	27%	28%	10,0%	neznáme
Uzbekistan	26,5	62	2500	3,0%	33%	43%	23,0%	10,0%

Zdroj: archív autora

Potencionálne konflikty v Strednej Ázii- stav 2008

Úroveň	Sporné miesto	Zúčastnené krajiny
Vysoká intenzita a veľký predpoklad	Ferganská dolina	Afganistan-Uzbekistan-Kirgizsko-Tadžikistan
	Chodžent	Uzbekistan-Tadžikistan
Stredná intenzita a stredný predpoklad	Vachš-Pamír	Tadžikistan-Afganistan
	Džalalabad-Oš	Uzbekistan-Kirgizsko
	Čimkent	Uzbekistan-Kazachstan
Nízky predpoklad a minimálna intenzita	Čukská dolina – Issyk-Kul	Kirgizsko-Kazachstan
	Astrachán	Kazachstan-Rusko

Vojenské výdavky krajín Strednej Ázie v rokoch 2006-2008 (mil. \$)

Krajina	rok 2006	% z HDP	rok 2007	% z HDP	rok 2008	% z HDP
Kazachstan	664,4	1,01	1220	1,2	1385	1,1
Kirgizsko	34,6	1,3	40,4	1,3	43,9	1,3
Tadžikistan	43	1,7	52,2	1,8	63	1,7
Turkmenistan	82,9	0,53	113,6	0,6	213	0,9
Uzbekistan	809,2	5,2	902,4	4,8	1080	4

Zdroj: Stupavský P.: Zbrane za plyn, In.: SLOVO č.31/2008, www.noveslovo.sk, navštívené 27.07.2008.

Príčiny migrácie a migračné trendy

Zuzana Kálmanová

Abstrakt

V súčasnosti existujú rôzne pohľady na príčiny a vplyv migrácie na spoločnosť. Základom väčšiny novodobých migračných teórií je snaha vysvetliť príčiny migrácie a ich priebeh. Snažia sa interpretovať javy a faktory, ktoré môžu ovplyvniť rozhodnutia potenciálnych migrantov o tom, či migrovať alebo nie, ďalej kam migrovať, kedy, akým spôsobom a za akých podmienok. Článok sa zaoberá príčinami migrácie z pohľadu klasických i novodobých teórií migrácie.

Kľúčové slová: príčiny migrácie, push a pull faktory, teórie, zdrojová a hostiteľská krajina

Abstract

Nowadays there are a lot of different frames of references concerning causes and impact of migration on the society. Modern migration theories try to explain the causes of migration and their progress by explaining the factors, which influence decisions of potential migrants where, when and how to migrate. The paper deals with the causes of migration from the points of view of different classic and modern theories.

Key words: causes of migration push and pull factors, theories, countries of origin and destination.

Úvod

Pri vysvetľovaní podstaty a charakteru migrácie sa migračné teórie snažia zistiť a popísať príčiny a dopady rozhodnutí vyplývajúcich z medzinárodnej migrácie. Prečo sa medzinárodná migrácia týka najmä určitých krajín a iných nie? Prečo v jednej krajine rastie migrácia a v inej nie, a to aj keď sú v týchto krajinách podobné socioekonomické podmienky na život? Prečo sú niektoré krajiny väčším lákadlom pre migrantom aj keď sú v porovnaní s inými geograficky vzdialenejšie, majú inú kultúru a jazyk, ich ekonomické výsledky a smerovanie zaostáva? Na tieto a mnoho iných otázok odpovedajú jednotlivé teórie migrácie, ktoré

si pri ich vysvetľovaní môžu protirečiť, prinášať alternatívne riešenia alebo sa naopak dopĺňajú pozerajúc sa na migráciu z rôznych uhlov pohľadu.

1 Príčiny migrácie a migračné trendy

1.1 Vývoj pohľadu teórie na príčiny migrácie

Pri štúdiu push a pull faktorov vedúcich k vzniku migrácie zistíme, že migračné toky nevznikajú náhodne, ale sú výsledkom vytvorenia rôznorodých vzťahov medzi krajinami, či už historických, ekonomických alebo kultúrnych väzieb. Vznikajú a ďalej sa šíria prostredníctvom vynikajúce organizovaných väzieb a sietí v hostiteľskej krajine. Vytvorená sieť migrantov v hostiteľskej krajine pomáha novo prisťahovaným migrantom zapojiť sa do sociálno-ekonomického diania v krajine.

Migračné teórie spracované v nasledujúcej časti článku rozoberajú jednotlivé push a pull faktory a snažia sa vysvetliť fungovanie migračných tokov.

Snaha o vytvorenie teoretických modelov migrácie je pomerne nová. Prvé pokusy sa objavili začiatkom devätnásteho storočia, avšak ponúknuť ucelenú a komplexnú teóriu sa zatiaľ nikomu nepodarilo. Mnohé z teórií vychádzajú z analýzy faktorov push a pull. V povojnovom období prevažovali v oblasti Európy najmä pull faktory, ktoré mali za úlohu prilákať pracovnú silu, ktorá v povojnovom období chýbala. Neskôr v dôsledku ropnej krízy a iných hospodárskych problémov sa ekonomicky vyspelejšie krajiny snažili chrániť svoj trh reštriktívnymi politikami a pull faktory vystriedali push faktory.

Niektoré teórie sa snažia príčiny migrácie vysvetliť na nerovnosti ponuky a dopytu na trhoch práce. Vplýva na ňu mzdová úroveň a tiež výška miery nezamestnanosti. Pokiaľ je v krajine vysoká miera nezamestnanosti, prípadne veľmi nízka mzdová úroveň, tieto vedú k rastu medzinárodnej migrácie. Tieto klasické teórie, ako príklad možno uviesť teóriu vzniku migrácie, uvažujú o jedincovi ako o vlastníkovi "ľudského kapitálu", ktorý sa snaží na jednotlivých pracovných trhoch čo najlepšie využiť. Podľa G. J. Borjasa existuje globálny trh medzinárodnej migrácie, na ktorom sa jednotlivci racionálne rozhodujú o jednotlivých

alternatívach svojho správania (či ostať doma, alebo emigrovať do zahraničia) na základe výhod, ktoré im toto prinesie.¹ Migráciu pritom skúmajú z dvoch pohľadov, z mikro a makroekonomického.

Z mikroekonomického pohľadu sa na migráciu pozeráme z pohľadu jednotlivca, ktorý sa rozhodne migrovať a rozhoduje sa na základe výhod a nevýhod, ktoré by mu dané rozhodnutie prinieslo. Z toho vyplýva, že medzinárodnú migráciu možno považovať za fenomén, ktorý je odsúdený na spontánny zánik a stane sa tak v momente, keď sa žiadnemu jedincovi neoplatí migrovať s ohľadom na ekonomické, sociálne a psychologické náklady migrácie.² Takáto situácia je ale málo pravdepodobná, keďže rozdiely medzi krajinami majú skôr sklon sa zvyšovať ako znižovať, z čoho vyplýva, že migrácia bude ako fenomén narastať.

Na makroúrovni sa stretávame s aplikáciou fungovania neviditeľnej ruky trhu, ktorá sa aplikuje aj na vysvetlenie fungovania migrácie na medzinárodných trhoch, kde jednotlivec na základe porovnania nákladov a výhod spojených s migráciou prispieva k najlepšej a najproduktívnejšej alokácii výrobných faktorov, čo ale neplatí, keďže migranti v hostiteľských krajinách nezastávajú pracovné pozície zodpovedajúce ich kvalifikácii, a to vedie k plytvaniu ľudským kapitálom a nie je optimálnej alokácii.

Tieto teórie sú veľmi zaujímavé a logické, nemajú však úplnu platnosť v podmienkach novodobej migrácie. V súčasnosti migrácia nesmeruje z najchudobnejších do najbohatších štátov, keďže tí najchudobnejší nemajú dostatok informácií a prostriedkov na migrovanie a pri výbere hostiteľskej krajiny už nerozhoduje len hospodárska situácia krajiny, ale do hry vstupujú aj neekonomické faktory ako napríklad platná legislatíva upravujúca postavenie migrantov v krajine, kontakty, ktoré má potenciálny migrant v hostiteľskej krajine a mnoho iných faktorov.

V porovnaní s teóriou vzniku migrácie, trošku širší a aktuálnejší pohľad na migráciu prináša Migračná teória novej ekonómie. Ani táto však neodzrkadľuje súčasnosť. V porovnaní s vyššie spomínanými

¹BORJAS,G.J.: Friends or strangers: The impact of immigration on the US economy. Basic books. New York. 1990

²ZANFRINI, L.: Sociologia delle migrazioni. Manuali Laterza Spa. Roma-Bari. Giugno 2007. ISBN: 978-88-420-8337-5

klasickými teóriami prináša nové prvky. Migráciu chápe ako určitý spôsob zaistenia sa a rozloženia rizika. Veľmi výrazný vplyv pri rozhodovaní migranta hrá welfare system a sociálna ochrana v zdrojovej krajine, ktorá môže znížiť emigráciu, a to aj pri vysokej miere nezamestnanosti a nízkej úrovni miezd.

Dôležitým prvkom je začlenenie rodiny do procesu rozhodovania o migrácii. Neoklasická teória tvrdí, že sa jednotlivec rozhoduje na základe svojich informácií a porovnáva výhody a náklady spojené s migráciou. Nová ekonómia vníma rozhodnutie migrovať ako strategický plán celej rodiny, aj keď v konečnom dôsledku migruje len jej jeden člen. Rodina sa pritom nerozhoduje len na základe výšky vlastných príjmov, ale berie do úvahy aj svoje postavenie v spoločnosti³. Ide o autohodnotenie vlastnej pozície v rámci spoločnosti a v konečnom dôsledku teda nie je rozhodujúca výška príjmu, ktorá rozhoduje či sa jednotlivci (rodina) cítia chudobní, ale ich postavenie v spoločnosti. Pokiaľ je rodina obklopená bohatšími rodinami, ktoré majú jedného alebo viac členov emigrovaných (a pomocou remitencii dosahujú vyššiu životnú úroveň), je veľmi pravdepodobné, že budú migrovať aj iné rodiny, ktoré by inak o migrácii ani neuvažovali.

Tento jav vysvetľuje aj anomáliu migrácie, kedy v podstate nemigruje najchudobnejšie obyvateľstvo sveta (pretože nemajú dostatočné informácie a prostriedky na to), ale migruje obyvateľstvo v krajinách, v ktorých je životná úroveň vyššia. Čiže nositeľom migrácie nie je nedostatok ekonomického rozvoja, ale samotný ekonomický rozvoj. Migrant pritom predstavuje tzv. agenta zmeny, ktorý prostredníctvom úspor a investícií v rodnej krajine podporuje modernizáciu a pokrok.⁴

1.2 Novodobé teórie príčin rastu migrácie

Aj napriek faktu, že klasické teórie nevysvetľujú celkovú podstatu migrácie, sú východiskom pre štúdium novodobých, súčasných teórií migrácie, ktoré z nich vychádzajú. V nasledujúcej časti článku sa venujeme vybraným teóriám, ktoré čo najvýstižnejšie vysvetľujú faktory

³ZANFRINI,L.: Sociologia delle migrazioni.Manuali Laterza Spa. Roma-Bari. Giugno2007.ISBN: 978-88-420-8337-5

⁴AMBROSINI.M.: Sociologia delle migrazioni.II Mulino.Bologna.2005.ISBN 88-15-10257-4

vzniku novodobej medzinárodnej migrácie. Treba podotknúť, že ani jedna z teórií neposkytuje komplexný pohľad na migráciu, rozoberajú len určité jej aspekty. Z tohto dôvodu je pri štúdiu príčin migrácie potrebné brať do úvahy viacero z nich.

1.2.1 Teória duálneho trhu práce

Prácou prisťahovalcov zastávajúcich nekvalifikované, nebezpečné a slabo finančne ohodnotené miesta v rozvinutých krajinách sa zaoberalo viacero vedeckých pracovníkov. Medzi najzaujímavejšie prístupy z tejto oblasti patrí pohľad Pioreho z roku 1979 známy ako Teória duálneho trhu práce. Teória duálneho trhu práce vysvetľuje vznik medzinárodnej migrácie na základe hlbkej transformácie pracovných trhov i celej spoločnosti, a to najmä v ekonomicky vyspelých krajinách, v ktorých neustále rastie potreba lacnej nízko kvalifikovanej pracovnej sily, ktorá je ochotná obsadiť pracovné pozície s nízkou sociálnou prestížou.

Vo vyspelých krajinách jednotlivci nepracujú len kvôli vysokému mzdovému ohodnoteniu, ale je pre nich čoraz viac dôležité vytvorenie a udržanie si určitého sociálneho statusu, profesionálna sebarealizácia a dobrá kvalita života. Ako príklad možno uviesť Taliansko a v ňom výrazne rozšírenú prácu opatrovateľky/babysitter, pričom tieto pracovné pozície zastávajú skoro vždy cudzinky (s prevahou žien z Ukrajiny a Latinskej Ameriky). Len veľmi málo Talianiek by bolo ochotných pracovať ako opatrovateľka prípadne babysitter, a to aj prípade, keby boli nezamestnané, keďže daný typ práce vyžaduje pracovať nepretržite a nie je spoločensky ohodnotený.

Z toho ale vyplýva, že tieto pracovné miesta nemôžu byť vysoko finančne ohodnotené v porovnaní s inými pracovnými miestami (lekár, inžinier a pod.), keďže práve tieto ich zamestnávajú, a to aj napriek faktu, že dopyt po nich preyšuje ich ponuku. Tento jav následne vedie k rastu migrácie v snahe uspokojiť vysoký dopyt.

Otázkou ale ostáva, je zahraničná pracovná sila menej kvalifikovaná, a ak nie, prečo je potom ochotná pracovať nepretržite a bez adekvátneho mzdového ohodnotenia? Mnohí si možno myslia, že do Talianska prúdi nízko kvalifikovaná pracovná sila, ktorá je určená práve na pokrytie štrbín talianskeho trhu práce charakteristického vysokým

dopytom po nízko kvalifikovanej pracovnej sile. Mnohých ale prekvapí zistenie, že migranti smerujúci do Talianska nie sú bez vzdelania, ale práve naopak. Väčšina z nich má ukončené úplne stredoškolské alebo univerzitné vzdelanie. Prečo sú potom ochotní pracovať za nižšie mzdy a bez sociálneho ohodnotenia? Príčin môže byť viac. Na jednej strane sa ich rozhodnutie môže týkať osobného presvedčenia zdržať sa v krajine čo najkratšie, zarobiť určité množstvo finančných prostriedkov a následne sa vrátiť do vlasti. Pri takejto motivácii sú krátkodobo ochotní pracovať na pozíciách, ktoré by vo vlasti nikdy nezastávali. Na druhej strane sa nemôžu na území Talianska legálne zdržiavať bez práce, keďže by sa v krajine zdržiavali ilegálne a hrozilo by im vyhodenie. Z tohto dôvodu vo väčšine prípadov sú ochotní zobrať prvé miesto, ktoré im je ponúknuté.

Transformácia pracovného trhu vedie k zrovnoprávňovaniu pracovného postavenia mužov a žien, ktoré majú teraz väčšie možnosti zamestnať sa v porovnaní s minulosťou. Tiež sa zvyšuje ich vzdelanie a hľadajú vysokokvalifikované pracovné miesta s adekvátnym ohodnotením. Keďže mnohokrát pracujú nadčasy, vzniká problém starostlivosti o deti a rodičov a rastie potreba opatrovateliek a babysitter. Tomuto javu hovoríme duálnosť trhu, kde na jednej strane vznikajú pracovné miesta s vysokým mzdovým ohodnotením a tieto následne podnecujú vznik a roširovanie menej kvalifikovaných pracovných miest a rast sektoru služieb.

V zovšeobecnení možno duálnosť trhu charakterizovať nasledovne. Trh práce sa rozdelí na dva segmenty. Prvý segment tvorí tzv. primárna práca, ktorú tvoria bezpečné pracovné miesta, dobre finančne ohodnotenú. Sekundárny trh tvoria slabo platené, nízko kvalifikované pracovné miesta, často nebezpečné a považované za „špinavé“.⁵ Zamestnanci sú pritom veľmi slabí na presadzovanie vlastných pracovných práv.

Tento jav je možné sledovať najmä vo veľkomestách, ktoré predstavujú strategické uzly medzinárodnej ekonómie a podnecuje rast a roširovanie migrácie vo všetkých jej formách, vrátane nelegálnej práce,

⁵ZANFRINI, L.: Sociologia delle migrazioni. Manuali Laterza Spa. Roma-Bari. Giugno 2007. ISBN: 978-88-420-8337-5

ktorá je prispôsobivejšia a lacnejšia ako legálna práca. Tieto podmienky vedú k polarizácii mestského obyvateľstva, rastie najbohatšia a najprivilegovanejšia časť populácie, a tiež rastie najchudobnejšia zložka manuálne pracujúcich (sektor upratovacích služieb..), pričom stredná vrstva sa pomaly zužuje.

1.2.2 Teória systému sveta a nové medzinárodné prerozdelenie práce

Podľa tejto teórie sú príčinou pohybu osôb, a teda migrácie rozširujúce sa kapitalistické vzťahy medzi rôzne vyvinutými časťami sveta, ktoré vedú k migrácii osôb z menej vyspelých do bohatých štátov.

Okrem rozvoja kapitalistických vzťahov na migráciu vplyvajú aj rôzne ideologické spojivá (najmä pokiaľ ide o bývalé kolónie), ale tiež rozvoj masmediálnej komunikácie, ktorá umožňuje rýchlejšie šírenie informácií, ktoré následne môžu pôsobiť ako faktor atrakcie hostiteľských krajín. Príkladom môžu byť rádiové a televízne stanice vysielajúce v zahraničí a poskytujúce informácie a obraz o krajine, ktoré pôsobia promigračne (príklad Talianska a Albánska). Zvyšujú povedomie o hostiteľskej krajine, umožňujú zvládnutie základov jazyka a vyvolávajú v migrantoch pocit, že nesmerujú do úplne cudzej krajiny. Mnohokrát ale ich očakávanie nie sú v súlade s realitou, ktorá ich nakoniec v hostiteľskej krajine čaká.

Ďalším katalyzátorom zvyšovania migrácie je aj medzinárodný obchod, ktorý sprostredkúva informácie a tým prispieva k rastu medzinárodnej migrácie. Treba spomenúť, že migrácia nikdy nie je nepremyslená a náhodná, práve naopak, vo väčšine prípadov je založená na detailných informáciách, ktoré ale nie vždy odrážajú každodennú realitu.

Teória sa pozerá na migráciu z menej rozvinutých štátov ako na ich ďalšie ochudobnenie vplyvom úbytku pracovného kapitálu s vyššou kvalifikáciou, ktorý pokiaľ by neemigroval, mohol mať potenciál na rozprúdenie ekonomického rozvoja v krajine. Teória ďalej rozoberá problematiku brain drain a brain waste, ktoré sú sprievodným znakom medzinárodnej migrácie, keďže väčšina migrantov pochádza so skupiny s vyšším vzdelaním v porovnaní s priemerom zdrojovej krajiny

a v hostiteľskej krajine vykonáva menejkvalifikovanú prácu, čím dochádza k plytvaniu a nevyužitiu jeho potenciálu.

Celý princíp tejto teórie vystihuje výrok Castlesa a Millera⁶: „V ekonómii, ktorá je stále viac medzinárodná je veľmi ťažké otvoriť hranice pohybu informácii, tovaru a kapitálu a zároveň ich zatvoriť ľuďom. Globálny obeh investícií a know how úzko súvisí s pohybom osôb....Pohyb kvalifikovanej pracovnej sily následne povzbudzuje aj menej kvalifikovanú pracovnú silu migrovať.“

1.2.3 Teórie upevnenia migrácie

Spoločným znakom týchto teórií je tvrdenie, že medzinárodná migrácia nie je len odozvou na push a pull faktory, ale že pretrváva aj pokiaľ sa tieto zmenia. To znamená, že migrácia flexibilne nereaguje na zmeny v podmienkach v zdrojových a hostiteľských krajinách. Mnohokrát migrácia pokračuje aj napriek zmene a prijatiu reštriktívnej politiky hostiteľskej krajiny, a to dokonca aj pokiaľ zmeny podmienok či už v zdrojovej alebo hostiteľskej krajine majú vplyv na individuálny migračný plán migranta, ktorý je napríklad nútený predĺžiť svoj pobyt v hostiteľskej krajine a podobne.

Teória sietí

Do skupiny týchto teórií patrí napríklad teória sietí. V sieťovej analýze sú jednotlivci (migranti) považovaní za aktérov, ktorí sú súčasťou sociálneho systému, v ktorom sú zainteresovaní ďalší aktéri, ktorí svojim konaním ovplyvňujú ich rozhodovanie.⁷ Kto tvorí sieť? Sieť tvoria migranti, ktorí sa už v hostiteľskej krajine nachádzajú a na základe rodinných, priateľských, prípadne iných vzťahov, sa spájajú a vytvárajú most medzi migrantami v zdrojovej a hostiteľskej krajine. Potenciálnym migrantom poskytujú informácie týkajúce sa hostiteľskej krajiny ešte pred ich definitívnym rozhodnutím migrovať a následne im v hostiteľskej krajine pomáhajú začleniť sa do sociálno-ekonomického života. Ide napr. o vybavovanie povolení, hľadanie a sprostredkovanie práce, poskytnutie

⁶CATLES, S, MILLER, M.J.: The age of migration“International population Movement in the modern world.New York. Guilford Press.1993.Sprana 267

⁷ZANFRINI, L.: Sociologia delle migrazioni.Manuali Laterza Spa. Roma-Bari. Giugno2007.ISBN: 978-88-420-8337-5

ubytovania a pomoc pri integrácii do nového doposiaľ nepoznaného prostredia.

Z toho vyplýva, že tzv sociálny kapitál nie je vlastníctvom alebo charakteristikou toho ktorého jedinca, ale utvára sa na základe sociálnych väzieb v rámci spoločnosti. Tým, že sieť funguje na základe vzájomných vzťahov, má istú selekčnú funkciu, keďže migrujú najmä jednotlivci majúci isté spojivko v hostiteľskej krajine. Mnohokrát teda za migráciou nestoja len pracovné možnosti hostiteľskej krajiny, ale migranti sa rozhodnú najmä pre krajiny, kde nájdu útočisko, čiže migrantov, ktorí sa tam už nachádzajú a sú im ochotní a schopní pomôcť pri príchode. Pri vzniku siete je selektívna funkcia evidentná, postupne ale jej selektivita klesá.

Migračná sieť sprostredkuje informácie, ktoré nie sú kompletne a teda nezabezpečia najlepšie možné využitie ľudského kapitálu (migranti po príchode zvyčajne zastávajú nízkokvalifikované pracovné pozície), na druhej strane znižujú riziká migrácie, a to poskytnutím hmotnej alebo psychickej opory a pomoci.

Teória sietí vznikla ako dôsledok prístupu nazývaného transnacionalizmus, ktorý sa snaží skombinovať úlohu sietí medziľudských vzťahov s atribútmi systémových teórií.⁸ V centre pozornosti teórie stojí postavenie tzv.transmigrantov, ktorí udržujú multiplikačné vzťahy (a to napríklad rodinné, spoločenské, sociálne, politické..) medzi rozdielnymi územiaми a vytvárajú tak „sociálne tábory“ v hostiteľských krajinách a taktiež sú katalyzátorom rozvoja v zdrojových krajinách

Mnohí vedci túto teóriu zaraďujú do skupiny teórií vysvetľujúcich priebeh a vývoj migrácie, a nie jej vznik. Ďalej sa tejto teórii vyčíta jej čiste pozitívny pohľad na vývoj migrácie a fakt, že abstrahuje od možnosti, že sociálne siete môžu byť aj zdrojom nekalých aktivít až kriminality.

⁸AMBROSINI, M.: Sociologia delle migrazioni. Il Mulino. Bologna. 2005. ISBN 88-15-10257-4

Inštitucionálna teória

Inštitucionálna teória taktiež patrí do skupiny teórii upevnenia migrácie a sleduje vplyv inštitúcie na rast migrácie. Vznikla ako rozšírenie teórie sietí. Na základe tejto teórie má vznik a transformácia inštitúcie, a to legálnych i ilegálnych, vplyv na migračné toky.

V hostiteľských krajinách často vznikajú organizácie a spolky, ktoré sa snažia migrantom pomôcť, a to poskytovaním zdravotnej starostlivosti, právnej pomoci, poskytovaním informácií na lepšiu orientáciu v krajine, starajú sa o dodržiavanie ľudských práv a tlačia na vládu v snahe pomôcť pri zlegalizovaní statusu ilegálnych migrantov nachádzajúcich sa v krajine, prípadne vymáhaním zvýšenia ich práv v krajine aj napriek ich ilegálnemu postaveniu (prístup k vzdelaniu, k zdravotnej starostlivosti..).

Teória kumulatívnej príčiny

Moderné teórie migrácie tvrdia, že už nie je možné vychádzať z jednej alebo niekoľkých príčin migrácie, ale naopak je potrebné zvoliť komplexnejší pohľad na ňu, keďže vzniká a je ovplyvnená radom faktorom, ktoré doposiaľ skúmané teórie rozoberajú len čiastkovo.

Podľa práce Castla a Millera,⁹ migrácia nepredstavuje individuálne rozhodnutie jednotlivca v snahe o zlepšenie životných podmienok a svojich možností pracovať, za jeho rozhodnutím stojí rodina a v širšom kontexte spoločnosť zdrojovej ako i hostiteľskej krajiny. V určitých krajinách sa migračná skúsenosť považuje za prejav dospelosti a po návrate migranta zvýši jeho sociálny status i finančné postavenie v rámci komunity. Tí, ktorí v tomto spoločenskom prostredí odmietnu emigrovať sú považovaní za lenivých a neschopných, zhoršia tak svoje postavenie v spoločnosti ako i postavenie svojej rodiny. Ako príklad možno uviesť Egypt.¹⁰

⁹CATLES, S, MILLER, M.J.: The age of migration. International population movements in the modern world. Macmillan. London. 1993

¹⁰Viac v Van AKEN, M.: The Experience and The Hierarchy of Migration Egyptian Labourers in the Jordan Valley in Mondes en mouvements, Migrants et migrations au Moyen-Orient au tournant du Xxe siècle, Sous la direction de Hana Jaber e Françoise Métral

Na druhej strane treba spomenúť, že tí, ktorí už majú za sebou migračnú skúsenosť sú ochotnejší ďalej migrovať, prípadne dočasnú migráciu zmeniť na trvalú.

Záver

Na najvierohodnejšie vysvetlenie migrácie je potrebné spojiť pohľady viacerých teórií a v súčasnosti neexistuje jedna, ktorá by vznik a priebeh tohto fenoménu vysvetľovala komplexne. Niketore teórie boli výsledkom historických udalostí a v danom čase našli svoje uplatnenie, iné sa venujú javu len čiastočne.

Uspokojujúca teória migrácie by mala teda vychádzať zo spojenia viacerých faktorov a teórií. Medzi tieto možno zaradiť: všeobecné podmienky, akými sú napríklad ekonomické nerovnováhy vo svete, nezamestnanosť v krajinách pôvodu, politické, ekonomické a kultúrne väzby medzi krajinami, dopyt po flexibilnej pracovnej sile ochotnej pracovať, individuálne a rodinné rozhodnutia migrantov, rodinné a priateľské vzťahy medzi migrantami, vytvorené sociálne siete, inštitúcie vplývajúce na priebeh migrácie a politické rozhodnutia.

Použitá literatúra

1. AMBROSINI.M.: Sociologia delle migrazioni. Il Mulino. Bologna. 2005.ISBN 88-15-10257-4
2. BONIFAZI, C., HEINS, F.: Long term trends of international migration in Italy, International Journal of Population Geography, 2000 , volume 6,page 111-131
3. BORJAS, G.J.:Friends or strangers: The impact of immigration on the US economy.Basic books.New York.1990
4. CATLES, S, MILLER, M. J.: The age of migration.International population movements in the modern world.Macmillan.London.1993
5. KRITZ, M., M, LEAN LIM L., Zlotnik.H.: International migration systems, a global approach. Clarendon Press.Oxford.1992
6. Van AKEN, M.: The Experience and The Hierarchy of Migration Egyptian Labourers in the Jordan Valley in Mondes en mouvements, Migrants et migrations au Moyen-Orient au tournan du Xxe siecle, Sous la direction de Hana Jaber e Francoise Métral
7. ZANFRINI, L.: Sociologia delle migrazioni.Manuali Laterza Spa. Roma-Bari. Giugno2007.ISBN: 978-88-420-8337-5

Transformácia spoločného trhu európskeho hospodárskeho spoločenstva na jednotný trh európskej únie

Beata Lipková

Abstrakt

Článok sa zaoberá transformáciou spoločného trhu EHS na jednotný trh EÚ. V úvode je pozornosť venovaná definícii spoločného a jednotného trhu z pohľadu teórie ekonomickej integrácie, s poukázaním na riziká, ktoré spoločný a jednotný trh prináša. Jadrom článku je vývoj realizácie ekonomických slobôd v procese transformácie spoločného trhu na jednotný trh, s definovaním aspektov, ktoré obmedzujú ich uplatňovanie v praxi. Jednotný trh ani v súčasnosti nie je úplne dokončený. V rámci voľného pohybu tovaru, služieb, osôb a kapitálu stále pretrvávajú prekážky, ktoré často vytvárajú samotné členské štáty Únie. Potvrzuje to aj Európska komisia vo svojich dokumentoch, pričom zdôrazňuje potrebu neustálej adaptácie jednotného trhu vzhľadom na súčasnú hospodársku realitu.

Abstract

The article deals with the transformation of EEC Common Market into the EU Single Market. In introduction the attention is devoted to the common and single market definition in the theory of international economic integration with pointing on the threats that common and single market brings. In its core the article deals with development of economic freedoms realization during transformation of the common market into the single market with defining the aspects that pose a threat to these freedoms. In the free movement of goods, services, persons and capital still exist barriers created by member states in many cases. The European Commission also recognizes that in its documents whereby emphasizes a need for constant adaptation to the new economic facts.

Úvod

Základná typológia stupňov ekonomickej integrácie, ktorú uviedol do ekonomickej teórie v roku 1962 B. Balassa, rozlišuje štyri základné stupne ekonomickej integrácie: pásmo voľného obchodu, colnú úniu, spoločný trh a hospodársku a menovú úniu. V súvislosti s integráciou v rámci ES/EÚ sa používajú termíny vnútorný trh, spoločný trh a jednotný trh, ktoré sú v zásade považované za zástupné. Zatiaľ čo niektorí autori zaoberajúci sa teóriou ekonomickej integrácie rozlišujú medzi pojmami spoločný a jednotný trh, iní považujú tieto pojmy za identické. Redor uvádza, že v rámci integrácie trhov je z pohľadu teórie možné rozlišovať medzi pojmami spoločný a jednotný trh¹.

Spoločný trh rozširuje uvoľnenie pohybu tovaru a služieb v rámci colnej únie o voľný pohyb výrobných faktorov – pracovných síl a kapitálu. Spoločný trh teda znamená zavedenie štyroch ekonomických slobôd: voľného pohybu tovaru, služieb, osôb (pracovných síl) a kapitálu². Prvotným cieľom liberalizácie pohybu výrobných faktorov je ich efektívnejšia alokácia v štátoch a regiónoch, kde prináša väčší ekonomický efekt, než je to v prípade uzavretých národných trhov. Spoločný trh vytvára pozitívne účinky pre zvýšenie ekonomickej výkonnosti integrovaných celkov, ale jeho vytvorenie môže viesť k vzniku nerovnováh na trhu pracovných síl (napr. zvýšenie nezamestnanosti), aj na kapitálovom trhu. Voľný pohyb výrobných faktorov môže vytvoriť základňu pre zmenšenie regionálnych rozdielov (predovšetkým v prípade voľného pohybu kapitálu, ktorý v dôsledku vyšších úrokových mier môže smerovať ku kapitálovo menej vybaveným regiónom), na druhej strane môže dôjsť k ich zvýšeniu (napr. pri voľnom pohybe pracovných síl z menej rozvinutých do najrozvinutejších členských štátov alebo regiónov, hlavne ak sa migrácia týka najkvalifikovanejších ľudí). S možnosťou zvýšenia regionálnych disparít sa spája snaha prijímať určité kompenzačné opatrenia a mechanizmy, ktoré by pomohli rozvoju najmenej vyspelých a upadajúcich regiónov.

Jednotný trh umožňuje ekonomickým subjektom, ktoré na ňom pôsobia, zosúladiť všetky podmienky prístupu na trhy zúčastnených

¹REDOR, D. *Économie européenne*. 1999

²Tamtiež

členských štátov. Súčasťou atribútov jednotného trhu je tiež určitý stupeň koordinácie hospodárskych politík (predovšetkým politiky menových kurzov s cieľom zabrániť devalváciám z konkurenčných dôvodov). V tomto štádiu integrácie sa predpokladá vytvorenie rovnakých podmienok pre všetky národné trhy, vrátane trhov verejného obstarávania, ako aj podmienok konkurencie vo vnútri ekonomík zúčastnených štátov³. Táto úloha vyžaduje určitý stupeň harmonizácie aj v oblasti výsadných práv zúčastnených štátov. Ide predovšetkým o dohľad nad koncentráciou a stanovenie podmienok poskytovania štátnej pomoci, aby sa predišlo zvýhodňovaniu určitých podnikov, čo je úlohou politiky hospodárskej súťaže.

Vytvorenie jednotného trhu teda predpokladá stanovenie spoločných ekonomických pravidiel s cieľom vytvorenia rovnakých podmienok prístupu na trhy členských štátov pre všetky podniky a spotrebiteľov. Táto požiadavka vyplýva zo skutočnosti, že aj keď sú národné trhy spojené do spoločného trhu, vnútri jednotlivých národných trhov, ktoré ho tvoria, sú nezávisle stanovované ekonomické pravidlá, ktoré vytvárajú prekážky obchodu (napr. netarifné opatrenia), ale aj voľnému pohybu výrobných faktorov. Ďalšími atribútmi vytvorenia jednotného trhu je odstránenie fyzických bariér, predovšetkým colných kontrol, odstránenie technických bariér vyplývajúcich z rozdielnych technických, hygienických a bezpečnostných noriem a štandardov v členských štátoch, ale aj bariér prístupu iných členských štátov na trhy verejného obstarávania a odstránenie prekážok v oblasti zdaňovania. Predovšetkým rozdielne sadzby DPH môžu byť vážnou prekážkou konkurencie, ako aj rozdiely v zdaňovaní kapitálu a úspor môžu deformovať vytvorenie jednotného kapitálového trhu.

Vybudovanie jednotného trhu vedie z pohľadu teórie ekonomickej integrácie k pozitívnym dôsledkom, ale aj k možným zlyhaniu trhu. Pozitívne dôsledky spojené s otvorením trhov by v konečnom dôsledku mali vyústiť do poklesu a konvergencie cien a k posilneniu konkurencieschopnosti podnikov na jednotnom trhu, aj na trhoch tretích krajín.

³ Tamtiež

Na druhej strane môže vytvorenie jednotného trhu viesť k určitým negatívnym dôsledkom, ktorým musia čeliť ekonomiky členských štátov. Zostrenie konkurencie je spojené so vznikom nákladov na reštrukturalizáciu podnikov a odvetví, ktoré nie sú schopné prispôbiť sa novým podmienkam. Riziká spojené so vznikom jednotného trhu vyplývajú zo skutočnosti, že možné zlyhania trhu sú pravdepodobnejšie a zložitejšie v porovnaní s nižšími stupňami ekonomickej integrácie. Vytvorenie jednotného trhu vedie k zvýšeniu závislosti medzi ekonomikami členských štátov a v tejto súvislosti vyvstáva otázka nutnej koordinácie hospodárskych politík štátov zúčastnených štátov. Členské štáty ES v druhej polovici 80. rokov 20. storočia rozhodli, že logickým pokračovaním jednotného trhu bude vybudovanie hospodárskej a menovej únie (HMÚ). Pri budovaní Európskej menovej únie (EMÚ) bolo najdôležitejšou úlohou splnenie požiadaviek na hospodársku konvergenciu štátov, ktoré sa usilovali o prijatie jednotnej meny. Napriek tomu, že koncept HMÚ bol jasne definovaný, jeho spúšťanie v druhej polovici 90. rokov minulého storočia bolo značne spochybňované, pretože veľká časť vtedajších členských štátov Únie čelila problémom pri plnení maastrichtských konvergenčných kritérií predovšetkým však pri plnení kritérií fiškálnej disciplíny. Nemecko, ktoré sa v tomto období považovalo za kľúčového hráča stabilnej EMÚ, sa rozhodujúcim spôsobom zasadilo za prijatie dlhodobej stratégie hospodárskej stability v podobe Paktu stability a rastu⁴, ktorý bol Európskou radou prijatý v roku 1997⁵. Prijatie tohto dokumentu predstavovalo snahu členských štátov zabezpečiť určitú koordináciu rozpočtových politík, keďže v menovej oblasti sa vstupom do EMÚ vzdali svojich národných kompetencií. HMÚ predstavuje z hľadiska stupňov ekonomickej integrácie samostatné nadväzujúce štádium, aj keď prijatie jednotnej meny v rámci EMÚ je súčasťou dobudovania jednotného trhu.

Z hľadiska chronológie integračného procesu ES/EÚ je proces budovania jednotného trhu možné rozdeliť do dvoch na seba nadväzujúcich etáp, ktorými sú:

⁴ Členské štáty sa zaviazali, že deficit verejných financií neprekročí 3 % HDP a verejný dlh nepresiahne 60 % HDP

⁵ pozn. V dôsledku neschopnosti Nemecka a Francúzska plniť záväzky vyplývajúce z tohto dokumentu, boli tieto v roku 2005 zmiernené

- etapa budovania spoločného trhu, ktorá sa začala založením Európskeho hospodárskeho spoločenstva v roku 1958,
- etapa transformácie spoločného trhu na jednotný trh, ktorá sa začala prijatím Jednotného európskeho aktu v roku 1986.

1 Etapa budovania spoločného trhu v rámci ehs

Úspešné fungovanie Európskeho spoločenstva pre uhlie a oceľ (ESUO, 1952) podporilo myšlienku vybudovania spoločného trhu, v rámci ktorého by sa odstránila izolácia národných trhov odstraňovaním protekcionistických opatrení a vytváraním mnohostranných obchodných vzťahov medzi členskými štátmi. Tým sa mali vytvoriť podmienky pre celkový ekonomický rast členských štátov Európskeho hospodárskeho spoločenstva (EHS, 1958). Vytvorenie spoločného trhu predpokladalo vysokú mieru hospodárskeho zjednotenia zúčastnených krajín, ktoré sa malo dosiahnuť prostredníctvom odstránenia ciel a kvantitatívnych obmedzení vo vzájomnom obchode, zavedením spoločného colného sadzovníka a spoločnej obchodnej politiky voči tretím krajinám a liberalizáciou pohybu osôb, služieb a kapitálu. Súčasne malo dôjsť k zblížovaniu národných legislatív v rozsahu potrebnom pre fungovanie spoločného trhu.

V etape budovania spoločného trhu sa najväčší pokrok uskutočnil v oblasti voľného pohybu tovaru. Základom realizácie tejto ekonomickej slobody bolo vytvorenie colnej únie a zavedenie spoločnej poľnohospodárskej politiky (SPP). Vo vnútrokomunitárnom obchode boli od 1.1.1962 zrušené kvantitatívne obmedzenia a clá od 1.7.1968. V dôsledku liberalizácie došlo k postupnému zvyšovaniu vzájomného obchodu medzi členskými štátmi. Vo vzťahu k tretím krajinám sa postupne zavádzal spoločný colný sadzovník (úplne bol zavedený k 1.7.1968). Zatiaľ čo zavedenie voľného pohybu priemyselného tovaru sa uskutočnilo pomerne rýchlo, komplikovanejšou bola oblasť zavedenia voľného pohybu poľnohospodárskych výrobkov. Keďže EHS zahŕňalo priemyselne i agrárne orientované členské štáty, zavedenie voľného pohybu priemyselného tovaru bolo kompenzované liberalizáciou obchodu s poľnohospodárskou produkciou. V roku 1966 predložila Komisia princípy spoločnej poľnohospodárskej politiky. Vzhľadom na rozdielnosť

názorov členských štátov na zavedenie SPP trval tento proces osem rokov. Zavedením princípov SPP bol vytvorený trh s poľnohospodárskou produkciou, ktorého regulácia si v priebehu rozvoja integračného procesu vyžiadala obrovské finančné náklady. Aplikácia pravidiel SPP spôsobila vznik nadvýroby a v poľnohospodárstve sa nepodarilo uskutočniť hlboké štrukturálne zmeny a dosiahnuť špecializáciu v rôznych regiónoch Spoločenstva⁶. Znamenala však komplexné zavedenie voľného pohybu tovaru v rámci EHS.

Voľný pohyb osôb sa podľa Zmluvy o založení EHS vzťahoval na pracovníkov a samostatne zárobkovo činné osoby. Podstata tejto ekonomickej slobody spočívala v poskytnutí možnosti vyhľadania lepších životných a pracovných podmienok a súčasne mala realizácia voľného pohybu osôb umožniť, aby sa presunom pracovných síl medzi členskými štátmi pomohlo zaostalejším oblastiam a zároveň aby sa zabezpečili potrebné pracovné sily pre prosperujúce oblasti. V konečnom dôsledku malo po odstránení bariér dôjsť k vytvoreniu európskeho pracovného trhu, na ktorom sa bude stretávať ponuka a dopyt pracovných síl. Sloboda pohybu pracovných síl bola úplne zavedená v októbri 1968, keď sa pracovníkom priznala územná mobilita (právo odísť z ktoréhokoľvek členského štátu do iného členského štátu za účelom zamestnania sa v ňom aj s rodinnými príslušníkmi), profesionálna mobilita (uchádzať sa o ponúkané pracovné miesto za rovnakých ekonomických a sociálnych podmienok ako domáci pracovníci) a sociálna mobilita (začlenenie do spoločnosti prijímajúcej krajiny a právo na pobyt aj po ukončení pracovného pobytu). V roku 1970 nadobudol účinnosť princíp voľného zriaďovania podnikov a výkonu slobodných povolání. Voľný pohyb pracovných síl a sloboda usadzovania sa samostatne zárobkovo činných osôb zostali v praxi limitované. Je však potrebné poznamenať, že záujem pracovníkov migrovať za prácou do iného členského štátu bol v tomto období veľmi malý, preto nebol ani vyvíjaný väčší tlak na komplexnejšie riešenie tejto problematiky.

Prvé opatrenia pre vytvorenie jednotných konkurenčných podmienok na spoločnom trhu (politika hospodárskej súťaže) vychádzali z predpokladu, že ich vytvorenie povedie k adaptácii priemyselných

⁶GERBET, P.: *Budování Evropy, 2004.*

štruktúr v rámci spoločného trhu. Zo strany Spoločenstva bola politika v oblasti konkurencie zameraná na kontrolu zneužitia dominantného postavenia firiem, dohľad nad koncentráciou a štátnou pomocou, ktorá zvýhodňovaním určitých subjektov deformuje konkurenčné prostredie. Aj keď sa predpokladalo, že zvýšenie špecializácie v rámci priemyselnej výroby povedie v dôsledku koncentrácie k vytváraniu silných európskych firiem schopných konkurovať na svetovom trhu (tzv. „európski šampióni“), nedochádzalo často ku koncentrácii medzi firmami z rôznych členských štátov, ale skôr k spájaniu národných firiem, často podporovaných štátnou pomocou⁷.

Rozvoju obchodu a služieb v rámci Spoločenstva malo napomôcť aj prijatie spoločnej dopravnej politiky, k čomu zaväzovala členské štáty Zmluva o založení EHS. Ani v tejto oblasti však nebol dosiahnutý výraznejší pokrok, čo bolo spôsobené hlavne rozdielnym postojom členských štátov k liberalizácii dopravy.

Čo sa týka ďalších ekonomických slobôd, ich realizácia bola v etape budovania spoločného trhu vo všetkých oblastiach neúplná. Liberalizáciou vzájomného obchodu v podstate členské štáty v tomto období vyčerpali oblasti, v ktorých boli ochotné a schopné preniesť kompetencie na úroveň nadnárodného rozhodovania⁸. Zintenzívnenie vzájomného obchodu a zvyšovanie vzájomnej hospodárskej závislosti sa spájalo s predpokladom určitej koordinácie hospodárskych politík členských štátov. Úsilie Komisie o prijatie opatrení pre potrebnú koordináciu bolo členskými štátmi dlhodobo odmietané. V 60. rokoch 20. storočia spomalila budovanie spoločného trhu politická kríza, ktorej dôsledkom okrem iného bola skutočnosť, že v otázkach spoločného trhu sa neprešlo v Rade k hlasovaniu kvalifikovanou väčšinou, ako to predpokladala Zmluva o založení EHS a členské štáty mali pri hlasovaní právo veta (tzv. Luxemburský kompromis, 1966). V 70. rokoch minulého storočia čelili krajiny dôsledkom celosvetovej energetickej krízy, čo v mnohých spôsobilo štrukturálne krízy spojené s poklesom hospodárskeho rastu a zvyšovaním nezamestnanosti. Členské štáty EHS sa preto uchýľovali k prijímaniu skrytých (netarifných)

⁷GERBET, P.: *Budování Evropy, 2004.*

⁸CIHELKOVÁ, E.- JAKŠ, J. a kol.: *Evropská integrace – Evropská unie, 2004, s.162*

protekcionalistických opatrení na ochranu svojich národných trhov. Trhy s energiami, trhy služieb a trhy verejného obstarávania si v tomto období zachovávali svoj národný charakter, rovnako neboli prijaté potrebné opatrenia smerujúce k liberalizácii pohybu kapitálu.

2 Proces dobudovania jednotného trhu európskej únie

V prvej polovici 80. rokov 20. storočia sa integračný proces dostal do kvalitatívne novej roviny. Predsedom Komisie sa v roku 1985 stal Jacques Delors, ktorého ambíciou bolo prehĺbenie integrácie a jej rozšírenie do nových oblastí – menovej, sociálnej a politickej. Pred začatím budovania hospodárskej a menovej únie bola prvoradou úlohou transformácia spoločného trhu na jednotný trh, ktorý bol charakterizovaný ako „priestor bez hraníc“ s voľným pohybom všetkých ekonomických slobôd.

Zásadný význam pre proces transformácie spoločného trhu na jednotný trh malo prijatie Jednotného európskeho aktu (JEA, 1987), ktorý priniesol potrebné prehodnotenie zakladajúcich zmlúv a prehĺbenie politickej spolupráce členských štátov Európskych spoločenstiev (ES). Prijatie tohto dokumentu umožnilo prechod na hlasovanie kvalifikovanou väčšinou v Rade v otázkach jednotného trhu a zavedenie potrebných nových politík súvisiacich s jeho vytvorením. Nové politiky boli zavedené v regionálnej, sociálnej, energetickej, priemyselnej oblasti a v oblasti ochrany životného prostredia. Nové kompetencie ES boli prijaté v oblasti politiky hospodárskej a sociálnej súdržnosti, aby sa menej vyspelým štátom umožnila adaptácia ich ekonomických štruktúr a boli schopné čeliť konkurencii v rámci jednotného trhu. Významným aspektom JEA bolo stanovenie záväzného dátumu dokončenia jednotného trhu k 31.12.1992. JEA sa stal právnou základňou pre dobudovanie jednotného trhu a prechod k vyššiemu integračnému stupňu – hospodárskej a menovej únii.

Základným nástrojom dobudovania jednotného trhu bol dokument vypracovaný komisárom pre obchod lordom Cockfieldom (Biela kniha o dokončení vnútorného trhu)⁹. Definoval približne 300 opatrení, ktoré mali viesť k odstráneniu prekážok voľnému pohybu tovaru, osôb, služieb

⁹Fiala, P. – Pitrová, M.: *Evropská unie*, 2003, s. 384

a kapitálu. Opatrenia sa najčastejšie prijímali v podobe smerníc, ktoré navrhovala Komisia a schvaľovala Rada. Najväčšie problémy sa vyskytli pri transformácii prijatých smerníc do národných legislatív členských štátov.

Pretrvávajúce fyzických, technických a daňových prekážok, bariéry pretrvávajúce v oblasti voľného pohybu osôb, služieb a kapitálu spôsobovalo, že z hľadiska stupňov ekonomickej integrácie sa Spoločenstvo nachádzalo nad úrovňou colnej únie, ale nedosahovalo atribúty jednotného trhu.

2.1 Harmonizácia v daňovej oblasti

V rámci odstraňovania daňových prekážok bolo hlavným cieľom dosiahnuť zníženie rozdielov medzi daňovými systémami členských štátov tak, aby nevyvolávali deformácie jednotného trhu a neefektívnu alokáciu výrobných faktorov alebo produkcie. Harmonizáciu nepriamych daní predpokladala už Zmluva zakladajúca EHS, v ktorej bolo stanovené, že Rada bude v otázkach harmonizácie nepriamych daní rozhodovať jednomyseľne, čo vyplývalo z citlivosti tejto otázky vzhľadom na úlohu daní ako príjmovej položky národných rozpočtov. Už v roku 1967 bolo rozhodnuté, že daň z obrátu bude nahradená DPH. Členské štáty tento systém postupne preberali, v DPH však zostávali veľké rozdiely. V roku 1992 sa členské štáty ES zaviazali zblížovať sadzby DPH v prechodnom období od 1.1.1993 do 1.1.1997. Súčasne bola stanovená základná minimálna sadzba DPH 15 % a v prípade citlivých výrobkov mohli členské štáty použiť nižšiu sadzbu (najmenej 5 %). V procese harmonizácie DPH bola dôležitá aj otázka miesta jej výberu. Princíp krajiny pôvodu, ktorý bol navrhnutý Komisiou v roku 1987 a zakladal sa na skutočnosti, že predaj tovaru do iného členského štátu sa stotožňuje s predajom vnútri daného štátu (príjemca platí cenu tovaru vrátane DPH podľa sadzby platnej v krajine pôvodu), nebol prijatý. Začal sa uplatňovať prechodný systém DPH, v ktorom platí princíp krajiny pôvodu len pre predaj finálnemu spotrebiteľovi. Exporty boli od DPH oslobodené úplne. Po zavedení priestoru s voľným pohybom ekonomických slobôd a prijatí spoločnej meny sa rozdiely v oblasti fiškálnych politík členských štátov javia ako jedna z prekážok vytvorenia skutočne jednotného trhu. Po strate

suverenity štátov, ktoré prijali spoločnú menu, v menovej oblasti a v dôsledku tlaku vyvíjaného Paktom stability a rastu na rozpočtové deficity zostáva fiškálna politika oblasťou, v ktorej sa členské štáty len ťažko vzdávajú národnej suverenity. Vzhľadom k tomu, že v oblasti daní rozhoduje Rada jednomyseľne, harmonizácia bola mimoriadne zložitá. Závazky prijaté v roku 1992 dodržiavali len čiastočne. Do platnosti nevstúpila ani predpokladaná zmena výberu DPH, ktorá mala byť realizovaná od 1.1.1997.

Aj keď došlo k harmonizácii smerom k minimálnej sadzbe, v súvislosti s prijatím spoločnej meny bolo v záujme obmedzenia rozpočtových deficitov rozhodnuté o ich možnom zvýšení (15-25 %). Okrem toho existujú ďalšie individuálne výnimky pre členské štáty, čo vedie k nesúrodému a komplikovanému systému DPH a vytváraniu prekážok cezhraničnému podnikaniu. Komisia navrhla zjednodušenie celého systému od roku 2010 a používanie jednotnej sadzby DPH s cieľom zníženia nákladov na podnikanie a odstránenia prekážok fungovania jednotného trhu¹⁰. Jednotná sadzba DPH by mala byť sprevádzaná nízkou sadzbou pre tovar a služby prvoradej spotreby a druhou zníženou sadzbou na tie tovary a služby, ktoré vyžadujú špeciálne zaobchádzanie vyplývajúce z kultúrnych, ekologických, vzdelávacích a sociálnych faktorov a v oblasti verejnej dopravy.

S cieľom obmedzenia administratívnych nákladov pre spoločnosti, ktoré poskytujú cezhraničné služby, schválila Rada EÚ reformu v podobe nových pravidiel pre výber DPH v oblasti telekomunikačných a elektronických služieb. Reforma má súčasne zabrániť narušovaniu hospodárskej súťaže medzi členskými štátmi, v ktorých sú poskytovatelia služieb zdaňovaní rozdielnymi sadzbami. V súlade s novými pravidlami budú poskytovatelia služieb odvádzať DPH v krajine, kde bola služba poskytnutá a nie v krajine, kde má poskytovateľ sídlo. Poskytovatelia služieb budú zdanení na území daného členského štátu jednou sadzbou bez ohľadu na to, z ktorého členského štátu pochádzajú. V rámci tohto nového systému bude zavedené prechodné obdobie, počas ktorého sa

¹⁰<http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=MEMO/07/277/&format=HT>

bude znižovať podiel ponechaný v krajine sídla poskytovateľa, kým v roku 2019 dosiahne nulovú úroveň¹¹.

Druhou oblasťou harmonizácie nepriamych daní boli spotrebné dane pre tabakové výrobky, alkohol a alkoholické výrobky a ropné produkty, kde tento proces prebiehal ešte zložitejšie. V roku 1989 bola prijatá zásada, že majú byť stanovené minimálne sadzby spotrebných daní u uvedených výrobkov, pričom sa tieto sadzby majú postupne zblížovať, aby nedochádzalo daňovou politikou členských štátov k zvýhodňovaniu domácich výrobcov. Minimálne sadzby spotrebných daní boli harmonizované od 1.1.1993.

2.2 Možnosti harmonizácie priamych daní

Aj keď sa úsilie o harmonizáciu v daňovej oblasti v etape budovania spoločného trhu sústredilo na oblasť nepriamych daní súvisiacich s voľným pohybom tovaru, liberalizácia pohybu kapitálu a sloboda zakladania pobočiek v iných členských štátoch vyvolala diskusie o potrebe harmonizácie priamych daní. Už po vytvorení EHS uzatvárali členské štáty bilaterálne zmluvy s cieľom zabrániť dvojitému zdaneniu, čo prispelo k obmedzeniu daňových únikov nadnárodných spoločností v dôsledku rôznych daňových zákonov v jednotlivých členských štátoch. Dohody o dvojitém zdanení boli doplnené ďalšími smernicami v oblasti zdanenia príjmov podnikateľských právnických osôb, aby v rámci jednotného trhu nevytvárali prekážky voľnému pohybu kapitálu, či zakladaniu pobočiek. Do polovice 90. rokov 20. storočia bol pohyb kapitálu limitovaný v praxi tým, že finančné transakcie s aktérmi v ďalších členských štátoch boli často podmienené povolením národných autorít v rámci uskutočňovania devízových kontrol. Členské štáty Únie sa v roku 1997 zaviazali dodržiavať pravidlá jednania (Code of conduct), ktorými sa zaväzujú neprijímať opatrenia zvýhodňujúce určité subjekty a v priebehu piatich rokov (1998-2002) zrušiť fiškálne opatrenia, ktoré vedú k poškodzovaniu konkurencie. Účinnosť tejto dohody bola však založená len na dobrej vôli členských štátov.

¹¹pozn. Výnimku do roku 2015 získalo Luxembursko, kde sídli vďaka 18%-nej sadzbe veľkí poskytovatelia elektronických služieb.

Od roku 2003 boli zavedené spoločné daňové nariadenia pre platby úrokov a licenčné poplatky, aby bol príjem nadnárodných spoločností zdanený v mieste registrovaného sídla materskej spoločnosti. Dosiachnutie konsenzu členských štátov pri prijímaní spoločných postupov vedúcich k harmonizácii v oblasti priamych daní je veľmi komplikované. Malé ekonomiky, ako aj nové členské štáty Únie, vidia v existencii daňovej konkurencie možnosti svojho hospodárskeho rozvoja. Aj keď EK spočiatku presadzovala záväznú harmonizáciu zdanenia príjmov podnikov, na začiatku 90. rokov začala presadzovať princíp subsidiarity, ktorý by zabezpečoval, aby sa regulačné opatrenia na úrovni Únie vzťahovali len na otázky súvisiace s efektívnym fungovaním jednotného trhu. Po rozšírení EÚ sa berie do úvahy skutočnosť, že daňová konkurencia je podstatným faktorom reálnej konvergencie ekonomík nových členských štátov a môže viesť k posilneniu rozpočtovej disciplíny a prijatiu potrebných reforiem vo fiškálnej oblasti spojených s redukciou celkového daňového zaťaženia. V roku 2007 bol priemer korporátnej dane zo zisku v členských štátoch EÚ 26,9 % , pričom najnižšia sadzba bola v Írsku (12,5 %) a najvyššia vo Francúzsku (33 %) a v nových členských štátoch EÚ -12 predstavoval tento priemer 16,8 %, pričom najnižšia sadzba bola v Estónsku, (0 % pri reinvestíciách) a najvyššia v Českej republike (24 %) ¹².

S cieľom znížiť náklady podnikateľských subjektov, ktoré vznikajú v dôsledku plnenia odlišných daňových pravidiel pri cezhraničných aktivitách, zabrániť dvojitému zdaneniu a potierať daňové úniky, plánuje EK väčšiu koordináciu národných daňových systémov. Spolupráca sa má vzťahovať aj na uznávanie daňových úľav pri stratách pobočiek v iných členských štátoch a zdanenia podnikateľských ziskov pri prevádzaní aktivít do iného členského štátu. Súčasťou tohto zámeru má byť vytvorenie spoločného konsolidovaného daňového základu pre korporátnu daň (CCCTB, Common Consolidated Corporate Tax Base), pričom stanovovanie daňových sadzieb zostane v právomoci členských štátov ¹³.

¹²http://www.csas.cz/banka/content/inet/internet/cs/Mesicnik_2007_1

¹³<http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/06/1827>

Jednou z dôležitých otázok je zdaňovanie dôchodku z úspor. Po uvoľnení pohybu kapitálu bola dôležitá aj harmonizácia daní z úspor s cieľom vyhnúť sa daňovým únikom a podvodom ako aj pohybu úspor z krajín, v ktorých sú zdanené, do krajín, v ktorých je miera zdanenia nízka. Vo väčšine členských štátov Únie sa kontrola nevzťahovala na príjmy kapitálov tých, ktorí tam nemajú trvalé bydlisko. Pôvodný návrh Komisie na zdaňovanie vo výške 15% pri zdroji príjmov z minimálneho príjmu z úrokov vyplácaných všetkým rezidentom Spoločenstva, bol Veľkou Britániou a Luxemburskom zamietnutý¹⁴. V roku 1998 Komisia znovu navrhla zdaňovanie príjmov z úspor vo výške 20%, ale Luxembursko tento návrh znovu odmietlo s odôvodnením, že je príliš vysoká a svoj súhlas podmienilo harmonizáciou dane z príjmov spoločností.

Vo vzťahu k tzv. „daňovým rajom“ plánuje EÚ novelizovať legislatívu. V tejto súvislosti má EK pripraviť správu o funkčnosti smernice o zdanení úspor, ktorá je základným legislatívnym nástrojom na potieranie daňových únikov. Legislatívne nedostatky smernice (vzťahuje sa len na niektoré sporiace účty a dlhopisy) by malo odstrániť rozšírenie jej pôsobnosti na oblasť všetkých finančných aktív vrátane kapitálových ziskov.

2.3 Odstraňovanie technických bariér v rámci jednotného trhu

Východiskom pre odstránenie technických prekážok v rámci jednotného trhu, ktoré pretrvávali v dôsledku existencie množstva rôznych technických noriem, ktorými členské štáty chránili svoje národné trhy, sa stalo uplatňovanie dvoch princípov:

- vzájomné uznávanie národných technických požiadaviek (tzv. „harmonizácia zdola“),
- harmonizácia odlišných národných technických požiadaviek (tzv. „harmonizácia zhora“).

Harmonizácia technických požiadaviek na výrobky sa opiera o dva prístupy: tzv. „starý prístup“ (sektorový) a tzv. „nový prístup“. Pri aplikácii prvého sa explicitne definovali požiadavky na určité výrobky, pri ktorých bolo potrebné dodržať prísne zdravotné a bezpečnostné

¹⁴GERBET, P.: *Budování Evropy, 2004, s.311*

požiadavky. Problémom jeho uplatňovania bolo zdĺhavé schvaľovanie. Od polovice 80. rokov 20. storočia sa začal aplikovať „nový prístup“ k harmonizácii technických požiadaviek na výrobky. Vo vybraných výrobných kategóriách boli uzákonené jednotné technické požiadavky a princípy preukazovania zhody s nimi. Na vydávanie vlastných technických noriem boli zriadené európske normalizačné inštitúcie (CEN¹⁵, CENELEC¹⁶, ETSI¹⁷). K smerniciam EÚ vypracovali tieto inštitúcie dobrovoľné technické normy (Európske normy), ktoré výrobca môže ale nemusí dodržať, ak preukáže zhodu svojich výrobkov iným spôsobom. Výrobok, u ktorého bola preukázaná zhoda so smernicami, ktoré stanovujú požiadavky na výrobky v rámci aplikácie „nového prístupu“ sú označené značkou CE (Conformité Européenne). V oblastiach, kde neexistujú jednotné európske predpisy (neharmonizovaná oblasť) platia smernice z roku 1992 o všeobecnej bezpečnosti výrobkov a princíp vzájomného uznávania národných štandardov.

S cieľom uľahčenia voľného pohybu tovaru boli prijaté nové legislatívne opatrenia, ktoré majú obmedziť technické požiadavky na výrobky kladené na tovary v členských štátoch v rozpore s princípom vzájomného uznávania. Opatrenia na zlepšenie voľného pohybu tovaru sú zamerané na tri hlavné oblasti: 1. pri uvádzaní výrobkov na trh musia byť výrobky v súlade ¹⁸s platnými predpismi, pričom hlavnú zodpovednosť nesú výrobcovia, resp. importéri (ak ide o tovar z tretích krajín); 2. má byť tiež stanovená jednoznačná definícia značky CE; 3. majú byť vytvorené pravidlá zodpovednosti výrobcu pre takto označované výrobky. V praxi existujú rôzne bariéry, ktoré nútia výrobcov prispôbiť výrobky požiadavkám v krajine dovozu. Prekážky sú problémom hlavne pre malé a stredné podniky, čo ich odrádza od cezhraničného podnikania. Náklady dodatočných testov, ktoré niektoré krajiny požadujú, v prípade týchto firiem preyšujú zisky, ktoré môžu dosiahnuť predajom. EK odhaduje, že prekážky tohto typu obmedzujú ročne objem obchodu hruba o 150 mld. eur. Súčasťou uľahčenia voľného pohybu tovaru má byť

¹⁵Európsky výbor pre normalizáciu

¹⁶Európsky výbor pre elektrotechnickú normalizáciu

¹⁷Európsky inštitút pre telekomunikačné normy

¹⁸<http://www.europarl.europa.eu>

povinnosť každého členského štátu zdôvodniť vytvorenie bariér dovozu. V tejto oblasti sa predpokladá harmonizácia dozoru (požiadavky na akreditáciu a dozor trhu pri uvádzaní nových výrobkov), pričom jeho výkon zostane v pôsobnosti členských štátov¹⁹.

2.4 Vytváranie finančného trhu Únie

Integrácia trhov Európskej únie sa vo finančnej oblasti opiera o tri základné piliere²⁰:

1. slobodu zriaďovania (banka alebo poisťovacia spoločnosť má právo slobodne sa etablovať v ktoromkoľvek členskom štáte, pričom sa riadi legislatívou prijímajúcej krajiny),
2. voľný pohyb kapitálu a platieb – úplná liberalizácia pohybu kapitálu bola zavedená od 1.7.1990. Obmedzenia pohybu kapitálu si mohli do roku 1994 udržať Írsko, Portugalsko, Španielsko a Grécko. Po uplynutí stanovenej lehoty mohli byť prijaté ochranné opatrenia len za výnimočných okolností a len vo vzťahu k tretím krajinám, ak by voľný pohyb kapitálu spôsobil vážne ťažkosti fungovaniu HMÚ,
3. voľné poskytovanie finančných služieb.

Proces liberalizácie pohybu finančných služieb bol značne zložitý, keďže vykonávanie služieb v tejto oblasti bolo v dôsledku ochrany národných finančných trhov regulované štátmi a národnými bankami. Ochrana národných trhov viedla k tomu, že prakticky do 80. rokov 20. storočia boli finančné trhy ES fragmentované, čo spôsobovalo obmedzenie ponuky a konkurencie. Integrácia finančných trhov bola tiež jednou z priorít Bielej knihy z roku 1985. Zahŕňala opatrenia, ktoré smerovali k zavedeniu princípu vzájomného uznávania povolení pre subjekty poskytujúce finančné služby. Na základe smerníc v oblasti bankovníctva z rokov 1977 a 1989 a ďalších prijatých opatrení sa začala vydávať len jedna banková licencia, ktorá umožňuje banke založenej v materskej krajine zriaďovať pobočky v iných členských štátoch alebo poskytovať cezhraničné služby bez ďalších povolení v hostiteľskej

¹⁹<http://europa.eu/generalreport/en/2007/rg29.htm>

²⁰FAUGÉRE, J.P.: *Économie européenne*, 2002.

krajine. V bankovej sfére zaznamenala sloboda voľnosti pohybu služieb svoj rozvoj v súvislosti so smernicou z roku 1989, na základe ktorej zahŕňa voľný pohyb jednotné povolenie a kontrolu uskutočňovanú zo strany krajiny pôvodu. Od 1.1.1993 banka, ktorá sídli v členskom štáte EÚ dostáva jednotné povolenie, ktoré jej umožňuje bez ďalších formalít otvoriť pobočky alebo ponúkať služby v partnerských krajinách. Princípy pre liberalizáciu služieb poskytovaných bankami sa aplikujú aj na poisťovne, investičné spoločnosti a oblasť cenných papierov. Napriek dosiahnutej úrovni integrácie finančných trhoch existuje stále veľký priestor pre jej prehlbovanie. V roku 2002 prijala EÚ smernicu, ktorá vytvára právny rámec pre marketing finančných služieb na diaľku. Vzťahuje sa na finančné služby bankovej, poisťovej, úverovej, osobnej dôchodkovej, investičnej alebo platobnej povahy. Liberalizácia trhu finančných služieb prináša so sebou aj jeho väčšiu zraniteľnosť. Na ochranu integrovaného finančného trhu bola v roku 1991 prijatá osobitná smernica, ktorá má zabrániť praniu špinavých peňazí.

Aj keď je finančný priestor v dôsledku cezhraničných fúzií v rámci EÚ čoraz viac integrovaný, v mnohých prípadoch členské štáty vytvárajú prekážky týmto finančným tokom a preferujú národné fúzie.

V oblasti voľného pohybu platieb sa v rámci jednotného trhu sa pripravujú zmeny, ktoré majú zefektívniť jeho fungovanie. V súčasnosti si každý členský štát Únie stanovuje vlastné pravidlá pre realizáciu platobného styku a ročné náklady na platby poukazované medzi autonómnymi systémami tvoria 2-3 % HDP. Cieľom reformy je uľahčiť, zlacniť a zabezpečiť cezhraničné platby uskutočňované s použitím kreditných a debetných kariet, elektronického bankového prevodu alebo priameho inkasa z účtu tak, že sa nebudú líšiť od vnútroštátnych platieb uskutočňovaných v rámci jedného členského štátu. Opatrenia majú smerovať k posilneniu konkurencie medzi vnútroštátnymi tržmi platieb otvorením trhov pre všetkých potenciálnych poskytovateľov a k zvýšeniu prehľadnosti trhu pre poskytovateľov a užívateľov prostredníctvom harmonizovaných pravidiel pre poskytovanie informácií, ktoré nahradia vnútroštátne predpisy. Smernica sa vzťahuje na všetky členské štáty a všetky meny v rámci EÚ. Vytvára právny základ pre Jednotnú platobnú oblasť v eur (Single Euro Payments Area, SEPA), t. j. projekt, ktorý má

viest' k vytvoreniu jednotného trhu platobných služieb v EÚ²¹. Tento projekt má umožniť, aby sa všetky platby v eur realizované v členských štátoch uskutočňovali za rovnakých podmienok ako v domácej krajine (výška poplatkov, lehoty na prevod, práva a povinnosti klientov a poskytovateľov a pod.) bez ohľadu na to, či sú realizované vnútroštátne alebo cezhranične. Pre realizáciu projektu SEPA sa európske banky vytvorili profesijné združenie - Európsky platobný výbor (European Payments Council, EPC). Oblasť jednotných platieb v eur má vzniknúť do roku 2010.

Európsky parlament vyzval orgány EÚ k začatiu diskusie o štruktúre tzv. „obozretného dohľadu“ nad európskymi finančnými trhami. EK vypracovala návrh smernice o pravidlách a hodnotiacich kritériách pre obozretné posudzovanie akvizícií a zvyšovanie podielov vo finančnom sektore. Opatrenia majú byť zamerané na zlepšenie procesu schvaľovania kontrolnými orgánmi v prípade fúzií a akvizícií, hlavne prostredníctvom prísnejších postupov pre ich posudzovanie v bankovníctve, odvetviach poistenia a cenných papierov. Zámerom je tiež eliminovať politické ovplyvňovanie vyplývajúce z protekcionistických tendencií niektorých členských štátov vo finančnom sektore.

EK v marci 2007 prijala návrhy opatrení v oblasti investičných fondov pre drobných klientov s cieľom zefektívniť fungovanie JT v tejto oblasti a umožniť ich väčšiu cezhraničnú aktivitu. Opatrenia sa týkajú určenia kritérií pre zhodnotenie, či rôzne typy nových finančných nástrojov môžu byť v majetku investičných fondov a marketingových aktivít pri predaji investičných fondov v iných členských štátoch.

Poisťovací trh v EÚ je značne fragmentovaný na jednotlivé národné trhy. Ceny podnikateľského poistenia sa v jednotlivých členských štátoch výrazne líšia a klienti nemôžu využívať výhody plne konkurenčného trhu. Pritom v roku 2004 predstavovalo celkové predpísané poistné v podnikovej sfére 3,3 % HDP EÚ (345 mld. eur)²². To sa prejavuje aj v ziskovosti poisťovní medzi členskými štátmi aj medzi jednotlivými klientskymi segmentmi. Neexistencia skutočného

²¹ <http://www.europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/07/32>

²² <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=MEMO/07/026&fprmat=HT>.

jednotného trhu v tejto oblasti vedie k nižšej konkurencii, čo znamená nepriaznivý dopad na klientov vo forme vyššieho poistného.

2.4 Oblasť voľného pohybu osôb

Po prijatí JEA sa rozšíril okruh voľného pohybu osôb aj na ekonomicky neaktívne osoby, t. j. na dôchodcov a študentov. Maastrichtskou zmluvou bola do Zmluvy o ES začlenená skupina článkov (čl. 17-22), ktoré sa týkajú občianstva v EÚ. Dôležitý krok v procese liberalizácie pohybu osôb znamenalo prijatie Amsterdamskej zmluvy (1997), ktorou bola k prvému pilieru EÚ, kam patrí jednotný trh, prevedená aj časť ustanovení tretieho piliera v oblasti vízovej, azylovej a prístahovaleckej politiky.

Proces liberalizácie pohybu pracovných síl a možnosť slobodného usadenia sa samostatne zárobkovo činných osôb, ktorý začal v 60. rokoch 20. storočia, zostal v praxi limitovaný v dôsledku pretrvávania rôznych bariér (jazyková bariéra, chýbajúca harmonizácia sociálnych legislatív). Najväčšou prekážkou v tejto oblasti bolo neuznávanie kvalifikácie pracovníkov dosiahnutej v materskej krajine, čo do značnej miery obmedzilo voľný pohyb osôb. Doposiaľ existuje len niekoľko harmonizovaných európskych úprav štandardnej kvalifikácie a jej preukazovania (lekárske a veterinárne profesie, zdravotné sestry, architekti, právnici, dopravcovia). V iných profesiách určujú požiadavky na kvalifikáciu samotné členské štáty, čo často sťažuje voľný pohyb osôb migrujúcich za prácou. Legislatíva ES prešla v tejto oblasti určitým vývojom, ktorý znamenal prechod od „starého prístupu“ k „novému prístupu“ v oblasti vzájomného uznávania kvalifikácie migrujúcich pracovníkov. V období uplatňovania „starého prístupu“ sa prijímali smernice, ktoré vo vyššie uvedených profesiách určovali podmienky pre uznávanie diplomov a osvedčení získaných v iných členských štátoch. Tento postup bol však časovo veľmi náročný, preto v rokoch 1988 a 1992 v snahe dobudovať jednotný trh zaviedlo Spoločenstvo smernice, ktoré stanovujú princípy vzájomného uznávania kvalifikácie („nový prístup“).

Cieľom realizácie voľného pohybu osôb bolo vytvorenie európskeho pracovného trhu, k čomu však v skutočnosti nedošlo²³. Na

²³URBAN, L.: *Evropský vnitřní trh a příprava České republiky na začlenění*, 2002.

jednej strane sa presadzovala liberálna koncepcia v rámci európskeho trhu práce, podľa ktorej má jednotný trh zahŕňať nielen voľný pohyb tovarov a služieb, ale tiež voľný pohyb práce a kapitálu. Na druhej strane presadzovali niektoré členské štáty voluntaristickú predstavu budovania sociálnej Európy a chránili národné trhy práce pred uchádzačmi o prácu z iných členských štátov. Pritom práve zvýšenie mobility pracovnej sily by malo viesť k zvýšeniu hospodárskeho rastu EÚ. Tento problém sa najmarkantnejšie prejavil po rozšírení EÚ v roku 2004. Migrácia pracovníkov v rámci Spoločenstva je nízka (koncom 90. rokov 20. storočia tvoril podiel pracovných síl z iných členských štátov približne 2 %) a prijatie prechodných období (2+3+2 roky) na uzavretie pracovných trhov zo strany pôvodných členských štátov ukazuje, že vo väčšej miere nebola ani vítaná. Občania nových členských štátov (okrem Malty a Cypru, na ktoré sa prechodné obdobie nevzťahuje), môžu na území štátov, ktoré obmedzenia uplatňujú, pracovať len na základe pracovného povolenia. Bezprostredne po rozšírení EÚ otvorili svoje pracovné trhy len tri členské štáty – Veľká Británia, Írsko a Švédsko, ku ktorým sa postupne pridali Fínsko, Grécko, Španielsko, Portugalsko, Taliansko, Holandsko a Luxembursko. Belgicko, Dánsko a Francúzsko uplatňovali obmedzenia v menšej miere. Francúzsko otvorilo svoj pracovný trh ôsmim novým členským štátom od 1. júla 2008. Rakúsko a Nemecko, ktoré priamo susedia s novými členskými štátmi, predpokladajú uzavretie pracovného trhu až do konca prechodného obdobia, teda do roku 2011, aj keď Nemecko na základe sťažností domácich firiem, ktoré čelia nedostatku pracovných síl na vysoko kvalifikovaných pracovných miestach, čiastočne otvorí pracovný trh od 1. januára 2009.

Geografická mobilita pracovných síl v rámci Únie zostáva limitujúcim faktorom v porovnaní s migráciou z tretích krajín. V súčasnosti menej ako 2 % občanov Únie v produktívnom veku žije v inom členskom štáte. Napriek úsiliu o odstraňovanie legislatívnych bariér voľnému pohybu pracovných síl, hlavnou prekážkou zostávajú sociálne, kultúrne, vzdelávacie bariéry a bariéry súvisiace s nevybudovanou infraštruktúrou.

2.5 Liberalizácia služieb

Postavenie služieb v rámci jednotného trhu je paradoxné vzhľadom k tomu, že aj keď vytvárajú takmer 70 % HDP EÚ, cezhraničný obchod a investície v oblasti služieb zostávajú na nízkej úrovni. Zatiaľ čo produktové trhy hrali pri budovaní jednotného trhu základnú úlohu, trhy služieb sú naďalej rozdrobené národnou regulačnou praxou a pretrvávajúcim protekcionizmom v tejto oblasti. Mnoho členských štátov EÚ vytvára zahraničným poskytovateľom služieb rôzne prekážky väčšinou administratívnej povahy (napr. povinnosť zriadiť si v krajine sídlo, žiadať o zvláštnu registráciu, povolenie pobytu a pod.). Z veľkej časti je to zapríčinené rôznorodosťou služieb a väčšími ťažkosťami, ktoré v oblasti služieb spôsobuje vzájomné uznávanie, resp. princíp krajiny pôvodu, ktorý sa pri integrácii produktových trhov ukázal ako zásadný. Práve liberalizácia služieb by mala viesť k vytváraniu nových pracovných miest a k urýchleniu hospodárskeho rastu EÚ.

Teoreticky trh služieb v Európskej únii funguje, existujú však mnohé prekážky, ktoré fungovaniu jednotného trhu so službami bránia. Bariéry na trhu služieb ovplyvňujú predovšetkým malé a stredné podniky (SME), ktoré v odvetví služieb prevažujú. V dôsledku toho, že SME často nepoznajú právne riziká v iných členských štátoch, ktoré vznikajú v dôsledku cezhraničných aktivít, ako aj v dôsledku administratívnych zložitostí a rozdielov, nevyužívajú príležitosti, ktoré by im jednotný trh mohol poskytnúť.

V kontexte Lisabonskej stratégie bola vypracovaná Stratégia vnútorného trhu v oblasti služieb, ktorá mala unifikovať, resp. zjednodušiť pohyb služieb tak, aby v rámci jednotného trhu bol taký jednoduchý, ako v rámci jedného členského štátu.

Liberalizáciu služieb malo urýchliť prijatie smernice vypracovanej Európskou komisiou v roku 2004, ktorá mala vytvoriť podmienky pre vybudovanie jednotného trhu služieb do roku 2010. V dôsledku obáv niektorých členských štátov zo vzniku sociálneho a mzdového dumpingu došlo v tomto návrhu k výraznej zmene. Vylúčil sa princíp krajiny pôvodu, ktorý mal zabezpečiť, aby sa podnikatelia v službách riadili legislatívou domovského štátu (kde majú svoje sídlo) a nie zákonmi hostiteľskej krajiny. Princíp krajiny pôvodu bol nahradený pojmom

„sloboda poskytovania služieb“. Prepracovanie smernice výrazne obmedzilo jej sektorový rozsah. Nezaoberá sa liberalizáciou služieb verejného ekonomického záujmu (napr. poštové služby, služby v odvetví elektriny, plynu, distribúcií a dodávok vody, spracovanie odpadov, služby auditorov, advokátov atď.) Okrem toho sa smernica nevzťahuje na celý rad činností, ako napríklad služby verejného záujmu neekonomickej povahy, služby a siete elektronických komunikácií, služby v oblasti dopravy, zdravotné služby atď.²⁴

Napriek obmedzenému rozsahu pôsobnosti smernice o službách je jej prijatie vo všeobecnosti hodnotené kladne, poukazuje však na skutočnosť, že po rozšírení Únie si dosiahnutie konsenzu medzi členskými štátmi vyžaduje dlhodobé a náročné rokovania, výsledkom ktorých je väčšinou kompromisné riešenie nezodpovedajúce pôvodným návrhom.

Záver

Efektívne fungovanie jednotného trhu vyžaduje odstraňovanie skrytých prekážok voľného pohybu tovaru, služieb, osôb a kapitálu, ktoré majú často podobu zjavného protekcionizmu zo strany niektorých členských štátov Únie.

Realizácia voľného pohybu tovaru viedla k postupnému nárastu vnútrokomunitárneho obchodu na celkovom obchode Spoločenstva. V súčasnosti vnútrokomunitárny obchodný obrat prevyšuje obrat s tretími štátmi o viac ako 40 %. Voľný pohyb tovaru v rámci jednotného trhu však zostáva naďalej zložitejším a nákladnejším procesom, ako je to vnútri jednotlivých členských štátov. Dôležitým aspektom uľahčenia voľného pohybu tovaru je minimalizácia vplyvu daňových prekážok, ktoré vytvárajú bariéry pre cezhraničné podnikanie.

Národný charakter si zachovávajú aj trhy verejného obstarávania, kde sa len 16 % všetkých verejných súťaží v rámci EÚ zverejňuje podľa obvyklých a vzájomne porovnateľných pravidiel. Liberalizácia sieťových odvetví tiež postupuje oproti deklarovaným zámerom len pomaly. Ďalšou prioritou v zlepšení fungovania jednotného trhu by malo byť zlepšenie podnikateľského prostredia, čo je spojené s ochranou investícií, práv

²⁴<http://www.europarl.europa.eu>

duševného vlastníctva a znižovaním celkovej čiastky štátnej pomoci podnikom, kde by výnimku mala tvoriť len nepriama pomoc horizontálnym cieľom v záujme EÚ, predovšetkým investície do výskumu a vývoja. Vplyv hospodárskej súťaže na efektívne fungujúci jednotný trh by mal priniesť spotrebiteľom výhody v podobe širšieho výberu a nižších cien. Pokles nákladov a cien je však spojený s nutnosťou hlbokej ekonomickej a sociálnej reštrukturalizácie.

Pretrvávajúci protekcionizmus v oblasti voľného pohybu služieb výrazne obmedzuje efektivitu fungovania jednotného trhu. Voľný pohyb služieb úzko súvisí s mobilitou pracovnej sily, ktorá je v Európskej únii nízka. V oboch oblastiach vytvárajú členské štáty prekážky, ktoré majú chrániť ich národné trhy pred konkurenciou.

Systém fungovania mechanizmov ekonomickej integrácie v rámci Únie ukazuje, že mnohé oblasti jej budúceho rozvoja ostávajú otvorené. V snahe prehĺbiť a rozšíriť ekonomickú integráciu prijali členské štáty ambiciózne politické ciele, ktoré majú v konečnom dôsledku viesť k zvýšeniu produktivity a konkurencieschopnosti Únie. Prijatie opatrení, ktoré majú smerovať k naplneniu týchto cieľov, závisí od konsenzu všetkých členov Únie. Mnohé členské štáty zatiaľ nepokročili v realizácii potrebných hospodárskych reforiem a naďalej sa usilujú chrániť výrobné a obchodné spoločnosti a svojich občanov pred zahraničnou konkurenciou. Transformácia hospodárstva EÚ bola pritom kľúčovým cieľom prijatia Lisabonskej stratégie v roku 2000 a zlepšenie fungovania jednotného trhu sa malo stať nástrojom uskutočňovania týchto reforiem.

Od dátumu oficiálneho dokončenia jednotného trhu uplynulo takmer šesťnásť rokov, počas ktorých došlo k významným zmenám v dôsledku procesu globalizácie, štrukturálnych zmien, rastúcej úlohy služieb v ekonomikách členských štátov, energetickej závislosti a mnohých ďalších faktorov, ktoré ovplyvňujú fungovanie jednotného trhu. Vstupom nových členských štátov sa zvýšila heterogenita Únie, s čím je spojená nevyhnutnosť neustáleho prispôsobovania jednotného trhu novej hospodárskej realite.

Európskej komisii prestala v súvislosti s jednotným trhom uvádzať ako cieľ jeho postupné vybudovanie a v súčasnosti kladie dôraz na

posilnenie jeho fungovania²⁵. Komisia vo svojich dokumentoch zároveň uvádza, že jednotný trh nemôže byť nikdy úplne dokončený a vyžaduje neustálu adaptáciu, zmeny a modernizáciu. Začiatkom roku 2007 začala Komisia spolu s ostatnými orgánmi EÚ proces revízie fungovania jednotného trhu. Výsledkom revízie posudzujúcej stav a efektívnosť fungovania jednotného trhu je dokument Komisie „Jednotný trh pre Európu v 21. storočí“²⁶, ktorý obsahuje súbor opatrení zameraných na modernizáciu jednotného trhu. Cieľom zefektívnenia jeho fungovania je rozšírenie výhod, ktoré prináša globalizácia, z veľkých nadnárodných koncernov pre malé podniky a spotrebiteľov. Snaha o vytvorenie lepších podmienok prístupu SMEs na jednotný trh vyplýva zo skutočnosti, že v súčasnej dobe vytvárajú tieto podniky približne 70 % pracovných miest v Únii a hrajú významnú úlohu v možnosti tvorby nových pracovných príležitostí. Ich konkurencieschopnosť na jednotnom trhu však často znižujú byrokratické postupy a neustále sa meniace regulačné normy. Európska komisia zároveň zdôrazňuje sociálnu dimenziu jednotného trhu a navrhuje konkrétne kroky v oblasti sociálnych služieb verejného záujmu. Medzi priority patrí aj dokončenie liberalizácie služieb vo verejnom záujme v oblasti telekomunikácií, dopravy, energií a poštových služieb.

Použitá literatúra

- [1] CIHELKOVÁ, E. - JAKŠ, J. a kol. 2004. *Evropská integrace - Evropská unie*. Praha: VŠE v Praze, 2004. 377 s. ISBN 80-245-0854-0
- [2] DINAN, D. 1999. *Ever Closer Union. An Introduction to European Integration*. New York: Palgrave, 1999. 597 s. ISBN 0-333-73242-1
- [3] FIALA, P. - PITROVÁ, M. 2003. *Evropská unie*. Brno: CDK 2003. 743 s. ISBN 80-7325-015-2
- [4] FAUGÉRE, J.P. 2002. *Économie européenne*. Paris: Presses de Sciences PO et Dalloz, 2002. 360 s. ISBN 2-247-04989-3
- [5] GERBET, P. *Budování Evropy*. Paris: Imprimerie nationale Éditions. 1999. Translation 2004. ISBN 80-246-0111-7

²⁵ Európska komisia: *Charlie McCreevy, Successes and new challenges in the implementation of the Single Market, Brussels, 3 April 2008, SPEECH/08/170*.

²⁶ Európska komisia: *A Single Market for 21st century Europe, COM(2007)724final*

- [6] MORAVCSIK, A. 1999. *The Choice for Europe. Social Purpose and State Power from Messina to Maastricht*. London: UCL Press, 1999. 514 s. ISBN 1-85728-192-6
- [7] NOVÁČKOVÁ, D. et al. 2004. *Základy európskeho práva a vnútorný trh Európskej únie*. Bratislava: Eurounion, 2004. 293 s. ISBN 80-88984-58-0
- [8] REDOR, D. 1999. *Économie européenne*. Paris: HACHETTE LIVRE, 43 quai de Grenelle, 75905 Paris cedex 15. 158 s. ISBN 2.01.14.5280.5
- [9] URBAN, L. 2002. *Evropský vnitřní trh a příprava České republiky na začlenění*. Praha: Linde 2002. 247 s. ISBN 80-7201-330-0
- [10] *Cross – border euro payments now significantly cheaper*, [online] [11/01/2007] dostupné na <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/07/32>
- [11] *Revers of prosperity. Review of the single market*, [online] dostupné na http://europa.eu/general_report/en/2007/rg29.hm
- [12] *Commission unveils its vision for a modern single market for all* [online] [20/11/2007] dostupné na <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/07/1728>
- [13] *Communication on VAT reduced rates – Frequently Asked Questions* [online] [05/07/2007] dostupné na <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=MEMO/07/277>
- [14] *Direct Taxation: The European Commission proposes an EU coordinated approach of national direct tax systems* [online] [19/12/2006] dostupné na <http://europa.eu>
- [15] *Parlament schválil smernici o službách na vnútornom trhu* [online] [15/11/2006] dostupné na <http://www.europarl.europa.eu>
- [16] *Poslanci chtějí odstranit překážky vnitřního trhu se zbožím* [online] [21/02/2008] dostupné na <http://www.europarl.europa.eu>
- [17] *Goods package:MEPs clarify CE marking and importer rules* [online] [21/02/2008] dostupné na <http://europarl.europa.eu>
- [18] *Economic survey of the European Union 2007: Ever closer union? Moving forward in the single market* [online] dostupné na <http://www.oecd.org>
- [19] *Proces daňové integrace a harmonizace v EU* [online] dostupné na <http://www.csas.cz/eu> Měsíčník EU aktualit březen 2006

[20] Euractiv: *Volný pohyb pracovníků v rozšířené EU* [online] [22/12/2006] dostupné na <http://www.euractiv.cz/print-version/link-dossier/voln-pohyb-pracovnk-v-rozen-eu>

[21] McCreevy, Ch. Successes and new challenges in the implementation of the Single Market, European Policy Centre`s Conference, SPEECH/08/170 [online] [03/04/2008] dostupné na [http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do,reference=SPEECH/08/170&format=H...](http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=SPEECH/08/170&format=H...)

Oficiálne dokumenty EÚ

[1] Communication from the Commission to the Council, the European Parliament, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. *A Single Market for Citizens*. COM(2007) 60 final, Brussels, 21.2.2007

[2] Communication from the Commission to the Council, the European Parliament, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. *A Single Market for 21st century Europe*. COM(2007) 724 final, Brussels, 20.11.2007

K niektorým aspektom vonkajších vzťahov Európskej únie

Peter Rusiňák

Abstrakt

Cieľom tohto článku je poukázať na niektoré teoretické i praktické problémy, súvisiace s vonkajšími vzťahmi únie, osobitne v súvislosti s ratifikáciou Lisabonskej zmluvy, ktorá kreuje niektoré nové inštitúty a inštitúcie v zahraničných aktivitách únie. Článok je súčasťou pokračujúcej diskusie a hľadania odpovede na otázku, či, príp. odkedy budeme môcť hovoriť o spoločnej zahraničnej politike únie v celom jej komplexe a odhaľovať príčiny nemožnosti (nielen v rovine proklamatívnej ale aj reálnej) vnímať Európsku úniu ako reálneho globálneho hráča v systéme medzinárodných vzťahov.

Abstract

The aim of this article is to point out some theoretical and practical problems connected with external relations of the European Union, especially with regard to the ratification of the Lisbon Treaty which creates some new institutions in external activities of the Union. The article is part of continual debates and attempts to answer a question whether or since when we could speak about the common foreign policy of the European Union and attempts to reveal the reasons of impossibility to perceive the European Union as a real global „player“ in the system of international relations.

Úvod

Európska únia (EÚ, resp. únia) je počtom obyvateľov (s počtom takmer 500 miliónov, ihneď za Čínou a Indiou), hospodárskou silou (najväčší podiel na svetovom obchode, vytvára štvrtinu svetového bohatstva) a rozsahom poskytovanej pomoci rozvojovým krajinám (najväčší poskytovateľ na svete) významným subjektom medzinárodných vzťahov.

Cieľom tohto článku je poukázať na niektoré teoretické i praktické problémy, súvisiace s vonkajšími vzťahmi únie, osobitne v súvislosti s ratifikáciou Lisabonskej zmluvy, ktorá kreuje niektoré nové inštitúty

a inštitúcie v zahraničných aktivitách únie. Jedným z úplne nových inštitútov je navrhovaná Európska služba pre vonkajšiu činnosť (European External Action Service) (ďalej iba EEAS). Problémy, ktoré súvisia s jej praktickým kreovaním, nie sú iba očakávanými „technickými problémami“, odrážajú logicky obsahovú a inštitucionálnu zložitosť a protirečivosť celého komplexu vonkajších vzťahov v jej teoretickom, historickom a politickom priereze. Snažiť sa odhaliť túto zložitosť znamená postihnúť historické súvislosti vývoja politiky vonkajších vzťahov v rámci európskeho integračného procesu, pripomenúť terminologické nejasnosti, identifikovať silné a slabé miesta praktickej realizácie politiky vonkajších vzťahov a poukázať na zmeny, ktoré by členské štáty a európske inštitúcie mali realizovať po ratifikácii Lisabonskej zmluvy. V konečnom dôsledku je našou snahou prispieť ku kontinuálnej diskusii a hľadaniu odpovede na otázku, či, príp. odkedy budeme môcť hovoriť o spoločnej zahraničnej politike únie v celom jej komplexe a odhaľovať príčiny nemožnosti (nielen v rovine proklamatívnej ale aj reálnej) vnímať Európsku úniu ako reálneho globálneho hráča v systéme medzinárodných vzťahov.

Európske spoločenstvá (Európska únia) a ich členské štáty realizujú, v súlade s platnými zakladajúcimi zmluvami (t.j. Zmluvou o založení Európskych spoločenstiev (ZES) a Zmluvou o Európskej únii (ZEÚ) svoje zámery v externých vzťahoch v rámci troch základných okruhov svojej činnosti: **vonkajších vzťahov** (zahŕňajúcich spoločnú obchodnú politiku, politiku rozvojovej spolupráce a proces rozširovania únie), **spoločnej zahraničnej a bezpečnostnej politiky** (SZBP) a **pôsobením jednotlivých členských štátov EÚ vo vzťahoch s tretími krajinami** s aktívnym podielom na riešení globálnych problémov ľudstva, osobitne v oblasti globálneho otepľovania ale aj presadzovania moderného chápania demokracie, základných ľudských práv a slobôd a predchádzaniu regionálnych či globálnych konfliktov.

1 Vonkajšie vzťahy

Pojem vonkajšie vzťahy nie je so sémantického hľadiska presným pomenovaním činností, ktoré spadajú do okruhu zahraničných aktivít subjektu medzinárodných vzťahov. Je však zrejme najpriliehavejším

pomenovaním činností, ktoré sa z historického pohľadu a vzhľadom na rozhodovacie mechanizmy vyvinuli v rámci európskeho integračného procesu.

K definícii zahraničnopolitických aktivít a ich identifikácii preto musíme pristúpiť komplexne - z hľadiska ich obsahu, inštitúcií, ktoré ich vykonávajú, priestoru ich realizácie, rozhodovacích procesov a právnej regulácie. „Vo význame užívanom v rámci Únie, pojem „vonkajšie vzťahy“ zahŕňa vzťahy EÚ s nečlenskými štátmi a medzinárodnými organizáciami v ekonomických a obchodných otázkach v rámci tzv. prvého – nadnárodného – piliera. Napriek príslušnosti týchto tém k zahraničnej politike v jej širšom význame, je potrebné z praktického i právneho hľadiska odlišovať vyššie uvedené vonkajšie vzťahy od Spoločnej zahraničnej a bezpečnostnej politiky Európskej únie, organizovanej v rámci medzivládneho druhého piliera EÚ. Vonkajšie vzťahy (Spoločenstva), ktorých hlavnou súčasťou je Spoločná obchodná politika, proces rozširovania a rozvojová pomoc a SZBP tvoria spolu perspektívne základ európskej zahraničnej politiky. Pojem vonkajších vzťahov bol zavedený na odlišenie od pojmov zahraničná politika, ktorá predsa len vyjadruje odlišnú kvalitu riadenia vzťahov prekračujúcich hranice jedného štátu, a zahraničné vzťahy, ktoré štáty realizujú na národnej úrovni“¹.

Európske spoločenstvá (ES), v snahe podporovať harmonický rozvoj celosvetového obchodu predovšetkým odstraňovaním prekážok obchodu a podporou konkurencie, realizujú, v súlade s čl. 113 a 131 - 134 ods. 1 ZES vo svojej výlučnej právomoci **spoločnú obchodnú politiku**. „Je spolu s rozvojovou asociačnou politikou základom integrovanej zahraničnoobchodnej politiky voči tretím krajinám“². Cieľom ES v oblasti **rozvojovej spolupráce** je dopĺňať a vyvažovať pomoc poskytovanú úradmi rozvojovej pomoci členských štátov únie. Pôvodne zameraná pomoc na krajiny Afriky sa neskôr rozšírila aj Áziu, Latinskú Ameriku

¹CSABAY, M.: Diplomacia a protokol Európskej únie. In: Almanach 2003. Bratislava: Vydavateľstvo Ekonóm, s. 20.

²LIPKOVÁ, Ľ. a kol.: Európska únia. Bratislava: Sprint, vfra, 2006. ISBN 80-89085-65-2, s.176.

a južné a východné stredomorské krajiny. Predmetom humanitárnej pomoci únie sa stali aj všetky regióny sveta postihnuté katastrofami³.

Aj napriek absencii pojmu „spoločná zahraničná politika“ v ustanovujúcich zmluvách, rozvíjala EÚ aj pred schválením Maastrichtskej zmluvy vonkajšie vzťahy s významnou intenzitou. Komplex hospodárskej spolupráce doplnený o aspekty technickej, rozvojovej a humanitárnej pomoci, smerovali ES v počiatku existencie k bývalým kolóniám na africkom kontinente a v oblasti Karibiku a Pacifiku. Spolupráca bola po roku 1975 inštitucionalizovaná v rámci tzv. Lomských zmlúv. Tie sa stali základom tzv. „pyramídy preferencií“⁴, ktorú v období do roku 1990 doplnila spoluprácu smerom k regiónom Stredozemného mora a niektorým rozvojovým štátom. Pyramída preferencií bola postupne založená na základe kombinácie záujmov, historických väzieb a geopolitických a strategických koncepcií členských štátov. Reflektovala parciálne záujmy nových členských štátov únie stredomorského regiónu (Portugalsko, Španielsko, Grécko), ale aj záujem o riešenie problémov súvisiacich s otvorením možností a ciest v oblasti prístupu k energetickým zdrojom a imigračným trasám.

Dimenzia vonkajších vzťahov ES bola, teda, v počiatkoch vedená ako prirodzený imperatív ochrany ekonomických záujmov ES. Železná opona bránila ustanoveniu intenzívnejších vzťahov s krajinami bývalého východného bloku. Už v tomto období sme však boli svedkami

³V súlade s čl. 177 až 181 ZES ES podporujú trvalo udržateľný hospodársky a sociálny rast, integráciu rozvojových krajín do svetovej ekonomiky a elimináciu chudoby. Jeho snahou je zároveň prispievať k upevneniu demokracie, zásad právneho štátu a rešpektovaniu ľudských práv a slobôd. Vychádza pritom aj z ustanovení zásad obsiahnutých v dokumentoch iných významných medzinárodných organizácií, predovšetkým OSN, Rady Európy a OECD. Opatrenia, vo forme viacročných programov pomoci, humanitárnej pomoci, pomoci pri predchádzaní krízam a podpory občianskej spoločnosti, prijíma na dosiahnutie uvedených cieľov Rada ES. Finančná pomoc je realizovaná prostredníctvom Úradu pre humanitárnu pomoc, založeného v roku 1992. Z jeho rozpočtu (cca 700 mil. EUR ročne) sú financované aj zdravotnícke tímy, odborníci na odstraňovanie mín, doprava a spoje, potravinová pomoc a logistická podpora.

⁴Pojem použitý napr. v práci Mishilary, P., Robert, A., Stevens, C., Westan A.: The Pyramid of Privilege. In Steven, C. (ed.), EEC and the Third World: A Survey, Hodder and Stoughton. Londýn, 1981; Mayall, J.: The Shadow of Impare: The EU and the Former Colonial World. In Hill, Ch., Smith, M. (ed.): International Relations and the European Union. Oxford, 2005.

postupujúcej „*politizácie*“ hospodárskej politiky a rozvoja EÚ zavádzaním politických aspektov a nových tém vo vzájomnej spolupráci (do hospodárskych zmlúv, napr. asociačných, s tretími krajinami resp. zoskupeniami boli zakomponované politické aspekty). Ekonomické vzťahy začali čoraz viac nadobúdať politickú dimenziu.

Rozvoj európskej politickej spolupráce a neskôr SZBP bol motivovaný po tom, ako sa objavila potreba ochrany záujmov vyplývajúcich zo samotného procesu integrácie na medzinárodnej scéne (z hľadiska strategických záujmov ES, geografickej blízkosti, oblasti potenciálneho vplyvu ES atď).

2 Spoločná zahraničná a bezpečnostná politika

Spoločnú zahraničnú a bezpečnostnú politiku (SZBP) realizuje EÚ v záujme ochrany spoločných hodnôt únie, podpory medzinárodnej spolupráce, zachovania mieru a posilnenia bezpečnosti únie. Jej súčasťou je aj výhodná susedská spolupráca a riešenie otázok súvisiacich s medzinárodným terorizmom, obchodom s drogami, nelegálnou migráciou. Účelom SZBP je teda chrániť identitu EÚ na medzinárodnej scéne a tiež ochraňovať národné záujmy členských štátov v procese globalizácie. *„Jej najvýznamnejšími deklarovateľnými cieľmi je vytvoriť praktickú, trvalú výmenu informácií, zjednocovať národné postoje, najmä rozvíjaním spoločných hlavných prístupov, prenášať tieto základné postoje do práce prostredníctvom spoločných akcií“*⁵.

Zaradenie SZBP do tzv. druhého piliera EÚ demonštruje aj naďalej vysokú politickú citlivosť danej problematiky. Z charakteru SZBP vyplýva, že rozhodujúcim právnym základom spoločného postupu členských štátov EÚ zostáva aj naďalej medzinárodná spolupráca, ktorá spolu s požiadavkou jednomyselnosti pri prijímaní rozhodnutí je prejavom pokračujúcej dominancie a zachovania suverenity štátov, čo v konečnom dôsledku ale znižuje pružnosť prijímania stanovísk ale aj realizáciu konkrétnych postupov EÚ v dôležitých forme spolupráce, konzultácií a dohôd medzi predstaviteľmi členských štátov zastúpených v jednotlivých inštitúciách. Všetky dôležité rozhodnutia sú prijímané

⁵LIPKOVÁ, E. a kol.: Európska únia. Bratislava: Sprint v.fra,2004. ISBN 80-89085-23-7.s. 159.

spravidla jednomyseľne a v niektorých vymedzených prípadoch aj kvalifikovanou väčšinou.

Vznik SZBP bol kvalitatívnym skokom, ktorý vyplýval z poznania, že komunitárna Európa využije svoju vlastnú moc a novú zodpovednosť v situácii pádu železnej opony smerom k rozširovaniu na východ a bude jednotne riešiť otázky, súvisiace s krízou svojich susedov resp. problémov v oblasti zabezpečenia bezpečnosti európskeho kontinentu.

Impulz pre zavedenie SZBP v Maastrichtskej zmluve dali štyri základné skutočnosti:

1. **zmeny vyvolané ukončením studenej vojny** (úpadok Európy ako celku v prospech jedinej supervelmoci – USA, ale zároveň nové ambície a perspektívy integrácie a prezentácie svojej úlohy vo svete; posilnenie prvkov kolektívnej bezpečnosti a vonkajšej intervencie v dôsledku národnostných a etnických konfliktov, ekonomickej transformácie, migračná a etnická problematika; využitie historickej šance na znovuzjednotenie Európy a poskytnutie nových možností a skúseností v rámci jednotného projektu európskej integrácie. Táto skutočnosť znamená vytvorenie novej pyramídy preferencií vonkajších vzťahov, na vrchole ktorej sa ocitli krajiny strednej a východnej Európy (aj keď tento región nebol predmetom spoločných akcií SZBP) a súčasťou ktorej sa stali aj naďalej stredomorský región a bývalé kolónie
2. **dynamika samotného procesu európskej integrácie** (kulminujúca ekonomická integrácia a snaha o posilnenie politickej dimenzie integrácie prostredníctvom právnych a diplomatických nástrojov zakotvených v Maastrichtskej zmluve s preferenciou spoločných stanovísk pred spoločnými akciami a pri takmer úplnej absencii spoločných stratégií)
3. **snaha o využitie ekonomického potenciálu a významného postavenia únie činnosti medzinárodných ekonomických organizácií** a pri riešení otázok medzinárodnej, vrátane európskej bezpečnosti (preto únia zaviedla do svojej činnosti otázky odzbrojenia, nešírenia zbraní hromadného ničenia, prevencia

a zníženie konfliktov, boj proti terorizmu a v konečnom dôsledku posilnenie SZBP)

4. medzinárodné dianie mimo EÚ v blízkom priestore EÚ a ich vplyv na dynamiku samotnej únie

Počas realizácie SZBP únia nevyriešila zďaleka všetky európske problémy a neurobila z EÚ veľmoc, prispela však k zlepšeniu európskej koordinácie, koherencie a integrácie a zviditeľňovaniu únie vo svete. Únia sa však stala svetovým hráčom na medzinárodnej scéne s aktívnou účasťou pri ochrane mieru, ľudských práv a hodnotového rámca, ktorá dlhodobo vytvára a ktorý sa stal základom pre európsky integračný proces a rovnako základný kameň svojej zahraničnej politiky.

Hlasy o neživotaschopnosti SZBP reflektujú 2 príčiny: nezhody medzi dvomi základnými blokmi vo vnútri EÚ a neschopnosť inštitúcií EÚ vytvárať mediátorskú funkciu pri vypracúvaní platformy porozumenia medzi členskými štátmi v krízových situáciách. Krízy ale, na strane druhej, poskytujú napr. podľa bývalého európskeho komisára Antónia Vitorina vhodný priestor na verifikáciu skutočných záujmov a cieľov jednotlivých aktérov medzinárodných vzťahov⁶.

Snahu o postavenie únie podporuje jej postavenie ako tzv. veľmoci soft power napr. v diplomatickom a politickom riešení otázok rozvoja humanitárnej pomoci a liberalizácie svetového obchodu. Spochybňované vo vzťahu k EÚ je jej postavenie veľmoci hard power, ako neschopnosti prezentácie vojenskej sily podporujúcej politické a diplomatické aktivity, ktorá stavia úniu do pozície nedôveryhodného partnera v otázkach kolektívnej bezpečnosti a obrany.

Prejavy neistoty vychádzajú z podstaty SZBP; pochybnosti o súdržnosti a jednote pri riadení a smerovaní rôznych oblastí externých vzťahov únie; neschopnosti prezentovať sa ako globálny hráč na medzinárodnej scéne osobitne v konfrontácii s USA a akceptovať jej postavenie zo strany iných významných medzinárodných organizácií a neschopnosti zosúladiť v rámci inštitúcií EÚ politickú vôľu jednotlivých

⁶VITORINO, A.: A viabilidade da PESC. In Janus 2006 Anuário de relações exteriores. Lisabon: Público e Universidade Autónoma de Lisboa, 2005. ISBN 989-619-020-8, s 170-171.

členských štátov a prekonať rozdiely medzi nimi a EÚ ako celkom na medzinárodnej scéne

SZBP je spoločná ale nie jednotná či jediná zahraničná politika EÚ. Nie je možné hodnotiť ju z pozície národného štátu. Rovnako ako v prípade ostatných politík aj tu platia zásady zakladateľov ES – základom úspechu je progres vo výstavbe malými krokmi s racionálnymi cieľmi. Krucialným elementom konsolidácie SZBP je výber prioritných oblastí a rovnako schopnosť vysvetliť obyvateľom EÚ podstatu tohto výberu a cieľov, ktoré sa majú dosiahnuť. Príkladmi týchto krokov je napr. pokračovanie v spoločnom stanovisku ohľadom stabilizácie Balkánu, riešenie konfliktu na Blízkom východe a pôsobenie v Kvartete a silným vplyvom únie v ňom, pokračovanie v rokovaníach s Iránom ohľadom jeho nukleárneho programu, definovanie vzťahu k Rusku a definovaniu pozície ohľadom embarga na predaj zbraní v Číne. Jednota existuje aj v exporte svojho hodnotového rámca.

Veľký význam pre inštaláciu únie (prostredníctvom SZBP) majú tzv. „state building“, rozšírenie prítomnosti aktívnej činnosti krízového manažmentu v nestabilných zónach čiastočne alebo neúplne demokratických. Najmä osobitní predstavitelia únie sú jedným z viditeľných prejavov rastúcej prezentácie únie ako medzinárodného aktéra s cieľom expandovať svoj vplyv mimo svojho tradičného geografického priestoru. Je treba upozorniť, že ide o expanziu nekonvenčného vplyvu, t.j. využitie nevojenských prostriedkov. Ide o súčasť tzv. soft power únie proti hard power USA. Podľa Marka Leonarda „Európa rozvíja nový typ moci, ktorú začína uplatňovať nie prostredníctvom geo-politiky ale domácej politiky“⁷. Osobitní splnomocnení sú preto prvým krokom stratégie prítomnosti únie v nestabilných regiónoch s neúplnou alebo čiastočnou demokraciou. Tento postup je možné vnímať ako veľkú výzvu 21. storočia. M. Chalmers komentuje túto tézu nasledovne: „*Nasmerovanie krehkých*

⁷LEONARD, M., GOWAN, R.: Global Europe: Implementing the European Security Strategy. In: Foreign Policy Center, 2004. Cit. podľa <http://fpc.org.uk/fsblob/187.pdf>

*štátov smerom k stabilným a silným štátom je azda najťažšia bezpečnostná výzva súčasnosti*⁸.

Súdržnosť a jednota pri riadení a smerovaní rôznych oblastí externých vzťahov únie je prezentovaná snahou o užšie prepojenie agendy 1. piliera so stratégiou v politickej a diplomatickej oblasti tak na bilaterálnej ako aj multilaterálnej úrovni reprezentovaná skôr členskými štátmi v rámci SZBP. Na rozdiel od integrácie v oblasti hospodárskej a sociálnej oblasti sme v prípade SZBP svedkami skôr opačného historického vývoja – vplyvu členských štátov na pôsobnosť EÚ ako celku, t.j. procesu domestikácie SZBP.

Malé štáty považujú SZBP ako možnosť posilniť svoju vlastnú zahraničnú politiku, vyhovuje im špecializácia a práca v mene EÚ (napr. Portugalsko má osobitné vzťahy s krajinami CPLP, Španielsko s krajinami Latinskej Ameriky a pod.). Takmer všetky krajiny prezentujú pritom silnejšiu národnú dimenziu vzťahov s USA a NATO než EÚ ako celok, ktorého sú členmi. Väčšie krajiny majú iné priority. Preferujú skôr riešenie globálnych problémov (medzinárodný terorizmus, nešírenie zbraní hromadného ničenia, drogy, imigračná politika, prevencia konfliktov, rozvoj demokracií v tretích krajinách, dobré vládnutie a pod.).

Schopnosť prezentovať sa ako globálny hráč na medzinárodnej scéne osobitne v konfrontácii s USA a akceptovanie jej postavenia zo strany iných významných medzinárodných organizácií. SZBP nie je prijímaná s nadšením v USA od samotného počiatku, aj kvôli NATO. EÚ sa však dokázala zjednotiť napr. v otázkach reformy OSN, úlohe práva a medzinárodnej jurisdikcie svetového spoločenstva, podmienok použitia vojenskej sily, pri dodržiavaní ľudských práv, ekonomických vzťahoch, environmentálnych problémoch atď. V tejto etape, nehľadiac na krízu vo vzťahoch vyvolaných udalosťami v Iraku sa EÚ podarilo zastabilizovať európsku bezpečnostnú stratégiu, zmluvou vymedziť vzťah s NATO a vyslať prvé mierové operácie.

Rozkol nastal najmä zo strany veľkých členských štátov v posúdení vzťahu SZBP a NATO s dôsledkom narušenia

⁸CHALMERS, M.: Recusing the state: Europe's next challenge. In Foreign Policy Center, 2005. Cit. podľa <http://fpc.org.uk/fsblob/451.pdf>

transatlantických vzťahov. Jednotu v otázkach politiky a obrany narušilo najmä rozšírenie EÚ v roku 1995 o tri neutrálne krajiny s posilnením neutralistického krídla v otázkach spoločnej obrany a rozkol prehĺbilo rozšírenie EÚ z roku 2004 (najmä v súvislosti s Irakom) a vytvorilo atmosféru tzv. starej a novej Európy. Vstup 12 nových členských štátov do EÚ v rámci ostatnej vlny rozširovania znamenal rozšírenie spektra historických, kultúrnych, politických a ekonomických pomerov v únii, sťažil konsenzuálny prístup k jej vonkajšiemu pôsobeniu. Väčšina nových členských štátov posilnila transatlantický vektor spolupráce.

Neschopnosť zosúladiť v rámci inštitúcií EÚ politickú vôľu jednotlivých členských štátov a prekonať rozdiely medzi nimi a EÚ ako celkom na medzinárodnej scéne. Osobitne sa to týka veľkých členských štátov, ktoré sú zároveň členmi BR OSN a ktoré sa nebudú chcieť vzdať svojho členstva v BR OSN v prospech jednotného zastúpenia EÚ v tejto organizácii.

EÚ sa ešte nestala klasickým aktérom zahraničnej politiky, t.j. členské štáty EÚ ako tradiční aktéri zahraničnej politiky zatiaľ neboli nahradení jedným spoločným aktérom. Existuje aj naďalej viacero rozhodovacích centier a aj naďalej sa prehlbujú rozdielne stanoviská vo viacerých otázkach (medzinárodný terorizmus, Irak).

Základný princíp výstavby EÚ – rovnosť medzi členskými štátmi a najmä možnosť všetkých sa zúčastniť na definícii smerovania SZBP EÚ bude preto ešte veľmi dlhý čas predstavovať hybridný model rešpektujúci tak prvky komunitárneho vývoja ako aj medzinárodnej spolupráce ako predpoklad vytvárania minimálnej dôvery pri konfrontácii spoločných prvkov politiky únie. Počas prác na príprave tzv. Európskej ústavy sa skupina pod vedením Jeana-Luc Dehaene priklonila k názoru, že je treba SZBP ponechať na úrovni medzinárodnej spolupráce s rozšírením prípadov hlasovania kvalifikovanou väčšinou a nie jednomyselne. Lisabonská zmluva tento postup akceptovala. Reformná (Lisabonská) zmluva, ktorej ratifikácia v súčasnosti prebieha, vymedzuje aj naďalej rozhodujúcu úlohu členských štátov EÚ pri realizácii SZBP na báze medzivládnej (nie nadnárodnej) spolupráce. V platnosti zostáva aj prevládajúci princíp jednomyselného prijímania rozhodnutí. Dôležité zmeny sa však navrhujú v inštitucionálnom rámci realizácie

zahraničnopolitických aktivít únie, o ktorých sa zmieňujeme v poslednej časti tohto článku.

3 Europeizácia zahraničnej politiky

„Je ešte dlhá cesta, kým sa SZBP stane realitou. SZBP predpokladá existenciu skutočnej európskej identity, ktorá nie je ešte v rámci EÚ úplne jasná. Takáto identita vznikne iba vtedy, kým SZBP prestane byť „iba súčtom“ národných zahraničných politik, pre ktoré je EÚ iba pomocným nástrojom pre upokojenie vlastných záujmov“⁹. Zahraničná politika členských štátov EÚ je ovplyvňovaná nielen fenoménmi medzinárodného vývoja (globalizácia, terorizmus a pod.), ale aj vnútornou politikou. Vplyv členstva v EÚ je bezpochyby jedným z faktorov europeizácie zahraničnej politiky členských štátov, nie však v takej intenzite ako v oblastiach spadajúcich do okruhu 1. piliera. „Jednoducho povedané, nejde o to, či Európa pôsobí na členské štáty, ale ako pôsobí, akou intenzitou, v ktorých oblastiach, v akom rytme a v akých momentoch“¹⁰.

Dôvodov na spochybnovanie prebiehajúceho procesu „europeizácie“ zahraničnej politiky je, ako sme už vyššie naznačili, niekoľko - nevyjasnenosť definície zahraničnej politiky najmä z pohľadu aktérov, ktorých sa dostávajú do vzájomnej interakcii, nevyjasnenosť procesu a pojmu europeizácia zahraničnej politiky a diplomacie členských štátov, spôsob rozhodovania v otázkach zahraničnej politiky a pod.

Vychádzajúc z definície europeizácie Claudia Radaelli, ktorý ju chápe ako „proces konštituovania (vytvárania), rozširovania a inštitucionalizácie spoločne zdieľaných formálnych i neformálnych pravidiel, postupov, politik, štýlov, spôsobov konania, záujmov a noriem, definovaných a upevňovaných predovšetkým na úrovni inštitúcií EÚ a následne inkorporovaných do logiky vnútroštátnej diskusie, v rámci politických štruktúr a verejných politikách členských štátov únie“¹¹

⁹ABREU, M.: As fracturas nas políticas externas dos Estados-membros. In Janus 2006 Anuário de relações exteriores. Lisabon: Público e Universidade Autónoma de Lisboa, 2005. ISBN 989-619-020-8, s 155.

¹⁰Tamtiež

¹¹FEATHERSTONE, K., RADAELLI, C. (ed.): The Politics of Europeanization. Londýn: Oxford University Press, 2003, s. 30

môžeme hodnotiť europeizáciu iba ako jednu z charakteristík zahranično-politického pôsobenia členského štátu, akými sú aj medzinárodná spolupráca v určitých oblastiach a riešení konkrétnych problémov, členstvo v medzinárodných organizáciách a v medzinárodnom systéme.

Môžeme teda hovoriť o existencii signálov harmonizácie zahraničnej politiky členských štátov únie alebo aspoň vývoja v smere konvergenie pozícií členských štátov?

Prvky konvergenie sa objavili zavedením európskej politickej spolupráce, ktorá umožnila začať artikulovať pozície členských štátov v rôznych oblastiach zahraničnej politiky. Michael Smith v tejto súvislosti upozorňuje na tri skupiny indikátorov prispôbovania sa členských štátov únii v procese realizácie SZBP: sociálnych, byrokratických (inštitucionálnych) a ústavných¹². V oblasti sociálnej sme svedkami socializácie elít na najvyššej úrovni vládnej i medzivládnej spolupráce členských štátov únie. V prípade vládnej spolupráce s okazionálnym charakterom ide o snahu priblížiť svoje stanoviská v oblasti zahraničnej politiky prostredníctvom konzultácie k jednotlivým zahraničnopolitickým problémom aspoň formou posilnenej spolupráce, aj keď nevyhnutne nie so všetkými partnermi. Konštruktívna atmosféra „klubu“, bez účasti nátlakových skupín a médií, vyvoláva prostredie dôvery medzi politickými elitami. Na tento účel využívajú elity nielen oficiálne bilaterálne a multilaterálne podujatia, ale predovšetkým „sociálne vzťahy“ medzi vládami počas neoficiálneho spoločenského programu. Na medzivládnej úrovni bola kreovaná celá sieť viac či menej formalizovaných kontaktov a komunikácie – počnúc sieťou telekomunikačných prostriedkov spájajúcich členské štáty, cez rôzne spoločné pracovné skupiny pripravujúce spoločné správy. Sú tu elementárne znaky premeny konceptu národného štátu smerom ku kolektívnemu rozhodovaniu. Iný názor v tejto súvislosti prezentuje penzionovaný nemecký diplomat Karl. T. Paschke. Vo svojej správe o osobitnej inšpekcii 14 nemeckých veľvyslanectiev v krajinách EÚ varuje pred ilúziou dôvery. Pripúšťa síce, že v žiadnom inom regióne sveta neexistuje medzi zodpovednými politikmi viacerých štátov taká

¹²SMITH, M.: : Conforming to Europe: the domestic impact of EU foreign policy co.operation. In: Journal of European Public Policy 7, Október 2000, s. 613-631.

intenzívna, priama komunikácia ako v EÚ, zároveň však upozorňuje, že aj v Európe politici myslia a konajú naďalej prevažne v národných kategóriách a že politici kvôli priateľskému vzťahu nie sú pripravení odhodiť niektoré národné záujmy¹³.

V oblasti inštitucionálnej (byrokratickej) na národnej úrovni sme svedkami zmien vo všetkých orgánoch zodpovedných za oblasť zahraničnej politiky – zvýšil sa počet úradníkov, ktorí sa venujú v oblasti zahraničnej politiky európskym otázkam, mení sa organizácia práce týchto ustanovizní, napr. vytváraním špeciálnych organizačných štruktúr zameraných na prostredie EÚ nielen na MZV ale aj ostatných ústredných orgánoch štátnej správy; posilňovanie diplomatického zastúpenia členských štátov pri ES (spravidla rozsahom agendy i počtom diplomatických zamestnancov ide o najväčšie diplomatické misie, aj u malých členských štátov; tzv. európske záležitosti predstavujú jednu z prioritných tém zahraničnej politiky členských štátov; posilnilo sa financovanie inštitúcií zaoberajúcich sa problematikou EÚ.

Členstvo v EÚ vyvolalo v mnohých členských štátoch zmeny v ústavách, napr. v prípade niektorých neutrálnych krajín prišlo k zmene zahranično-politického konceptu, v iných krajinách, vrátane SR, boli zaznamenané zmeny vo vzťahu k princípu prednosti práva EÚ vo vzťahu k vnútroštátnemu právu.

4 Európska diplomatická služba

Realizácia výkonu vonkajších vzťahov únie predstihla jej zahraničnú politiku, ktorá dlho nebola súčasťou formálne vymedzenej politiky v rámci procesu európskej integrácie.

Charakter EÚ ako významného aktéra medzinárodných vzťahov a organizácie sui generis fungujúcej na kombinácii komunitárnej a medzivládnej spolupráce sa v plnej miere odráža aj na zložitej organizácii jej vonkajšieho zastúpenia. *„Diplomatické zastúpenie únie je v zahraničí vnímané ako zmätočné, tretie krajiny často nevedia, kto je oprávnený konať v konkrétnych prípadoch v jej mene, či je to Komisia,*

¹³PASCHKE, Th., C.: Bericht über die sonderinspektion der 14 deutschen botschaften in den ländern der Europäischen union. Berlin, 2000

*Rada alebo jednotlivé členské krajiny. Tento stav neprispieva k vytváraniu kladného obrazu Európskej únie vo vzťahu k tretím krajinám. Európska únia by mala vystupovať ako jednotný hráč medzinárodnej politiky, a tým posilniť svoju pozíciu*¹⁴. Nejasnosť vyvoláva aj samotné pomenovanie činnosti, prostredníctvom ktorej únie realizuje vonkajšie vzťahy. Najčastejšie sa v praxi stretávame s pojmami „európska diplomacia“ a „európska diplomatická služba“, či „europeizácia diplomacie“.

V súvislosti s problematickým používaním názvu „európska diplomacia“ napr. E. Pajtinka správne upozorňuje na nepresnosť použitia etymologického významu tohto spojenia vo význame súhrnu diplomatických aktivít všetkých štátov Európy, ani mechanické použitie adjektívu „európsky“, označujúci celý kontinent a v neposlednom rade ani mechanickým výkladom oboch pojmov obsiahnutých v danom názve.¹⁵ Diplomacia sa spravidla spája s činnosťou štátu a je fenoménom jeho zahraničnej politiky, aj napriek tomu, že činnosť iných - subjektov v rámci systému medzinárodných vzťahov je evidentná. Aj tie môžu používať vo svojej činnosti metódy, ktoré by bolo možné subsumovať pod pojem diplomacia. Ich činnosť však nie je pri realizácii takejto činnosti krytá medzinárodným právom, ani zvykovým právom, ktoré je v činnosti štátnej diplomatickej služby historicky akceptované. Európska únia, navyše, nie je z dôvodu absencie právnej subjektivity subjektom medzinárodného práva a z tohto pohľadu nie sú jej aktivity mimo priestoru únie považované v tradičnom význame za plnohodnotne zahraničnopolitické (t.j. ako aktivity nasmerované na presadzovanie zahraničnopolitických záujmov). Je možné v tomto kontexte súhlasiť s E. Pajtinkom, že sme svedkami skôr europeizácie zahraničnej politiky a tiež diplomacie ako súčasťou európskeho integračného priestoru s potrebou

¹⁴HURNÁ, L.: *Európska diplomatická služba*. In *Hospodárska diplomacia v 21. storočí*. Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie poriadanej pri príležitosti 70. narodenín prof. JUDr. Ľudovíta Tótha, CSc., Bratislava, 26.10.2005. Bratislava: Ekonóm, 2005. ISBN 80-225-2087-X, s. 79.

¹⁵PAJTINKA, E.: *Nové metódy diplomacie v kontexte súčasnej EÚ – Európska diplomacia*. In: HOSCHEKOVÁ, D., KUCHARČÍK, R. (zost.): *Aktuálne problémy teórie medzinárodných vzťahov a teórie politiky*. In *Zborník príspevkov z II. teoretického seminára doktorandov*. Banská Bystrica: Ústav vedy a výskumu UMB, 2005, s. 174-182. ISBN 80-8083-209-9.

koherentnosti vonkajšieho pôsobenia únie ako aktéra medzinárodných vzťahov¹⁶.

Pri definícii charakteristík tzv. európskej diplomacie (v ďalšej časti textu je presnejšie pomenúvame ako diplomáciu EÚ, resp. diplomatickú službu EÚ) akcentujeme spravidla diplomatické aktivity členských štátov a orgánov ES/EÚ vo vzťahu k tretím štátom a medzinárodným organizáciám a tiež diplomatické aktivity členských štátov voči externým aktérom medzinárodných vzťahov v rámci SZBP. Následne vymedzujeme tri úrovne, ktorých sa proces europeizácie dotýka: bilaterálna diplomacia medzi členskými štátmi únie; multilaterálna diplomacia na úrovni EÚ; európska diplomacia (komplex aktivít zahraničných zastupiteľstiev členských štátov únie a delegácií Európskej komisie založený nie na konkurenčnom ale kooperačnom základe¹⁷.

Diplomáciu EÚ, resp. diplomatickú službu EÚ (niekedy nazývaná aj ako Európska diplomatická služba) v širšom význame definujeme ako súbor koordinovaných aktivít členských štátov EÚ a inštitúcií EÚ a ES zameraných na realizáciu vonkajších vzťahov EÚ a spoločnej zahraničnej a bezpečnostnej politiky EÚ. Jej cieľom je prostredníctvom uplatňovania politických a právnych nástrojov a špecifických foriem a metód bilaterálnej a multilaterálnej diplomacie dosiahnuť koherentný postup členských štátov únie a jej inštitúcií pri presadzovaní spoločných záujmov v externom prostredí (voči nečlenskými štátom a medzinárodným organizáciám), medzi členskými štátmi únie navzájom a medzi členskými štátmi únie a jej inštitúciami.

V užšom význame možno chápať diplomáciu EÚ ako sieť zahraničných diplomatických zastúpení nazývaných delegácie, resp. zastúpenia Európskej komisie EÚ v tretích krajinách¹⁸.

¹⁶PAJTINKA, E.: Diplomacia v Európskej únii: „Europeizácia“ ako faktor premien diplomatických metód. In: Politické vedy, 2006, č.3, s. 69

¹⁷Pozri aj PAJTINKA, E.: Európska diplomacia: mýtus alebo realita? In: Mezinárodní politika, 2006, č.11, s.33-35; Pajtinka, E.: Európska integrácia a bilaterálna diplomacia vo vzťahoch medzi krajinami EÚ: koniec zastupiteľských úradov? In Politické vedy. 2005, č.4, s.5 – 18.

¹⁸V prípade ratifikácie tzv. Lisabonskej zmluvy, ju bude možné chápať pod pojem diplomacia EÚ Európsku

službu pre vonkajšiu činnosť (European External Action Service – EEAS)

Najvýznamnejšiu úlohu pri projektovaní a definovaní vonkajších vzťahov únie má **Európska rada**, ktorá v zmysle čl. 13 určuje všeobecné politické zameranie (všeobecné smery) SZBP vrátane záležitostí, ktoré majú obranné dôsledky (EBOP), rozhoduje o spoločných stratégiách, ktoré únia uskutočňuje v oblastiach dôležitých spoločných záujmov členských štátov. **Rada EÚ**¹⁹ (Rada) prijíma rozhodnutia nevyhnutné na vymedzenie a uskutočňovanie spoločnej zahraničnej a bezpečnostnej politiky na základe všeobecných smerov vytýčených Európskou radou. Odporúča spoločné stratégie Európskej rade a uskutočňuje ich predovšetkým prijímaním spoločných akcií a spoločných stanovísk. Rada zabezpečuje jednotu, dôslednosť a účinnosť konania únie. Prijíma spoločné akcie a spoločné stanoviská.

Zasadnutia Rady pripravuje **Výbor stálych zástupcov (COREPER)**²⁰. Výbor stálych zástupcov je dôležitým fórom medzištátnej multilaterálnej diplomacie v rámci EÚ, predstavuje priestor pre konštruktívnu spoluprácu členských štátov a plní zároveň funkciu sprostredkovateľa medzi jednotlivými členskými štátmi a EÚ. Zástupcovia dvojitej formácie sa stretávajú v pravidelných týždenných intervaloch COREPER I – pre komunitárnu oblasť, európsku legislatívu, COREPER II – pre druhý pilier SZBP. Na úrovni COREPER II sa stretávajú veľvyslanci - vedúci stálych misií členských štátov pri ES, v druhom prípade ide o zástupcov veľvyslancov.

V nevyhnutných prípadoch, posúdených Radou, môže vymenovať osobitného predstaviteľa s mandátom na riešenie osobitných politických

¹⁹Agendu SZBP prerokúva spravidla Rada vo formáte Rady pre všeobecné záležitosti a vonkajšie vzťahy (GAERC), na ktorej členské štáty EÚ zastupujú ministri zahraničných vecí

²⁰Výbor stálych zástupcov – COREPER (z francúzskeho výrazu Comité de représentants permanentes) je zložený z vedúcich stálych misií členských štátov pri Európskej únii (veľvyslancov a ich zástupcov). Výbor sa delí na COREPER I (tvoria ho zástupcovia vedúcich stálych misií), ktorý sa zaoberá otázkami životného prostredia, vnútorného trhu a ostatnými sektorovými problematikami, a COREPER II (tvoria ho vedúci stálych misií), ktorý prerokúva otázky v oblasti hospodárstva, financií a zahraničnej politiky. COREPER prijíma a posudzuje návrhy na rokovanie adresované Rade zo strany Európskej komisie. Sám si vytvára, resp. využíva na tento účel cca 250 pracovných skupín a výborov. Pracuje formou permanentného dialógu nielen vo vzťahu k Európskej únii, ale aj medzi samotnými vedúcimi stálych misií v snahe o efektívne dosahovanie konvergencie pozícií jednotlivých členských štátov. COREPER môže v prípadoch ustanovených v rokovacom poriadku Rady vydávať procesné rozhodnutia.

otázok v konkrétnom regióne, s konkrétnym mandátom zameraným spravidla na riešenie mierových otázok, stability a právneho štátu. V súčasnosti má EÚ deväť osobitných predstaviteľov – pre Afganistan, oblasť Veľkých jazier, Bosnu a Hercegovinu, Strednú Áziu, Macedónsko, Stredný Východ, Moldavsko, Južný Kaukaz a Sudán.²¹ Inštitút osobitného predstaviteľa únie bol konštituovaný v polovici 90. rokov minulého storočia. Prví dvaja predstavitelia, nazývaní v tom čase ako osobitní vyslanci, boli vymenovaní do funkcií v roku 1996 pre regióny stredného východu a Veľkých (afrických) jazier. Konštituovanie tohto inštitútu vyplynulo z potreby únie dohliadať na priebeh udalostí a procesov v nestabilných regiónoch mimo územia únie ale zároveň v jej „širšom susedstve“, t.j. najmä na Balkáne a v oblastiach južného Stredomoria, teda takých procesov, ktoré by sa mohli negatívne dotknúť záujmov niektorých členských štátov únie. Prítomnosť osobitných predstaviteľov únie v týchto regiónoch je preto možné považovať za prejav pozície EÚ ako silného aktéra medzinárodných vzťahov so snahou o presadenie svojich záujmov v tradičnom geografickom priestore mierovými prostriedkami, (uplatnenie tzv. „soft power“.

Pri realizácii spoločnej obchodnej politiky Rada veľmi úzko spolupracuje s Komisiou, ktorá predkladá Rade návrhy na vykonávanie spoločnej obchodnej politiky. Rada vydáva v tejto oblasti príslušné smernice.

Európska únia ako organizácia bez medzinárodno-právnej subjektivity nemá svoje diplomatické misie a v tretích štátoch je v otázkach SZBP zastúpená prostredníctvom diplomatickej misie členského štátu, ktorý v danom polroku vykonáva funkciu predsedníckeho štátu v rade EÚ. **Predsedníctvo EÚ** (predsednícky štát EÚ) je zároveň zodpovedné za stanovenie priorít na šesťmesačné obdobie a zastupuje úniu v záležitostiach, ktoré patria do oblasti vonkajších vzťahov. Zodpovedá tiež za uskutočňovanie rozhodnutí prijatých podľa ZEÚ a vyjadruje zásadne stanovisko únie v medzinárodných organizáciách a na medzinárodných konferenciách.

²¹Pozíciu osobitného predstaviteľa pre Bosnu a Hercegovinu zastáva v súčasnosti slovenský diplomat Miroslav Lajčák, v pozícii osobitného predstaviteľa pre oblasť strednej Ázie pôsobil v minulosti Ján Kubiš, súčasný minister zahraničných vecí SR)

Na základe čl. 18 a 26 ZEÚ Predsedníctvu a Rade pomáha generálny tajomník Rady, ktorý vykonáva funkciu **Vysokého predstaviteľa pre spoločnú zahraničnú a bezpečnostnú politiku**²² vo veciach spadajúcich do pôsobnosti SZBP predovšetkým tým, že prispieva k formulácii, príprave a vykonávaniu politických rozhodnutí, a v prípade potreby tým, že na žiadosť predsedníctva a v mene Rady vedie politický dialóg s tretími stranami. Je zárukou kontinuity činnosti únie pri striedaní Predsedníctva. Nesie zároveň zodpovednosť za riadenie Jednotky pre politické plánovanie a včasné varovanie, Spoločného situačného strediska a Vojenského personálu EÚ. Vysoký predstaviteľ pre SZBP je zároveň generálnym tajomníkom Západoeurópskej únie a prezidentom Európskej obrannej agentúry. Koordinuje EBOP a zodpovedá za činnosť osobitných predstaviteľov EÚ.

Kým v oblasti rozhodovacej sú právomoci Európskej komisie značne redukované, v oblasti priameho výkonu, naopak, sú jej kompetencie značne rozsiahle. Komisia nesie, v mene ES, priamu zodpovednosť za výkon vonkajších vzťahov o.i. prostredníctvom svojich **stálych delegácií** v tretích krajinách²³, t.j. diplomatických misií akreditovaných pri vládach členských i nečlenských štátov únie a pri medzinárodných organizáciách. V súčasnosti ich pôsobí 123, z toho päť delegácií pri medzinárodných organizáciách (pri OBSE, OSN, OECD, WTO, FAO). Delegácie Komisie pôsobia najmä v obchodnej oblasti EÚ (spoločná obchodná politika a rozvojová pomoc) a od Maastrichtskej zmluvy vykonávajú aj politické spravodajstvo, pričom hrajú dôležitú úlohu pri budovaní jednotného imidžu únie v tretích krajinách. Na uvedených delegáciách, ktoré pôsobia v riadiacej pôsobnosti DG RELEX, pracuje cca 5 000 úradníkov. Delegácie Európskej komisie mali významné zastúpenia osobitne v asociačnom procese nových členských štátov EÚ. Po vstupe do EÚ sa tieto delegácie pretransformovali na zastúpenia, ktoré má Komisia v každom členskom štáte.

²²Od roku 1999 zastáva túto funkciu španielsky diplomat Javier Solana, bývalý generálny tajomník NATO.

²³Prvé zárodky dnešných delegácií Európskej komisie sa datujú od polovice 50. rokov minulého storočia. V Európe bola konštituovaná prvá kancelária v Londýne z dôvodu podpísania asociačnej dohody s Veľkou Britániou a v roku 1954 bola zriadená aj informačná kancelária vo Washingtone.

Európske spoločenstvá, ako subjekty medzinárodného práva (v súlade s čl. 281 ZES majú medzinárodnoprávnu subjektivitu) vysielajú, ale aj sami prijímajú diplomatické misie. Podrobnosti súvisiace s akreditáciou a osobitne s postupom pri aplikácii diplomatických výsad a imunit upravuje Protokol o výsadách a imunitách ES z roku 1965, ktorý tvorí prílohu zmlúv, zakladajúcich európske spoločenstvá.

Reformná (Lisabonská) zmluva, ktorej ratifikácia v súčasnosti prebieha, vymedzuje aj naďalej rozhodujúcu úlohu členských štátov EÚ pri realizácii SZBP na báze medzivládnej (nie nadnárodnej) spolupráce. V platnosti zostáva aj prevládajúci princíp jednomysel'ného prijímania rozhodnutí. Dôležité zmeny sa však navrhujú v inštitucionálnom rámci realizácie zahraničnopolitických aktivít únie. Navrhuje sa, o.i. konštituovať pozíciu Vysokého predstaviteľa Únie pre zahraničné veci a bezpečnostnú politiku, ktorý by mal zastupovať úniu v záležitostiach týkajúcich sa SZBP, viesť politický dialóg s tretími stranami v mene únie a vyjadrovať jej pozíciu v medzinárodných organizáciách a na medzinárodných konferenciách. Vysoký predstaviteľ by zároveň zastával funkciu podpredsedu Komisie, funkciu generálneho tajomníka Západoeurópskej únie a mal by predsedáť Rade ministrov zahraničných vecí členských štátov EÚ a zároveň byť správcom Európskej obrannej agentúry. Lisabonská zmluva predpokladá, že bude menovaný so súhlasom predsedu Komisie, Radou kvalifikovanou väčšinou hlasov. V jeho funkcii mu má pomáhať **Európska služba pre vonkajšiu činnosť** (European External Action Service). Vytvorením Európskej služby pre vonkajšiu činnosť (tzv. jednotná európska zahraničná služba, resp. jednotná európska diplomatická služba) by malo dôjsť ku kombinácii činností národných diplomatických služieb a kapacít a zdrojov, ktorými disponujú inštitúcie EÚ. Služba prevezme všetky kompetencie Komisie a bude riadiť európske diplomatické misie. Bude pozostávať zo zamestnancov generálneho sekretariátu Rady Európskej únie, Komisie a diplomatov vyslaných národnými diplomatickými službami členských štátov. Forma, štruktúra a vnútorné usporiadanie Európskej zahraničnej služby je v súčasnosti predmetom rokovaní na úrovni Komisie, Rady a členských štátov. Organizácia a fungovanie Európskej služby pre vonkajšiu činnosť by mali byť vymedzené na základe rozhodnutia Rady,

ktorá by mala konať na návrh Vysokého splnomocnenca, po konzultácii s Európskym parlamentom a po obdržaní súhlasu Komisie. Sídlo bude v Bruseli.

Použitá literatúra

ABREU, M.: As fracturas nas políticas externas dos Estados-membros. In Janus 2006, Anuário de relações exteriores. Lisbon: Público e Universidade Autónoma de Lisboa, 2005. ISBN 989-619-020-8, s 155-156.

BÁTORA, J.: Does the European Union Transform the Institution of Diplomacy? Discussion Papers in Diplomacy, No 87. The Hague: Netherlands Institute of International Relations Clingendael, 2003, ISBN 1569-2981.

BÁTORA, J.: Towards Intra-European Diplomacy? Kobenhavn: YES Danmark, 2005

CSABAY, M.: Diplomacia a protokol Európskej únie. In: Almanach 2003. Bratislava: Vydavateľstvo Ekonóm, s. 19-25.

HOCKING, B., SPENCER, D.: Towards a European Diplomatic System. Netherlands Institute of International Relations "Clingendael", 2005. ISBN 1569-2981

HOCKING, B., BÁTORA, J.: Bilateral Diplomacy in the European Union: Towards post-modern partners? Netherlands Institute of International Relations "Clingendael", 2008. ISBN 1560-2981.

EPC Working Paper No. 28 The EU Foreign Service: how to build a more effective common policy. Brussels: European Policy Centre 2007, s. 71-72, ISSN: 1782-2424

Fact Sheets on the European Union. Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg 2004, ISBN: 92-823-1810-9.

FEATHERSTONE, K., RADAELLI, C. (ed.): The Politics of Europeanization. Londýn: Oxford University Press, 2003

HURNÁ, L.: Európska diplomatická služba. In: Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie „Hospodárska diplomacia v 21. storočí“ poriadaná pri príležitosti 70. narodenín prof. JUDr. Ľudovíta Tótha, CSc., Bratislava, 26.10.2005. Bratislava: Vydavateľstvo EKONÓM 2005, s. 77-82, ISBN: 80-225-2087-X, s. 77-82.

CHALMERS, M.: Recusing the state: Europe's next challenge. In Foreign Policy Center, 2005. Cit. podľa <http://fpc.org.uk/fsblob/451.pdf>

LIPKOVÁ, L. a kol.: Európska únia. Bratislava: Sprint, vfra, 2006. ISBN 80-89085-65-2.

LEONARD, M., GOWAN, R.: Global Europe: Implementing the European Security Strategy. In: Foreign Policy Center, 2004. Cit. podľa <http://fpc.org.uk/fsblob/187.pdf>

MATTOŠ, B.: Je Slovensko malý štát? O výskume malých štátov. In: Almanach 2003. Bratislava: Vydavateľstvo Ekonóm, 2003, s.115 – 119

MAYALL, J.: The Shadow of Impare: The EU and the Former Colonial World. In Hill, Ch., Smith, M. (ed.): International Relations and the European Union. Oxford, 2005.

MISHILARY, P., ROBERT, A., STEVENS, C., WESTAN A.: The Pyramid of Privilege. In Steven, C. (ed.), EEC and the Third World: A Survey, Hodder and Stoughton. Londýn, 1981

PAJTINKA, E.: Nové metódy diplomacie v kontexte súčasnej EÚ – Európska diplomacia. In: Hosčeková, D., Kucharčík, R. (zost.): Aktuálne problémy teórie medzinárodných vzťahov a teórie politiky. In Zborník príspevkov z II. teoretického seminára doktorandov. Banská Bystrica: Ústav vedy a výskumu UMB, 2005, s. 174-182. ISBN 80-8083-209-9.

PAJTINKA, E.: Diplomacia v Európskej únii: „Europeizácia“ ako faktor premien diplomatických metód. In: Politické vedy, 2006, č.3, s. 69

PAJTINKA, E.: Európska diplomacia: mýtus alebo realita? In: Mezinárodní politika, 2006, č.11, s.33-35; Pajtinka, E.: Európska integrácia a bilaterálna diplomacia vo vzťahoch medzi krajinami EÚ: koniec zastupiteľských úradov? In Politické vedy. 2005, č.4, s.5 – 18.

PASCHKE, Th., C.: Bericht über die sonderinspektion der 14 deuchten botschaften in den ländern der Europäischen union. Berlin, 2000

RUSIŇÁK P.: *O potrebe výskumu diplomacie*. In: Zborník z vedeckej konferencie “Zahraničná politika a diplomacia Slovenskej republiky v kontexte európskej integrácie”. Bratislava: Vydavateľstvo EKONÓM 2007, ISBN: 978-80-225-2467-4

RUSIŇÁK, P.: *Klasická verzus hospodárska diplomacia?* In: Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie „Hospodárska diplomacia v 21. storočí“ poriadaná pri príležitosti 70. narodenín prof. JUDr. Ľudovíta

Tótha, CSc., Bratislava, 26.10.2005. Bratislava: Vydavateľstvo Ekonóm, 2005, s. 124-130, ISBN: 80-225-2087-X.

SMITH, M.: : Conforming to Europe: the domestic impact of EU foreign policy co.operation. In: Journal of European Public Policy 7, Október 2000, s. 613-631.

ŠKVRNDA, F.: Medzinárodné vzťahy vo svetle sociologického skúmania. In: Almanach FMV 2003.Bratislava: Vydavateľstvo Ekonóm 2003, s.187-195.

VITORINO, A.: A viabilidade da PESC. In Janus 2006 Anuário de relações exteriores. Lisabon: Público e Universidade Autónoma de Lisboa, 2005. ISBN 989-619-020-8, s 170-171.

WEISS, P.: Globalizácia, integrácia a slovenský národný záujem. In: Listy SFPA, marec-jún 2004, s.5-6

www.ec.europa.eu

www.eur-lex.europa.eu

Miesto kultúrnej dimenzie medzinárodných vzťahov v teórii medzinárodných vzťahov

Marta B. Zágoršeková

Abstrakt

V článku „Miesto kultúrnej dimenzie medzinárodných vzťahov v teórii medzinárodných vzťahov“ autorka skúma otázku aké miesto pripisujú teoretici funkciám kultúr v medzinárodných procesoch. Vychádza z predpokladu, že všeobecná teória medzinárodných vzťahov je založená na štyroch dimenziách, a to na politickej, ekonomickej, bezpečnostnej a kultúrnej. V článku sa konštatuje, že na rozdiel od prvých troch dimenzií, kultúra je nositeľom tzv. mäkkej moci (soft power) štátu. Táto moc štátu v súčasnom globálnom svete sa transformuje, hlavne v dôsledku vzniku nových aktérov svetovej politiky ako sú napríklad medzinárodné organizácie. Na ich pôde sa vytvára nová forma multilateralizmu založená na politike uznania odlišných kultúrnych identít aktérov. Avšak kultúrna diverzita globálneho sveta sa môže stať v dôsledku fundamentalistickej politiky aj prameňom medzietnických a medzi-národných konfliktov.

Abstract

In the article „Place of cultural dimension of international relations in theory of international relations“, the author tries to answer the question what role do authors ascribe to cultural functions in international processes. Authors work is based on the presumption that the common theory of international relations consists of four dimensions – political, economical, security and cultural. In her article, author states that on contrary to the first three dimensions, culture represents a carrier so called soft power of the state. This type of power in today's globalized world transforms itself as new actors of world politics, such as international organizations, arise. They create a new form of multilateralism based on politics acknowledging different cultural identities of actors. On the other hand, the cultural diversity of the globalized world can as a consequence of fundamentalism become a source of ethnic and international conflicts.

Teória medzinárodných vzťahov je jednou z najmladších disciplín sociálnych vied. Jej rozvoj ako samostatnej disciplíny vedeckého skúmania a samostatného odboru štúdia na vysokých školách a univerzitách sa historicky začínal spolu s rozvojom politických ideí diplomacie. V rámci Európy začiatky týchto myšlienok môžeme nájsť už v antickej gréckej filozofii štátu (Platón) a politiky (Aristoteles), ako i v reálnej politike aktérov rozvíjajúcich vzťahy medzi mestskými štátmi.¹ Politické vzťahy medzi antickými polis neboli nikdy idylické. Vyznačovali sa ustavičnými konfliktami, ktoré však na druhej strane podnecovali vladárov k tomu, aby hľadali aj nevojenské spôsoby riešenia sporov.

Historická prax medzištátnych vzťahov však ani v antike, ani v stredoveku nevyústila do *teórie* medzinárodných vzťahov. Okrem mnohých iných príčin hlavne preto, lebo tieto vzťahy sú determinované ustavične sa meniacimi *záujmami* aktérov. V procese uplatňovania týchto záujmov v dlhoročnej histórii štátov ťažko možno nájsť také univerzálne normy a pravidlá, ktoré by umožnili zovšeobecňovanie. Je evidentné, že bez zovšeobecňovania koncipovanie akejkoľvek teórie (v zmysle gréckeho *logos*) nevedie k úspechu.

Vzťahy medzi národmi a štátmi, samozrejme, sprevádzajú celú históriu ľudstva. Ale história týchto vzťahov bola často krvavá a spočívala vo vzájomnom vraždení a ničení. Vojnových konfliktov, genocídnych vzájomných útokov medzi etnikami, národmi a štátmi bolo v histórii ľudstva viac, než vzájomného uznania a pozitívnych kooperácií. Napriek tomu žiadnemu hegémónovi sa nepodarilo úplne zabrániť šíreniu intelektuálneho bohatstva a kultúry od jedného národa k iným národom a etnickým spoločnostiam.

¹Napríklad v Aténach (Aténsky spolok) alebo vo Florencii „medzinárodná“, t. j. medzi mestskými štátmi prebiehajúca diplomacia Mediciovcov, alebo medzinárodná „diplomacia“ Svätej stolice. Tento miništát, alebo mestský štát (dnes Vatikán - ako „štátny útvar“ na území mesta Rím, hlavného mesta Talianskej republiky ako členského štátu EÚ, ale Vatikán nie je osobitným členským štátom EÚ) ktorá je od konca štvrtého storočia po dnes atypickou inštitúciou. Na jednej strane je **štátom**, lebo disponuje všetkými atribútmi štátu, na druhej strane je najstaršou a azda aj najväčšou **medzinárodnou organizáciou**, ktorej medzinárodne kompetencie štáty akceptujú *ad hoc* aj na svojom území.

Kultúry a ich jednotlivé elementy (idey, poznatky, písmo, náboženstvo, umenie, morálka a i.) tak dokázali formovať historické medzinárodné prostredie civilizácií a stali nositeľmi difúzií a penetrácií hodnôt a technológií aj za podmienok izolacionistickej politiky štátu. Toto tvrdenie výstižne ilustruje kultúrna difúzia medzi starovekou Čínou a Japonskom, alebo medzi starovekým Egyptom, Babyloniou a gréckymi mestskými štátmi, ako i množstvo ďalších historických faktov svedčiacich o tom, že kultúry a civilizácie sa stali historicky najstaršími nositeľmi *vzťahov* medzi národmi a dodnes sú faktorom udržiavania kontaktov medzi štátmi, a to aj v podmienkach, keď iné – ekonomické, politické a diplomatické vzťahy sú na bode mrazu. To je objektívna a nezastupiteľná funkcia kultúr v medzinárodnom procese.

Systémy kultúry – akokoľvek vzájomne odlišné – zrejme disponujú jednou spoločnou črtou, ktorou je ich univerzálna funkcia integrovať rôznorodé ľudské bytosti a skupiny do určitého systému sociálnych vzťahov, ktorý systém sa prostredníctvom kultúry upevňuje, reprodukuje a transformuje. Dejiny kultúr svedčia o tom, že tie kultúry, ktoré neboli schopné transformácie zanikli, zostalo po nich iba to, čo iné kultúry prevzali a využili vo svojom vývine. Preto je, domnievam sa, oprávnené tvrdiť, že kultúry sú autochtónnym a objektívnym nositeľom interakcií medzi národmi a ľudskými spoločenstvami.

V priebehu dvadsiateho storočia, ktoré storočie sa niekedy nazýva v dôsledku dvoch zničujúcich svetových vojen, aj „krvavým storočím“, však vzťahy medzi národmi a ich kultúrami začali postupne meniť. Na začiatku dvadsiateho storočia a počas dvoch svetových vojen medzinárodný systém bol založený na vnútornej sile národných štátov. Faktorom integrujúcim ich vnútornú silu na majoritných hodnotách bola ich etnocentrická kultúrna identita.

Avšak od druhej polovice dvadsiateho storočia popri klasických národných štátoch sa významnými aktérmi na medzinárodnej scéne stávajú „nadštátne“ a „nadmárodné“ organizácie. Ich hlavným cieľom je snaha zaviesť do vzťahov medzi štátmi univerzálne pravidlá a právne normy, ktoré by rešpektovali všetci aktéri na globálnej medzinárodnej úrovni.

Činnosť týchto medzinárodných organizácií sa už nemohla riadiť iba normami, ktoré si uplatňovali klasické štáty vo svojej zahraničnej politike, ale bolo potrebné vytvoriť *medzinárodné právne normy* a dohovory. Hoci väčšinu medzinárodných organizácií tvoria štáty, ale štáty v novom systéme medzinárodnej organizácie sa už nemohli správať ako predtým. Svoje individuálne ambície a hegemónie museli prispôbiť prijatým pravidlám danej medzinárodnej organizácie, ktoré sa konštituovali spravidla ako *horizontálne multilaterálne* systémy s väčšou či menšou hierarchiou kompetencií ich výkonných orgánov. To vyžadovalo, aby štáty akceptovali, že vstupom do medzinárodnej organizácie dochádza k transformácii nielen ich zahraničnej politiky, ale aj celého systému ich vnútornej identity a politiky. Lebo identita štátov, doteraz založená na vnútornej etnickej a kultúrnej integrite, sa na medzinárodnej scéne stáva médium umožňujúcim získať alebo strácať svoju medzinárodnú autoritu a prestíž. Potreba riešiť tieto nové problémy *medzinárodného kreditu a sily* štátov, (čo je úplne iná téma, než je uznanie ich práva na sebaurčenie), generovala nové princípy myslenia, ktoré by prekonal tradičné východiská sólo štátov v zmysle „Ich und Nicht Ich“, ktoré vyplývali z rozličných korporatívnych foriem etnocentrizmu a etatizmu, a determinovali ich zahraničnú politiku založenú na bilateralizme.

Možno teda všeobecne konštatovať, že okrem klasickej teórie diplomacie sa ďalším zdrojom kryštalizácie *teórie medzinárodných vzťahov* sa stala činnosť medzinárodných organizácií – vládnych i mimovládnych, ktorých počet sa dnes odhaduje na vyše 2000.

Dvadsiate storočie je zároveň storočím búrlivého rozvoja vied a umenia, kreatívneho a digitálneho myslenia, komunikačných technológií, sofistikovanej industrie, medzinárodného pohybu kapitálu i nových druhov medzinárodnej mobility pracovnej sily, ale i nových politik a stratégií štátov. Zaužívalo sa všeobecné označenie týchto procesov odohrávajúcich sa na *medzi-národnej*, resp na *medzi-štátnej* scéne, ako procesov **globalizácie** - pokiaľ prebiehajú celoplanetárne, alebo ako procesov **integrácie** - pokiaľ mali užší, regionálny charakter (napríklad EÚ).

Štúdium a výskum procesov globalizácie a integrácie reprezentuje ďalší súčasný zdroj *teórie medzinárodných vzťahov*.

Ak pri skúmaní logických a metodologických základov určitej teórie uznávame klasické chápanie vednej disciplíny, ktorá sa skladá zo všeobecnej teoretickej paradigmy a čiastkových štúdií jednotlivých aspektov daného predmetu skúmania, tak z tohto stanoviska vyplýva, že aj predmet *teórie medzinárodných vzťahov* môžeme členiť na jednotlivé časti a z tohto hľadiska hovoriť „o čiastkových disciplínach“ tohto odboru. Za také sa v súčasnosti zvyčajne pokladajú tzv. lokálne, alebo regionálne štúdie ako sú napríklad *európske štúdie, africké štúdie, kanadské štúdie, americké štúdie, východoázijské štúdie* a pod. Ich vedeckým východiskom sú tie klasické vedné disciplíny, ktoré sa v Európe označovali buď ako dejiny jednotlivých štátov, alebo nejakej voči Európe inej civilizácie a kultúry, ako ich skúma napríklad *orientalistika* alebo *kultúrna a sociálna antropológia*, alebo *komparatívna literárna veda a lingvistika*, respektíve špeciálne disciplíny ako *religionistika*, alebo *japanistika, judaistika, sinológia, egyptológia, arabistika, slavistika* a pod.

Väčšina teoretikov medzinárodných vzťahov uznáva, že ide o zložitú oblasť skúmania, kde sa prelínajú klasické i neklasické postupy a prikláňajú sa k prezentácii špecifickej *interdisciplinarity* tohto odboru.

Iní, ktorých prekvapuje snaha zaradiť teóriu medzinárodných vzťahov do systému spoločenských vied uprednostňujú postmoderné, ale niekedy iba pseudopostmoderné stanovisko, podľa ktorej medzinárodné vzťahy nemožno racionálnymi inštrumentmi vedy analyzovať. Namiesto analýzy odborníci v tejto oblasti môžu využívať iba postupy referencie, deskripcie a narácie, pričom by sa mali usilovať o to, aby ich príbehy boli aspoň zaujímavé, keď už nemôžu byť pravdivé.

Zrejme bude realistický taký pohľad na rozvoj súčasnej *teórie medzinárodných vzťahov*, ktorý bude rešpektovať, že jej vznik bol vyvolaný konkrétnymi potrebami riešenia nových problémov na novej úrovni vzťahov presahujúcich klasické (etatistické) chápanie štátu ako centrálnej mocenskej inštitúcie. A zároveň bude rešpektovať, že v procese globalizácie vynorili aj iní, neštátni a mimovládni aktéri medzinárodných procesov, vznikli nové - doteraz v histórii ľudstva – nevyskúšané formy

spájania štátov do nad-štátnych organizácií (EÚ), že zrejme prebiehajú medzi-civilizačné procesy², a bude užitočné, pokúsiť sa vždy nanovo o určité zovšeobecňujúce pohľady.

Tieto procesy zároveň ovplyvňujú aj štruktúru vnútorného poriadku štátov. Následkom svetovej migrácie a mobility veľkých, kultúrne homogénnych i nehomogénnych skupín obyvateľov pochádzajúcich z rôznych štátov sa mení etnická, náboženská, demografická a celá sociokultúrna skladba obyvateľstva v podstate všetkých štátov sveta. Mení sa tradičná politika majoritných (tzv. štátotvorných) národov spolu so zmenou politiky tradičných i nových menších a ich politických reprezentácií na území štátov i mimo nich. Zvyčajne tieto javy pomenujeme ako *medzinárodný* fundamentalizmus, terorizmus, separatizmus, regionalizmus, nacionalizmus, westernizácia, alebo islamizácia a podobne.

Niektorí iní autori tvrdia, že na medzinárodnej scéne po skončení studenej vojny prebieha konflikt medzi tradíciou a modernizáciou³, medzi neokonzervativizmom a neoliberalizmom, medzi etnocentrizmom a polyetnickým multikulturalizmom⁴, sprevádzaný serióznym filozofickým diskurzom o vzťahu moderny a postmoderny, o novej identite človeka, európskeho subjektu atď., atď.

Samozrejme všetky tieto otázky nemôže si zvoliť za „svoj“ predmet iba jedna, akokoľvek interdisciplinárne budovaná, spoločenskovedná disciplína, teda ani *teória medzinárodných vzťahov*. V súčasnosti z uvedenej medzinárodnej problematiky väčšina teoretikov *medzinárodných vzťahov* sa sústreďuje iba na niektorú časť tejto problematiky. V záujme zachovania interdisciplinárnej integrity zvyčajne sa špeciálne časti všeobecnej teórie medzinárodných vzťahov označujú ako „dimenzie“⁵.

²HUNTINGTON, S. P.: „The Clash of Civilizations. Remarking of World Order.“ New York, Touchstone 1997

³FUKUYAMA, F.: „Veľký rozvrat“. (Slov. prekl. z amerického vydania „The Great Distruption“, 2000, prekladateľ D. Kamhal), Bratislava, Agora 2005.

⁴FLERAS, A.&ELLIOTT, J. L.: „The Challenge of Diversity. Multiculturalism in Canada.“ Scarborough, Ontario, Nelson Canada, 1992.

⁵Výraz „dimenzia“ som zvolila zo sémantických dôvodov, aby konotoval aspektovosť, parciálnosť a zároveň špecifickosť prístupu k medzinárodným otázkam. Ďalším dôvodom je, že jednotlivé vedy, v tomto kontexte *politológia*, *ekonómia*, *právo*,

Ide o nasledovné štyri hlavné dimenzie skúmania medzinárodných vzťahov: o *politickú, ekonomickú, právnu a kultúrnu dimenziu*. Pričom rozsah týchto *dimenzií*, samozrejme, závisí od toho, aké paradigmy, axiómy a teoretické smery preferujú konkrétne výskumné tímy, inštitúcie, školy alebo jednotliví vedci.

Cieľom môjho článku nie je komplexné skúmanie vedeckého statusu teórie medzinárodných vzťahov, ale analýza miesta a funkcie *kultúrnej dimenzie* v jej rámci.

Vychádzam z presvedčenia, že *kultúrna dimenzia* je organickou súčasťou *teórie medzinárodných vzťahov*, a preto by som chcela ukázať, aké sú vzájomné „kompetencie“ jednotlivých disciplín, ktorých poznatky sa aplikujú na vysvetlenie medzinárodných procesov.

Pričom musíme brať do úvahy fakt, že v súčasnosti už môžeme vychádzať z poznatkov aj zo všeobecnej kulturológie, ale *kulturológia* ako vedná disciplína je v súčasnosti iba v štádiu zrodu a ešte nepatrí medzi plne rozvinuté vedné disciplíny.

Na druhej strane to môže znamenať aj istú výhodu, lebo niektoré „klasické spoločensko-vedné disciplíny“, pomocou ktorých sa kulturológia kryštalizuje, (napríklad biologická antropológia, filozofická antropológia, história, archeológia, etnografia, kultúrna a sociálna antropológia, umenovedné odbory) boli orientované príliš úzko na skúmanie autochtónnych procesov antropogenézy, etnogenézy, sociogenézy, vzniku a zániku štátov, alebo na skúmanie kultúrnych a umeleckých artefaktov. Ale na *medzinárodnej scéne*, kde sa v čase globalizácie kultúry a civilizácie ocitajú, sú zároveň vystavené aj väčšej miere konfrontácie a „správajú sa“ inak, ako keď boli relatívne chránené intravilánom materských štátov a ich tvrdou mocou.⁶

kulturológia, pomocou ktorých sa medzinárodné vzťahy skúmajú, ponímajú svoj predmet širšie a univerzálnejšie než je špeciálna problematika medzinárodných vzťahov. Tieto disciplíny sú budované zväčša deduktívne ako univerzálne teórie, z ktorých iba istá relevantná časť sa týka *medzinárodnej politiky, medzinárodného práva, medzinárodným ekonomickým vzťahom, interkultúrnym vzťahom*..

⁶Dobre to ilustruje príklad Číny, ktorej kultúra sa vyvíjala relatívne autochtónne a politika izolacionizmu, zabezpečenej tzv. čínskym múrom na dlhé obdobie uchránila jej autenticitu. No influensia iných ideológií po druhej svetovej vojne rýchlo viedla k deštrukcii pôvodnej tradície počas maoizmu. Čínski maoisti ako nositelia extrémne ľavicovej komunistickej ideológie, vykynožili mnohé prvky autochtónnej čínskej kultúry

Od druhej polovice dvadsiateho storočia, hlavne po rozpade bipolárneho svetového systému, sa stali otázky kultúr a civilizácií významnou súčasťou vedeckých diskurzov medzi filozofmi, vedcami a politikmi. Niektorí vedci a politici upriamili pozornosť na to, že v procese novej rekonštrukcie svetového poriadku po skončení studenej vojny, je potrebné venovať pozornosť nielen politickým nástrojom „tvrdej moci“ (*hard power*) štátov, ale aj nástrojom ich „mäkkej moci“ (*soft power*), ktorou zabezpečujú určitú mieru „*krehkej generalizácie*“⁷ svojich kultúrnych preferencií a hodnôt a tým otvárajú cesty difúziám a interferenciám medzi kultúrami.

Ukážme teraz miesto a participáciu *kultúrnej dimenzie* medzi uvedenými štyrmi dimenziami *teórie medzinárodných vzťahov*.

1. *Politická dimenzia medzinárodných vzťahov* je zameraná na skúmanie a vysvetlenie zahraničnej politiky štátov ako najvýznamnejších aktérov medzinárodného procesu. Do tejto dimenzie možno zahrnúť aj otázky diplomacie ako štátom riadeného klasického nástroja zahraničnej politiky. Avšak štáty nie sú jedinými aktérmi na medzinárodnej scéne. Inými aktérmi sú medzinárodné organizácie, politické strany, mimovládne organizácie, profesijné a občianske združenia, medzinárodné ekonomické korporácie a inštitúcie, známe osobnosti disponujúce medzinárodne akceptovanou autoritou a charizmou. Medzi ďalších aktérov musíme zaradiť migrujúcu pracovnú silu, utečencov, azylantov, akademické mobility, turistov, športovcov, ale i osoby zapojené do medzinárodného podsvetia zločinnosti, teroristov, nelegálnych obchodníkov operujúcich na medzinárodnej scéne, rôznych náboženských sektárov, ako i nomádskym spôsobom žijúce etnické skupiny.

(taoizmus, konfucianizmus), ale aj tých elementov, ktoré síce neboli autochtónne, ale za stáročia udomácnili a participovali na domácej čínskej tradícii (buddhizmus). Na druhej strane čínska lingvistická kultúra, hlavne písmo, „uniklo“ ničeniu maoistov a dodnes spĺňa svoju funkciu autentického *nositeľa* čínskej kultúrnej kontinuity.

⁷MURPHY, R.F.: Úvod do kultúrni a sociální antropologie. (Čes. prekl. z angl. originálu: „Cultural and Social Anthropology. An Overture“- 3. vydanie, 1989, prekl. Hana Červinková), Praha, Slon 2006, s. 196.

Samozrejme, všetky tieto otázky nemôžu byť predmetom skúmania klasicky ponímanej politológie, sociálnej filozofie, sociológie alebo komparatívnej politológie. Lenže pre vedecké a teoretické skúmanie týchto nových javov nemáme k dispozícii iné poznatky, iba tie, ktoré dosiahli jednotlivé spoločensko-vedné disciplíny vo svojom vývine. Preto popri klasických predmetoch a metódach skúmania sa objavujú čoraz diferencovanejšie formy aplikácie politologických poznatkov na problémy medzinárodných vzťahov. Takými sú napríklad štúdie bezpečnostných politík (*security studys*), lokálnych politík (*local studys*) alebo i kultúrnych politík a politických kultúr štátov a medzinárodných organizácií (*cultural studys*). Teda kultúrna dimenzia participuje na teórii medzinárodných vzťahov aj v rámci jej *politickej dimenzie*. Ale domnievam sa, že je to iba časť celej problematiky kultúrnej dimenzie medzinárodných vzťahov, ako to ešte naznačíme v tomto článku.

2. *Ekonomická dimenzia* medzinárodných vzťahov je zameraná na skúmanie a vysvetľovanie medzinárodnej ekonomickej kooperácie v oblasti produkcie, distribúcie a spotreby ekonomických statkov. Z hľadiska diplomacie sú to otázky, ktoré patria do kompetencie *hospodárskej diplomacie*, medzinárodného obchodu, medzinárodných financií a celej oblasti svetovej ekonomiky.
2. *Právna dimenzia* medzinárodných vzťahov patrí do kompetencie právnych vied, hlavne z hľadiska medzinárodného práva, európskeho práva a vnútroštátneho práva. V rámci tejto dimenzie sa skúmajú hlavne medzinárodné dohovory v oblasti mierovej politiky, bezpečnostnej politiky, ľudských a občianskych práv, legislatívne otázky a procedúry integrácie štátov do medzinárodných organizácií, právne, hlavne ústavné dokumenty štátov, charty a zakladajúce listiny medzinárodných organizácií, súdnych dvorov a pod. Významnou súčasťou právnej dimenzie medzinárodných

vzťahov je skúmanie uznesení a záverov medzinárodných konferencií, samitov, medzištátnych medzivládnych, medziparlamentných rokovaní a ich právna záväznosť a medzinárodná vymáhateľnosť. Osobitnou kapitolou sú dohovory týkajúce sa celoplanetárnej ochrany prírodného prostredia a nerastného bohatstva, ochrany kultúrnej diverzity štátov a národov (UNESCO), ochrany kultúr a intelektuálneho vlastníctva počas ozbrojených konfliktov a množstvo ďalších problémov *spravodlivosti, rovnosti a uznania* na medzinárodnej scéne.

3. *Kultúrna dimenzia* medzinárodných vzťahov – ako je vidieť z predchádzajúcej analýzy- nie je nejakou osobitne „pridanou“ časťou teórie medzinárodných vzťahov, ale tvorí jej atributívny element. Niektorými konkrétnymi otázkami presahuje tak do problematiky všetkých *dimenzií* teórie medzinárodných vzťahov. Z tohto dôvodu sa zvyčajne vymedzujú aj konkrétne oblasti kultúrnych štúdií (*cultural studys*) zameraných na otázky kultúrnej identity, kultúrnej habituality, kultúrnych difúzií, bifurkácií, penetrácií a transformácií

Pozrieme sa teraz bližšie na problémy definície kultúry z hľadiska jej funkcie ako „mäkkej moci“ štátu. Za nástroj „mäkkej moci“ štátov sa všeobecne pokladá tradičná *kultúrna identita* štátu a *kultúrne preferencie* jeho obyvateľov. Keďže kultúrnu identitu národov a štátov najdlhšie udržiavajú *tradície*, a medzi nimi predovšetkým náboženské tradície trvajúce tisíce rokov, otázka náboženskej identity je najčastejším východiskom kultúrnej, resp. civilizačnej charakteristiky identity štátov. Avšak hranice difúzie určitého náboženstva nie sú totožné ani s historickými, ani so súčasnými hranicami štátov. Preto niektorí teoretici namiesto pojmu „štát“ uprednostňujú pojem „civilizácia“, ktorý zahŕňa viac štátov alebo regiónov (na území štátov) a jej hranice sú iba virtuálne. V tomto zmysle teológovia hovoria o „kresťanskej civilizácii“, vedci o Západnej civilizácii, alebo v súvislosti s islamom „o islamskej civilizácii“ alebo v súvislosti s Čínou „o čínskej civilizácii“, či o „konfucianistickej civilizácii“. Vidíme teda, že v pomenovaní civilizácii

vládne značná nejednotnosť, lebo raz sa kultúra definuje podľa náboženskej charakteristiky, inokedy podľa etnickej identity alebo územnej lokalizácie.

Podstatná príčina tohto problému spočíva v tom, že štát je mocenská *inštitúcia*, a vzniká i zaniká v závislosti od mocenských záujmov aktérov, ale kultúra nie je *inštitúcia*. Kultúra je relatívne trvalá *sociálna habitualita človeka*, podmieňuje jeho sociálnu a civilizačnú adaptáciu na prostredie a v tom zmysle je atribútom *ľudskej existencie*.

Historická difúzia jednotlivých elementov kultúry(napr. jazyka, písma, náboženstva, umenia, filozofie, vedy) striktné nekopírovala hranice etnika, štátu alebo ríše. Kultúrne a civilizačné iniciatívy sa šírili medzi národmi pod vplyvom politických, ekonomických a civilizačných (vzdelávacích) záujmov a iných dejinných procesov.

Všeobecne možno konštatovať, že napríklad znalosť písma vo všetkých starovekých štátoch sa pokladala za nástroj *civilizačného rozvoja*. Aj dnes mieru gramotnosti obyvateľstva určitého štátu pokladá UNESCO za meradlo vzdelanosti, pokroku a civilizačnej úrovne jeho obyvateľov.

Jednotlivé elementy kultúry sa však v historickom procese nerozvíjali rovnomerne alebo izolovane od ostatných elementov. V každej časti kultúry sú vzájomné *medzinárodne interferencie*. Reč ako nástroj etnickej identity azda najvýznamnejšie zachováva svoj autochtónny charakter, i keď v každej reči a jazyku sú lingvistické performácie svedčia o „cudzojazyčných“ vplyvoch.

Dominantným nástrojom difúzie kultúr *medi-národmi* sa stali náboženstvá, ktoré participovali na procese vzniku etnickej, resp. národnej identity a integrity prostredníctvom interkultúrnych interferencií. Príkladom takýchto medzi-národných kultúrnych difúzií a interferencií je v oblasti náboženstva proces *christianizácie, hinduizácie, islamizácie* rôznych etník, alebo v oblasti písma medzinárodné rozšírenie *latinizácie, helenizácie, arabizácie, sinoizácie* a iných písomných sústav.

Aj tieto historické fakty svedčia o tom, že kultúra bola vždy súčasťou vzťahov medzi štátmi a národmi, teda je aj organickou súčasťou teórie *medzinárodných procesov*.

Hlbšia filozofická analýza problematiky definície kultúry však zápasí s mnohými nedoriešenými teoretickými otázkami. Medzi ne patrí aj sama *definícia* kultúry, na ktorej sa dodnes nezhodli ani filozofi ani kulturoológovia.

Reálna, historicky vzniknutá kultúra totiž , na jednej strane reprezentuje konkrétny systém artefaktov a industrie slúžiace na *sociálnu* adaptáciu človeka na prírodné prostredie, a v tomto zmysle kultúra reprezentuje samu seba ako *objektívna fakticita*.

Na druhej strane, kultúra reprezentuje špecifickú *sieť sociálnych vzťahov*, prostredníctvom ktorých historické subjekty vytvárajú svoj obraz sveta a konštituuju svoje *miesto* (čas a priestor) v ňom. V tomto zmysle kultúra je systémom pluralitných konfigurácií *sociálnych vzťahov*, ktoré nie sú podmienené iba objektívnymi zákonitosťami historického vývoja, ale aj *subjektívnymi a diferencovanými seba projekciami* sociálnych skupín.

Tieto *seba projekcie* v histórii kultúry nevznikajú (a objektívne nemohli vzniknúť) ako produkty iba intelektových (v zmysle: *univerzálne racionálnych*) schopností človeka, ale aj prostredníctvom vývoja celého komplexu mentálnej výbavy človeka, t. j. pomocou diferencovanej zmyslovej skúsenosti, emócií, fantazijných a transcendentných imaginácií ľudského *vedomia a seba projekcie* v rámci prírodných a historických podmienok života jednotlivých ľudských skupín a spoločenských nachádzajúcich sa v rôznych lokalitách na Zemi.

Napríklad ľudské schopnosti a sklony k fideizmus, mimetizmus, normativizmus alebo axiologizmus sa podieľajú na tvorbe kultúry v celom historickom procese antropogenézy. Sú zdrojom diferencovaných magických, mýtických, náboženských, umeleckých, ale i normatívnych a politických projekcií sveta.

Argument potvrdzujúci platnosť tohto tvrdenia vyplýva z *univerzality* ľudského intelektuálneho poznania sveta, čoho svedectvom je dosiahnutie určitej adekvátnej a všeobecne uznanej platnosti základných systémov vied, nezávislých od odlišnej kultúrnej identity autorov vedeckých poznatkov alebo vedeckých inštitúcií nachádzajúcich

sa na kultúrne alebo etnicky diferencovaných územiach jednotlivých štátov.

Avšak vedecké vysvetľovanie kultúry, ako sa domnievam, nedisponuje argumentom, ktorý by umožnil úplne eliminovať fakt kultúrnej diverzity, teda zároveň i pochybnosti o tom, či historická kultúrna diverzita je vôbec prístupná poznaniu a či umožňuje vybudovať o tomto predmete vedy nejaký základný systém univerzálnych poznatkov.

V dôsledku toho sa v prvej polovici dvadsiateho storočia rozvíjali tie disciplíny kulturologického poznania, ktorých základom boli empirické poznatky čerpané priamo „v teréne“ ako archeológia, etnografia a kultúrna antropológia.

Hoci vo filozofii k prvému *antropologickému* obratu došlo už na pôde klasickej gréckej filozofie, tieto podnety sa začali zúročovať až od 18. a 19. storočia. *Metafyzickú* paradigmu postupne vystriedal *historizmus* a zo vznikajúcich prírodovedeckých názoroch sa aj do filozofie 19. storočia začali presakovať *evolucionistické pohľady*.

Teda naše súčasné poznatky o človeku a ľudskej kultúre sa v teóriách akumulovali iba niečo vyše sto rokov. Hoci nie sú ešte zďaleka komplexné a vyčerpávajúce, no umožňujú, nastaviť d'alekohľad do kultúrnej histórie človeka a prezentovať s veľkou vedeckou spoľahlivosťou fakty pochádzajúce zo 45. tisícročia. Samozrejme, musíme predpokladať, že spresňovanie poznatkov sa bude naďalej vyvíjať a doplňovať v závislosti od nových nálezov a ďalšieho vývoja vedeckého poznania.

Konštatovali sme, že ľudské poznávanie sveta a človeka seba samého je historicky podmienené a *vedeckú* úroveň mohlo dosiahnuť až vtedy, keď *sapientácia* ľudského mozgu dospela k vyššiemu stupňu abstraktného myslenia. Bez abstraktného myslenia, samozrejme, sa nemohli rozvíjať ani logické metódy *zovšeobecňovania* empirických poznatkov, ktoré sú základom tvorby vedeckých teórií.

„Zázrak“ abstraktného teoretického myslenia sa objavil v období antickej gréckej kultúry, ktorá sa rozvíjala približne od 1. tisícročia p. n. l. Okolo 7. – 6. storočia p. n. l. niektorí vynikajúci jednotlivci, žijúci hlavne v bohatých mestských štátoch (*polis*) na území Grékmi kolonizovanom

maloázijskom pobreží a v mnohých iných strediskách výroby a obchodu v stredomorskej panve. Uznávaný poľský historik filozofie **Jan Legowicz** v sedemdesiatych rokoch 20. storočia patrí medzi ojedinelých autorov vo vtedajšom východnom bloku, kto upozornil na to, že vývoj filozofie a vedy bol podmienený okrem iného aj *interkultúrnymi medzinárodnými* difúziami medzi civilizáciami. Teda ani grécky filozofický „zázrak“, podľa neho, nemôžeme vysvetľovať iba ako následok homogenizácie a integrácie pôvodných gréckych kmeňov do jednotného helénskeho národa. J. Legowicz zdôrazňuje, že „iónska filozofia prírody, ktorou sa v Miléte začal celkom nový rozvoj vedy o svete a človeku, ...nadväzovala na problémy zamestnávajúce ľudské myslenie už niekoľko storočí predtým – od Indie a Číny po Feníciu a Egypt.“⁸

Za nasledujúcich 2500 rokov z týchto filozofických východísk už relatívne kontinuálne viedla cesta ku vzniku *vedeckého poznania*.

V kontexte tohto príbehu vedy však nemôžeme nespomenúť tie prekážky rozvoja vedeckého skúmania kultúry, ktoré v štátoch tzv. sovietskeho bloku (medzi ne patrilo aj vtedajšie Československo) kládli mocenské politické a ideologické štruktúry totalitárneho režimu. Následkom politických rozhodnutí niektoré vedné odbory boli zakázané a vyradené z pôdy univerzít a vedeckých inštitúcií. Medzi ne patrila napríklad tzv. „západná“ genetika, kybernetika, politológia ako i kultúrna a sociálna antropológia.

Z tohto dôvodu sa vedecký výskum kultúry v postkomunistických štátoch, teda aj na Slovensku, plne rozbíha až od poslednej dekády 20. storočia paralelne s procesom demokratizácie spoločnosti. Na viacerých univerzitách vznikli katedry kulturológie, ktoré rozvíjajú výskum kultúry v kontexte súčasných medzinárodných procesov a globalizácie.

Z historického hľadiska filozofické základy kulturológie vznikli na pôde nemeckej klasickej a poklasickej filozofie.

Z obdobia klasickej nemeckej filozofie predovšetkým **Immanuel Kant** (1724-1804) položil základy takého typu kritického myslenia, ktorého východiskom je rozlíšenie *poznania (cognitio)* od *hodnotenia (dignatio)*, ako dvoch schopností *rozumu* (resp. *rozmyslu*) vytvoríť

⁸LEGOWICZ, J.:Prehľad dejín filozofie. (Prekl. z poľ. jaz.: A. Varsíková), Obzor 1972, Bratislava.

objektívne a subjektívne platné úsudky. Kantovo stanovisko, napriek tomu, že prevažne bolo metafyzické a transcendentalistické sa stalo gnozeologickým i axiologickým východiskom *filozofie kultúry* a niektorých kritických kulturologických teórií.

O ďalší rozvoj *filozofie kultúry* sa zaslúžili stúpenci i odporcovia kantovstva. Z bezprostredných stúpencov to bol hlavne **Fridrich Schiller** (1759 – 1805), kto rozvinul Kantovu etiku a estetiku ako axiologické disciplíny, ďalej **Johann Gottfried Herder** (1744 – 1803) spočiatku Kantov prívrženec, neskôr jeho nekompromisný kritik, kto sa zaslúžil o rozvoj osvietenскеj myšlienky *národa* ako nositeľa kultúry v živom organizme svetových dejín.

Z obdobia poklasickej nemeckej filozofie to boli predovšetkým novokantovci, ktorí významnou mierou prispeli k prehĺbovaniu filozofických základov kulturológie. Upriamili pozornosť na funkciu *vôle*, „čistého“ chcenia (etika) a „čistého“ cítenia (estetika) v procese tvorby a hodnotenia kultúry. Odmietali transcendentálnosť hodnôt a presadzovali predovšetkým *historickosť* a *humanizmus* ľudskej kultúry.

Z predstaviteľov tejto platformy treba spomenúť **Hermannu Cohena** (1842 – 1918), **Paula Natorpa** (1854 – 1924), **Ernesta Cassirera** (1874 – 1945), **Wilhelma Windelbanda** (1848 – 1915) a **Heinricha Rickerta** (1863 – 1936), ktorí skúmali vzťah medzi hodnotením a poznávaním z hľadiska určitých *hodnotových noriem*, ktoré pokladali za historické atribúty kultúry. Avšak medzi *hodnotou* a *normou* – ako tvrdil napríklad H. Rickert, je výrazný rozdiel, lebo hodnota označuje nejakú dôležitosť osebe, kým norma sa vzťahuje na to, čo sme derivovali z poznania a hodnotenia skutočnosti.

Z týchto filozofických základov sa v priebehu dvadsiateho storočia konštituovala *všeobecná* pojmová a metodologická výbava kulturológie.

K rozpracovaniu *konkrétnej a historicky adekvátnej* terminológie, metodológie a odborného jazyka kulturológie v priebehu dvadsiateho storočia významne prispel veľký rozvoj špeciálnych disciplín sociálnych vied ako je kultúrna antropológia, archeológia, história, etnológia, religionistika, sociológia, politológia, umenoveda, estetika, etika, semiotika ako i niektoré ekonomické disciplíny zaoberajúce sa

ekonomickými aspektmi rozvoja kultúry a umenia, napríklad otázkami obchodu s umeleckými dielami, oceňovaním kultúrnych pamiatok, financovaním cirkví, verejnoprávnych médií, manažmentom kultúry, ekonomickým rozvojom tzv. kultúrneho priemyslu, ktorý dnes patrí medzi najrýchlejšie sa rozvíjajúce odvetvie svetového hospodárstva, (ako je napríklad kinematografická, audiovizuálna, informačná a mediálna kultúrna produkcia).

Od druhej polovice dvadsiateho storočia, hlavne po rozpade bipolárneho svetového systému, sa stali otázky kultúr a civilizácií významnou súčasťou *teórie medzinárodných vzťahov*.

Rozvojom globalizácie a vznikom mnohých bezpečnostných rizík nevojenského charakteru (napr. etnické konflikty), ako i procesov medzinárodnej ekonomickej a politickej integrácie sa významne podnietil všeobecný záujem o skúmanie svetových kultúr a civilizácií. Ukázalo sa, že kultúry - historicky chránené intravilánom etník a národných štátov, v procese globalizácie sa dostali na *medzinárodnú scénu*, kde v dôsledku svojej diverzity a vzájomného neuznania sa stávajú faktorom nestability a konfliktov.

Dnes možno s istou trpkosťou konštatovať, že neboli to humanistické ideály filozofie a vedy, ani romantický historizmus nemeckých filozofov, čo udržali kontinuitu vedeckého skúmania kultúry ako *hodnoty osebe*, ale práve naopak. Medzinárodná bezpečnostná a ekonomická nestabilita a nerovnomernosť historického vývoja národov a štátov v súčasnosti prispeli k tomu, že otázky kultúry sa z periférie spoločenských vied opäť dostali do centra pozornosti. A to nielen vedcov, ale aj politikov a iných významných aktérov medzinárodných procesov.

Z predchádzajúcej stručnej analýzy problematiky vyplýva záver, že vo výskume kultúrnej dimenzie medzinárodných vzťahov sa teória medzinárodných vzťahov musí opierať o doterajšie filozofické i empirické poznatky sociálnych vied a na ich základe koncipovať určité modely medzikultúrnych vzťahov, ovplyvňujúcich globálne i lokálne záujmy a preferencie aktérov.

Na tomto základe možno očakávať, že kulturologické poznatky sa zúročia v jednotlivých smeroch a paradigmách všeobecnej *teórie medzinárodných vzťahov*.

Použitá literatúra

HUNTINGTON, S. P.: The Clash of Civilisations. Remarkong of World Order. New York, Touchstone 1997.

FUKUYAMA, F.: Veľký rozvrat. (Slov. prekl. z angl. jazyka: D. Kamhal), Bratislava, Agora 2005.

FLERAS, A. & ELLIOTT, J. L. : The Challenge of Diversity. Multiculturalism in Canada. Ontario, Scarborough, Nelson 1992.

MURPHY, R. F. : Úvod do kultúrní a sociální antropologie. (Čes. prekl. z angl. jazyka: H. Červinková), Praha, Slon 2006.

LEGOWICZ, J.: Prehľad dejín filozofie. (Slov. preklad z poľ. Jazyka: A. Varsíková), Bratislava, Obzor 1972.

KUPER, A.: Culture. The Anthropologists' Account. Londýn, Cambridge, Massachusetts, Harward University Press 2000

Feministická filozofia a pokračovanie diskurzu (po rokoch)¹

Jana Barátová

Abstrakt

Herta Nagl-Docekal, profesorka na Viedenskej univerzite, je slovenskej a českej odbornej verejnosti známa zo svojich prednáškových aktivít, spolupráce s feministickými teoretikami na Slovensku i v Čechách zo začiatku deväťdesiatych rokov. V publikácii Feministická filozofie. Výsledky, problémy a perspektívy, v českom preklade Hany Havelkovej, pojednáva o problematike súčasného diskurzu vo feministickej filozofii. Táto oblasť je v širšom povedomí slovenskej odbornej verejnosti málo reflektovaná, preto je vydanie takejto publikácie vítaným krokom a môže sa stať podnetnou platformou pre rozsiahlejšiu diskusiu v slovenskom (i českom) myšlienkovom priestore.

Abstract

Herta Nagl-Docekal, the professor at the University of Vienna, is known by Slovak and Czech professional public because of her lecture activities, cooperation with feminist theorists in Slovak Republic and in Czech Republic, from the beginning of the nineties. Her publication “The Feminist philosophy: Results, problems and prospects”, the Czech translation by Hana Havelková, contains the problems of present discourses in feminist philosophy. This domain is not much reflected in broad consciousness of Slovak professional public; therefore this new publication is welcome step and may become a stimulating platform for an extensive discussion in Slovak (and Czech) thought space.

Herta Nagl-Docekal, profesorka na Viedenskej univerzite, je slovenskej a českej odbornej verejnosti známa zo svojich prednáškových aktivít, spolupráce s feministickými teoretikami na Slovensku i v Čechách z 90. rokov a článkov publikovaných najmä vo feministickom

¹NAGL-DOCEKAL, Herta. 2007. *Feministická filozofie. Výsledky, problémy a perspektívy*. Preklad Hana Havelková. Praha : Sociologické nakladatelství – SLON. 316 s. ISBN 978-80-86429-68-7.

kultúrnom časopise *Aspekt*², *Filosofickom časopise*, ako aj z publikácie *Štyri pohľady do feministickej filozofie*³. V publikácii *Feministická filozofie. Výsledky, problémy a perspektívy*, v českom preklade Hany Havelkovej, pojednáva o problematike súčasného diskurzu vo feministickej filozofii. Táto oblasť je v širšom povedomí slovenskej odbornej verejnosti málo reflektovaná, preto je vydanie takejto publikácie vítaným krokom a môže sa stať podnetnou platformou pre rozsiahlejšiu diskusiu v slovenskom (i českom) myšlienkovom priestore.⁴

Témy, ktoré obsahuje táto publikácia, sú stále aktuálne, napriek tomu, že „v posledných desiatich rokoch bola v mnoha regiónoch sveta prijatá opatrení proti znevýhodneniu žien, životní podmínky jsou v nesčetných ohledech stále ještě zatíženy nesymetrickými vztahy mezi pohlavími. Není to však jen důsledkem setrvačnosti tradičního způsobu myšlení a tradičních sociálních vzorců. V kontextu ekonomické „globalizace“ určované neoliberálními principy se mnohé formy znevýhodnění ještě více prohloubili, a nadto se objevili nové“ (s.10). Napríklad „feminizácia chudoby“, medzinárodný obchod so ženami, remaskulinizácia politickej verejnosti a iné.

Niekoľko desiatok rokov intenzívneho feministického výskumu, obsahovej precizácie feministických teórií, podľa autorky, poskytuje základ pre včasnú identifikáciu podmienok, ktoré nespĺňajú požiadavky rovnosti medzi pohlaviami. Populárna téza, že sa nachádzame v „postfeministickej“ ére, nám do značnej miery bráni vidieť, že postavenie žien často *de facto* nezodpovedá princípu rovnosti príležitosti. H. Nagl-Docekal v publikácii skúma filozofický kontext uvedených problémov cez hlavné filozofické disciplíny – od filozofickej antropológie cez estetiku, koncepciu racionality a teóriu poznania až po filozofiu práva.

²Jej články nájdeme v číslach 2/1994 – *Feminizmy*, 2-3/1995 – *Ženy a moc*, 1/2002 – *Telo sa stalo slovom*.

³NAGL-DOCEKALOVÁ, H.: *Ženská estetika alebo „utópia zvláštneho“?* In: Farkašová, E. – Kalnická, Z. - Kiczková, Z. (ed.): *Štyri pohľady do feministickej filozofie*. Bratislava : Archa, 1994, s. 25 – 41.

⁴V predslove k českému vydaniu vyjadruje H. Nagl-Docekalová radosť nad tým, že sa kniha dostáva do rúk českým, a je jej známe, že tým aj k slovenským, čitateľkám/om. Zároveň dúfa, že cez túto publikáciu získa nový akcent dlhoročná spolupráca (viac ako pätnásť rokov, od roku 1991) „s filozofkami z Prahy a Bratislavy“ (H. Havelková, E. Farkašová, Z. Kiczková).

Dôslednou filozofickou analýzou odkrýva a argumentačne vyvracia rozšírené a vžitú predstavu o hierarchii medzi pohlaviami. Týmto spôsobom odkrýva aj podoby diskriminujúcich konceptov v samotnom filozofickom myslení. Zároveň upozorňuje, že pojem „feministická filozofia“ reflektuje zložitý diskurz, v rámci ktorého sú predkladané veľmi rozdielne a mnohokrát dokonca nezlučiteľné koncepcie.

V úvode sa autorka venuje vymedzeniu pojmu „feministická filozofia“, ktorý vznikol na prelome šesťdesiatych a sedemdesiatych rokov dvadsiateho storočia (napriek tomu, že tematizovanie znevýhodnenia žien nájdeme ojedinele vo filozofii aj skôr, napr. J. S. Mill⁵), keď začali filozofky konfrontovať svoj odbor s problémami hierarchie pohlaví. Od tohto obdobia prebieha stále viac diferencujúci diskurz, vzniklo veľké množstvo publikácií, to znamená, že projekt „feministická filozofia“ môžeme považovať za etablovaný, ale samotná autorka zdôrazňuje, že by bolo unáhlené domnievať sa, že projekt je uznávaný tak, ako mnohé iné súčasné smery vo filozofii (napríklad „aplikovaná etika“ alebo diskurz o právach menšín a podobne).

Vzhľadom na to, že v poslednej dobe je pojem „feminizmus“ artikulovaný v podobe „postfeministickej“ éry, ide vlastne o vytvorenie predstavy o feminizme ako odchýlke, ktorá dnes patrí k minulosti, pretože „*ženy našly svůj femininní a náročný životní styl*“ (s. 19). Takýmto nazeraním sa darí mnohým ľuďom zakrývať pohľad na fakticky existujúce nerovnosti a na zhoršujúcu sa situáciu mnohých žien (napríklad spomínaná „feminizácia chudoby“ a iné). Preto je potrebné takéto prístupy nielen popisovať, ale ich aj analyzovať ako „*politicky programové výroky konzervatívneho zaměření*“ (s. 19).

Odhladnuc od tejto všeobecnej roviny vzbudzuje spojenie „filozofie“ a „feminizmu“ pohoršenie – často aj v akademickú oblasť. Je zrejme, že ide o stroho scientistické (v dejinách filozofie toľkokrát prekonávané) vnímanie.

Na tomto mieste sa ponúka otázka, čo je cieľom projektu „feministická filozofia“. Cieľom je, podľa autorky, „*konfrontovat celý obor s problematikou hierarchických vztahů mezi pohlavími*“ (s. 24). Platí to tak pre jednotlivé systematické oblasti, ako aj pre rôzne smery (či už

⁵MILL, J. S.: Poddanstvo žien. Bratislava: Kalligram, 2001.

v minulosti alebo v súčasnosti). Ide nielen o vysporiadanie sa s teorémami, ktoré sú explicitne nepriateľské voči ženám, ale aj o odkrývanie androcentrických myšlienkových vzorcov, ktoré sú veľmi vplyvné práve pre svoj neexplicitný charakter. Ďalším aspektom je aj znovuoobjavovanie filozofiek (koľko filozofiek nachádzame, v dnes uznávaných, prezentáciách dejín filozofie?).

Autorka svoj pokus o definíciu „feministickej filozofie“ charakterizuje ako „*filosofování z pozice zájmů o osvobození ženy*“ (s. 26). V publikácii sa snaží ukázať, čo bolo týmto prístupom dosiahnuté. Pomocou argumentov ukazuje, aké rozlíšenia sú potrebné, aby sme sa vôbec dostali k problematike pohlavnej asymetrie. Tiež kriticky analyzuje rôzne teórie z hľadiska významu a miesta, aké zastávajú v súčasnej medzinárodnej diskusii. Oblasti, ktoré vybrala do jednotlivých častí tejto knihy, sú práve tie, v ktorých sa v poslednej dobe odohrávali najostrejšie sledované a smer udávajúce kontroverzie. Sú to filozofická antropológia, estetika, teória vedy a kritika rozumu, politická filozofia a filozofia práva. Ak sa vo svojich analýzach opiera o jednotlivé feministické autorky, nepodáva súhrnný výklad ich teórie, ale analyzuje textové pasáže, v ktorých sú formulované jednotlivé koncepcie feministického diskurzu. K nim pripája svoje kritické poznámky. Takto môžeme, podľa H. Nagl-Docekalovej, efektívne čeliť rôznym kontroverziám, medzi jednotlivými smermi, ktoré majú za následok to, že už spolu nevedú dialóg. Autorka chce touto publikáciou ukázať, ktoré prvky feministickej filozofie sú preukázateľné natoľko, že ich seriózne filozofujúci jedinec nemôže ignorovať, ale naopak, prijať ich ako súčasť širšieho kontextu filozofovania.

V prvej kapitole, nazvanej *K antropológii pohlaví*, sústreďuje autorka pozornosť na pojmy *muž/muži* a *žena/ženy*, ktoré sa stávajú centrálnymi pojmami feministickej kritiky. Dôležitý je ich významový obsah, ktorý im daný/á autor/ka priradí a tým poznačí jeho/jej teoretický koncept. Ak sa pozrieme len na to, akým spôsobom sú tieto slová používané v bežnom jazyku, aké predstavy sú nimi sprostredkované, rýchlo odkryjeme ich dvojznačnosť a mnoho dôsledkov, ktoré z nich vyplývajú. Na jednej strane pojmová dvojica *žena-muž* vyjadruje *fyzický rozdiel* (ide o rozdiely, ktoré sú definované súhrnom primárnych a sekundárnych

pohlavných znakov), na druhej strane sa stretávame s množstvom slovných spojení, ktoré sa vzťahujú k *rozdielom v sociálnych rolách* (často hovoríme o typickom „ženskom povolani“ alebo, že politika je „mužskou záležitosťou“, to znamená, že ide o spôsob myslenia, ktoré každému pohlaviu prisudzuje v určitej situácii rôzne role). Spomínaná dvojznačnosť pojmov „žena“ a „muž“ má za následok to, že rozlišovanie medzi ženskými a mužskými telami je spájané so sociálnymi normami a táto pohlavná diferenciácia sociálnych rolí, cností atd. predpokladá, že spoločenskú štruktúru je možné ospravedlňovať odkazom na „prírodu“ (aj keď nie v explicitnej podobe). To implikuje daný stav ako „prirodzený“ a zároveň nezvratný. Autorka o tom píše: *„Odkrývať a analyzovať vzťahy medzi telesnými pohlavnými znakmi a sociálnymi normami predstavuje odjakživa jeden z cieľov feministického bádania. Z aktuálneho hľadiska sú relevantní predovšetkým četné štúdie k evropskej, resp. západnej modernej, ktoré už máme k dispozícii. Dokladajú, že – v odklonu od egalitárneho myslenia ranného osvícenstva – zhruba od polovice osmádesiatych rokov se začal prosazovať obraz ideálneho páru („pravý muž“ a „pravá žena“), ktorý každému pohlaviu priradil iné sociálne úlohy, pričom mužovi vyhradil verejnú a pre ženy domácu sféru ako oblasti ich pôsobnosti. Nelze pochybovať o tom, že tato koncepce dodnes neztratila svůj normativní význam“* (s. 33). Tieto myšlienky autorky nás privádzajú k historickej náhodnosti tým, že dokazujú, že „*řád pohlaví*“, ktorý dnes v mnohých ohľadoch pretrváva, nie je starší ako dvesto rokov a zároveň ukazujú, že koncepcia, podľa ktorej ide o usporiadanie „prírodné“, je neudržateľná. Dokazujú to aj výskumy starších historických období, etnologické štúdie mimoeurópskych kultúr, ktoré predkladajú množstvo divergentných pohlavných usporiadaní. To posilňuje našu tézu, podľa ktorej rozdielne úlohy, ktoré ženy a muži zastávajú v spoločnosti, alebo rozdielne cnosti, ktoré pestujú, nie sú určované nejakým konštantným, historicky nezávislým vzorcom. Forma vzťahov medzi ženami a mužmi musí byť konfrontovaná so spoločenskými normami (morálky a spravodlivosti) určitých kultúr a ich historických období.

Pojem „pohlavie“ podľa svojho pôvodného významu slúžil k označeniu určitých telesných rozdielov. Z hľadiska konania predstavujú pohlavne diferencované telá zároveň situáciu, ku ktorej je možné

najrôznejším spôsobom zaujať stanovisko. Tieto telesné danosti sú témou slobody. Telesné znaky, ktoré sú nám dané, nás nedeterminujú k jedinému možnému spôsobu života (ak mám napríklad telo, ktoré vykazuje biologické predpoklady pre tehotenstvo a kojenie, neznamená to žiadne vopred dané rozhodnutie). Problém spočíva v tom, že na ženy je často vykonávaný tlak (tehotenstvo, vonkajší výzor a zamestnanie a podobne), o čom autorka pojednáva aj v inej kapitole. V tejto kapitole jej ide o vysvetlenie, prečo a ako si určité skupiny v spoločnosti osobujú interpretačný monopol a svoju predstavu sa snažia presadzovať tým, že ostatné orientácie udávajú ako „odchýlky“ a postihujú ich sankciami. Feministické bádania sledujú svoju hlavnú požiadavku – odbúrať asymetriu, ktorá panuje medzi ženami a mužmi z hľadiska možnosti ich sebaurčenia.

V kontexte dnešnej diskusie vo feministickej teórii sú „binárne opozície“ odmietané („príroda/kultúra“ a od nich odvodené „sex/gender“ a podobne). V kapitole autorka uvádza najčastejšie používané argumenty, ktorými býva táto pozícia odôvodňovaná. Odmietanie „binárneho myslenia“ inšpirované Derridom (podstata – kontrapozícia dvoch pojmov, ktoré sa navzájom vylučujú, je určovaná logikou podriadenia, prvý je definovaný prostredníctvom negatívneho vymedzenia voči druhému pojmu; druhý je teda podriadený nielen preto, že je druhý, ale aj preto, že obsahuje všetko, čo musí byť negované, aby mohol byť konštituovaný prvý pojem; hovorí sa o „zavrnutí druhého“). Problém spočíva v tom, že úvahy postupujú smerom od logickej argumentácie k morálnemu usudzovaniu. Tento moment robí z analýzy „binárneho myslenia“ v očiach mnohých autoriek vhodný teoretický aparát pre feministickú kritiku – vďaka tomu je možné odkrývať myšlienkový vzorec, na základe ktorého sú schopnosti a konanie priradované mužom často definované pozitívne (rozum) voči schopnostiam a výkonom pripisovaným ženám a kvalifikovaným znakmi nedostatočnosti (iracionalita). Výhrada autorky spočíva v tom, že morálne alebo politicko-právne problémy, ktoré chceme tematizovať, nie sú generované logickými formami ako takými. Ak reflektujeme súvislosti medzi jazykom a morálkou a vychádzame pritom z okolností, že používanie morálnych kategórií má zmysel iba vo vzťahu ku kontextom konania, platnosť morálnych súdov je omnoho širšia ako

„len“ porušovanie alebo nerešpektovanie integrity jedincov. Pretože aj určité druhy prehovorov majú charakter konania, ak určité osoby poškodzujú (napr. ohováranie ako súdne stíhateľná skutková podstata). Tento aspekt je pre feministickú kritiku „binárnych opozícií“ relevantný, pretože, ak sú ženy v porovnaní s mužmi vnímané ako „iné“, dokonca deficitné, potom má tento spôsob reči svoj dopad v najrôznejších formách znevýhodňovania. Ak teda hovoríme o diskriminácii, tak tým myslíme spôsob zaobchádzania s inými, nie určitú logickú formu. Preto nemôžeme odmietat' akékoľvek rozlišovanie, ale iba také, ktoré vedie ku konaniu, poškodzujúcemu určitých jedincov, skupiny.

Autorkina koncepcia vzťahu medzi slobodou a pohlavne diferencovanou telesnosťou a odmietanie diády „sex/gender“, pôvodne vytvorenej pre to, aby bolo možné v rámci tradičných významov podľa „pohlavia“ rozlišovať medzi telesným rozdielom medzi mužmi a ženami na jednej strane (sex) a symbolickými a sociálnymi konštrukciami na strane druhej (gender). Dnes je toto rozlišovanie považované za slepú uličku, pričom dôvody sú rôzne. Autorka uvádza dve typické námietky.

Za prvou sa skrýva biologizmus (prečo iné by sa dva ideály správania priradzovali k dvom telesným formám?). Upozorňuje, že tieto dva ideály správania sú konceptmi s normatívnym významom. Ďalej, že pojem „gender“ bol zavedený aj ako nástroj kritickej analýzy – predstavuje jeden z najdôležitejších predpokladov feministického skúmania (pojem „gender“ ako základ feministickej kritiky vedy). Domyslené do dôsledkov – rozlišovanie medzi „sex“ a „gender“ vyúsťuje do požiadavky, aby „muž“ a „žena“ už nepredstavovali žiadne kategórie sociálneho poriadku, žiadny dôvod na deľbu práce pohlaví.

Druhá námietka v sebe skrýva stále radikálnejšie spochybňovanie pojmu „sex“, t. j. „pohlavia“ v biologickom zmysle. Toto spochybňovanie sa opiera najmä o koncepciu J. Butler, v ktorej „pohlavie“ je tiež produktom diskurzívneho mocenského procesu, normatívne, materializované. Autorka namieta, že J. Butler je vo svojej reflexii málo dôsledná a spája epistemologickú a ontologickú rovinu.⁶

H. Nagl-Docekalová sa prihovára k špecifickému používaniu tejto terminológie vo vzťahu k našej telesnosti. Pojmovú dvojicu „sex/gender“

⁶BUTLER, J.: *Trampoty s rodom*. Bratislava : Aspekt, 2003.

považuje za vhodný nástroj spracovania poznatku, že spoločenské normy je nutné odlišovať od ich telesných podmienok, aj keď môžu byť doslova vtelované (vpísané do tela). Už Simone de Beauvoir operovala s rozlišovaním „pohlavie“ a „gender“ svojim známym výrokom „ženami sa nerodíme, stávame sa nimi“.⁷ Poukazuje ním na tradičný normatívny výklad biologických daností a na osudné konzekvencie pre ženy, ktorým sú tieto normy od narodenia vnucované.

Feministické teoretičky sú často konfrontované s otázkou typu: prečo neexistoval ženský Michelangelo alebo skladateľka Mozartovej úrovne. Autori takýchto otázok ani neočakávajú odpoveď, nespochybňujú tézu o nedostatočnej „kultúrnej vyspelosti“ ženy. Často sa preto stretávame s tým, že takýto názor je vnímaný ako niečo, čo nepotrebuje zdôvodnenie. A pritom, stačilo by odvolať sa na Freudove snahy, alebo neskoršie modifikácie jeho teórie o vedecké zdôvodnenie tejto tézy.

Do priestoru takýchto názorov vstúpil v šesťdesiatych rokoch projekt feministickej estetiky, ktorý podniel širokú diskusiu. Autorka knihy sa v druhej kapitole – *Umění a ženskost* – pokúsila, z dôvodu prehľadnosti, oddeliť často vzájomné posplietané otázky z hľadiska vedy. Vymedzuje, v rámci diskusie, vlastný pojem „feministická estetika“ (z hľadiska širšieho aj užšieho filozofického zmyslu), načrtáva hlavné témy (bez nároku na úplnosť).

Prvá rovina argumentácie, proti hore uvedenej téze, je založená na skúmaní z hľadiska dejín ideí a sociálnych dejín. Keďže téza je predkladaná ako čisté konštatovanie, fakt, stráca sa zo zorného poľa jej normatívny charakter. Ak berieme do úvahy dnešné stanovisko – za podmienku umeleckej tvorby nie je považovaná iba „príroda“ v zmysle talentu, ale význam je priznávaný aj spoločenskému prostrediu – z tejto perspektívy sa javí ako signifikantné, že bolo prakticky nemožné, aby prenikli do tejto oblasti (podobne ako aj v otázke vzdelania) ženy (v západnej kultúre)⁸. Napriek dnešným podmienkam – princíp formálnej rovnosti – existuje i naďalej menšia podpora umelkyniam (než ich mužským kolegom), asymetria v prípade recepcie umeleckých diel (vyšívanie alebo hrnčiarstvo oproti architektúre), trh s umením (umelkyne

⁷BEAUVOIR, de S.: Druhé pohlavie. Bratislava : Obzor, 1967, zv. 2, s. 5.

⁸WOOLF, V.: Vlastná izba. Bratislava: Kalligram, 2000.

v galériách menej zastúpené než umelci), ceny prác – toto všetko sa premieta nakoniec aj do prezentácie dejín umenia.

Preto „*art is gendered*“ je legitímne. Na základe tohto kontextu definuje autorka termín „feministická etika“ v širšom zmysle slova: „*Tento pojem pak zahrnuje široké spektrum otázek a analýz, jež chtějí zjistit „the operation of gender throughout the Western artworld“ a vytvořit k němu alternativy*“.

V rámci tejto prvej roviny argumentácie (vyrovnávanie sa s hľadiskom dejín ideí a sociálnych dejín s klišéovitými predstavami o ženách v umení a vo verejnom priestore) sú rozpracované mnohé projekty, výsledkom ktorých bude „vyniesť na svetlo“ umelkyne minulých dôb, znovu napísať „všeobecné“ dejiny umenia (takto doteraz neoprávnene nazývané), skúmať zobrazenia žien alebo vzťahov medzi pohlaviami v umení – v literatúre a výtvarnom umení, ale aj piesňach.

H. Nagl-Docekalová zdôrazňuje, že fakt znevýhodnenia sám osebe nestačí ako dôkaz, že ženy sú rovnakou mierou ako muži nadané umeleckou kreativitou. Téma o nedostatočných kultúrnych schopnostiach ženy sa dostáva do popredia aj v súvislosti s psychoanalýzou. Cez jej prostriedky bol realizovaný najvýraznejší pokus o vedecké podloženie tejto tézy. Autorka sa v tejto kapitole obmedzuje iba na analýzu Freudových úvah o tejto téme. Vo svojej analýze prichádza k záveru, že Freudova psychoanalytická teória nie je schopná vedecky fundovať východiskovú tézu – znížený kultúrny potenciál ženy, ktorý mal byť u Freuda podľa pôvodných ambícií vysvetlený prostredníctvom vývoja detského libida, je de facto obsiahnutý už vo východisku „dokazovania“ (východisko tvoria predstavy a štruktúry pohlavnej hierarchie, ktoré Freud poznáva ako danosti svojho žitého sveta a potom pre neho sa javí subordinácia ženy ako dôsledok anatomického rozdielu, čím sa zahaľuje jeho historický charakter).

Pre feministické teoretičky bolo v kritike Freuda potrebné, po prvé, dôsledne odkrývať patriarchálny charakter jeho myslenia, po druhé, skúmať, či by nebolo možné chápať libidinóznou biografiu ženy celkom inak – čo sa vo všeobecnejšej rovine (nie orientované výhradne na psychoanalýzu) udialo vo feministickej teórii relevantné väzbami na jednej strane teóriou vzťahu k objektu a na druhej strane na Lacana. Preto

sa H. Nagl-Docekalová zaoberá teóriami, známymi pod označením „*French feminism*“, ktoré sa vzťahujú na prácu autoriek ako *Heléne Cixous, Catherine Clement, Luce Irigaray a Julia Kristeva*⁹, formulované na základe vyrovnávania sa s Lacanom, resp. derridovským čítaním Lacana. V centre jej pozornosti je predovšetkým úsilie o nové určenie vzťahov medzi ženskosťou a umeleckou kreativitou. Z jej analýzy vyplýva, že ak k hlavným cieľom feministickej kritiky patrí spochybňovať tradičné dichotómie pohlaví, potom sa aj feministická estetika, ktorá sa opiera o koncepcie ženského písania alebo ženského jazyka, vystavuje kritike. Takéto hodnotenie je stále širšie akceptované. Ak aj medzi tými, ktorí koncepciám „*écriture féminine*“ pripisujú viac než len strategickú hodnotu, je rozšírený názor, že dnes musí byť téma formulovaná inak: dnes je potrebné feministickú estetiku po rozchode s konceptom ženskosti. H. Nagl-Docekalová kladie otázku: „je možná filozofická estetika, ktorá stavia priamo na vlastnej feministickej požiadavke?“ Touto otázkou sa dostáva k pojmu „feministickej estetiky“ v užšom zmysle.

Jej východiskom sú historicko-kritické analýzy. Základom je odpoveď na otázku: „*Do akej miery sú estetické teórie vytvorené v doterajších dejinách filozofie výrazom maskulínneho myslenia?*“ Druhým ťažiskom historicko-kritickej analýzy je feministické vyrovnávanie sa s estetikou dvadsiateho storočia a otázka, v čom má spočívať špecifikum „feministickej estetiky“? Pokiaľ teda ide o otázku „feministickej estetiky“ v užšom zmysle, H. Nagl-Docekalová prichádza k záveru, že by bolo nedorozumením vysvetľovať tento pojem v zmysle teórie „feministického umenia“. Čo je ale potrebné, je naopak estetická teória, ktorá je oslobodená od maskulínneho myšlienkového vzorca a ktorá preto uvoľňuje priestor pre umenie s feministickým potenciálom.

Východiskom feministickej kritiky rozumu, v tretej kapitole – *Rozum s mužskou konotáciou*, je fakt, že pojem rozum má v každodennom chápaní mužskú konotáciu. Typickým obrazom diferenciácie medzi pohlaviami, charakteristickým pre západnú kultúru, je obraz priradujúci k mužovi rozum a k žene oproti tomu cit. Za typicky mužské je považované

⁹KRISTEVA, J.: Jazyk lásky. Eseje o sémiotice, psychoanalýze a mateřství. Praha : One Woman Press, 2004.

abstraktné myslenie, objektívne posudzovanie, zachovávanie si odstupu a orientácia na všeobecné princípy, zatiaľ čo subjektivita, spontánna reakcia a orientácia na konkrétneho jednotlivca sa javia ako typicky ženské. Pre ženy to znamená, že po prvé, je spochybňovaná ich rozumová schopnosť (viď obľúbené vtipy o „ženskej logike“); po druhé, že pokiaľ rozvíjajú svoju racionalitu, vystavujú sa „výčitkám“, že nie sú dost „ženské“ (viď pejoratívny termín „intelektuálna beštia“).

Úlohou feministickej kritiky rozumu je podľa H. Nagl-Docekalovej skúmanie koreňov spojenia rozumu s mužskosťou a vo vytváraní alternatív. V mene tohto cieľa boli v rámci feministickej teórie formulované rozdielne koncepcie, ktoré siahajú od návrhov reformulácie pojmu „rozum“ až k jeho úplnému zavrhnutiu. Preto nikdy nejde o jeden argumentačný rámec. Príčinou je, že jednotlivé autorky majú na mysli vždy inú definíciu rozumu. Preto H. Nagl-Docekalová uvádza niekoľko príkladov (napríklad dôvody Carol Gilligan¹⁰ venovať pozornosť ženám zo strany vied – v tomto konkrétnom prípade v rámci psychológie; v rámci feministickej kritiky vedy Sandra Harding¹¹ formuluje tézu „od ženskej otázky vo vedách k otázke vedy vo feminizme“, prechod od „womens studies“ k „gender studies“, Donna Haraway (otázky metodiky skúmania vo vede), aby ukázala, že vždy ide o iný pojem resp. iné aspekty rozumu, keď sa poukazuje na ich maskulínny charakter.

V rámci feministickej kritiky vedy sa objavujú mnohé autorky, ktoré sa neuspokojujú s imanentnou analýzou scientizmu a z neho vyplývajúcej slepoty, ale snažia sa ukázať, že metodický prístup k realite má svoj pôvod v mužskej psychike. Vedecká racionalita ako taká je z tejto perspektívy prezentovaná ako forma výrazu gesta mužskej nadvlády. V tejto súvislosti sa Herta Nagl-Docekalová sústredila na myšlienky Evelyn Fox-Keller¹², Nancy Chodorow¹³ a ich chybné závery,

¹⁰GILLIGAN, C.: Jiným hlasem: o rozdielnej psychológii žien a mužů: Praha : Portál, 2001.

¹¹HARDING, S: The Science Question in Feminism. Open University Press, Milton Keynes 1986.

¹²FOX-KELLER, E.: Dynamická autonómia: objekty ako subjekty. (Úvahy o rode a vede.) In: (ed) Farkašová, E. – Kalnická, Z.- Kiczková, Z.,: Štyri pohľady do feministickej filozofie. Bratislava : Archa, 1994, s. 75 - 97.

¹³CHODOROW, N.: The Reproduction of Mothering. Psychoanalysis and the Sociology of Gender. Berkeley, 1978.

artikulovaním ktorých však autorka nechce zavrhnúť samotný názor, že vedecká racionalita má všeobecne mužskú konotáciu.

Pre feministickú kritiku rozumu ako kritiku západného logu je charakteristické, že sa nevyrovnáva iba s vedeckou racionalitou, ale so spôsobom myslenia západnej kultúry vôbec, pričom sa do centra pozornosti dostáva pojem „logos“. H. Nag-Docekal sa zameriava na myšlienkové pochody Luce Irigaray, ktorá tento termín spája najmenej s tromi témami. Po prvé, Irigaray má na mysli pojem racionality v novovekej prírodnej vede. Po druhé, jej kritika loga platí tiež pre európsku filozofiu (závažné skreslenie, lebo v dejinách filozofie došlo mnohokrát k rozšíreniu definície rozumu). Po tretie, svojou kritikou loga sa Irigaray obracia i proti jazyku, čím podľa autorky publikácie upadá do performatívneho vnútorného rozporu. Takéto myšlienkové pochody L. Irigarayovej majú následky pre alternatívu, ktorú predkladá – vzťahuje k ženám opačný pojem – iracionálno.

Ďalší variant feministickej kritiky rozumu sa zameriava na rozmer praxe. Tu sa kritika stavia proti konaniu, ktoré sa riadi univerzalistickými princípmi (rozum – normy – zovšeobecnenie). H. Nagl-Docekalová sa orientuje na tento problém cez problematiku identity Judith Butler¹⁴ (Butler sa stavia proti každej forme určovania ženskej pohlavnej identity), v rámci ktorej problematizuje tradičný model subjektu. V tejto súvislosti sa Butler dostáva k univerzalistickým koncepciám morálky, ktoré podľa nej vždy smerujú ku kultúrnemu imperializmu. Autorka publikácie formuluje problémy – Butler nevenuje žiadnu pozornosť medzi obsahovým a formálnym univerzalizmom. Odmietaniu univerzalistických koncepcií morálky dochádza u Butlerovej na základe argumentácie, ktorá vychádza zo spôsobu uvažovania rozvinutého práve v rámci tejto filozofickej tradície (zhoda s Kantovou treťou formuláciou kategorického imperatívu).

Cieľom feministickej kritiky, resp. jej pôvodná príčina, je maskulínna konotácia pojmu „rozum“, príznačná pre západnú tradíciu. Tento myšlienkový vzorec potvrdili mnohé výskumy v oblasti dejín filozofie. Ako poučný sa ukazuje vývoj, ktorý začal v prvej polovici 18. storočia – vtedy sa stali reflexie rozdielu medzi pohlaviami častou, samozrejmovou

¹⁴BUTLER, J.: Trampoty s rodom. Bratislava : Aspekt, 2003.

súčasťou spisov, venovaných filozofii práva a politickej teórii. V tejto súvislosti sa dostalo do popredia ponímanie, podľa ktorého si každé pohlavie vytvára, resp. malo vytvárať, špecifický štýl, pričom je potrebné usilovať sa o vzájomné dopĺňovanie (od muža sa očakáva, že bude kultivovať používanie rozumu – v oblasti teoretického poznávania, v morálke, politike a práve; žene priradil v rámci spomínanej komplementarity buržoázny projekt sentimentálnej ženskosti).

H. Nagl-Docekal považuje tento typ maskulinizácie rozumu (rozšírený aj dnes v myšlienkových klišé a normatívnych predstavách) za to podstatné, čo feministická kritika považuje za škandálne. Všetky detailné kritické analýzy by mali byť koncipované z tejto perspektívy. Dôraz je potrebné, podľa H. Nagl-Docekalovej, klásť na to, aby kritika, formulovaná z feministického zorného uhla, nemierila proti schopnosti usudzovania (či už v teoretickom alebo praktickom zmysle), ale proti jeho zvláštnej maskulínnej konotácii.

Ak východiskom feministickej filozofie je fakt diskriminácie žien, je pochopiteľné, že jej hlavným cieľom je prispieť k vyjasneniu teoretických základov feministickej politiky. To je napokon súčasťou poslednej kapitoly tejto publikácie – *Obrana neesencialistické politiky*. Pojem „feministická politika“ vykazuje rôzne akcenty. V širšom zmysle je používaný vo vzťahu k všetkej praktickej oblasti, zahŕňa všetky snahy o zmenu daných pomerov z hľadiska pohlavia, vychádzajúcu z feministickej motivácie (aj individuálne snahy v oblasti výchovy detí, utvárania osobných vzťahov a pod.). V užšom význame, označuje výraz „feministická politika“ iba aktivity, usilujúce o zmenu v oblasti štátneho zákonodarstva a ekonomického rozhodovania, koordinovanú vo verejnom diskurze.

Z hľadiska feministickej politiky v užšom zmysle sa tu objavuje veľmi kontroverzná diskusia v otázke, kto je to „my“. Má feministická politika čo do činenia so všetkými ženami, zakaždým s určitými skupinami alebo s rôznymi jednotlivcami? Kto môže, smie alebo má hovoriť, v mene koho? V čom spočíva úloha feministickej politiky? Je to prekonanie konštelácie typu panstvo/podriadenie alebo nedostatok uznania rozdielnosti? Z rozhodnutia v tejto otázke potom vyplýva aj formulácia cieľov a voľba stratégií.

Z načrtnutých morálno-filozofických základov vyvodzuje autorka konkrétny argument – je morálnym príkazom vystupovať proti diskriminácii na základe príslušnosti k ženskému pohlaviu, rozvíjať právnu teóriu s ohľadom na spravodlivosť z hľadiska pohlavia a požadovať zodpovedajúce novelizácie zákonov, je možné vyjasniť mnohé konfliktné otázky, ktoré autorka zahŕňa do jednej: súvisí feministická politika so všetkými ženami, s určitými skupinami alebo rôznymi jednotlivcami? Prichádza k zisteniu, že uvedené možnosti sa vzájomne nevyklučujú. Zdôrazňuje však, že vždy záleží na danom kontexte (diskriminácia na základe príslušnosti k ženskému pohlaviu sa týka všetkých žien, ale požadované konkrétne opatrenia môžu byť koncipované iba na základe posúdenia špecifickej situovanosti určitých žien a mechanizmov útlaku, ktoré v danom prípade pôsobia). Upozorňuje však, že nesmieme stratiť hľadisko solidarity, vzájomnej podpory druhých – v tomto ohľade spomínané „my“ môže presahovať tých, ktorí sú bezprostredne ohrození. Ak dochádza k nejakému problému, tak ten spočíva v nebezpečenstve poručníkovania (mentorovania). Tento problém sa prejavil po roku 1989 – feministky západných krajín, so svojim teoreticko-kritickým aparátom, neboli pochopené miestnymi ženami v bývalých socialistických krajinách a tento aparát bol vnímaný ako neadekvátny pre analýzu ich vlastnej histórie a súčasnej situácie.

Ak sú aj v súčasných právnych systémoch vystavené najrôznejším nespravodlivostiam, je potrebné skúmať, v čom spočíva príčina tohto stavu, aby sme potom mohli cielene hľadať prostriedky k odstráneniu existujúcich asymetrií. H. Nagl-Docekal upozorňuje, že nejde o jednu jedinú príčinu. Napríklad, príčiny existujú v spôsobe aplikácie práva, v dôsledku konkrétnych formulácií zákonov alebo základných štátoprávnych východísk. Najmä posledne vymenovaná, nám kladie do centra pozornosti koncepciu spoločenskej zmluvy. Jedna z úloh, ktorá z nej vyplýva, má povahu historicko-kritickej analýzy. Je potrebné pozrieť sa na „klasické“ varianty tejto koncepcie. Ak sa pozrieme na teórie zmluvy, vytvorené autormi ako Hobbes, Locke, Rousseau a Kant, dospejeme jednoznačne k záveru, že moderný štát má vo svojich základoch maskulínny charakter (partnermi zmluvy sú jednoznačne myslení muži).

Čo z toho vyplýva vo vzťahu k právno-teoretickým základom dnešných demokratických štátov? V tejto otázke sa feministické teórie rozchádzajú. H. Nagl-Docekal argumentuje, po prvé tým, že pôvodnú exkluzívnu definíciu občianstva je potrebné chápať ako historicky náhodnú. Po druhé, dejiny západných štátov od doby Francúzskej revolúcie je možné charakterizovať tak, že si svoje formálne zrovnoprávenie krok za krokom vybojovali najskôr muži štvrtého stavu a potom aj ženy (potvrďuje to vývoj volebného práva). Po tretie, samotná koncepcia zmluvy bola zásadne modifikovaná, takže základné myšlienky slobody a rovnosti všetkých jednotlivcov sú teraz formulované dôslednejšie. Po štvrté, ak dodnes pretrváva vplyv konceptu občianstva, naliehavo sa žiada potom reformulácia tohto pojmu.

S touto argumentačnou líniou H. Nagl-Docekalovej však mnohé autorky nesúhlasia (napríklad Carol Pateman¹⁵). Preto vo svojej analýze, autorka publikácie, rozvádza detailne výhrady vznesené voči koncepcii spoločenskej zmluvy a ukazuje, že je možné, aby feministická právna teória neodmietla myšlienku zmluvy všeobecne, ale reformulovala ju s ohľadom na spravodlivosť z hľadiska pohlaví.

Ešte jedna poznámka k terminologickému úzu. Prekladateľka v závere uvádza poznámku k pojmosloviu „pohlavie – rod – gender“. Pojem „gender“, ako je nám známe, bol zavedený v angloamerickej oblasti z analytických dôvodov – ako ústredný pojem nového analytického aparátu, ktorý sa zameriaval na sociálne a kultúrne javy a súvislosti viazané k ľudskej pohlavnosti, ktoré nevychádzajú priamo z prírody, ale sú ľudským dielom, sú „konštruované“. Pojem gender sa stal základným pojmom takzvaného konštruktivistického prístupu k otázkam pohlavia. V neanglicky hovoriacich krajinách západnej Európy sa konštruktivistický prístup k otázkam pohlavia začal rozvíjať ešte predtým, ako bol v Spojených štátoch zavedený pojem „gender“. Preto sa ďalej pokračovalo s tradičným používaním výrazu pre pohlavie, ale s novými sémantickými obsahmi a novými pojmovými spojeniami. Toto všetko platí aj pre nemeckú jazykovú oblasť a pre túto publikáciu. H. Nagl-Docekalová v celej publikácii používa iba pojem „Geschlecht“ v množstve nových spojení (napríklad „Geschlechtsblindheit“ – angl.

¹⁵PATEMAN, C.: Sexuálna zmluva. Bratislava : Aspekt, 2000.

„gender blindness“). Pojem „gender“ používa iba v kapitole venovanej diskusii „sex/gender“. Prekladateľka rešpektuje voľbu nemeckej akademickej obce a vo svojom preklade pracuje s ekvivalentným pojmom „pohlavie“ v nových spojeniach a významoch. Táto precíznosť prekladateľky je osobitne veľmi užitočná aj v súvislosti s rozvíjaním feministického diskurzu v českom a slovenskom prostredí.

Publikácia je písaná zrozumiteľným výkladovým štýlom a ponúka rozsiahly a užitočný argumentačný materiál. Objavuje na našom knižnom trhu v čase, keď vyšla kniha *E. Farkašovej Na ceste k „vlastnej izbe“*¹⁶ a kniha *Z. Kiczkovéj a kol. Pamät' žien*¹⁷ a v tejto súvislosti môže byť impulzom k ďalšiemu rozvíjaniu feministického diskurzu v našom prostredí, ktorý očakáva aj samotná autorka.

Použitá literatúra

Aspekt, feministický kultúrny časopis, čísla: 2/1994 – Feminizmy, 2-3/1995 – Ženy a moc, 1/2002 – Telo sa stalo slovom.

BEAUVOIR, de S.: Druhé pohlavie. Bratislava : Obzor, 1967, zv. 2, s. 5.

BUTLER, J.: Trampoty s rodom. Bratislava : Aspekt, 2003.

BUTLER, J.: Trampoty s rodom. Bratislava : Aspekt, 2003.

FARKAŠOVÁ, E.: Na ceste k „vlastnej izbe“. Bratislava : Iris, 2006.

FOX-KELLER, E.: Dynamická autonómia: objekty ako subjekty. (Úvahy o rode a vede.) In: (ed) Farkašová, E. – Kalnická, Z.- Kiczková, Z.,: Štyri pohľady do feministickej filozofie. Bratislava : Archa, 1994, s. 75 - 97.

GILLIGAN, C.: Jiným hlasem: o rozdiľnej psychológii žien a mužů: Praha: Portál, 2001.

HARDING, S: The Science Question in Feminism. Open University Press, Milton Keynes 1986.

HARAWAY, D.:

CHODOROW, N.: The Reproduction of Mothering. Psychoanalysis and the Sociology of Gender. Berkeley, 1978.

KICZKOVÁ, Z. a kol.: Pamät' žien. Bratislava : Iris, 2006.

¹⁶FARKAŠOVÁ, E.: Na ceste k „vlastnej izbe“. Bratislava : Iris, 2006.

¹⁷KICZKOVÁ, Z. a kol.: Pamät' žien. Bratislava : Iris, 2006.

KRISTEVA, J.: Jazyk lásky. Eseje o sémiotice, psychoanalýze a mateřství. Praha : One Woman Press, 2004.

MILL, J. S.: Poddanstvo žien. Bratislava: Kalligram, 2001.

NAGL-DOCEKAL, Herta. 2007. Feministická filosofie. Výsledky, problémy a perspektívy. Preklad Hana Havelková. Praha : Sociologické nakladateľství – SLON. 316 s. ISBN 978-80-86429-68-7.

NAGL-DOCEKALOVÁ, H.: Ženská estetika alebo „utópia zvláštneho“? In: (ed) Farkašová, E. – Kalnická, Z.- Kiczková, Z.: Štyri pohľady do feministickej filozofie. Bratislava : Archa, 1994, s. 25 – 41.

PATEMAN, C.: Sexuálna zmluva. Bratislava : Aspekt, 2000.

WOOLF, V.: Vlastná izba. Bratislava: Kalligram, 2000.

Využitie symbolov v hospodárskej diplomacii Francúzskej republiky

Majtánová Katarína

Abstrakt

V hospodárskej diplomacii Francúzskej republiky sa často využívajú symboly ako prostriedok zhodnotenia multilaterálnych, či bilaterálnych vzťahov s krajinami, v ktorých vidia určitý potenciál v obchodnom, či politickom smere. Taktika a rozvíjanie praktík a stratégií v hospodárskej diplomacii majú nepochybne svoje opodstatnenie a veľký význam. Napomáhajú rozvíjať už existujúce fungujúce väzby ako aj budovať nové prosperujúce partnerstvá.

Abstract

Economic diplomacy is presently very important. This diplomacy must be adapted to new conditions of the international environment. This trend has an impact on the economic diplomacy of the Republic of France as well as of the other countries. All states concentrate on one goal - despite diversity and many used tools – to increase the competitiveness of own producers on the foreign markets and minimize the risks related to foreign trade operations. In this procedure symbols have very important role and their contribution to development of international relationships is evident.

Viacere praktiky zahraničnej politiky sú príležitosťou na komunikáciu medzi vládami: cesty ministrov zahraničného obchodu, prijímanie zahraničných delegácií, využitie priestoru na rokovania... Prostredníctvom rôznych spôsobov obchodnej výmeny Francúzska so zahraničnými krajinami a prostredníctvom komunikácie sa objavujú použitia symbolov. Posilňujú hospodárske vzťahy medzi krajinami tým, že im dodávajú politickú váhu. Toto použitie symbolov umožňuje využívať rôzne komunikačné prostriedky. Symboly umožňujú tiež vydávať signály a obraz Francúzska do zahraničia taký, ktorý je v súlade so zahranično-politickými postojmi krajiny.

Predtým ako sa dostaneme ku konkrétnym symbolickým využitiam uveďme definíciu od Murraya Edelmana, ktorá má dva aspekty. Symboly sú vyjadrovacie prostriedky¹, ktoré „nechávajú vyjsť na povrch konkrétne pocity a emócie, ktoré členovia určitej skupiny vytvárajú a posilňujú.“² Symbol je prostriedkom komunikácie a môže znázorňovať aj iné aktivity.³

Je vidieť, že praktiky zahraničnej politiky sú v procese budovania a použitie symbolov môže byť pochopené ako dôraz kladený na interakcie medzi aktérmi. Murray Edelman zdôrazňuje, že symboly umožňujú preložiť to, v čo ľudia veria, resp. potrebujú veriť v súvislosti so štátom, aby sa uistili.⁴ Symbolické akty môžu byť tiež brané ako prostriedky uistenia sa o existencii interakčných spojení. Použitie symbolov umožňuje hodnotiť vzťah a potvrdiť existenciu spojenia. Toto tvrdenie je nevyhnutné pre zastupiteľstvá hospodárskej diplomacie v procese zblížovania hospodárskej a politickej činnosti.

Medzinárodné vzťahy sú z veľkej časti štruktúrované podľa vzájomnej hierarchie jednotlivých štátov. Zastupiteľstvá hospodárskej diplomacie pridávajú rozmer medzištátnym vzťahom neustálym zhodnocovaním pozície a informáciami, ktoré by mohli viesť k vojenskej spolupráci alebo ku kultúrnej činnosti. Tieto oblasti zahraničnej činnosti nie sú nosné pre smerovanie fixnej diplomacie. Ich použitie záleží od jednotlivých krajín a ich hierarchie hospodárskych, vojenských a kultúrnych vkladov.

Prvým zámerom použitia symbolov je priradiť dôležitosť určitej obchodnej výmene v takom zmysle, aby mu bol dodaný politický rozmer. To umožní štátu spoznať akú dôležitosť tomuto vzťahu pripisuje Francúzsko. Diplomacický jazyk, tak ako ho prezentuje Robert Jervis⁵, slúži na spoznanie pozície štátu v nejakej oblasti. Okrem konfliktných situácií, ktorým sa tento autor predovšetkým venuje⁶, tento jazyk

¹EDELMAN, M.: *The symbolic uses of politics*. 2. vyd. 1985. s. 2.

²Tamtiež, s. 11.

³DOBRY, M.: *Sociologie des crises politiques*. 1992. s. 23.

⁴EDELMAN, M.: *The symbolic uses of politics*. 2. vyd. 1985. s. 2.

⁵JERVIS, R.: *The logic of images*. 1989. s. 113 a 117.

⁶ Ide o používané frázy v napätých situáciách, kde predstavitelia štátov používajú typizované prvky jazyka, aby sygnalizovali limity, ktoré ich vlády nemôžu akceptovať.

umožňuje ukázať požadovanú kvalitu hospodárskeho vzťahu a hlavne rozšírenie v politickej oblasti.

Symbolická forma hospodárskej diplomacie sa zakladá na reálnej hospodárskej činnosti alebo na jej prínose, ako aj na politickej dôležitosti, ktorú chceme pripísať určitému finančnému alebo obchodnému opatreniu. To, čo tvorí základ politickej váhy hospodárskych praktík zahraničných činností zostáva v diskusnej rovine o politicko-hospodárskych vzťahoch štátov. Návšteva Laurenta Fabiusa v Južnej Kórei po dlhom období napätia medzi týmito dvoma krajinami, dokazuje akú váhu možno pripísať alebo nie, hospodárstvu v bilaterálnych vzťahoch. Počas svojej návštevy v Soule mal premiér prejav, v ktorom zdôraznil využitie obchodných vzťahov vo vzťahoch politických. Hlavným bodom boli vzájomné výmeny a dohody uzavreté medzi Francúzskom a Južnou Kóreou. Podčiarkol význam podnikov vo vzájomnej obchodnej výmene a pripomenul, že sa obe krajiny zaviazali im pomáhať. Obchod bol zorganizovaný na vládnej úrovni a prezentovaný ako významný „skok vzťahov Francúzska a Kórei vo všetkých oblastiach.“⁷

Diplomatický prínos vzájomných bilaterálnych vzťahov medzi podnikmi závisí od dôležitosti, ktorú im pripíšeme. Národné podniky môžu byť nástrojom hospodárskej diplomacie od momentu, keď sa v politickom dialógu začalo o nich hovoriť ako o súčasť vzťahov s danou krajinou.

Murray Edelman rozlišuje dva typy symbolov, prvý je tzv. odkazový alebo referenčný, ktorý umožňuje odkázať sa na hlavné ciele, ktoré sú rovnakým spôsobom identifikovateľné rôznymi ľuďmi.⁸ Druhý druh symbolov je rituál, ktorý opisuje ako činnosť priťahujúcu záujem o spoločné ciele a spojenia.⁹ Často krát sa stáva, že bilaterálne stretnutia majú charakter aj odkazový – referenčný podľa predmetu aj rituálny podľa vedenia. V ideálnej situácii si obe strany gratulujú k dobrej úrovni obchodných vzťahov. Verejné uznanie ich kvalít je spôsob ako symbolizovať úroveň vzájomných politických vzťahov.¹⁰ Stretnutia majú často za cieľ zvýšenie a rozvoj obchodnej výmeny. Ide napr. o „zvýšenie

⁷PEF, 1985. s. 68.

⁸EDELMAN, M.: *The symbolic uses of politics*. 2. vyd. 1985. s. 6.

⁹Tamtiež, s. 16.

¹⁰PEF, 1969. s. 99-100. PEF, 1985.

výmen a priemyselnú spoluprácu.¹¹ Niekedy si strany môžu stanoviť za cieľ aj zdvojnásobenie obchodných výmen. Jacques Chirac na oficiálnej návšteve Rumunska v roku 1975 podpísal desaťročný kontrakt o zdvojnásobení vzájomných výmen do roku 1980.¹² Využitie oficiálneho vládneho predstaviteľa ako zástupcu štátu je často využívaným prostriedkom v obchodných rokovaniach. Vysokí reprezentanti štátu umocňujú vážnosť jednania tým, že mu dodávajú výnimočnosť. Ak nie sú vzájomné hospodárske vzťahy na takej úrovni ako by si priali, môže byť zahájený dialóg o znovu obnovení vzájomných výmen. Pranie posilnenia a rozvoja vzájomnej výmeny môže znamenať aj vôľu posilniť aj politické vzťahy.

Výmeny sú rituálnym prvkom dialógu, ktorý sprevádzajú praktiky hospodárskej diplomacie. Každé stretnutie je príležitosťou vyvolať záujem, diskutovať o vývoji a prípadne napraviť nejaké nezrovnalosti.¹³

Oficiálne bilaterálne stretnutie šéfov vlád, kde je cieľom prerokovať obchod, sú málokedy technického charakteru. V konečnom dôsledku ak je hospodárstvo prezentované ako symbol „veľkosti“ a nezávislosti, predstavujú výmeny spojenia a aliancie, ktoré ich podporujú. Často sú politické vzťahy kladené významovo pred hospodárske. To bol aj prípad keď Laurent Fabius v Ottawe povedal: „úroveň našich výmen v obchodnej oblasti, zďaleka nedosahuje úroveň akú by mohla, dokonca ani tú, aká by mala byť.“¹⁴ Tento argument bol často krát použitý v oblastiach expanzie, ako napr. Juhovýchodná Ázia a krajiny, s ktorými by Francúzsko veľmi rado rozvinulo aj politické aj hospodárske vzťahy.

Hospodárske vzťahy sú považované za tie, ktoré garantujú nezávislosť v medzinárodnom hospodárskom prostredí. Napriek tomu sa k rozvoju využívajú politické vzťahy. Predstavitelia hospodárskej diplomacie rozumejú, že tento rozdiel medzi politickým a hospodárskym je abnormálny a musí byť odstránený. Preto do fúzie týchto záujmov boli

¹¹PEF, 1969. Komentár o chronológii podpísania obchodného protokolu s Poľskom. 13.2.1969.

¹²PEF, 1975. Chronológia.

¹³DIXNEUF, M.: *L'économie et la politique étrangère de la France: pratiques et representations*. 2000. s. 366.

¹⁴PEF, 1984. Preslov L. Fabiusa na večeri u premiéra Kanady. 7.11.1984. s. 8.

pribraté aj toky plynúce zo súkromných podnikov. Sú ľahko použiteľné na zhodnotenie kvality politických vzťahov. Napríklad ak vzájomné politické vzťahy Francúzska a Nemecka „škripu“, pripomenú sa im vzájomné hlboké obchodné spojenia a tým dôjde k opätovnému zhodnoteniu vzťahov.¹⁵

V bilaterálnom vzťahu je dialóg o vzájomných výmenách odkazovým symbolom, ktorý slúži na ukázanie spoločného spojenia alebo ako návrh rozvoja politických vzťahov. Keďže si francúzski predstavitelia želajú rozvoj hospodárskych vzťahov, dialóg sa sústreďuje na tradíciu vzájomných vzťahov Francúzska a spomínanej krajiny.

Na zvýraznenie spojenia Francúzska s danou krajinou sa ako symboly využívajú aj miesta. Význam miesta alebo priestoru, v ktorom sa dialóg či rokovanie odohráva ukazuje, aké významné postavenie majú partneri pre Francúzsko¹⁶. Správne zvolené miesto rokovania a obecnstva môže obmedziť vnímanie a ovplyvniť politický akt.¹⁷ Predtým ako sa vládne rokovanie reálne uskutoční je potrebné si celú diskusiu dopredu nacvičiť, berúc do úvahy konkrétne miesto a poslucháčov, na ktoré treba konkrétne poukázať a využiť ich špecifiká vo svoj prospech.

Obchodné komory alebo stretnutia predstavenstva podnikov sú miesta, ktoré vysielajú odkaz na obchodnú a hospodársku politiku. Tvári v tvár odborníkom bude mať vždy otázka obchodného deficitu, či hospodárskej rovnováhy správnu váhu. Dobrým spôsobom ako dosiahnuť zvýšenie vzájomných obchodných výmen je ukázať, že bez danej krajiny hrozí Francúzsku napr. nerovnováha, a tým jej dokázať, aký má pre ňu obchod význam. Táto praktika bola často využívaná. Ako príklad uvedme prejav Ch. Chambruna pred Americkou obchodnou komorou v Paríži (1966) alebo prejav J.Chiraca v roku 1976 pred japonskými hospodárskymi organizáciami. Rovnako aj prejavy C. Cheysona v Brazílii (1983), D. Barari v Kórei (1986) a v Singapúre (1987).

Tieto praktiky umožňujú francúzskym predstaviteľom vyzdvihnúť svojich spojencov, tým že im dajú pocítiť, že sú na tom hospodársky

¹⁵PEF, 1974. s. 37.

¹⁶EDELMAN, M.: *The symbolic uses of politics*. 2. vyd. 1985. s. 124.

¹⁷Tamtiež, s. 102 a 110.

lepšie. Prispieje to aj k zlepšeniu vzájomných vzťahov a politickému zblíženiu. Tým, že sa nastolí myšlienka rovnoprávnosti medzi krajinami. Dialóg pred diplomatickými predstaviteľmi, alebo pred členmi vlád rôznych štátov, je príležitosťou na potvrdenie veľkých štedrých princípov zahraničnej politiky štátu o medzinárodných hospodárskych otázkach. Použitie symbolov umožňuje dať do jednej roviny vzájomnú závislosť medzi aktérmi, podčiarknuť význam alebo navrhnúť vzájomné spoznanie sa.

Obraz Francúzska v zahraničí

Hospodárska diplomacia je z časti založená na reprezentácii zahraničného obrazu Francúzska, hlavne na obraze, ktorý je vnímaný z pohľadu nezávislosti a hospodárstva. Udržanie si pozície vo svetovom hospodárstve vedie k manipulácii obrazu Francúzska v zahraničí. S obrazom a posolstvom, ktoré Francúzsko vysiela sa manipuluje, tak aby bolo v súlade s požadovanými cieľmi zahraničnej politiky. Zastupiteľstvá hospodárskej diplomacie, predávajú vysielaný obraz ostatným krajinám, tento možno nekorešponduje so štatistickými údajmi, ale vystihuje realitu. Podľa Michela Dobry môžu zastupiteľstvá zahŕňať činy v medzištátnych vzťahoch, ktoré majú za cieľ ovplyvniť očakávanie niektorých aktérov alebo pomerov medzi nimi a ich prostredím.¹⁸ Odkaz môže byť vyslaný vo forme signálov alebo indícií.¹⁹ Signály sú činnosti, ktorých zmysel je zamlčaný a slúži na ovplyvnenie vysielaného obrazu niekým, kto ho prijme. Cieľom môže byť pomýliť, zmiast' prijímateľa. Indície majú rovnakú funkciu, ale dávajú konkrétny daný obraz a naznačujú charakter budúceho správania.²⁰

Časť signálov a indícií, ktoré slúžia ako spôsob komunikácie medzi štátmi, sú vytvárané explicitnými odkazmi na hospodárske vzťahy. Zaujatie postavenia Francúzska dokazuje naviazanie na riadenie obchodných a finančných otázok, ktoré nie sú limitované technickým rozmerom. Na druhej strane užitočnosť hospodárskych signálov

¹⁸DOBRY, M.: *Sociologie des crises politiques*. 1992. s. 21.

¹⁹JERVIS, R.: *The logic of images*. 1989. s.18.

²⁰Tamtiež, s. 29.

v bilaterálnych vzťahoch podčiarkuje blízkosť hospodárstva a zahraničnej politiky.

Použitie symbolov je pre zastupiteľstvá stimuláciou spojení usporiadania, podčiarkujú politickú dimenziu obchodných činností a posilňujú činnosť hospodárskej diplomacie. Aktivácia týchto spojení hospodárskymi prostriedkami vyjadruje ich blízkosť so zahraničnou politikou. Berúc do úvahy množstvo zahraničných vzťahov štátu, politici nechávajú vyniknúť siete, do ktorých patrí štát a vyvolajú tak obraz nezávislého národa. Nezdá sa, že by Francúzsko bolo naviazané na konkrétnu skupinu krajín a ani na žiadnu geografickú zónu. Francúzsko ukazuje schopnosť udržať rôzne spojenia, ktoré vychádzajú z rôznych hospodárskych smerov.

Hospodárske zastupiteľstvá v zahraničnej politike sú stabilné, ale usporiadanie sa stále mení.²¹ Symbolické prostriedky sa prispôbujú prostrediu. Usporiadanie sietí postupne vychádza z vývoja prostredia a stále viac aj z Európskej únie a hospodárske odkazy ako symboly vzťahov sa stmelujú a sú konkrétnejšie. Definícia spoločných referencií sa tiež zakladá na Európe, rovnako ako aj ich aktivácia.

Proces vnímania je živený priamymi alebo cez vnútro prefiltrovanými informáciami z medzinárodného prostredia. Praktiky zahraničnej politiky sú ovplyvnené týmto procesom, zaradené do dvoch hlavných reprezentácií, ktoré radia hospodárstvo k zahraničnej politike. Jedna spája zahraničnú hospodársku činnosť s riešením vnútorných problémov, druhá podmieňuje medzinárodné postavenie zahrnutím obchodných, finančných a monetárnych otázok do zahraničných vzťahov.

Hospodárska diplomacia je zložená z tohto celku reprezentácií a praktík, ktoré nesmú byť chápané izolovane. Vplyv hospodárstva na rôzne prvky tohto celku – proces vnímania, definícia a smerovanie praktík, - umožňuje povedať, že reaguje ako model medzinárodného vnímania.

Vplyv medzinárodného hospodárskeho prostredia na zahraničnú politiku sa rieši cez hospodársku diplomaciu, ktorá berie do úvahy interakcie a štruktúru tohto prostredia. Zahraničná činnosť v službách riešenia vnútorných problémov predpokladá účasť na interakciách štátov

²¹ELIAS, N.: *Qu'est-ce qu'une sociologie*. s. 157.

v boji o trhy alebo zlepšenie ich obchodných bilancií. Hospodárska diplomacia podnecuje zavedenie praktík, ktoré umožňujú účasť na interakciách medzi aktérmi a ukázať postavenie v systéme. Hospodárska diplomacia je politickou kategóriou v zahraničnej činnosti.

Hospodárske praktiky zahraničnej politiky zahŕňajú aj použitie symbolov v diplomacii. Tieto praktiky dopĺňajú administratívnu činnosť, rozširujú príležitosti pre zahraničnú aktivitu a podporujú hospodárske záujmy štátu a podnikov. Taktiež umožňujú udržiavať hodnotný obraz Francúzska v zahraničí, buď prostredníctvom zástupcov alebo prostredníctvom rozvinutej siete obchodných vzťahov.

Použitá literatúra

Knížné publikácie

DIXNEUF, M.: *L'économie et la politique étrangère de la France: pratiques et representations*. 2000.

DOBRY, M.: *Sociologie des crises politiques*. Paris: Presses de la FNSP, 1992.

EDELMAN, M.: *The symbolic uses of politics*. 1985.

ELIAS, N.: *Qu'est-ce qu'une sociologie?* Paris: Pocket Agora, 1991.

JERVIS, R.: *Perception and misperception in international politics*. Princeton: Princeton University Press, 1976.

JERVIS, R.: *The logic of images in International Relations*. New York/Oxford: Columbia University Press/Morningside Edition, 1989.

MERLE, M.: *Force et enjeux dans les relations internationales*. Paris: Economica, 1981.

MERLE, M.: *La politique étrangère*. Paris: PUF, 1984.

TÓTH, L., HORVÁTHOVÁ, K.: *Hospodárska diplomacia*. Bratislava: Sprint 2006. ISBN 80-890885-61-X

TÓTH, L. A kol.: *Diplomatický protokol*. Bratislava: Ekonóm 2004. ISBN 80-225-1866-2

Časopisecké publikácie

MERLE, M.: La problématique des relations internationales en France. In: *RFSP*, roč.33, 1983, č.3, s. 406.

Le MOCI, Les conseillers commerciaux, č.1193, 21.9.1972, str.12.

Le Monde, 6.1.1960.

Le Monde, 11.2.1966.

Le Monde, 25.7.1966.

TÓTH, Ľ.: Význam a funkcie obchodnej diplomacie v zahranično-obchodnej politike štátu. In: *International Business Cooperation*, Informex, Bratislava 1994.

TÓTH, Ľ.: Diplomatický status a poslanie oficiálneho obchodného zastúpenia štátu v zahraničí. In: *Almanach*, FMV EU Bratislava, 2001.

TÓTH, Ľ.: Hospodárska diplomacie v štruktúre riadenia zahranično-ekonomických vzťahov SR. In: *Medzinárodné vzťahy*, Ekonóm, Bratislava 2002.

La vie Française, 22.2.1963.

La vie Française, 6.-12. 12. 1982.

Interné dokumenty a publikácie vlády a iných inštitúcií:

Interné materiály PME, 1996, 1998

Journal Officiel (J.O.); ročníky 1907-1989.

Politique étrangère de la France (PEF); ročníky 1967-1995.

Rapport de la Commission aux Affaires économiques sur la réorganisation du Commerce extérieur. Assamblé nationale, návrh zákona podal M. Ramonet, 1.3.1956.

Rapport de la Commission de réforme et de modernisation. MZV, jún 1987.

Rapport sur le Ministère des Affaires étrangères. MZV, dec. 1968.

Revue administrative, č.281, september-október 1994.

Zriaďovací dekrét MINEFI č.2004-12003

Internet

www.cia.com

www.diplomatie.gouv.fr

www.exporter.gouv.fr

www.insee.fr

www.legifrance.gouv.fr

www.minefi.gouv.fr

www.missioneco.org

www.ubifrance.fr

Udržateľný rozvoj – základné historicko-filozofické súvislosti

Radoslav Mizera

Abstrakt

*Predmetom článku sú historické a filozofické súvislosti, ktoré podnietili vznik koncepcie udržateľnosti a udržateľného rozvoja. Od významných historických míľnikov, akými bolo napr. vydanie diela *Silvicultura oekonomica*, v ktorom bola stanovená definícia udržateľného rozvoja, postupne prechádzame k súčasným názorovým koncepciám na udržateľný rozvoja a jeho význam.*

Príspevok bol vypracovaný v rámci projektu IGP MUaVP č. 2319204 „Vybrané socio-ekonomické aspekty trvalo udržateľného rozvoja v integrujúcom sa svetovom hospodárstve v procese plnenia cieľov Summitu Zeme“

Abstract

*The aim of the article is to present the basic historical and philosophical circumstances that contributed to the origination of the concept of sustainable development. From important historical milestones, as e.g. the issuing of the work *Silvicultura oekonomica*, which was the first to define sustainable yield, we continue with discussing the modern concepts of sustainable development and its importance.*

1 Udržateľný rozvoj – základné historicko-filozofické súvislosti

Genéza koncepcie udržateľného rozvoja nie je až tak nová, ako by sa na prvý pohľad mohlo zdať. Možno je stará ako ľudstvo samo. Veď to boli už prvé spoločenstvá ľudí, ktoré si uvedomovali svoju zraniteľnosť pred prírodnými živlami. Riadili sa podľa takých zvykov a inštinktov, ktoré ich usmerňovali napr. ku šetrnému zaobchádzaniu s poľnohospodárskymi plodinami. Základnou hodnotovou líniou takýchto tradícií bola aj snaha o dlhodobé prežitie daného spoločenstva (Callenbach 1998, str. 76).

Udržateľný rozvoj (ďalej aj UR, angl. Sustainable development, nem. Nachhaltige Entwicklung, franc. Développement durable). V práci používame aj pojem trvalo udržateľný rozvoj (ďalej aj TUR), ktorý bol uplatnený napr. pri tvorbe legislatívnych opatrení v rámci Slovenskej republiky. Zároveň je akýmsi slovenským špecifikom priradovať k udržateľnému rozvoju oxymoron „trvalý“. Do Stratégie trvalo udržateľného rozvoja SR bol tento pojem zakomponovaný necitlivo a neuvážlivo, len prebratím rovnako znejúceho českého ekvivalentu. V ČR sa už vôbec nepoužíva (iba ak ojedinele). Trvalosť môže vyznieť až alibisticky, na čo nás upozorňuje Špaček (2001). Jestvujúce stratégie nie sú dané natrvalo (navždy), neposkytujú trvalé riešenie, ale sa musia neustále prehodnocovať. Trvalá udržateľnosť je len jednou z viacerých názorových koncepcií udržateľnosti. Udržateľný rozvoj je doslovným prekladom anglického sustainable development. Navyiac by preklad anglického odborného výrazu long-term sustainable development ako dlhodobovo trvalo udržateľný rozvoj znel až príliš strojovo. Na jednej strane je zdôrazňovanie neprerušovaného reťazového cyklu udržateľnosti jeho prvoradým kritériom, na strane druhej pôsobí trvalosť príliš zveličujúco. Ani samotné ekologické systémy nie sú systémami trvalými, či už pohľadom fyziky alebo logiky. Slová filozofa nás o tom len presvedčujú: „The only permanent is the change – Trvalá je len zmena.“ a nie zotrvanie v danom stave.

Z pôvodných panenských lesov Európy ubudlo rukou človeka od obdobia stredoveku 50 až 70 percent ich pôvodnej rozlohy (Lomborg 2002, str. 136). Český kráľ Karol IV patril v našich zemepisných šírkach k prvým známym zástancam princípu rovnosti medzi generáciami, keď poukázal návrhom dekrétu o ochrane lesov na význam lesa vo forme jeho „nepostrádateľnej hospodárskej a prírodnej hodnoty pre budúcnosť“ (*Codex Carolinus*, okolo roku 1350). V ňom vyzýval uchovať les ako taký pre potreby budúcnosti. Na začiatku 18. storočia potvrdil tento zámer lesník H. C. Carlowitz, pôsobiaci na území Rakúska a Českých zemí. Vo svojom diele *Silvicultura oekonomica* vyjadril požiadavku *udržateľného výnosu*, ktorá je i dnes uplatňovaná pri udržateľnom hospodárení s lesmi. Jeho podstata nespočíva len v ochrane lesov v podobe presného stanovenia ťažobného etátu alebo v zákaze holorubného spôsobu ťažby

dreva, či v zachovávaní diverzity lesných porastov, ale aj v zodpovednosti voči nadchádzajúcim generáciám, čo je už výsostne mravné hľadisko (Rynda 2002).

Predstavitelia obdobia osvietenstva hlásali nové postuláty. Hodnotový vzťah človeka a prírody sa v absolútnej viere v ľudskú myseľ začal dramaticky meniť. *Baconovská paradigma* vyzýva človeka k úplnému podmaneniu si prírody, k jej bezbrehému „znásilneniu“ v mene ľudského pokroku. Ekonomická epocha spriemyselňovania len zvýraznila ľudskú túžbu premieňať prírodné zdroje na produkty. Príroda bola pokladaná (rovnako i ľudské túžby) za nevyčerpatelnú. Rast výroby a rozmach obchodu boli doslovným stelesnením napredovania spoločnosti, ako to vo svojich úvahách postrehol zakladateľ ekonomickej vedy Sir William Petty.

„Všetky anti-technologické doktríny majú svojho spoločného predchodcu v myšlienkach Jeana-Jacquesa Rousseaua, prvého moderného filozofa, ktorý spochybnil hodnotu historického pokroku.“ Skutočných životných potrieb má človek veľmi málo. Nadbytočné potreby, ako dôsledok neustáleho porovnávania sa s okolím, s tým čo majú naši susedia, nás neurobia šťastnými. Nešťastie pramení v priepasti medzi skutočným a želaným stavom. Jeho kritika *ekonomického človeka* je základným kameňom súčasných výhrad voči neobmedzenému ekonomickému rastu s následkom poškodzovania životného prostredia. (Fukuyama 2002, str. 96).

História ľudstva je poprepletaná nespočetným množstvom kríz. *Súčinnosť negatívnych faktorov v globalizujúcom sa svetovom hospodárstve, decéniový trend ekonomického času* (Filip 2001) a všadeprítomná *efemerizácia* (Lisý 1998, str. 203) urýchľujú priebeh krízy ľudských hodnôt, ktorá ďalej vyúsťuje do krízy environmentálnej. V snahe naozaj vyriešiť planetárnu krízu, je nevyhnutné pokúsiť sa ukončiť „živelnú fázu protiprírodnej kultúrnej evolúcie [...] a začať etapu kultúrnej evolúcie proprírodnej, biofilne anticipatívnej“ (Šmajš 2003). „Ľudia sa ako nový biologický druh nepredvídateľne objavili na živom kypiacej Zemi, ktorej biosfére, pretože jej boli svojim genómom evolučne prispôsobení, zmyslovo neuronálne rozumieť nemuseli. Ich psychika mohla byť nastavená na tvrdý boj o prežitie a nie na súcť so životom a

starostlivosť o iné druhy. Zaiste aj preto spontánne vznikajúce kultúry, ktoré rozvíjali ľudské druhové predispozície, svojim rozmachom rozbíjali prirodzené ekosystémy, obsadzovali a pustošili Zem. Nemôžeme si predstaviť vznešenejšiu úlohu pre vedu a filozofiu, ako spolu s etikou, právom, a politikou intelektuálne pripravovať nezvratnú perspektívnu zmenu: záchranu a hodnotovú rehabilitáciu prirodzenej usporiadanosti planéty – ničím nenahraditeľné podmienky dlhodobu možnej kultúry.“ (Šmajš 2003)

Na strane druhej nás Šikula (2003) upozorňuje na zdĺhavosť procesu zmeny environmentálneho povedomia. Oneskorené nadobúdanie environmentálneho vedomia a svedomia ľudstva je dôsledkom nasledujúcich tendencií: verejnosť je nedostatočne informovaná, často dezinformovaná, ľahostajná a nedostatočne zodpovedná; globálne podmienky na Zemi sa zhoršujú rýchlejšie ako dochádza k posunu v environmentálnom myslení ľudí; občania, politici a podnikatelia nie sú dostatočne motivovaní ku koordinovanému spoločnému postupu v záujme vytvárania predpokladov udržateľnosti života; zdroje a prostriedky na odstraňovanie škôd na globálnom životnom prostredí sú krajne nedostatočné; absentuje výchova ku globálnemu environmentálnemu cíteniu a naopak výzvy a varovania environmentálnych odborníkov zostávajú nepovšimnuté, často dochádza k ich nekompetentnému spochybňovaniu a ironizovaniu; koncepcia udržateľného života na globálnej úrovni nie je uskutočniteľná bez účinných environmentálnych koncepcií a realizačných nástrojov na národnej úrovni (Šikula 2003). Akoby len konkrétne ohromujúce udalosti boli jedinou zámienkou k prehodnoteniu nášho ďalšieho smerovania a až v poslednej chvíli nás viedli k snahe o nápravu.

Na potvrdenie predchádzajúcich tvrdení a nutnosti riešiť vznikajúcu environmentálnu krízu, uvádzame štyri hlavné závery správy *Miléniové hodnotenie ekosystémov* s podnázvom *Ekosystémy a ľudský blahobyť* (2005).

1. *„Počas posledných 50-tich rokov zmenili ľudia ekosystémy rýchlejšie a vo väčšej miere, ako za akékoľvek iné porovnateľné obdobie v ľudskej histórii, najmä z dôvodu*

rýchlorastúceho dopytu po jedle, vode, dreve, vlákne a palivách. To sa prejavilo v zodpovedajúcej a hlavne v neodvratiteľnej strate diverzity života na Zemi.“

2. *„Tieto zmeny, ktoré sa udiali na ekosystémoch, mali pre blahobyt človeka a ekonomický rozvoj čistý prínos, ale na druhej strane bol tento prínos dosiahnutý pri stúpajúcich nákladoch v podobe degradácie služieb mnohých ekosystémov, zvýšeného rizika nelineárnych zmien a zväčšujúcej sa chudoby niektorých skupín ľudí. Ak nebudeme na tieto problémy reagovať, potom sa znížia prínosy z ekosystémov pre budúce generácie.“*
3. *„Degradácia ekosystémových služieb môže počas prvej polovice tohto storočia prebiehať oveľa závažnejšie, čo by bolo bariérou plnenia Miléniových rozvojových cieľov¹.“*
4. *„Úsilie o nápravu je možné, ale vyžadovalo by významné zmeny v politických prístupoch, inštitúciách a praktikách, ktoré sa v súčasnosti nerealizujú. Medzi ďalšie možnosti patrí zastavenie výmenných efektov (tzv. trade-offs) a posilnenie synergických efektov v rámci skupín ekosystémov a ich služieb.“ (WRI 2005, str. 1).*

Millennium Ecosystem Assessment - MEA vydal Svetový inštitút pre zdroje (World Resources Institute - WRI) ako odpoveď na výzvu Kofiho Annana, generálneho tajomníka OSN, z roku 2000. Správa bola vypracovaná za účasti viac ako 2000 expertov a recenzentov pod dohľadom Programu OSN pre životné prostredie (United Nations Environment Programme – UNEP). Hodnotenie prebiehalo v období od 2001 do 2005 so zámerom: „[O]hodnotiť následky zmien ekosystémov na ľudský blahobyt, s cieľom vedecky odôvodniť aktivity, ktoré napomáhajú rozšírenej konzervácii a udržateľnému využívaniu

¹Miléniové rozvojové ciele (*Millennium Development Goals* - MDG) boli prijaté v rámci Miléniovej deklarácie OSN v New Yorku v roku 2000. Jej cieľom je do roku 2015: znížiť chudobu a hlad o polovicu; zabezpečiť základné vzdelanie pre všetkých; zrovnoprávniť ženy a mužov v prístupe k vzdelaniu; znížiť úmrtnosť detí do 5 rokov o dve tretiny; znížiť o tri štvrtiny počet matiek umierajúcich pri pôrodoch; zastaviť nárast HIV/AIDS, malárie a iných závažných ochorení; zabezpečiť environmentálnu udržateľnosť a znížiť počet ľudí bez prístupu k pitnej vode o polovicu; vybudovať globálne partnerstvo pre rozvoj a iné významné ciele.

ekosystémov, čím podporujú blahobyť ľudí“. Služby ekosystémov, ktoré sú súborom ich hlavných funkcií existenčne dôležitých pre človeka, správa člení nasledovne: služby zásobovacie, ktoré nám poskytujú napr. potravu, vodu, drevo, vláknu; regulačné služby, ktoré ovplyvňujú napr. klímu, povodne, choroby, odpady a kvalitu vody; kultúrne služby, ktoré pre nás majú rekreačné, estetické a duchovné prínosy; podporné služby, ako napr. tvorba pôdy, fotosyntéza, alebo kolobeh živín. Príloha 1 zobrazuje vzťahové závislosti medzi službami ekosystémov a blahobyťom ľudí.

Ako uvádza správa, až približne 60 % ekosystémových služieb, ktoré boli predmetom skúmania počas MEA, je degradovaných alebo obhospodarovaných neudržateľne. A to vrátane sladkej vody, výlovu rýb, čistenia vody a vzduchu, regulácie miestnej a regionálnej klímy, atď. V snahe zvýšiť príjem zdrojov ako sú napr. potraviny, stúpajú prítomné náklady a náklady budúcich generácií na nápravu vzniknutého zhoršeného stavu ekosystémov. Dostupné údaje svedčia o existencii nelineárnych väzieb, ktoré významne pôsobia na blahobyť človeka. (WRI 2005) Pozn. autora: Nelineárnym väzbám sa bližšie vo svojich dielach venovali napr. Vester (1991) a Capra (2004).

Ľudia budú musieť čeliť týmto výzvam. Rovnako aj oblasť ľudského rozvoja a kvality života podlieha ustavičným zmenám. *Správa o ľudskom rozvoji*, ktorú každoročne vydáva OSN pod záštitou UNDP (naposledy v roku 2005), poukazuje na vážnosť mnohých problémov chudoby, nesprávne adresovanej rozvojovej pomoci a pretrvávania ozbrojených konfliktov². Veľká miera kritiky OSN sa sústreďuje aj na

²*Správa o rozvoji ľudstva* prichádza napríklad s nasledujúcimi závermi: každú hodinu na svete z dôvodu chudoby zomrie v priemere 1200 detí (ročne 10,7 milióna), čo je rovnako veľa ako počet obetí následkom 3 cunami vln za mesiac; 130 000 mladých životov je v Indii utratených kvôli ich ženskému pohlaviu; viacerým štátom sveta sa nedarí naplniť MDG; viac ako 1 miliarda ľudí musí denne vyžiť z menej ako 1 \$ a na 40 % najchudobnejšej populácie sveta pripadá iba 5 % svetového príjmu; 500 najbohatších ľudí na svete ma kumulované príjmy väčšie ako 416 miliónov najchudobnejších ľudí sveta; HIV/AIDS si v roku 2003 vyžiadal 3 milióny ľudských životov, pričom celoročné výdavky na liečenie tejto zákernej choroby dosahujú svetové vojenské výdavky len počas 3 dní v roku; hospodársky vyspelé štáty si neplnia svoju povinnosť prispievať 0,7 % ich HNP na rozvoj v hospodársky menej vyspelých štátoch, k čomu sa zaviazali na valnom zhromaždení OSN už v roku 1970. Správa OSN o ľudskom rozvoji z roku 2005

nespravodlivý prístup WTO k ponímaniu zapájania sa rozvojových štátov do systému svetového obchodu (UNDP 2005, str. 113 – 139).

Správa UNEP (2005) a aj správa UNDP (2005) ponúkajú množstvo sľubných krokov a návrhov opatrení, ako sa vymaniť z jestvujúceho globálneho bludného kruhu. Popísať a zhodnotiť ich nie je úlohou tejto práce. Našou povinnosťou je ich však poznať, pochopiť a zaviesť do života.

Vynikajúci fyzik a filozof Fritjof Capra (2004) nám vo svojej publikácii *Tkáň života* predostrel myšlienku tzv. *ekologického vzdelania* (angl. eco-literacy).

„Znovunapojenie sa na sieť života znamená vytvárať a podporovať dlhodobu udržateľnú spoločnosť, v ktorých môžeme uspokojovať svoje potreby a túžby, bez toho aby sme obmedzovali šance budúcich generácií. Pre túto úlohu si môžeme vziať cenné ponaučenie zo štúdia ekosystémov, ktoré sú udržateľnými spoločnosťami rastlín, živočíchov a mikroorganizmov. Aby sme porozumeli týmto poznatkom, musíme sa naučiť poznať základné princípy ekológie. Musíme sa stať ekologicky vzdelanými. Byť ekologicky vzdelaný znamená porozumieť princípom organizácie ekologických spoločností a používať tieto princípy pre vytváranie udržateľných ľudských spoločností. Musíme revitalizovať naše spoločstvo – vrátane našich vzdelávacích, obchodných a politických spoločností – tak, aby sa v nich uskutočňovali ekologické princípy vzdelávania, manažmentu a politiky.“ (Capra 2004, str. 264).

Mikuláš Huba (2003), slovenský odborník na problematiku UR, dodáva:

„Zastarané vnímanie ľudstva ako čohosi nezávislého od prírody na jednej strane a kontrolované niečím či niekým na strane druhej, podporuje zraniteľnosť a nevypočítateľnosť a protirečí udržateľnosti rozvoja. Potrebujeme pritom pravý opak: technologický rozvoj a hospodárske stratégie musia

je kritickým pohľadom na súčasný rozvoj a kľúčovým dokumentom pre jeho pochopenie a pre vyvodenie ďalších záverov o jeho kvalite.

prispieť k vytváraniu odolnosti založenej na poznaní spoločného vývoja socioekologických systémov od miestnej až po globálnu úroveň.“ (Huba 2003).

Použitá literatúra

CALLENBACH, E.: *Ökologie von A – Z: Ein Wegweiser*. Hamburg : Rotbuch Verlag, 2000. 170 s. ISBN 3-434-53051-7

CAPRA, F.: *Tkáň života: nová syntéza mysli a hmoty*. Praha : Academia, 2004. 290 s. ISBN 80-200-1169-2

FUKUYAMA, F.: *Konec Dějin a poslední člověk*. Praha : Rybka Publishers, 2002. 379 s. ISBN 80-861-82-27-4

FILIP, J.: *Základy svetovej ekonomiky*. Bratislava : Ekonóm, 2001. 242 s. ISBN 80-225-1496-9

HUBA, M.: Odolnosť ekologických a spoločenských systémov – podmienka udržateľného rozvoja. In: *Životné prostredie*, roč. 37, 2003, č. 3, s. 125 – 128

LISÝ, J. a kolektív: *Dejiny ekonomických teórií*. Bratislava : IURA EDITION, 2003. 386 s. ISBN 80-89047-60-2

LOMBORG, B., 2002. *Apocalypse No!*. Lüneburg : Klampen Verlag, 2002. 556 s. ISBN 3-934920-18-7

RYNDA, I.: Prínos českých zemí Evropě a světu (trvale udržitelný rozvoj a jeho kořeny v českých zemích). In: *Životné prostredie*, roč. 36, 2002, č. 5, s. 229 – 232

ŠIKULA, M.: Globalizácia a ilúzie v prístupoch k udržateľnému rozvoju. In: *Životné prostredie*, roč. 37, 2003, č. 5, s. 258 – 261

ŠMAJS, J.: Civilizace (kultura), téma k zamyšlení. In: *Životné prostredie*, roč. 37, 2003, č. 5, s. 229 - 232

ŠPAČEK, R.: K pojmu trvalo udržateľný rozvoj. In: *Životné prostredie*, roč. 35, 2001, č. 6, s. 326

UNDP: *Human Development Report 2005: International cooperation at a crossroads*. New York: UNDP, 2005. 372 s. ISBN 0-19-530511-6

VESTER, F.: *Unsere Welt – ein vernetztes System*. 7. vyd. Mníchov : Deutscher Taschenbuch Verlag, 1991. 177 s. ISBN 3-423-10118-0

WRI: *Millennium Ecosystem Assessment: Ecosystems and Human Well-being*. Washington, DC. : Island Press, 2005. 137 s. ISBN 1-59726-040-1

Futurologia – nowe oblicze stosunków międzynarodowych (krótkie wprowadzenie).

Pawel Semmler

Abstrakt

Futurologia - najmä v mezinárodných politických vzťahoch – poukazuje na to, že dnešné zmeny se stávajú realitou budúcnosti. Z tohoto dôvodu je dôležitá snaha o analýzu nastávajúcej budúcnosti. Ako iné vedné odbory (napríklad história), se snaží vysvetliť čo se stalo v minulosti a prečo. Cieľom futurologie je porozumieť skrytému potenciálu súčasnosti. Futurologia v politickej vede často skúma nielen možné a pravdepodobné, ale i vzdialené a nejasné v budúcnosti.

Abstract

Future studies – especially in international, political relations – reflects on how today's changes become tomorrow's reality. These takes as one of its important attributes the on-going effort to analyze images of the future. Like others studies (historical, for example) that try to explain what happened in the past and why, the efforts of futures studies try to understand the latent potential of the present. Future studies in political science, often examines not only possible but also probable, preferable and wildcard futures.

Futurologia jest dziś częścią stosunków międzynarodowych. Te specyficzne studia nad przyszłością, budzące wiele kontrowersji szczególnie ze względu na poddawanie w wątpliwość ich znaczenia dla nauki, zyskują ostatnio coraz więcej zwolenników i wyznawców, zajmujących się przede wszystkim badaniem i analizą różnych wariantów rozwoju (w polityce, naukach humanistycznych i ścisłych). Pomimo, iż wielu analityków, nie uważa futurologii za dziedzinę nauki, zarzucając jej brak znamion charakterystycznych dla określenia jej w tych kategoriach, ta szczególna *dziedzina poznania* stanowi obecnie potężną część obszaru zarezerwowanego dla nauki o polityce, a w szczególności stosunków o

charakterze międzynarodowym¹. Współcześni badacze, rozpatrując różnorodne warianty rozwoju sytuacji międzynarodowej, coraz częściej zwracają uwagę na fakt, iż bez tak sprecyzowanej kategorii (futurolologii), jakiegokolwiek wnioski na temat tego, co się zdarzy lub ma szansę w niedalekiej przyszłości zaistnieć, nie mogłoby zyskać tak pierwszoplanowego znaczenia, jak ma to obecnie miejsce. Futurologia bowiem, coraz częściej przekracza próg nauki i odnajduje się w politycznej rzeczywistości, tworząc kanony realnego postępowania, podejmowania decyzji politycznych, planowania strategii narodowych i globalnych. Naukowcy – futurologowie, na stałe zasiadają w specjalnych komisjach rządowych, doradzają prezydentom, tworzą tajne plany wojenne, pracują nad strategiami, przewidują możliwe warianty rozwoju sytuacji międzynarodowej. To wśród nich znajdują się znani i poważani politolodzy, socjologowie, wybitni reprezentanci innych dziedzin, m.in. Francis Fukuyama, Samuel P. Huntington, Nail Ferguson, Jeremy Shapiro, Herman Kahn, czy Alvin Toffler.

Futurologia, jak wspomniano, stanowi dziedzinę poznania, której zadaniem jest przewidywanie przyszłości. Twórca tej nazwy i dziedziny, O. K. Flechtheim zauważa, że za pomocą metod statystycznych, a także matematycznych można wyselekcjonować odpowiednie scenariusze przyszłych wydarzeń, zgodnie z kryteriami opracowywanymi przez różnego rodzaju instytucje (przede wszystkim międzynarodowe)². W ten sposób, jesteśmy w stanie przewidzieć nie tylko przyszłość człowieka, ale także całych społeczeństw, czy cywilizacji. Używając do tego celu psychologii, socjologii, filozofii, czy też szeregu dziedzin nauk ścisłych, futurologia stara się w naukowy sposób opisać społeczeństwo i jego rozwój (kulturę, trendy ekonomiczne, systemy wartości i zbiorowe wybory)³. Zwana jest także prognostyką, za pomocą której w

¹W artykule opublikowanym na łamach „Rubikonu”, Lech M. Nijakowski dowodzi, iż futurologia jest z pewnością dziedziną naukową, bowiem nosi przede wszystkim znamiona nauki ideologicznej, przedstawiając swoje prognozy jako prawdopodobne scenariusze często wykorzystywane w celu legitymizacji polityki władz bądź *intelektualnego pacyfikowania kontestatorów*. Zob. szerzej: L. M. Nijakowski, *Przyszłość i działanie. Wokół problemów futurologii*, „Rubikon”, Nr 3 (10) / 2000.

²Zob. szerzej: O. K. Flechtheim, *History and F.*, Meisenheim Am Glan 1966.

³Zob. szerzej: „*Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych Wł. Kopalińskiego*”, www.sloownik-online.pl

przewidywaniu zmian społecznych stosuje się dwa podstawowe podejścia: eksploratywne i normatywne. To właśnie te podejścia, zazwyczaj nigdy nie występujące samodzielnie, doskonale osadzają futurologię w obszarze nauk związanych z polityką.

W przewidywaniu scenariuszy o charakterze politycznym, podejście eksploratywne ukazuje mechanizm dochodzenia do różnorodnych przypuszczeń (prognoz) na podstawie wiedzy o przeszłości, a także teraźniejszości. Ich wynikiem ma być przedstawienie prognoz ostrzegawczych, odnoszących się przede wszystkim do sytuacji politycznych i gospodarczych⁴. Inaczej w ujęciu normatywnym, to podejście skupia się na ostatecznym efekcie, jakim ma być rozwiązywanie konkretnych problemów przyszłości, przede wszystkim w oparciu o przyjęcie wizji tego, co będzie miało w przyszłości miejsce (poprzez poszukiwanie okoliczności i warunków, w jakich dane wizje mogą być spełnione). Biorąc to pod uwagę, musimy się więc zgodzić, iż futurologia z pewnością pomaga w tworzeniu perspektywicznych hipotez o różnym poziomie ogólności określających przyszłe stany (zjawiska i procesy polityczne), szczególnie we wspomnianej już skali globalnej⁵.

1 Typologia metod i prognoz futurologicznych

Futurologia wiąże się z pojęciem hipotezy, a ta z kolei nierozłącznie z wypracowywaniem odpowiednich strategii. Aby je wytypować, używamy konkretnych metod mających ułatwić prognozowanie. Metody te najczęściej klasyfikujemy w następujący sposób:

1. metoda ekstrapolacji – jedna z najprostszych i przeznaczona dla określania hipotez nieskomplikowanych, najczęściej dotyczących sytuacji dość łatwych do przewidzenia, bez konieczności stosowania głębszej analizy poznawczej;

⁴T. Bodio, A. Chodubski, *Politologia jako futurologia* (materiał opublikowany na stronach WWW).

⁵ Zob. szerzej: A. Bodnar, *Decyzje polityczne*, Warszawa 1985. Termin *futurologia* został także rozwinięty w: A. Antoszewski, R. Herbut (red.), *Leksykon politologii*, Wrocław 1995.

2. metoda analogii – związana z analizą przemian o charakterze cywilizacyjnym (stosowana przy porównywaniu sytuacji politycznych, gospodarczych, społecznych i kulturowych poszczególnych państw, regionów);
3. metoda symulacyjna – łączona najczęściej z budową odpowiedniego modelu w celu konstrukcji odpowiedniego, najczęściej nowatorskiego rozwiązania sytuacji polityczno – społecznej (używając tej metody, korzysta się z rozwiązań technologicznych – najczęściej komputerów);
4. metoda refleksji – polegająca na stosowaniu nabytych doświadczeń w celu prognozowania przyszłości (metoda ta przeznaczona jest przede wszystkim dla prognozowana długofalowego);
5. metoda analizy systemowej – przeznaczona i używana w celu prognozowania wydarzeń o charakterze typowo społecznym (przede wszystkim przydatna w obszarze polityki społecznej i gospodarczej);
6. metoda scenariuszowa – skupiająca swoją uwagę na skutkach prognozowania (szansach i zagrożeniach), jego konsekwencjach, szczególnie w obszarze polityczno – gospodarczym;
7. metoda decyzyjna – analizująca przyszłość za pomocą odpowiednich gier i symulacji, a odnosząca się w głównej mierze do ośrodków, instytucji i organów o charakterze decyzyjnym (przede wszystkim pokazująca, w jaki sposób ich decyzje przyjmują znaczenie obowiązkowe, państwowe);
8. metoda następujących po sobie zbliżeń – odnosząca się do analizy tych samych problemów i prognozowania ich rozwoju przez wielu specjalistów, analityków i naukowców (działających osobno i niezależnie)⁶.

⁶Przedstawiona klasyfikacja metod jest wynikiem analizy następujących pozycji: E. Bielińska, *Metody prognozowania*, Katowice 2002. Wł. Findeisen (red.), *Analiza systemowa – podstawy i metodologia*, Warszawa 1985. A. Bonisch, *Futurologia – jej funkcje i cele*, Wrocław 1980. T. Bodio, A. Chodubski, op. cit. (w cytowanym artykule autorzy skupiają się dodatkowo na tzw. metodzie *delfickiej* oraz przewidywaniu statystycznym).

Od czasu pojawienia się w stosunkach międzynarodowych zinstytucjonalizowanego elementu futurologii (źródła wskazują na lata 40. ubiegłego wieku jako początek kategoryzowania problemu)⁷, znaczną część rozważań poświęca się odmianom prognoz, które znajdują swoje odzwierciedlenie w licznych pracach naukowych, poświęconych badaniom przyszłości. Klasyfikuje się je w czterech specyficznych obszarach, wskazując na różnice i podobieństwa. Pierwszym z nich jest tzw. *doom and glom*⁸, skupiający prace futurologiczne poświęcone współczesnym, bieżącym problemom, których wynikiem jest pesymistyczna teza wizji świata. *Ewolucjonizm i wizjonerstwo*, obfitują natomiast w wizje przyszłości będące wynikiem ingerencji uniwersalnych wartości, skupiają się na pozycji człowieka i jego pozytywnej roli w kreowaniu przyszłości (w odróżnieniu od pierwszej odmiany, podejście to charakteryzuje się odniesieniem jak najbardziej korzystnego skutku). Analizie czynników i trendów wpływających na zmiany w przyszłości, poświęca się odmianę *mnogości scenariuszy* (ewoluujących od najbardziej pesymistycznych do pozytywnych i pożądaných), których celem jest pomoc w podejmowaniu odpowiednich decyzji politycznych. Specyficzne miejsce w analizowanej typologii zajmują też tzw. *badacze przyszłości*, czyli naukowcy charakteryzujący się różnorodnością stosowanych metod, celów i środków, a także odmiennością środowisk badawczych, z których się wywodzą.

2 Współczesne scenariusze futurologiczne

Powszechnie znane są prace takich futurologów, jak A. Toffler, S. P. Huntington, czy F. Fukuyama, które kształtowały teorię stosunków międzynarodowych w latach 90. ubiegłego stulecia oraz miały znaczny wpływ na badania nad polityką międzynarodową na przełomie wieków. Poświęcono im wiele analiz i komentarzy zwracając uwagę na ich

⁷Jednocześnie, jako początek praktycznego i znaczącego wykorzystania dziedziny, najczęściej podaje się przykład powołanej przez rząd francuski tzw. Grupy Roku 1985, która w roku 1962 rozpoczęła pracę nad uzyskiwaniem prawdopodobnych prognoz rozwoju Francji.

⁸Ta prognoza i pozostałe rzeczowo scharakteryzowane zostały w: J. Dyduch, P. Mikiewicz, S. Rzeszótko, *Krytyczne wprowadzenie do teorii stosunków międzynarodowych*, Wrocław 2006, s. 145 i 146.

uniwersalny charakter i trafność prezentowanych prognoz. Warto jednocześnie zwrócić uwagę na współczesne, najnowsze analizy przyszłości i prognozowanie tego, co zdaniem futurologów wydarzy się w najbliższej przyszłości, a co zazwyczaj znajduje odzwierciedlenie w licznych artykułach naukowych i felietonach, zamieszczanych zarówno w fachowych periodykach, jak i prasie społeczno – politycznej.

Do niezwykle ciekawych, współczesnych tez dotyczących rozwoju stosunków międzynarodowych należy prognoza **Immanuela Wallersteina**, wskazująca na koniec hegemonii Stanów Zjednoczonych na świecie. Zdaniem tego amerykańskiego socjologa i politologa, XX wiek który bez wątplenia określić można wiekiem dominacji USA, nieubłaganie dobiega końca, a rozwój sytuacji międzynarodowej do roku 2025 będzie widocznym schyłkiem znaczenia polityczno – militarnego tego państwa. Już za niespełna 20 lat, zdaniem Wallersteina, świat będzie się kształtował według jednego z następujących wariantów:

1. dominacja USA z powodu braku widocznych konkurentów będzie w pewnym, minimalnym zakresie utrzymana (będzie to jednak ostatni moment świetności potęgi amerykańskiej);
2. światowym supermocarstwem staną się Chiny;
3. zapanuje anarchia i świat podzieli się na wiele politycznych biegunów i ośrodków decyzyjnych⁹;

Warto odnotować, iż Wallerstein zaznacza, że pierwszy z przedstawionych poglądów ma najmniejszą szansę na realizację. Ta prognoza wydaje się wątpliwa, szczególnie na skutek postępującego osłabienia wartości waluty amerykańskiej, a także spodziewanego krachu polityki militarnej realizowanej w Iraku i Afganistanie. Autor prognoz, za najbardziej prawdopodobną wskazuje tę trzecią, chociaż zaznacza, iż przywództwo światowe Chin jest równie możliwym scenariuszem. Wskazuje na coraz szybciej rozwijającą się gospodarkę i potencjał militarny, które w przyszłości utworzą drogę Chinom do globalnej dominacji. Ciekawa wydaje się teza, dopuszczająca pewne problemy światowe, które mogą ograniczyć realizację tego scenariusza. To przede wszystkim sytuacja zewnętrzna Chin, a w szczególności problem z

⁹Zob. szerzej: I. Wallerstein, *XXI wiek nie będzie amerykański*, Dziennik z 13 czerwca 2006r.

najbliŹszymi sasiadami *Państwa Środka*: Koreą Południową i Północną, Tajwanem oraz Japonią (Wallerstein prognozuje, Źe moŹliwe jest powstanie w przyszłości tzw. *zunifikowanej wschodnioazjatyckiej struktury geopolitycznej*, która mogłaby stanowić znaczącą pozycję polityczną, gospodarczą i militarną w najbliższej przyszłości).

Dosyć ciekawa wydaje się także wizja innego z amerykańskich prognostyków przyszłości – **Jeremy'ego Shapiro**, specjalisty od polityki bezpieczeŹstwa, który w swoich pracach skupia się na moŹliwościami współpracy państw w ramach szeroko rozumianych kwestii militarnych (bezpieczeŹstwo, sojusze, układy). Jego zdaniem, w najbliższej przyszłości postępować będzie współpraca polityczno – militarna pomiędzy wrogo nastawionymi dotychczas do siebie państwami. Z jednej strony widzi on kraje naleŹące do NATO, z drugiej zaś Chiny i Rosję, które pominiąwszy dotychczasowe animozje, intensyfikują swoje kontakty w celu utrzymywania i poszerzania globalnej strefy bezpieczeŹstwa międzynarodowego. Shapiro twierdzi także, Źe absolutnie nie naleŹy obawiać się pozycji Rosji w międzynarodowej strukturze, bowiem państwo to od dawna kroczy drogą demokracji i realizuje politykę, która w rzeczywistości jest przychylna Zachodowi. Bardzo ciekawą kwestię w jego rozważaniach stanowi także problem Ukrainy dąŹącej w swojej polityce do integracji ze strukturami zachodnioeuropejskimi (szczególnie NATO). Ten byłby analityk RAND Corporation (struktury zajmującej się analizą polityki międzynarodowej), twierdzi iż Stany Zjednoczone i państwa Unii Europejskiej powinny wykazywać się umiarkowanym optymizmem, co do bliskiej przyszłości włączenia Kijowa do obszaru gwarancji bezpieczeŹstwa Sojuszu Północnoatlantyckiego¹⁰.

W artykule *Czy grozi nam III wojna?*¹¹, brytyjski historyk **Niall Ferguson** wskazuje, Źe obecny konflikt bliskowschodni będzie nadal eskalował lecz z pewnością nie spowoduje znacznego zaangażowania w działania militarne współczesnych supermocarstw. Zdaniem Fergusona, od czasu do czasu będziemy mieli do czynienia, w tej części świata, ze wzmoŹzonymi konfliktami etnicznymi ze spodziewanym zaangażowaniem Izraela. Ryzykuje nawet sugestię, iż problemy demograficzne wymogą na

¹⁰J. SHAPIRO, *Świetlana przyszłość NATO*, Gazeta Wyborcza z 21 czerwca 2006r.

¹¹Zob. szerzej: N. Ferguson, *Czy grozi nam III wojna?*, Dziennik z 29-30 lipca 2006r.

państwie żydowskim chęć ekspansji militarnej na obszary pozostające dzisiaj pod kontrolą Arabów. Problemem dla Fergusona jest także słabnąca pozycja USA w Iraku – przewiduje on, że trwająca wojna przybierze w niedalekiej przyszłości charakter w większym stopniu regionalny, niż ma to miejsce obecnie.

Biorąc pod uwagę m.in. obecną sytuację na Bliskim Wschodzie (przede wszystkim wojnę w Iraku, nuklearne ambicje Iranu oraz narastające napięcie pomiędzy Izraelem a państwami arabskimi), znany analityk stosunków międzynarodowych **David L. Bosco**, przychylił się do coraz częściej pojawiającego się przypuszczenia o nieodwracalnym nastaniu globalnego konfliktu, na wzór III wojny światowej. Kontynuując tę myśl, prezentuje cztery najbardziej jego zdaniem prawdopodobne scenariusze rozwoju sytuacji międzynarodowej¹²:

Pierwszy – dotyczy wybuchu rewolucji autokratycznej na Białorusi (Bosco nazwał ten wariant mianem *Imperium kontratakuję*), spowodowanej gwałtowną reakcją prezydenta Łukaszenki na antyrządowe demonstracje; Łukaszenka przy pomocy rosyjskiej interwencji krwawo tłumi demonstracje, co powoduje ostrą reakcję NATO. Finałem tego scenariusza jest możliwość wybuchu konfliktu zbrojnego pomiędzy Rosją a Zachodem (Bosco jednoznacznie wskazuje na udział w konflikcie polskich wojsk). Drugi – nazwany *Iran na celowniku*, angażuje w militarne starcie, z jednej strony Izrael, z drugiej Iran; w tym scenariuszu następuje zniszczenie przez wojska izraelskie irańskich instalacji nuklearnych, w wyniku czego Iran wkracza do Iraku, a jego sojusznicy (Syria, Jordania, Egipt i Arabia Saudyjska) wypowiedzają wojnę państwu żydowskiemu. *Zabłąkana rakietą*, to trzeci scenariusz, w którym wystrzelona z terenu Korei Północnej rakietą z ładunkiem nuklearnym, uderza w jedną z japońskich wysp, co powoduje nalot amerykańskich bombowców na koreańskie instalacje nuklearne. Wojska Kim Dzong Ila, wkraczają do Korei Południowej, a następnie zostają stamtąd wypchnięte przez Amerykanów (jednocześnie na teren Północy wkraczają Chińczycy i wkrótce dochodzi do niezwykle niebezpiecznej

¹²Przedstawione scenariusze ukazały się na łamach prestiżowego „Foreign Policy”, którego Bosco jest zastępcą redaktora naczelnego. W Polsce artykuł przedrukował Dziennik (z 29-30 lipca 2007r.).

konfrontacji chińsko – amerykańskiej). *Czwarty*, ostatni scenariusz (*Bronń nuklearna w niepowołanych rękach*) przedstawia atak Al – Kaidy na Pakistan, co w efekcie powoduje ostrą reakcję Indii wobec kaszmirskich bojówkarzy oskarżanych o krwawe zamachy w Islamabadzie i Bombaju. Interwencja Amerykanów w Pakistanie przybiera charakter podobny do obecnej sytuacji w Iraku.

W podobnie pesymistyczny sposób, do przyszłości odnosi się autor klasycznych już pozycji futurologicznych – **Alvin Toffler**. Autor *Trzeciej fali* oraz *Wojny i antywojny* twierdzi, że najbliższą przyszłość zdominują tzw. *nowi posiadacze broni nuklearnej* (małe, nieobliczalne państwa, a także osoby prywatne), którzy wywołają nowy, globalny konflikt militarny, na wzór wojny światowej. Dużą rolę w przyszłych konfliktach odgrywać będą islamisci, którzy motywowani przesłankami religijnymi, z coraz większym powodzeniem angażować się będą w walkę przeciwko Zachodowi. Toffler zwraca także uwagę na problem wzrostu znaczenia niedocenianych dotychczas formacji militarnych i paramilitarnych, takich jak partyzanci i najemnicy. To właśnie ci drudzy, zdaniem futurologa, będą już niedługo walczyć po wszystkich stronach frontu (zarówno dla CIA, wywiadów zachodnioeuropejskich, czy terrorystów), co w generalnym rozrachunku spowoduje zachwianie jednego, uniwersalnego modelu struktury sił zbrojnych. Dodatkowo, nowy rodzaj armii (mniejszej, bardziej mobilnej i opartej na nowoczesnych technologiach), wykorzystywany będzie w konfliktach o skali globalnej – Toffler nie wyklucza wojny Zachodu z Rosją, zaznaczając jednocześnie, że następująca w tym zakresie ewolucja, absolutnie nie oznacza końca modelu wojny tradycyjnej¹³.

Jednak nie tylko wymiar globalny polityki jest przedmiotem rozważań i analiz współczesnych futurologów. Istnieją i z powodzeniem funkcjonują scenariusze dotyczące poszczególnych części świata, czy regionów. W tym kontekście, wiele prac poświęca się przyszłości Europy, szczególnie jej politycznego i militarnego wymiaru, skupiając się w głównej mierze na problemie bezpieczeństwa. Najczęściej bierze się pod uwagę kwestię rozwoju Unii Europejskiej, przyszłości różnego rodzaju układów i sojuszy, nabywania lub utraty dominującej pozycji państwa na

¹³A. TOFFLER, *Jaka będzie wojna przyszłości*, Dziennik z 13 marca 2007r.

kontynencie. Tego typu problemy składają się na rozważania rosyjskiego politologa **A. G. Dugina** (*Podstawy geopolityki – geopolityczna przyszłość Rosji*), który wnikliwie analizuje rozpad ZSRR i jego wpływ na przyszłość Federacji Rosyjskiej oraz pozycję tego państwa we współczesnej Europie. Prace te, charakteryzują się dość głębokim elementem geopolitycznego determinizmu (także tzw. socjalnego darwinizmu), krytyką globalizacji oraz przeświadczeniem o niebagatelnej roli Federacji, zarówno w kontekście politycznym, militarnym, jak i kulturowym¹⁴. Dugin wieszczy zjednoczenie tzw. Eurazji, wokół *nowej rosyjskiej rzeszy*, stanowiącej nowe imperium, które będzie łączyć w sobie impulsy lokalne, etniczne, kulturowe i religijne, a jednocześnie będzie posiadać podmiotowość prawną. To nowe imperium, zdaniem Dugina ma być euroazjatyckie i cało kontynentalne, a w dalszej perspektywie – światowe (jak podaje autor: *Rosja osiągnie swój geopolityczny sukces wtedy, gdy dostęp do północnych i wschodnich, chłodnych mórz dopełni dostępem do południowych i zachodnich, ciepłych oceanów*¹⁵). Należy jednak zauważyć, że prace Dugina, jak i innych rosyjskich futurologów (m.in. K. S. Gadżijewa, czy A. V. Mitrofanowa), nacechowane są dużą dawką ideologii i często agresywnego nacjonalizmu.

Wiele ciekawych rozważań dotyczących przyszłości, charakteryzuje innego przedstawiciela Europy Wschodniej, czeskiego politologa – **Oskara Krejići**. W jego analizie przyszłości, szczególnie dotyczącej Sojuszu Północnoatlantyckiego, odnajdujemy szereg ciekawych wizji i scenariuszy. Krejići zakłada, że naturalnym, tradycyjnym przeciwnikiem NATO jest nadal Federacja Rosyjska (przede wszystkim w opinii oponentów politycznych Rosji), a jego zdaniem wynika to z trzech podstawowych założeń: 1) emocjonalnej rusofobii, 2) geopolitycznych koncepcji o rywalizacji światowych mocarstw, 3) *huntingtonowskiej* teorii o konflikcie (zderzeniu) cywilizacji¹⁶. Takie podejście poddaje krytyce twierdząc, że przy odrobinie dobrej woli i

¹⁴A. G. DUGIN, *Osnovy geopolitiki. Geopoliticheskoje buduszczeje Rassiji*, Moskwa 1997.

¹⁵Tamże, s. 212 i 213.

¹⁶O. KREJIĆI, *Geopolityka stredoevropskeho prostoru. Horizonty zahranični politiky Česke Republiky a Slovenske Republiky*, Praha 2000, s. 269-278.

odpowiednim ukłádzie politycznym, demokratyczna Rosja mogłaby w niedalekiej przyszłósci stać sié pełnoprawnym członkiem NATO. Wspomniany przykłád (wizja) S. P. Huntingtona i jego twierdzenie o zderzeniu cywilizacji, zdaniem Krejčího może juź niedługo spowodować przeniesienie tej wizji w rzeczywistość, a tym samym wywołać realny konflikt militarny, angaჟujący Czechy i Słowację w wojnę z ich wschodnim sąsiadem (Rosją). Dlatego, w pracach czeskiego politologa, Huntington i jego prognozy, poddane zostały zdecydowanej krytyce.

Podsumowanie

Jak wspomniano, futurologia jest dziś zasadniczą częścią stosunków międzynarodowych, postrzeganą przez wielu w kategorii dziedziny naukowej. Scenariusze futurologiczne zyskują uznanie juź nie tylko w obszarze teorii, ale często wykorzystywane są w sposób praktyczny przez polityków, przywódców państwowych, ich doradców i hierarchów wojskowych. Wprawdzie nie zawsze, w sposób jednoznaczny precyzują moment jakiegoś wydarzenia, czy procesu (co często przez kontestatorów futurologii postrzegane jest jako znacząca niedoskonałość), ale poprzez swoją uniwersalność i trafność spostrzeżeń kreują bieg wydarzeń, szczególnie odnoszących się do obszaru polityki i spraw społecznych. Faktycznie, z wyjątkiem prognoz takich autorów, jak Fukuyama (teoria o końcu historii), czy Huntington (spostreżenia dotyczące tzw. trzeciej fali demokratyzacji, czy zderzenia cywilizacji), w pracach prognostycznych bardzo rzadko odnajdujemy trafnie określone pod względem czasowym zachodzące, czy mające się wydarzyć procesy, niemniej jednak najczęściej mamy do czynienia z ich ostatecznym dokonaniem. W analizowanych w artykule pracach i charakterystyce ich autorów, odnajdujemy niepodzielną zasadę, iż wpływ na rozwój futurologii, najczęściej wywierają ogólne poglądy na kierunek przemian cywilizacyjnych, które zakwalifikować można w następujący sposób:

- optymistyczne – skupiające się na tezie, że cywilizacje doskonalą się i przechodzą na wyższe stadia rozwoju;
- katastroficzne – zakładające, że cywilizacje osiągnęły szczytowy moment rozwoju, po których nastąpić może juź tylko regres;

- cykliczne – ukazujúce powtarzalnosť pewnych zjawisk w określonym przedziale czasowym;
- regresywne – twierdzące, iż każdy postęp okupiony jest regresem, stanowiącym naturalną cenę postępu cywilizacji¹⁷.

¹⁷Zob. szerzej: T. Bodio, A. Chodubski, op. cit.

Приказ в уголовном праве Российской Федерации

Сидоренко Вячеслав

Abstract

In the modern Russian language there are some specific definitions. Sometimes it is difficult to understand its scientific contents. One of it is a word "PRIKAZ".

This definition is used in the Criminal Code of Russia thrice.

Prikaz is an individual administrative legal act, devoted to the regulation of the specific social relations. It is used both in Army and in the civil life while running the country.

It is also used in such countries as Germany, Austria and others.

The main characteristic of PRIKAZ is its legality. It should be formed by the authorized persons and for the authorized persons, and it should be formed in the conditions of subordination.

It should have proper goals, and be equipped with consequent facilities. The persons, who are to follow and to observe PRIKAZ must not consider it to be illegal. Only such PRIKAZ can be promoted with the means of the Criminal Code protection.

Abstrakt

В современном уголовном праве России иногда используются дефиниции, которые не всегда имеют законодательное, и, в частности, уголовно-правовое закрепление. Это создает определенные сложности как теоретического так и практического понимания таких понятий. К таким дефинициям смело можно отнести и приказ.

Понятие «приказ» используется в Уголовном кодексе РФ (далее УК РФ) трижды.

Как уже отмечалось, уголовно-правовое понятия приказа в современном уголовном законодательстве России отсутствует.

Приказ, как индивидуальный правовой акт, является правовой формой выражения административного (организационно-административного) метода управления, обладает всеми его признаками, и присущ государственному управлению в «широком» смысле этого слова.

В связи с изложенным представляется весьма актуальным разработать законодательное определение приказа в целях решения задач уголовного права, как это сделано, например, в отношении понятий «несовершеннолетний» (ст. 87 УК РФ) и «жилище»

(примечание к ст. 139 УК РФ). Более того, законодательное определение приказа дается в рамках уголовного кодекса таких государств, как, например, Германия, Австрия и др.

Анализируя различные точки зрения к содержанию обязательности и законности приказа, следует прийти к выводу, что единственным условием обязательности приказа является его законность, включающая совокупность объективных и субъективных критериев.

К объективным критериям законности приказа следует отнести:

- 1) наличие отношений подчиненности, обуславливающих круг:
 - а) лиц, отдающих приказ;*
 - б) лиц, исполняющих приказ;*
 - в) отношений, которые могут регулироваться приказом;**
- 2) обязательность формы, а также процедуры или условий отдачи (издания) приказа, если это имеет существенное значение;*
- 3) соответствие (не противоречие) приказа законам, другим нормативно-правовым актам, а также приказам вышестоящих командиров (начальников) по:
 - а) содержанию,*
 - б) цели, и*
 - в) средствам исполнения приказа.**

Субъективным критерием законности приказа является отсутствие осознания заведомой незаконности приказа лицом, исполняющим приказ.

В современном уголовном праве России иногда используются дефиниции, которые не всегда имеют законодательное, и, в частности, уголовно-правовое закрепление. Это создает определенные сложности как теоретического так и практического понимания таких понятий. К таким дефинициям смело можно отнести и приказ.

Понятие «приказ» используется в Уголовном кодексе РФ (далее УК РФ) трижды: 1) в рамках ст. 42 УК РФ, предусматривающей исполнение приказа или распоряжения как обстоятельства, исключающего преступность деяния; 2) в рамках ст. 61 УК РФ, называющей исполнение приказа или распоряжения как обстоятельства, смягчающего наказание, и 3) в рамках ст. 332 УК РФ, предусматривающей уголовную ответственность

военнослужащих за неисполнение приказа начальника. При этом законодатель, используя понятие «приказ», использует разные уголовно-значимые признаки для его характеристики.

Как уже отмечалось, уголовно-правовое понятия приказа в современном уголовном законодательстве России отсутствует. Однако ст. 39 Устава внутренней службы Вооруженных Сил РФ¹ дает следующее нормативное определение исследуемого понятия: «Приказ – распоряжение командира (начальника), обращенное к подчиненным и требующее обязательного выполнения определенных действий, соблюдения тех или иных правил или устанавливающее какой-нибудь порядок, положение».

При внимательном анализе данного определения можно выделить две основные разновидности приказа: а) индивидуальный распорядительный акт, который представляет собой предписание выполнить конкретное действие (бездействие) конкретному подчиненному (индивидуально-определенной группе подчиненных); б) нормативно-правовой акт, который выражается в установлении правил поведения, порядка взаимоотношений для индивидуально не конкретизированного круга подчиненных.

Если первая разновидность выражается, в основном, в отдании устной формы приказа, то вторая, как правило, характеризуется письменной формой (такowymi, в частности, являются Приказы Министра Обороны РФ по вопросам анализа дисциплины, боевой подготовки, а также об утверждении инструкции, руководства и т.п.; приказы командира воинской части об утверждении распорядка дня и т.п.). Аналогичный подход к определению понятия и его видам осуществляется практически во всех силовых ведомствах Российской Федерации: МВД, ФСБ, МЧС.

Кроме того, положение, правило или порядок, носящие общий характер и закрепленные в нормативно-правовом акте, но обращенные командиром (начальником) к конкретному подчиненному применительно к конкретной ситуации, могут

¹Введен в действие Указом Президента Российской Федерации от 10 ноября 2007 г. № 1495 «Об утверждении Общевоинских уставов Вооруженных Сил Российской Федерации».

представлять индивидуальный распорядительный акт (например, предписание выполнить команду «Отбой!» в соответствии с распорядком дня военнослужащему, отказывающемуся ложиться спать и т.п.).

Приказ, как индивидуальный правовой акт, является правовой формой выражения административного (организационно-административного) метода управления, обладает всеми его признаками, и присущ государственному управлению в «широком» смысле этого слова. Вместе с тем, данная «широта» распространяется только на специфические субординационные отношения – отношения подчиненности, возникающие лишь по работе или службе и только в отношениях между начальником и подчиненными. Именно в таком контексте употребляется понятие «приказ». По нашему мнению, данное положение является определяющим для отграничения приказа от иных актов управления (приказания, требования и т.п.), в том числе и от распоряжения.

С точки зрения ст.ст. 42, 61 и 332 УК РФ, под приказом понимается только индивидуальный распорядительный акт, а не приказ вообще, сформулированный в ст. 39 Устава внутренней службы ВС РФ.

В связи с изложенным представляется весьма актуальным разработать законодательное определение приказа в целях решения задач уголовного права, как это сделано, например, в отношении понятий «несовершеннолетний» (ст. 87 УК РФ) и «жилище» (примечание к ст. 139 УК РФ). Более того, законодательное определение приказа дается в рамках уголовного кодекса таких государств, как, например, Германия, Австрия и др.²

При этом в указанном определении необходимо закрепить наиболее значимые признаки приказа, имеющие уголовно-правовое значение. Высказанный тезис обосновывается тем, что в рамках ст.ст. 42 и 332 УК РФ законодатель использует разные понятия для характеристики правовых последствий исполнения либо

²См.: Шулёпов Н.А. Уголовно-правовые последствия неисполнения военнослужащим приказа по законодательству современных государств. Военно-уголовное право (Вкладка в журнал «Право в Вооруженных Силах»). 2003. №9-10. С. 13-16.

неисполнения приказа.

Так, например, в ст. 42 УК РФ применительно к приказу используются термины: «обязательный», «незаконный», «заведомо незаконный». Статья 332 УК РФ указывает на приказ, «отданный в установленном порядке». Именно поэтому, с нашей точки зрения, говоря о позитивных признаках приказа, необходимо использовать единую терминологию. Универсальным признаком, характеризующим приказ, подлежащий исполнению, по нашему мнению, является его обязательность для исполнителя.

Обязательность приказа в даже современной уголовно-правовой литературе России рассматривается по-разному.

Так, А.А. Тер-Акопова и Н.А. Шулепов считают, что обязательным будет приказ, который: 1) отдается по службе и в интересах службы; 2) является законным; 3) предписывает действия, выполнимые дозволенными средствами³.

А.В. Наумов относит к обязательности приказа отдавание его в установленном порядке и с соблюдением надлежащей формы⁴.

По мнению Б.В. Волженкина, обязательным является приказ, который «... 1) отдан надлежащим лицом своему подчиненному; 2) в пределах полномочий данного лица; 3) надлежащим образом оформлен; 4) не является заведомо незаконным»⁵. Согласно позиции В.В. Арестова, основу обязательности приказа составляет его законность и, кроме того, соблюдение установленной формы, а также соблюдение установленного порядка прохождения приказа⁶. Ряд ученых вообще отождествляет понятия обязательности и

³Тер-Акопов А.А., Шулепов Н.А. Уголовное право Российской Федерации (часть Общая). Методическое пособие. – М.: ВАЭФиП, 1993. С. 55; Уголовное право Российской Федерации. Воинские преступления. Учебник / Под ред. А.А. Тер-Акопова. – М.: ВАЭФиП, 1993. С. 72

⁴Наумов А.В. Российское уголовное право. Общая часть. Курс лекций. – М.: Издательство БЕК, 1996. С. 356.

⁵Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации / Отв. ред. В.М. Лебедев. 2-е изд. Доп. и испр. – М., 2003. С. 99.

⁶Арестов В.В. Уголовно-правовые проблемы исполнения приказа или распоряжения как обстоятельства, исключаящего преступность деяния. дисс. ... канд. юрид. наук. – Саратов, 1999. с. 111.

законности либо напрямую указывая это⁷, либо раскрывая законность через рассмотренные нами признаки обязательности приказа⁸. Вместе с тем, следует согласиться с Д.Ю. Девятко, что в некоторых случаях даже незаконные приказы являются обязательными при не восприятии их как явно незаконных подчиненными⁹. Однако автором самостоятельно не разработан подход к определению критериев обязательности приказа.

Следует согласиться с имеющейся точкой зрения о том, что основу обязательности приказа составляет его законность, поскольку все нормативные акты, регулирующие возможность и порядок отдания приказа в условиях Вооруженных Сил РФ, указывают в качестве обязательного признака приказа именно его законность¹⁰. Аналогичные положения содержатся в других нормативных актах, регулирующих порядок отдания приказов в условиях иных видов государственной службы, органах местного самоуправления, на предприятиях, учреждениях и организациях.

Признак «законность» может восприниматься в «узком» и «широком» смысле этого слова. В «узком» смысле слова под законностью понимается только соответствие приказа, как административного акта законам¹¹. В «широком» смысле под «законностью» приказа следует понимать его соответствие законам, подзаконным нормативным актам, а также любым решениям, принимаемым вышестоящими органами в соответствии с

⁷См., например: Курс советского уголовного права / Часть Общая. Т. 1. – Л.: Издательство Ленинградского университета, 1968. С. 463.

⁸Основной акцент на законность как обязательный признак приказа делают такие ученые как: Д.В. Веденин, В.Я. Григенча, А.Ю. Девятко, В.И. Михайлов, И.Г. Сломоненко и др.

⁹Девятко А.Ю. Исполнение приказа или распоряжения военнослужащими, как обстоятельство, исключающее преступность деяния. Дисс. ... канд. юр. наук. – М., 2004. С.54.

¹⁰См.: 5 Федерального закона «Об основах государственной службы Российской Федерации»; ст.37 Федерального закона «О воинской обязанности и военной службе», ст. 21, 30, 37, 38, 40 Устава внутренней службы ВС РФ и др.

¹¹См., напр.: Административное право, учебник для юридических институтов и факультетов. Юридическое издательство Министерства юстиции СССР. – М., 1946. С. 19-20.

нормативно-правовыми актами¹². Включение в содержание законности и соответствие иным правовым актам обусловлено всей ныне действующей системой российского права. Так, например, ст. 2 УК РФ, указывает, что Уголовный кодекс основывается на Конституции РФ, общепризнанных принципах и нормах международного права, которые отнюдь не являются законом в собственном смысле этого слова и которые в соответствии со ст. 15 Конституции РФ будут применяться приоритетно при наличии коллизии с национальным законодательством. Вторая точка зрения в современной российской правовой системе является главенствующей и поддерживается нами при рассмотрении положения о законности приказа.

Следует констатировать, что требования к обязательности приказа, разработанные учеными и рассмотренные выше, также находят свое отражение в законодательных и иных нормативных актах, т.е. относятся к признакам законности приказа в «широком» смысле этого слова.

Общепринятыми, по мнению И.Г. Соломоненко, критериями законности приказа являются следующие:

- приказ отдан компетентным органом (лицом);
- приказ не противоречит закону по форме и по существу;
- приказ отдается во имя достижения цели закона;
- соблюдены процессуальные и иные правила отдачи приказа¹³.

Согласно взглядов Н.Г. Кадникова, правомерным (законным) будет признаваться приказ, который:

- отдан должностным лицом в пределах своей компетенции;
- издан в надлежащей форме, определенной соответствующими нормативными документами;

¹²См., напр.: Побежимов И.Ф. Единоначалие, воинская дисциплина и законность в Советской Армии (Опыт правового исследования). Дисс. ... докт. юр. наук. – М., 1955. С. 504.

¹³Слущкий И. И. Обстоятельства, исключющие общественную опасность деяния по советскому уголовному праву. Дисс. ... доктора юрид. наук. – Л., 1954. С. 332; Курс Советского уголовного права в 6-ти томах / Под ред. А.А. Пионтковского, П.С. Ромашкина, В.М. Чхиквадзе. Т. 2. – М., 1970. С. 397-398; Григенча В.Я. Указ. соч. С. 9 и др.

- не является заведомо незаконным, а тем более – преступным¹⁴.

Т.В. Кондрашова законным считает приказ, отданный подчиненному в рамках компетенции, с соблюдением установленной формы и не противоречащий велениям закона¹⁵.

По мнению А.Ю. Девятко, в условиях Вооруженных сил законным следует признавать, если он соответствует следующим требованиям:

- приказ отдан соответствующим (легитимным) лицом;
- приказ отдан с соблюдением установленной формы;
- приказ отдан в связи с исполнением обязанностей военной службы¹⁶.

Таким образом, при раскрытии понятия законности приказа большинство ученых используют более ли менее одинаковые подходы, которые, впрочем, требуют систематизации.

Анализируя различные точки зрения к содержанию обязательности и законности приказа, следует прийти к выводу, что единственным условием обязательности приказа является его законность, включающая совокупность объективных и субъективных критериев.

К объективным критериям законности приказа следует отнести:

- 1) наличие отношений подчиненности, обуславливающих круг:
 - а) лиц, отдающих приказ;
 - б) лиц, исполняющих приказ;
 - в) отношений, которые могут регулироваться приказом;
- 2) обязательность формы, а также процедуры или условий отдачи (издания) приказа, если это имеет существенное значение;
- 3) соответствие (не противоречие) приказа законам, другим нормативно-правовым актам, а также приказам вышестоящих командиров (начальников) по:

¹⁴Кадников Н.Г. Обстоятельства, исключющие преступность деяния. Учебное пособие. – М.: Бизнес Ченел интернешнл Лтд., 1998. – С.35-39.

¹⁵Уголовное право. Общая часть. Учебник для вузов / Под ред. И.Я. Козаченко и З.А. Незнамовой. – М.: Издательская группа ИНФРА М – НОРМА, 1998. – С. 284.

¹⁶Девятко А.Ю. Исполнение приказа или распоряжения военнослужащими, как обстоятельство, исключющее преступность деяния. Дисс. ... канд. юр. наук. – М., 2004. С.50.

- а) содержанию,
- б) цели, и
- в) средствам исполнения приказа.

Субъективным критерием законности приказа является отсутствие осознания заведомой незаконности приказа лицом, исполняющим приказ.

Безусловно, каждый из указанных критериев заслуживает самостоятельного детального пояснения, которое, к сожалению, ввиду ограниченного объема статьи мы опустим.

Таким образом, изложенное позволяет сделать следующие выводы:

1. Приказ, являясь по сути формой и методом административного управления, в рамках уголовного права Российской Федерации рассматривается только в качестве индивидуального акта управления.

2. Специфика приказа в рамках уголовного права позволяет дать его законодательное определение, поместив в примечание к ст. 332 УК РФ и сформулировав его следующим образом:

«Под приказом в статьях настоящего Кодекса следует понимать индивидуальное распоряжение начальника (командира), обращенное к подчиненному, предписывающее совершение определенного действия (бездействия) по службе (работе) и обязательное для исполнения (кроме случаев получения заведомо незаконного приказа – ч. 2 ст. 42 УК РФ)».

3. Обязательным для исполнения является приказ, являющийся законным по объективным и субъективным критериям.

К объективным критериям законности приказа относятся:

- 1) наличие отношений подчиненности, обуславливающих круг: лиц, отдающих приказ; лиц, исполняющих приказ; отношений, которые могут регулироваться приказом;
- 2) обязательность формы, а также процедуры или условий отдачи (издания) приказа, если это имеет существенное значение;
- 3) соответствие (не противоречие) приказа законам, другим нормативно-правовым актам, а также приказам вышестоящих командиров (начальников) по: содержанию, цели и средствам

исполнения приказа.

Субъективным критерием законности приказа является отсутствие осознания заведомой незаконности приказа подчиненным лицом, лицом, исполняющим приказ.

Библиография

1. Броунли Я. Международное право / пер. с англ. М., 1977. Кн. 1; Аречата Э.Х. Современное международное право / пер. с исп. М., 1983.
2. Ваттель Э. Право народов или принципы естественного права, применяемые к поведению и делам наций и суверенитетов. М., 1960. С. 11.
3. См., например: Международное право / отв. ред. Г.И. Тункин. М., 1982. С.3; Международное право / отв. ред. Г.И. Тункин. 1994. С. 3.
4. Вышинский А.Я. Вопросы международного права и международной политики. М., 1949. С. 480.
5. Горовцев А.М. Некоторые основные спорные вопросы учения о праве в связи с международным правом. СПб., 1917. С. 122., Современное международное право. М., 1976. С. 2.
6. Крылов С.Б. История создания Организации Объединенных Наций. М., 1960. С. 23.
7. Крылов С.Б. Материалы к истории Организации Объединенных Наций. М.; Л., 1949. Вып. 1. С. 249.
8. Бутрос Б. Гали. Повестка дня для мира. Нью-Йорк, 1992. С. 12-13.
9. О деятельности Суда см.: Кожевников Ф.И., Шармазанашвили Г.В. Международный Суд ООН. М., 1971.

Приказ, как квази – источник международного права.

Šul'ga Sergej Vitalievič

Abstract

PRIKAZ has become one of the sources of the modern international law. Nowadays it is used to regulate various social public international relations. But especially it is used mainly in two spheres of international acting. It is the functioning of the multinational peaceful forces, which are aimed to eliminate various conflicts all over the world, and the activity of the institutional international courts and arbitrations.

From this point of view PRIKAZ is the only source of law when the military peacemaking forces are formed because the soldiers, staff, officers and the headquarters are the representatives of different countries and they have to be regulated by the military staff who has only PRIKAZ as an instrument of this regulation. As for as the arbitration and courts are concerned PRIKAZ is the method of regulation the relations inside it too. Thus it might be PRIKAZ of a judge, prosecutor and the other participants of the procedure.

Абстракт:

Приказ стал одним из источников современного международного права. В наши дни он используется для того, чтобы урегулировать разнообразные международные публичные общественные отношения, но в основном и особенно часто он используется в двух сферах международного общения. Имеется в виду его функционирование в качестве регулятора деятельности многонациональных миротворческих вооруженных сил, которые предназначены для ликвидации различных конфликтов по всему миру, а также в деятельности институциональных международных судов и арбитражей.

С этой точки зрения приказ является единственным источником права в процессе миротворческой деятельности вооруженных сил, так как солдаты, офицеры, обслуживающий персонал и командование состоят из представителей различных государств, и они должны подчиняться воле командиров, для которых только приказ является инструментом этого регулирования.

Что касается арбитражей и судов, то приказ также является регулятивным методом воздействия на отношения,

возникающие в связи с их деятельностью. Таким образом это может быть приказ судьи, прокурора и других участников процесса.

Ключевые слова

Приказ, Субъект международного права, Источники международного публичного права, Военно-Штабной Комитет, Международные миротворческие вооруженные силы, Нейтральные приказы, Глобальная международная безопасность, Международный суд Организации Объединенных Наций, Международный уголовный суд, Международный трибунал для судебного преследования лиц, ответственных за серьезные нарушения международного гуманитарного права, совершенные на территории бывшей Югославии с 1991 года

* * *

За свою пяти тысячелетнюю историю, международное право получило свое всеобщее признание и заняло достойное место с внутригосударственным правом в единой глобальной нормативной системе*1.

При этом, как и внутригосударственное, международное право испытывало определенные изменения как под воздействием исторических, политических, экономических, так и собственно правовых факторов. Международное право в периоды расцвета Древнего Египта, образования Соединенных Штатов Америки, Великой Французской Революции конца XVIII века и международное право второй половины XX века, являют собою разные социальные феномены*2.

В некоторые исторические периоды международное право не признавалось самостоятельной правовой системой, а считалось «естественным» продолжением права внутригосударственного. Подвергались ревизии и переосознанию отдельные отрасли и даже институты международного права*3.

Не всегда однозначным было научное представление о субъектах международного права и его нормах*4.

Так, практически до середины XX века, физическому лицу было отказано в признании его субъектом этой правовой системы. Что же касается норм, то в силу своей преимущественно диспозитивности, норма международного права подменялась более эффективной, с точки зрения регулирования отношений,

внутригосударственной нормой, которая использовалась в качестве более действенного механизма регулирования международных отношений.

Подобная судьба выпала на долю такого важнейшего элемента международно-правовой системы, как ее источники.

Практически всю историю международного права основным правообразующим источником оставался международный обычай. В связи с общим развитием человечества, науки, техники, транспорта, у представителей различных государств появилась возможность чаще посещать друг друга, договариваться о разрешении общих для них задач и проблем. Это способствовало развитию международных договорных отношений и стало решающим фактором в превращении международного договора в основной источник этой правовой системы.

Кроме того, в 1863 году была учреждена первая международная межправительственная организация. С этого момента спорадически развивается процесс усиления влияния международных организация на правовое регулирование всего комплекса международных отношений. На сегодняшний день международные организации стали вторым по значению субъектом международного права после суверенных независимых государств, а их решения – резолюции получили статус источников международного права наряду с договорами и обычаями.

В последнее время на страницах отечественной и зарубежной печати, в средствах массовой информации, а также в некоторых научных изданиях стала высказываться точка зрения о том, что приказ, изданный соответствующим международным органом или должностным лицом, также принимает участие в регулировании международных отношений, а потому может быть признан одним из источников международного права «последнего поколения».

В задачу автора не входит участие в полемике по данной научной проблеме, однако невозможно обойти стороной рассматриваемые ниже вопросы и не уделить им должного внимания.

Возникает естественный вопрос о том, насколько оправданным является признание приказа источника международного права и какова объективность и объективированность воздействия приказ на международные отношения?

Представляется целесообразным выделить две сферы международных отношений, регулятивное воздействие на которые в значительной степени обеспечиваются приказом. Это, прежде всего

отношения, возникающие в связи с уставной (статутной) деятельностью международных судебных (арбитражных) органов и трибуналов, а также те отношения, которые возникают в связи с функционированием международных миротворческих вооруженных сил и иных вооруженных подразделений, привлекаемых к процессу мирного разрешения международных споров в строгом соответствии с аналогичным основным принципом современного международного права, закрепленным в норме ст.2 Устава Организации Объединенных Наций, подписанного 26 июня 1945 года и вступившего в юридическую силу 24 октября того же года.

Следует прежде всего отметить, что речь идет именно о международных публичных общественных отношениях и о приказе, как об источнике международного публичного права. Общенаучно признано, что доля участия физических и юридических лиц существенно меньше в этих отношениях, чем государств, международных организаций и иных известных субъектов этой правовой системы. В международных частных правовых отношениях и в международном частном праве, как их регуляторе, значение приказа, как правового источника, заведомо, априори выше, так как в тех отношениях, где доля участия индивидов и юридических лиц является значительно большей, приказ, как персонифицированный акт имеет строгое индивидуализированное значение и логично вписывается в процесс регулятивного воздействия частнопубличных общественных отношений.

Актуальность задачи заключается в том, чтобы исследовать формы влияния приказа именно на публичные правовые международные общественные отношения.

Рассмотрим деятельность миротворческих вооруженных формирований.

Как известно, в Совете Безопасности Организации Объединенных Наций действует **Военно-Штабной Комитет**. Его существование в одном из главных органов ООН предусмотрено нормами Устава этой организации*5.

В соответствии с ним, Военно-Штабной Комитет состоит из офицеров высшего командного состава регулярных вооруженных сил стран - членов ООН и в его задачу входит формирование, оснащение, финансирование, обучение и непосредственное использование вооруженных сил ООН при проведении миротворческих операций, санкционированных ООН и направленных на умиротворение международных споров и конфликтов. Помимо этого, в задачу ВШК входит планирование и

проведение указанных операций, в процессе которых ВШК осуществляет функции военного командования этими силами.

Фактически, международные миротворческие вооруженные силы Организации Объединенных Наций, были созданы и до сих пор функционируют на договорной многонациональной основе. Это означает, что в их состав военнослужащие стран – членов ООН входят на основании международного договора, заключенного властями их страны с ООН. После вступления в силу этого договора, военное командование регулярных вооруженных сил этого государства, на основании действующего военно – административного законодательства, действующих общевоинских уставов, инструкций, положений и приказов формируют контингент военнослужащих, подлежащих включению в состав многонациональных миротворческих вооруженных сил ООН. С этого момента их миротворческая деятельность осуществляется в соответствии с приказами, издаваемыми военно-штабным комитетом ООН.

Идея многонациональности этих вооруженных сил заключается в том, чтобы лишить преимущества одного государства над другим при урегулировании конфликта.

Каждый военнослужащий этих вооруженных сил связан присягой со своим государством и имеет перед ним соответствующие обязательства. При урегулировании конфликта, государства, участвующие в этом, естественно имеют свою точку зрения о том, кто прав и кто виноват, но они не могут проводить в этом регионе свою политику и получать там выгоду, так как в этом же процессе участвуют военнослужащие тех стран, которые проводят в этом регионе совершенно иную политику.

Таким образом, командование вооруженных сил ООН вынуждено издавать «нейтральные приказы», удовлетворяющие требования поддержания всеобщего мира и обеспечения глобальной международной безопасности. В данном случае, приказ военного командования вооруженных сил ООН, включая приказы ВШК, безусловно носит объективный характер и регулирует весь объем международных публичных правовых общественных отношений, возникающих в связи с деятельностью миротворческих сил ООН. Кроме того, невозможно не учитывать то обстоятельство, что данные приказы издаются в строгом и точном соответствии с Уставом ООН, распоряжениями Генерального Секретаря этой организацией и действующим международным правом.

Приказы, издаваемые военным командованием в отдельно взятой стране, не могут регулировать международные общественные отношения, так как во всех странах, за редким исключением, иностранцам запрещено прохождение военной службы. В силу этого, эти приказы не могут претендовать на статус источника международного права.

Совершенно другая картина наблюдается при воздействии приказа миротворческих вооруженных сил ООН и других международных организаций на международные отношения, так как эти приказы напрямую связаны и вытекают из традиционных источников международного публичного права. Следовательно, именно эти приказы могут рассматриваться как подисточник международного публичного права.

Доказательством вышеизложенного может являться то обстоятельство, что приказ, в исследуемой области, охватывает достаточно большое количество субъектов международного публичного права – физических лиц и государств.

Так, с 1948 года, т.е. с момента фактического начала деятельности международных вооруженных многонациональных миротворческих сил Организации Объединенных Наций, в них было задействовано 750 тысяч человек из 110 государств. Из них погибло около 2 тысяч человек. Это свидетельствует о значительном объеме международных отношений, в этой части урегулированных именно приказом. С 1948 года ООН осуществила около 40 миротворческих операций по поддержанию мира на четырех из шести континентах нашей планеты.

Так, одними из наиболее известных операций явились действия миротворцев в Конго, Камбодже, Сомали, бывшей Югославии, на Гаити и др.

Вооруженные силы ООН, действуя в соответствии с приказами своего командования, ВШК, Уставом ООН и действующим международным правом, находящимися в симбиозе регулятивного воздействия на соответствующие международные публичные правовые общественные отношения, сыграли важнейшую роль в прекращении 8-летней войны между Ираком и Ираном в 1988 году. Аналогичная акция миротворцев привела в том же году к временному прекращению активных боевых действий на территории Афганистана.

10 декабря 1993 года, в соответствии с резолюцией Генеральной Ассамблеи Организации Объединенных Наций, принятой в тот день, Генеральному Секретарю ООН было поручено

включать в соглашения, подписанные с государствами, предоставляющими воинские контингенты, норму, в соответствии с которой, эти государства принимают меры к тому, чтобы личный состав этих контингентов, имел полное представление о принципах и нормах как международного права в целом, так и международного гуманитарного права. Эти силы применяются в общих интересах всех государств планеты и действуют, прежде всего, на основании соответствующих приказов*6.

По мнению ООН, назрела необходимость к более широкому использованию миротворцев с целью воздействия на конфликтантов для принуждения их к миру в четко определенных обстоятельствах и с заранее очерченным кругом их действия. При этом приказы военного командования превращаются, по сути, в единственный правовой регулятор всех отношений, возникающих как внутри миротворческих контингентов, так и отношений, возникающих между ними и традиционными правообразующими субъектами международных публично – правовых отношений. Таким образом, объективно приказ занимает свое место среди правовых механизмов регулятивного воздействия на международные публичные правовые общественные отношения, приобретая качества и характеристики квази – источника международного публичного права.

Второй значительной по объему сферой международных отношений, в которых приказ может использоваться как инструмент регулятивного на них воздействия, является деятельность международных судебных учреждений.

Международный суд Организации Объединенных Наций действует на основании его Статута от 1945 года и Правилами Суда 1978 года. Внутренняя практика определяется резолюциями Суда*7.

Официальными языками Суда является французский и английский. Если стороны согласны на ведение дела на одном из этих языков, председатель Суда обязан издать приказ о ведении делопроизводства именно на этом языке. По ходатайству любой стороны, председательствующий обязан издать приказ о предоставлении ей возможности пользоваться другим языком, помимо указанного.

Слушание дела в Суде производится публично, если только по ходатайству участников процесса председательствующий не издаст приказ о закрытом режиме рассмотрения дела.

До начала слушаний, председательствующий может требовать от представителей сторон предъявления любого документа или объяснений. Это требование императивно и оформляется в виде

приказа. В случае отказа от их предъявления председательствующий издает приказ о составлении акта.

Международный уголовный суд был учрежден принятием его Статута в 1998 году, который вступил в силу 01 июля 2002 года. Фактически Суд приступил к своей деятельности 11 марта 2003 года.

Международный уголовный суд дополняет национальные органы уголовной юстиции. Предусматривается следующий порядок расследования и уголовного преследования лиц, подпадающих под его юрисдикцию и совершившие преступление геноцида, преступление против человечества, военные преступления и преступление агрессии:

прокурор – член Канцелярии, как органа Суда, начинает расследование и для установления истины издает соответствующие приказы по сбору доказательств, относящихся к оценке того, наступает ли уголовная ответственность этого лица в соответствии со Статутом. Выяснив это, прокурор принимает надлежащие меры для обеспечения эффективного расследования, для чего он может требовать явки и допрашивать участников процесса. В этом случае, прокурор может издавать соответствующие приказы.

В любое время после начала расследования, Палата предварительного производства Суда выдает по заявлению прокурора ордер на арест того или иного лица. На основании такого ордера, Суд может потребовать ареста и предоставления его в распоряжение компетентного национального органа. Все действия по реализации указанного решения в практической деятельности Суда регулируются, в том числе и приказами соответствующих должностных лиц этого органа.

В 1993 году Совет Безопасности Организации Объединенных Наций учредил **Международный трибунал для судебного преследования лиц, ответственных за серьезные нарушения международного гуманитарного права, совершенные на территории бывшей Югославии с 1991 года.**

Трибунал уполномочен осуществлять судебное преследование лиц, которые совершали или отдали приказ о совершении серьезных нарушений положений Женевских конвенций от 12 августа 1949 года, то есть действий, направленных против лиц и имущества, пользующихся международно-правовой защитой указанных конвенций. Таким образом, Международный трибунал осуществляет судебное преследование в отношении лиц, ответственных за совершение, в основном, военных преступлений.

Назначенный обвинитель совершает необходимые действия и отдает приказы, направленные на сбор и оценку доказательств их виновности. При этом обвинитель уполномочен издавать соответствующие приказы. После утверждения соответствующего обвинительного заключения, судья может по просьбе обвинителя отдавать такие приказы и выдавать такие ордера на арест, задержание, выдачу или передачу лиц, а так же любые другие распоряжения, которые могут быть необходимы для проведения судебного разбирательства.

Так как государства сотрудничают с Трибуналом в вопросах расследования и судебного преследования лиц, обвиняемых в совершении действий, нарушающих международное гуманитарное право, то, в данном случае, приказ становится одним из регуляторов международных отношений и в этой сфере, поэтому может быть приравнен к источникам международного права второстепенного характера, то есть квази – источникам.

Совет Безопасности Организации Объединенных Наций 08 ноября 1994 года учредил **Международный уголовный трибунал для судебного преследования лиц, ответственных за геноцид и другие серьезные нарушения международного гуманитарного права, совершенные на территории Руанды, и граждан Руанды, ответственных за геноцид и другие подобные нарушения, совершенные на территории соседних государств в период с 01 января 1994 года по 31 декабря 1994 года.**

Данное учреждение действует в рамках той же юрисдикции, что и вышеуказанные институты. Назначенные обвинители, председатель Трибунала, сотрудники Секретариата уполномочены издавать приказы, инструкции и директивы, направленные на урегулирование всего комплекса международных отношений, которые могут возникнуть в связи со сбором и оценкой доказательств виновности физических лиц, обеспечением их участия в судебном процессе, привлечением их к международно-правовой ответственности и организацией пребывания их в местах лишения свободы.

Приказ имеет большое значение в деятельности так же и таких международных судебных учреждений, как **Международный трибунал по морскому праву, Чрезвычайные камеры для преследования виновных лиц в соответствии с камбоджийским правом за преступления, совершенные в период Демократической Кампучии (с 17 апреля 1975 года по 06 января 1979 года), Европейский суд по правам человека, Специальный**

суд по Сьерра-Леоне для судебного преследования лиц, несущих наибольшую ответственность за серьезные нарушения международного гуманитарного права и права и права Сьерра-Леоне, совершенные на территории Сьерра-Леоне с 30 ноября 1996 года.

Вышеизложенное является неоспоримым доказательством объективного участия приказа в процессе регулирования международных общественных отношений одновременно с традиционными источниками международного публичного права, а именно: договором, обычаем, решением международной организации, международной конференции, международного судебного учреждения и т.д.

В данном случае мы говорим, с одной стороны, о вторичности, производности приказа, как источника международного права, так как, он «включается» в процесс регламентации международных отношений только после того, как соответствующие международные отношения уже были урегулированы основными источниками международного публичного права.

С другой стороны, можно констатировать то обстоятельство, что, вступая в процесс правового регулирования международных отношений, приказ является обособленным, самостоятельным их регулятором, так как метод этого регулирования существенным образом отличается от механизмов правового регулирования международных отношений договором, обычаем и т.д.

Не претендуя на окончательный характер, объективируется вывод о признании приказа квази – источником международного публичного права в достаточно ограниченной сфере международных отношений.

Библиография

10. Броунли Я. Международное право / пер. с англ. М., 1977. Кн. 1; Аречата Э.Х. Современное международное право / пер. с исп. М., 1983.
11. Ваттель Э. Право народов или принципы естественного права, применяемые к поведению и делам наций и суверенитетов. М., 1960. С. 11.
12. См., например: Международное право / отв. ред. Г.И. Тункин. М., 1982. С.3; Международное право / отв. ред. Г.И. Тункин. 1994. С. 3.

13. Вышинский А.Я. Вопросы международного права и международной политики. М., 1949. С. 480.
14. Горовцев А.М. Некоторые основные спорные вопросы учения о праве в связи с международным правом. СПб., 1917. С. 122., Современное международное право. М., 1976. С. 2.
15. Крылов С.Б. История создания Организации Объединенных Наций. М., 1960. С. 23.
16. Крылов С.Б. Материалы к истории Организации Объединенных Наций. М.; Л., 1949. Вып. 1. С. 249.
17. Бутрос Б. Гали. Повестка дня для мира. Нью-Йорк, 1992. С. 12-13.
18. О деятельности Суда см.: Кожевников Ф.И., Шармазанашвили Г.В. Международный Суд ООН. М., 1971.

Diplomatické styky Slovenskej republiky s Vatikánom v ich historickom kontexte

Emília Vokálová

Abstrakt

Zahraničná politika, ktorej súčasťou sú i diplomatické styky s inými štátmi, je dôležitou oblasťou činnosti každého štátu. Autorka vo svojom príspevku mapuje diplomatické styky Slovenskej republiky a Vatikánu v ich historickom kontexte. Poukazuje na to, že bilaterálne vzťahy týchto dvoch štátov sa datujú ešte od roku 1920, kedy Slovensko bolo súčasťou Československej republiky. Po rozdelení spoločného štátu Čechov a Slovákov boli vzájomné vzťahy slovenskej vlády a Vatikánu na dobrej úrovni, od roku 1996 sa však začali vyostrovať. Príčinou bol narastajúci konflikt predstaviteľov katolíckej cirkvi na Slovensku s kabinetom Vladimíra Mečiara. Vzájomné vzťahy sa začali normalizovať až po parlamentných voľbách v roku 1998, keď došlo k zmene politického subjektu moci a dosiahli aj jeden zo svojich cieľov podpísaním Základnej zmluvy medzi Slovenskou republikou a Svätou stolicou v decembri 2000.

Summary

Foreign politics, and diplomatic relations with other countries as part of it, are important subjects for every government. The authoress in her report evaluates the diplomatic relations in Slovak Republic and Vatican in their historical context. She points out that the bilateral relations those two states are dated from the year 1920, when Slovakia was the part of Czechoslovak republic. After the separation of the communal state of Czechs and Slovaks the mutual relations of slovak government and Vatican have been on a good level, however from 1996 they sharpened. The reason was the increasing conflict of the representatives of catholic church in Slovakia with the Vladimir Meciar's cabinet. The mutual relationships become to be normal after the parlament elections in 1998, when the polical subject of power was changed. They reached also one of their aim – signing of the Basic contract between Slovak republic and Holy See in december 2000.

Vatikánsky štát vznikol na území tzv. pápežského štátu, ktorý sa sformoval v polovici 8. storočia na Apeninskom polostrove. Bol pod priamou vládou rímskeho biskupa (pápeža), ktorý sa vďaka darom a dedičstvu od kráľov a šľachty stal najbohatším pozemkovým vlastníkom v Taliansku. V roku 1870 bolo jeho územie pripojené k Talianskemu kráľovstvu a pod pápežovu správu bolo znovu vrátené až 11. februára 1929 podpisom tzv. Lateránskych dohôd medzi Talianskom a Svätou stolicou.

Na základe Lateránskych dohôd, ktoré boli medzinárodnou zmluvou konkordátneho typu, čo je vyššia forma medzinárodnej zmluvy obsahujúca práva a povinnosti zúčastnených zmluvných strán vo všetkých oblastiach, sa Vatikán stal suverénnym štátom. Dohodami bol Vatikán uznaný za subjekt medzinárodného práva, ktorý má byť za každých okolností neutrálny a jeho územie neporušiteľné. Pápež sa stal nedotknuteľný a pápežským legátom Lateránske dohody priznali rovnaké práva, aké prináležia vyslancom suverénnych štátov.

Mestský štát Vatikán sa nachádza v strede Ríma a má presne vymedzené teritoriálne ohraničenie. Štátnym zriadením vo Vatikáne je voliteľná teokratická monarchia, najvyššiu univerzálnu moc má pápež - hlava katolíckej cirkvi, ktorý ju dostal od zboru kardinálov zákonným zvolením a môže ju slobodne vykonávať. Na základe tejto jeho právomoci je Svätá stolica najvyšším štatutárnym zástupcom katolíckej cirkvi a vystupuje v jej mene. Svätá stolica je subjektom medzinárodného práva de jure i de facto na základe medzinárodnej praxe a uznania zo strany štátov medzinárodného spoločenstva. Je najvyšším reprezentatívnym orgánom rímskokatolíckej cirkvi vo svete a predstaviteľom suverenity štátu Vatikán. Ako taká nadväzuje Svätá stolica v zastúpení jej štátnym sekretárom diplomatické vzťahy s inými štátmi, ako aj s medzinárodnými organizáciami a intenzívne rozvíja s nimi medzinárodné diplomatické aktivity. Spolu s určitými zvláštnymi dohodami, ktoré má s niektorými krajinami, udržuje v súčasnosti diplomatické styky so 137 štátmi sveta. Jednou z týchto krajín bolo aj bývalé Československo, ktoré začalo písať svoju samostatnú históriu 28. októbra 1918.

Diplomatické styky Československej republiky, ktorej súčasťou bolo Slovensko, a Svätej stolice, sa datujú od roku 1920. V októbri 1920 bol vymenovaný za delegáta Svätej stolice pre cirkevné záležitosti pri slovenských a českých biskupstvách Klement Micara, ktorý vo funkcii nuncia zotrval do roku 1923.

Ďalším zástupcom Svätej stolice v Československu bol arcibiskup Francesco Marmaggi (1923 – 1928). V čase jeho nunciátu sa vyostрили vzťahy medzi Československou republikou a Svätou stolicou, ich priamou príčinou bolo obnovenie politickej diskusie o zavedení odluky cirkvi od štátu, ktorá sa začala predovšetkým v Čechách. Prispeli k nim aj vznikajúce nezhody medzi katolíckou hierarchiou a vládou pri riešení niektorých pálčivých otázok týkajúcich sa postavenia katolíckej cirkvi v Čechách. Vyvrcholením tohto krízového stavu bolo konanie protikatolíckych a proti pápežských osláv v krajine, ktoré sa konali pri príležitosti sviatku Jána Husa dňa 6. júla 1925. Katolícka cirkev sa týmto aktom cítila potupená a nuncius Marmaggi bol ešte v tom istom roku odvolaný do Ríma.

Napäté vzťahy medzi Československom a Vatikánom mal urovnať arcibiskup Pietro Ciriaci, ktorý bol za apoštolského nuncia v Prahe vymenovaný v roku 1928, dovtedy tu pôsobil ako splnomocnenec Svätej stolice. Práve jemu patrí veľká zásluha na tom, že vláda Československej republiky a Svätá stolica uzavreli v roku 1928 *modus vivendi* (v preklade spôsob spoluzitia), ktorý riešil niektoré zásadné otázky vzťahu štátu a katolíckej cirkvi v Československu. *Modus vivendi* upravil menovanie biskupov v duchu cirkevného práva (biskupov menuje Svätá stolica, ale vláda republiky môže jej kandidáta z vážnych politických dôvodov odmietnúť) a stanovil spôsob a zásady nového ohraničenia československých diecéz, keďže táto potreba vyplynula zo zmeny politických pomerov. Úprava predpokladala zhodu cirkevných hraníc so štátnymi hranicami a zadefinovala isté územné právomoci predstaviteľov rehoľných rádov. Na diplomatický nátlak československej vlády bol však nuncius Pietro Ciriaci v roku 1933 z Prahy odvolaný, čoho príčinou, s najväčšou pravdepodobnosťou, boli veľmi dobré osobné kontakty s Andrejom Hlinkom a najmä to, že verejne prejavil podporu jeho myšlienke o vytvorení autonómie slovenského národa.

V roku 1935 bol vymenovaný za delegáta Svätej stolice v Československu arcibiskup Xaver Ritter. Po vzniku Slovenského štátu v roku 1939 bol poverený aj vedením novozriadenej internunciatúry v Bratislave. Vláda Slovenskej republiky to však chápala ako demonštratívne zdôraznenie kontinuity medzi Československou republikou a Slovenskou republikou a nepozvala ho na prezentáciu jeho poverovacích listín, takže Xáver Ritter napokon zo Slovenska odišiel. Až do zániku Slovenskej republiky internunciatúru v Bratislave riadil chargé d'affaires Giuseppe Burzio. Politická situácia na Slovensku v tomto období, predovšetkým prijatie protižidovských opatrení slovenskou vládou k deportácii Židov spôsobili, že jeho diplomatické pôsobenie charakterizovali veľmi napäté vzťahy. Prvým zástupcom Slovenska vo Vatikáne bol Karol Sidor.

S obnovou Československej republiky došlo aj k obnove diplomatických stykov medzi Československom a Svätou stolicou na základe stále platného modu vivendi z roku 1928. Ako zástupca Svätej stolice sa v máji 1946 na post apoštolského internuncia vrátil do Prahy Xaver Ritter, ktorý bol známy svojim negatívnym postojom voči fašizmu a nacizmu. Vzhľadom na jeho zlý zdravotný stav ho však až do marca 1949 zastupoval chargé d'affaires Gennaro Verolino.

Povojnové Československo sa obnovilo na nových základoch; bol vytvorený nový spoločenský ľudovodemokratický systém a katolícka cirkev sa ocitla v nových podmienkach. Vláda na jednej strane deklarovala náboženskú slobodu, na druhej strane sa však mnohé uskutočňované reformy nepriaznivo dotýkali katolíckej cirkvi, ktorej činnosť bola sústavne obmedzovaná. Pražská internunciatúra proti tomu protestovala a sériou podaných nót vyjadrovala svoj nesúhlas so svojvoľným zosadzovaním duchovných, obsadzovaním cirkevných budov, zaberaním cirkevného majetku a zaberaním rehoľných škôl a nemocníc. Už v prvom povojnovom roku vláda prijala niektoré opatrenia obmedzujúce činnosť katolíckej cirkvi. Podpredseda československej vlády Zdenek Fierlinger odovzdal v júli 1946 pápežskému nunciovi Xaverovi Ritterovi požiadavku, aby Svätá stolica pozbavila úradu štyroch slovenských biskupov pre ich údajné kolaborovanie s režimom v bývalej Slovenskej republike. Svätá stolica túto žiadosť zamietla ako

neodôvodnenú, čo malo za následok značné zhoršenie vzájomných vzťahov.

V nasledujúcich rokoch si československý štát legislatívnou úpravou zabezpečil štátny dozor nad cirkvami a náboženskými spoločnosťami, ako aj nad cirkevným životom vôbec. Boli to predovšetkým zákony č. 217/1949 Zb. a č. 218/1949 Zb., ktoré poznáme ako „cirkevné“ zákony. Podľa nich do kompetencií štátu patrila normotvorná, riadiaca a kontrolná činnosť vo všetkých cirkevných záležitostiach, štát mal právo určovať počet duchovných a schvaľovať aj obsadzovanie biskupských úradov. Zároveň však zákony určili štátu povinnosť zabezpečovať osobné a platové náležitosti duchovných, učiteľov a zamestnancov bohosloveckých fakúlt a seminárov a poskytovať finančné prostriedky na opravu kostolov a ostatných sakrálnych objektov. Boli zrušené cirkevné vydavateľstvá, spolky, štát skonfiškoval majetok cirkví, vo vlastníctve jej zostali len kostoly a farské budovy. Cirkvi tak zostali bez akéhokoľvek vlastného ekonomického zabezpečenia a stali sa úplne závislými od štátu.

Štátne orgány v katolíckej cirkvi videli nepriateľa ľudovodemokratického štátu, čo bolo oficiálne potvrdené na rokovaní predsedníctva Ústredného výboru Komunistickej strany Československa dňa 25. apríla 1949, kde Klement Gottwald vyhlásil: „Musíme vidieť v nej (cirkvi) nepriateľa ...Jedným z prvých krokov by malo byť, aby sme dosiahli nad ňou legálnu kontrolu štátnym aparátom ... Vytvoriť taký stav, aby sme mohli povedať: národná cirkev“. Vysoká katolícka cirkevná hierarchia pre jej zväzky s Vatikánom bola

považovaná za reakčnú a za nepriateľa štátu. Následne bola v Československu založená „Katolícka akcia“, ktorú zbor slovenských a českých biskupov odsúdil pastierskym listom. Vatikán akciu označil za schizmatickú a dňa 20. júna 1949 ju oficiálne odsúdil vydaním exkomunikačného dekrétu. Ako následok na tento krok Vatikánu bol na diplomatický nátlak československej vlády v júli 1949 ako „nežiaduca osoba“ odvolaný vatikánsky internuncius Gennaro Verolino. Ten ešte pred svojim odchodom z Československa poveril vedením internunciatúry jej tajomníka Ottavia de Livu. Aj on však bol v marci 1950 z Československa vyhostený, pretože bol označený za „vatikánskeho

špióna“ a tým boli prakticky na dlhé obdobie diplomatické styky medzi Československom a Svätou stolicou de facto prerušené. Československá vláda počas celého komunistického režimu odopierala vydať vstupné vízum novému diplomatickému zástupcovi Vatikánu.

Súčasťou spoločensko – politických zmien, ktoré sa udiali po novembri 1989 v Československu, bola aj zmena postojov štátu k cirkvám a náboženským spoločnostiam a následne aj zmena postojov k Vatikánu. Československo znovu nadviazalo diplomatické styky so Svätou stolicou a v júni 1990 sa apoštolským nunciom v Prahe stal arcibiskup Giovanni Coppa. V rámci demokratizačných premien a v súlade s novoprijatou legislatívnou úpravou, cirkvi nadobudli slobodné postavenie. Prvým prijatým zákonom konfesijného práva bol zákon č. 16/1990 Zb., ktorý zrušil dozor štátu nad cirkvami. Zásadné otázky pôsobenia cirkví upravil zákon č. 308/1991 Zb. o slobode náboženskej viery a postavení cirkví a náboženských spoločností.

Táto genéza vzájomných diplomatických stykov Československa s Vatikánom v rôznych fázach ich historického vývoja, bola potrebná z toho hľadiska, aby sme pochopili novú kvalitu ich vzájomného vzťahu po historickom rozdelení Českej a Slovenskej federatívnej republiky. Keď sa Slovenská republika 1.1.1993 stala samostatným, zvrchovaným a nezávislým štátom, začala veľmi intenzívne budovať vlastnú zahraničnú politiku, ktorú deklarovala v dokumente Vyhlásenie Národnej rady Slovenskej republiky k parlamentom a národom sveta z 13. decembra 1992. Medzi prvými štátmi, s ktorými nadviazala diplomatické styky, bol aj štát Vatikán. Apoštolský nuncius Giovanni Coppa sídliaci v Prahe, sa stal apoštolským nunciom aj pre Slovenskú republiku. V súlade s novým postavením cirkví a náboženských spoločností na Slovensku začali štát a katolícka cirkev spoločne hľadať model právnej úpravy svojho vzájomného vzťahu. Súčasne bola nastolená aj otázka riešenia vzťahu Slovenskej republiky so Svätou stolicou, medzi ktorými sa začal rozvíjať konštruktívny vzájomný dialóg. V júni 1994 sa stal apoštolským nunciom na Slovensku arcibiskup Luigi Dossena, ktorý túto funkciu zastával do marca 2001. Vzťahy s Vatikánom sa ale začali narúšať krátko po návšteve pápeža Jána Pavla II. na Slovensku v roku 1995. Príčinou začínajúcich konfrontačných vzťahov s Vatikánom bolo predovšetkým to,

že sa začal vyostrovat' konflikt vysokej cirkevnej hierarchie dominantnej katolíckej cirkvi na Slovensku s vládou. Katolícka cirkev prekročiac svoje kompetencie sa začala otvorene a veľmi kriticky vyjadrovať k politickým záležitostiam a k vládnej politike.

Prvý konflikt medzi nimi nastal vtedy, keď sa Konferencia biskupov Slovenska pridala na stranu prezidenta Michala Kováča, ktorý v novoročnom prejave na začiatku roku 1996 ostro kritizoval systém vládnutia premiéra Vladimíra Mečiara. Spor ďalej pokračoval protestom katolíckych biskupov proti vládnemu návrhu novely Trestného poriadku v marci 1996 a ďalej gradoval tým, že biskup Dominik Hrušovský, ktorý bol známy svojim ústretoým postojom k vláde Vladimíra Mečiara, sa vzdal funkcie generálneho sekretára Konferencie biskupov Slovenska a začiatkom roka 1996 bol vymenovaný za arcibiskupa a pápežského nuncia v Bielorusku. V apríli 1996 Ministerstvo zahraničných vecí Slovenskej republiky odvolalo veľvyslanca Slovenskej republiky pri Svätej stolici vo Vatikáne Antona Neuwirtha na „konzultácie“. Odvolanie bolo vysvetľované tým, že veľvyslanec bol poverený prípravou koncepcie na vypracovanie zmluvných vzťahov medzi Svätou stolicou a Slovenskou republikou a prezentované ako „vnútroministerká pracovná záležitosť“. Takýto postup, ktorý je v diplomatickej praxi znakom rozporov medzi vysielajúcou a prijímacou krajinou, mal závažné dôsledky aj pre vzájomné vzťahy Slovenskej republiky a Vatikánu. Odvolanie veľvyslanca, ktorý sa na svoj post vrátil až v roku 1997, bolo verejnosťou vnímané ako odplata za neposlušnosť slovenských biskupov voči štátnej moci. K narušeniu vzťahov vlády Slovenskej republiky a Vatikánu prispela aj Slovenská informačná služba, ktorá v tajnej správe o katolíckej cirkvi uviedla, že „Svätá stolica nepočítala s ústretoosťou slovenskej vlády, nebola na to pripravená a nevie adekvátne reagovať“. V rokoch 1996 – 1998 došlo k prerušeniu vzájomného dialógu predovšetkým v dôsledku zhoršenia vzťahov medzi vládou Vladimíra Mečiara a vysokou cirkevnou katolíckou hierarchiou Slovenska. Vladimír Mečiar obvinil biskupov katolíckej cirkvi zo spolitizovania a zaťahovania politiky do kostolov. Predseda Národnej rady Slovenskej republiky Ivan Gašparovič pohrozil katolíckej cirkvi, že ak sa cirkevné kruhy neprestanú

stariet' do politiky, on sám bude proti pripravovanej základnej zmluve s Vatikánom a za úplnú odluku cirkvi od štátu.

Aj v týchto napätých vzťahoch pokračoval na Slovensku proces prípravy zmluvnej základne medzi Slovenskou republikou a Svätou stolicou, ktorý sa začal ešte v roku 1996. Zmluvu pripravovala slovenská časť zmiešanej komisie, ktorú ustanovila v roku 1997 vláda Slovenskej republiky. Gestorom prípravy bolo Ministerstvo zahraničných vecí Slovenskej republiky, ktoré v roku 1997 predložilo ucelenú koncepciu budovania zmluvných vzťahov medzi Slovenskom a Svätou stolicou. Termín podpísania zmluvy bol stanovený na koniec roka 1997, nebol však dodržaný kvôli zásadným rozporom medzi vládou Slovenskej republiky a Svätou stolicou. Sporným bodom bol článok, ktorý predložila vláda, a ktorý znel takto: „Meno kandidáta na funkciu biskupa bude Svätá stolica konzultovať so Slovenskou republikou pred zverejnením jeho menovania“. Predstavitelia katolíckej cirkvi na Slovensku to považovali za zasahovanie štátu do autonómie cirkvi a za návrat do obdobia pred november 1989, preto bola táto podmienka pre nich, ako aj pre Vatikán, neprijateľná. V súčasnosti je takáto podmienka neaktuálna, pretože v nových zmluvách, ktoré Vatikán uzatvoril s inými štátmi po II. vatikánskom koncile v roku 1962, je zachovaná absolútna sloboda cirkvi aj čo sa týka výberu najvyššej katolíckej hierarchie. Konferencia biskupov jednoznačne odmietla zasahovanie štátu do procesu vymenúvania biskupov, následkom čoho bol proces prijímania zmluvy s Vatikánom na čas pozastavený. V napätej spoločenskej situácii prejavili svoj postoj aj predstavitelia niektorých väčších cirkvi, ktoré vystúpili proti zaťahovania cirkvi do riešenia politických záležitostí a dôrazne odmietli konfrontačný štýl politiky vládnej koalície.

Do roku 1998 Slovensko vstupovalo ako štát v medzinárodnej izolácii a až do parlamentných volieb v roku 1998 sa hlavné trendy v zahraničnej politike Slovenska nezmenili. Naďalej pokračoval proces vzdiaľovania sa Slovenska nielen od euroatlantických štruktúr, ale aj od svojich vlastných deklarovaných zahraničnopolitických priorít.

Chladné vzťahy medzi vládou Slovenskej republiky a Svätou stolicou pokračovali aj v roku 1998. Začiatkom marca bol po druhýkrát odvolaný veľvyslanec Slovenskej republiky pri Svätej stolici vo Vatikáne

Anton Neuwirth. Predseda vlády Slovenskej republiky Vladimír Mečiar ho obvinil, tak ako aj slovenských katolíckych biskupov, zo spomaľovania prác na podpísaní pripravovanej zmluvy medzi Slovenskou republikou a Vatikánom. V auguste 1998 kabinet Vladimíra Mečiara oficiálne oznámil Vatikánu, že proces prípravy vzájomnej zmluvy sa zastavil.

Odvolaním veľvyslanca Slovenskej republiky Antona Neuwirtha pri Svätej stolici začiatkom marca v roku 1998 sa zhoršili i vzťahy medzi Slovenskom a Svätou stolicou. Dialóg medzi nimi bol obnovený až po parlamentných voľbách v roku 1998, kedy sa vzhľadom na niekoľkoročnú absenciu vzájomných vzťahov zintenzívnili aj práce na príprave zákona upravujúceho vzťahy štátu a katolíckej cirkvi, ako aj práce na príprave základnej zmluvy medzi Slovenskou republikou a Svätou stolicou. V stabilných demokratických štátoch, v ktorých panuje zhoda v zásadných otázkach smerovania zahraničnej politiky, parlamentné voľby spravidla znamenajú len obmenu politických elít, nie však zmenu medzinárodného postavenia krajiny. Na Slovensku však tieto parlamentné voľby zásadne zmenili pomer síl v krajine a možno ich označiť aj za jednu z kľúčových udalostí v zahraničnej politike, o čom svedčí aj vývoj vzťahov vlády Slovenskej republiky s Vatikánom. V októbri 1998 nastúpil za veľvyslanca Slovenska vo Vatikáne Marián Servátka.

V súčasnosti Svätá stolica uzatvára novodobé medzinárodné zmluvy, ktorých účelom je dohodnutie vzájomných pravidiel správania sa a spolupráce nezávislých autonómnych zmluvných strán. K uzatváraniu týchto dohôd so štátmi značnou mierou prispieva hlavne diplomacia Svätej stolice prostredníctvom svojich zástupcov v jednotlivých štátoch. Slovenská republika a Svätá stolica pri príprave základnej zmluvy vylúčili úpravu vzájomných vzťahov formou konkordátu, čo je vyššia forma medzinárodnej zmluvy, ktorá obsahuje práva a povinnosti oboch zmluvných strán vo všetkých oblastiach. Dohodli sa na operatívnej verzii úpravy vzťahov v podobe prijatia medzinárodnej zmluvy, ktorá je len rámcovou komplexnou úpravou právnych vzťahov medzi zmluvnými stranami, však riešenie niektorých osobitných otázok v konkrétnych oblastiach štátu a katolíckej cirkvi ponecháva na riešenie v budúcich zmluvách. Úprava vzájomných vzťahov medzi Slovenskou republikou a

Svätou stolicou si vyžadovala predovšetkým špecifikáciu spoločných súhlasných záujmov, identifikáciu problematických a protichodných oblastí spolunažívania a ich realizáciu a zavŕšenie medzinárodne platnými dohodami.

Proces prípravy zmluvnej základne medzi Slovenskou republikou a Svätou stolicou sa začal ešte v roku 1996. Zmluvu pripravovala slovenská časť zmiešanej komisie, ktorú ustanovila vláda Slovenskej republiky, gestorom prípravy bolo Ministerstvo zahraničných vecí Slovenskej republiky. Vyvrcholením práce zmiešanej komisie bolo parafovanie návrhu textu základnej zmluvy predsedami oboch častí komisie – ministrom Eduardom Kukanom a apoštolským nunciom Luigom Dossenom dňa 16. novembra 1999. Po čiastkových úpravách vláda Slovenskej republiky svojím uznesením č. 653 zo 16. augusta 2000 text zmluvy jednohlasne schválila.

Základnú zmluvu medzi Slovenskou republikou a Svätou stolicou dňa 24. novembra 2000 podpísali vo Vatikáne zástupcovia oboch zmluvných strán – premiér Slovenskej republiky Mikuláš Dzurinda a štátny sekretár Svätej stolice kardinál Angelo Sodano. V Národnej rade Slovenskej republiky bola zmluva odsúhlasená dňa 30. novembra 2000, prezident Slovenskej republiky Rudolf Schuster ju podpísal dňa 4. decembra 2000 a platnosť nadobudla dňom výmeny ratifikačných listín dňa 18. decembra 2000.

Základná zmluva je štandardnou medzinárodnou zmluvou, na uzavretie ktorej sa vzťahujú všetky príslušné právne predpisy Slovenskej republiky, predovšetkým Ústava Slovenskej republiky. Je komplexnou rámcovou zmluvou, ktorá upravuje jednak vzťahy medzi Slovenskou republikou a Svätou stolicou, jednak vzťahy medzi štátom a katolíckou cirkvou na Slovensku. Predmetom základnej zmluvy je stanovenie jasných a záväzných pravidiel pre obe zmluvné strany pri ich vzájomnom spolunažívaní a spolupráci, ako aj právne vzťahy v oblasti pôsobenia katolíckej cirkvi na Slovensku.

Základná zmluva upravuje široké spektrum vzťahov medzi Slovenskou republikou a Svätou stolicou. Obsahuje principiálne riešenia, avšak neupravuje detaily, tieto by mali riešiť ďalšie štyri čiastkové

zmluvy, ktorých uzavretie zmluva predpokladá v ďalšom období. Na základe princípov ustanovených v základnej zmluve mali čiastkové zmluvy riešiť otázky školstva a vyučovania náboženstva, duchovnej služby v armáde, uplatnenie výhrad vo svedomí a otázku finančného zabezpečenia katolíckej cirkvi na Slovensku.

V súvislosti s prijatím základnej zmluvy sa objavili aj kritické hlasy. Ich základnou výhradou bolo, že nezabezpečuje rešpektovanie štátnej suverenity Slovenskej republiky, že je prakticky nevypovedateľná a pre budúcnosť reálne znamená obmedzenie možnosti prípadnej odluky cirkvi od štátu.

Po odchode apoštolského nuncia Luiga Dossenu, ktorému sa v marci 2001 skončila jeho misia na Slovensku, bol na jeho miesto vymenovaný arcibiskup Henryk Jozef Nowacki. Za jeho pôsobenia bola v 28. októbri 2002 vo Vatikáne podpísaná prvá z parciálnych zmlúv Zmluva medzi Slovenskou republikou a Svätou stolicou o duchovnej službe katolíckym veriacim v ozbrojených silách a ozbrojených zboroch v Slovenskej Republike. Podľa nej Svätá stolica zriadila ordinariát ozbrojených síl a ozbrojených zborov pre duchovnú službu katolíckym veriacim v ozbrojených silách a ozbrojených zboroch a pre osoby zbavené slobody na základe rozhodnutia súdov.

V poradí druhou zmluvou vyplývajúcou zo základnej zmluvy, ktorá nadobudla platnosť 9. júla 2004, je Zmluva o katolíckom vzdelávaní medzi Slovenskou republikou a Svätou stolicou, ktorú schválila vláda Slovenskej republiky na svojom zasadnutí dňa 9. júla 2003. Táto zmluva zaručila právo katolíckej cirkvi zriaďovať katolícke školy, ktorým štát zaručil rovnaké finančné zabezpečenie, aké majú ostatné školy. Odborné a metodické riadenie katolíckych škôl, ako i odborné vzdelávanie ich zamestnancov, podľa nej zabezpečuje Katolícke pedagogické a katechetické centrum zriadené Konferenciou biskupov Slovenska za finančnej podpory štátu. V zmluve sa Slovenská republika, okrem iného zaviazala, že nebude požadovať, aby katolícke školy uskutočňovali také programy, ktoré nezodpovedajú katolíckej výchove a vzdelávaniu. Náboženská výchova bola zavedená ako povinne voliteľný predmet, ktorý sa vyučuje už od prvej triedy základnej školy a na stredných školách v alternácii s etikou. Na vysokých školách sa štát

zaviazal finančne podporovať vysokoškolské metodické a pastoračné centrá. Zmluva o katolíckom vzdelávaní vyvolala značnú spoločenskú polemiku a mala mimoriadne negatívny ohlas medzi verejnosťou. Najväčšou výhradou voči nej bolo, že je jednostranným aktom, ktorým sa Slovenská republika zaviazala k podriadenosti Svätej stolici v oblasti výchovy a vzdelávania.

Záver

Doteraz ešte nie sú podpísané ďalšie dve parciálne zmluvy medzi Slovenskou republikou a Svätou stolicou, ktoré predpokladá Základná zmluva medzi Slovenskou republikou a Svätou stolicou. Je to zmluva o uplatňovaní výhrady vo svedomí a zmluva o finančnom zabezpečení cirkví a náboženských spoločností. Súčasná vláda Róberta Fica zrejme nebude otvárať problematiku zmluvy o výhrade vo svedomí, o čom svedčí aj to, že sa nedostala do Programového vyhlásenia vlády Slovenskej republiky z augusta 2006. Časť venovaná cirkvám a náboženským spoločnostiam je dosť všeobecná a uvádza sa v nej: “Vláda Slovenskej republiky rešpektuje platný legislatívny rámec pôsobenia cirkví a náboženských spoločností a je pripravená plniť z neho vyplývajúce záväzky“. Zrejme sa vláde Róberta Fica nepodarí prijať ani zákon o financovaní cirkví a náboženských spoločností. Za celú etapu vývoja po novembri 1989 sa nenašla politická sila, ktorá by sa zodpovedne postavila k riešeniu tejto problematiky a ktorá by celý legislatívny proces dokázala doviesť do úspešného záveru v podobe zákona o financovaní cirkví a náboženských spoločností. Je paradoxom, že oblasť financovania cirkví na Slovensku sa aj napriek zmeneným spoločensko-politickým podmienkam i naďalej riadi zákonnou úpravou z obdobia socializmu, proti čomu má isté výhrady aj Európska únia.

Záverom možno konštatovať, že vzťahy Slovenskej republiky a Vatikánu, aj napriek tomu, že sa legislatívnu úpravu vzájomných vzťahov zatiaľ nepodarilo doviesť do úspešného konca, sú v súčasnosti na dobrej úrovni. Po smrti pápeža Jána Pavla II. v apríli 2005, ktorý mal veľmi silný citový vzťah k Slovensku, sa stal jeho nástupcom Benedikt XVI. známy ako vyznávač vzájomného pokojného dialógu, čo je samo osebe predpokladom dobrých vzájomných vzťahov aj v budúcnosti.

Použitá literatúra

1. JUDÁK, V.- ČEKOVSÁ, E.: Prehľadné cirkevné dejiny. LÚČ. Bratislava 1996.
2. Programové vyhlásenie vlády Slovenskej republiky. Bratislava 2006.
3. Protokol IX. rádného sjezdu Komunistické strany Československa. SVPL, Praha 1949 s. 354.
4. Slovensko 1996. Súhrnná správa o stave spoločnosti a trendoch na rok 1997. Inštitút pre verejné otázky. Bratislava 1997.
5. Slovensko 1997. Súhrnná správa o stave spoločnosti a trendoch na rok 1998. Inštitút pre verejné otázky. Bratislava 1998.
6. Slovensko 1998-1999. Súhrnná správa o stave spoločnosti. Inštitút pre verejné otázky. Bratislava 1999.
7. Slovensko 2007. Súhrnná správa o stave spoločnosti a trendoch na rok 2008. Inštitút pre verejné otázky. Bratislava 2008.
8. Šmíd, M: Základná zmluva medzi Slovenskou republikou a Svätou stolicou s komentárom. LÚČ. Bratislava 2000.
9. Základná zmluva medzi Slovenskou republikou a Svätou stolicou. Koncepcia a komentár. Ministerstvo zahraničných vecí. Bratislava 2000.
10. Základná zmluva medzi Slovenskou republikou a Svätou stolicou (Oznámenie č326/2001 Z. z.).
11. Zmluva medzi Slovenskou republikou a Svätou stolicou o duchovnej službe katolíckym veriacim v ozbrojených silách a ozbrojených zboroch Slovenskej republiky. (Oznámenie č. 648/2002 Z. z.).
12. Zmluva medzi Slovenskou republikou a Svätou stolicou o katolíckej výchove a vzdelávaní. (Oznámenie č. 394/2004 Z. z.).
13. Zákon č. 217/1948 Zb., zákon č. 218/1948 Zb.
14. Denná tlač: SME, Pravda
15. <http://www.foreign.gov.sk>
16. <http://vatican.va>
17. <http://kbs.sk>

K teoretickému vymedzeniu energetickej bezpečnosti v kontexte medzinárodnej bezpečnosti

Richard Woltemar

Abstrakt

Cieľom príspevku je vymedzenie teoretických prístupov k bezpečnosti. Energetická bezpečnosť je súčasťou komplexného vnímania bezpečnosti a predstavuje v medzinárodných vzťahoch významný faktor. Teoretický prístup k energetickej bezpečnosti predstavujú tri nové školy.

Abstract

Aim of this paper is the theoretical determination of various approaches to the security. Energy security is a part of complex perception of security and features in the international relations a major factor. The theoretical analysis of energy security represents three new schools.

Úvod

„Jedna z kľúčových otázok bezpečnosti a bezpečnostnej agendy, je súčasné poznanie, ktoré dovoľuje konštatovať, že v základoch väčšiny ozbrojených konfliktov v medzinárodnom priestore bol, a aj je problém dostupnosti energetických zdrojov.“¹

Získavanie energie a jej distribúcia spojená s prístupnosťou konečnému spotrebiteľovi – to sú podstatné ciele každého rozvíjajúceho sa silného hospodárstva. Prístup týchto zdrojov zabezpečuje dostatočný stimul pre rozvoj ekonomík jednotlivých štátov.

Ak sa hovorí o energetickej bezpečnosti, tak v poslednej dobe sa zreteľne odlišuje daný názor, že energetická bezpečnosť je závislá na harmónii vo vzťahoch zdroj- výroba- distribúcia- spotreba. Väčšina takto vedených úvah sa vyhýba otázke, k akému celku sa energetická bezpečnosť viaže, a pre istotu, pokiaľ sa už nemôže vyhnúť tejto problematike, tak hovorí o globálnej otázke, globálnych problémoch, či o globálnom rozmere. To znamená značne abstraktne a všeobecne. Ak sa vyberie konkrétny subjekt, ku ktorému sa energetická bezpečnosť má

¹Klare, Michael T.: *The permanent energy crisis*, 2008, s.1

vzťahovať, nastávajú problémy s jej výkladom. Pokiaľ sa totiž vychádza z tézy o tom, že všeobecný princíp energetickej bezpečnosti spočíva v harmonizácii jej tokov v užšom zmysle - od zdrojov k spotrebiteľovi - a v širšom zmysle - v harmonizácii týchto tokov s prírodnými alebo vitálnymi princípmi, tak sa u konkrétneho subjektu energetickej bezpečnosti nutne objaví závažná otázka.² Obsahom otázky je, v akej miere je subjekt sám harmonický, nielen vo svojom vnútornom usporiadaní, ale i vo vzťahu k svojmu okoliu. Z toho vyplýva ďalšia otázka, nakoľko ten či iný subjekt energetickej bezpečnosti vytvára bariéry brániace potrebnej energetickej harmónii.³

1 Medzinárodná bezpečnosť

Bezpečnosť sa najčastejšie chápe ako určitý druh poriadku, určítosti, istoty a stability. „Tento pojem zahŕňa široký rozsah rôznych javov a procesov od rôznych udalostí v kozme cez stav životného prostredia a charakter prírodných podmienok existencie človeka, ako aj procesy na rôznych úrovniach usporiadania spoločnosti od medzinárodnej (celosvetovej) až po vzťahu medzi ľuďmi v malých skupinách, či v bezprostrednej interpersonálnej komunikácii.“⁴

Zvýšený záujem o medzinárodnú bezpečnosť začal v druhej polovici 20. storočia, čo bolo podmienené aj medzinárodnými politickými udalosťami. V tejto rozsiahlej problematike sa vyšpecifikovali na konci 20. storočia dva základné prístupy, ktoré poukazujú na bezpečnosť ako na sociálny fenomén.

Prvý prístup sa označuje aj pojmom tradičný, či negatívny. Bezpečnosť je v ňom vymedzená ako protiklad k nebezpečenstvu, ako neexistencia vonkajších hrozieb.⁵ Tento prístup sa venuje potrebe zaistenia existencie subjektu pred hrozbami zvonku, čo sa najmä preberá vo vojensko-politickej teórii. „Bezpečnosť sa spravidla chápe ako neexistencia vojen a ozbrojených konfliktov a ich hrozieb a za hlavný bezpečnostný nástroj

²Klare, Michael T.: *The permanent energy crisis*, 2008, s.2

³Tamtiež

⁴Škvrnda, F.: *Svetová politika*, 2005, str.78

⁵Tamtiež

sa považuje vojenská sila (potenciál), ktorý je mnohostranne prepojený so štátom.“⁶ Pri tomto prístupe sa zdôrazňuje konfrontačný charakter zaistenia bezpečnosti. V tomto ponímaní sa dá chápať bezpečnosť ako ochrana (obrana) subjektu.

Druhý prístup sa označuje ako moderný, pozitívny. Prístup chápe bezpečnosť z viacerých uhľov, kedy sa tieto nové zložky dajú klasifikovať do sektorov. „Bezpečnosť je posudzovaná z viacerých aspektov, s väčším dôrazom na iné ako vojenské príčiny napätia, kríz a konfliktov v medzinárodných vzťahoch.“⁷ Bezpečnostné hrozby sa hodnotia podľa sektorov – vojenského, politického, ekonomického, sociálneho a environmentálneho.

Obidva prístupy chápu bezpečnosť ako stabilitu, určitosť, spoľahlivosť, nezávislosť a stav istoty. Takisto by mali tieto faktory vytvárať predpoklady na rozvoj subjektu, ktorý v podmienkach bezpečnosti dosahuje ďalší rozvoj. Je preto potrebné venovať bezpečnosti aj iný ako vojenský rozmer, ktorý v súčasnej dobe prevažuje v medzinárodných vzťahoch. Takýmto rozmerom je aj energetická bezpečnosť, ktorá vplyva na prvky bezpečnosti v novom vnímaní, a to:⁸

- udržiavaním ekonomického rozvoja,
- prístupom k moderným technológiám,
- prístupom k prírodným zdrojom,
- zabránením environmentálnej degradácii.

Uvedené chápania bezpečnosti poukazujú na komplexnejšie chápanie bezpečnosti, nakoľko zvyrazňujú „skutočnosť, že s rozvojom spoločnosti sa stáva bezpečnosť komplikovanejším a multidimenzionálnejším fenoménom, v ktorom sa objavuje rad nových problémov často protirečivého charakteru.“⁹

Z daného vyplýva, že riešenie problémov bezpečnosti sa presúva z vojenských súvislostí do nevojenských, kde sa dáva akcent najmä ekonomickým momentom. Tie môžu súvisieť s ekonomickým rozvojom

⁶Tamtiež

⁷Škvrnda, F.: Svetová politika, 2005, str.78

⁸Škvrnda, F.: Svetová politika, 2005, str.79

⁹Tamtiež

krajiny, zabezpečením potravín či energetických surovín pre vlastné potreby.

V 90. rokoch 20. storočia došlo k posunu v rámci diskusie o bezpečnostnej problematike, „v ktorej sa objavili nové témy, spojené najmä s otázkami nevojenskej bezpečnosti v súčasnom svete a pôsobením neštátnych aktérov v medzinárodnej bezpečnosti.“¹⁰ Nové témy si vyžiadali aj novú terminológiu a pojmy. Základy týchto javov a procesov je potrebné vidieť v minulosti, a nie len ako rýchlu reakciu na tieto nové javy.

„Nové prvky, ktoré zásadným spôsobom zmenili bezpečnostnú situáciu vo svete v druhej polovici 20. storočia, sa dajú zaradiť do troch oblastí:

- vojenskotechnické faktory (veda a vojenský výskum, vytváranie aliancií),
- politické faktory (vývoj v politickej oblasti, dopady bipolárneho usporiadania sveta),
- faktory univerzálne (rozvoj civilizácie, globalizácia).“¹¹

V tomto ponímaní by sa dala energetická bezpečnosť zaradiť do kategórie univerzálnych faktorov, ktorá sa týka civilizácie a jej rozvoja. S určitým nadhľadom sa dá konštatovať, že energetická bezpečnosť sa týka každej kategórie faktorov, nakoľko dochádza k ich prelínaniu. Aj vojenský faktor sa spolieha na dodávky energií, nakoľko bez nich by bol tento faktor nefunkčný. Takisto politický faktor berie do úvahy dostupnosť energetických surovín a ich zdroje. Samotná civilizácia by nedosiahla súčasný rozvoj, bez používania fosílnych palív, minimálne vyspelé ekonomiky koncom 19. a 20. storočia až po súčasnosť.

Charakter bezpečnosti v súčasných medzinárodných vzťahoch menia aj procesy spojené s postmodernou spoločnosťou. „Na označenie zložitosti vývoja v súčasnom svete podmienenom procesmi globalizácie a postmoderny používa nemecký sociológ U. Beck pojem globálna riziková spoločnosť.“¹²

¹⁰Škvrnda, F.: Svetová politika, 2005, str.80

¹¹Škvrnda, F.: Svetová politika, 2005, str.80

¹²Škvrnda, F.: Svetová politika, 2005, str.82

„V tomto kontexte považuje anglický sociológ A. Giddens¹³ za hlavné hrozby prebiehajúcej modernity v súčasnej spoločnosti:

- rast totalitnej moci,
- zlyhanie mechanizmov ekonomického rastu,
- jadrový konflikt alebo vojnu veľkého rozsahu,
- úpadok životného prostredia alebo ekologickú katastrofu.“¹⁴

Rozšírením oblastí skúmania bezpečnosti, viedli k sformovaniu nového chápania aj v rovine medzinárodnej bezpečnosti, čím došlo k jej precizácii. Tejto problematike sa venovali najmä bezpečnostné štúdie so zreteľom na nevojenské aspekty bezpečnosti – ekonomické, ekologické a pod., ktoré „sa chápu i ako jedna z teórií stredného dosahu v teórii medzinárodných vzťahov.“¹⁵

V odborných teoretických diskusiách sa používa dichotomická klasifikácia bezpečnosti na vojenskú a nevojenskú, ale takisto aj ďalšia dvojstranná klasifikácia bezpečnosti a to medzinárodná a národná. Medzinárodná bezpečnosť môže byť vnímaná ako regionálna, ale takisto aj ako globálna. Národná bezpečnosť je skôr vnímaná na štátnej úrovni, ktorá súvisí predovšetkým s pôsobením štátnych orgánov.

Mnohé analýzy energetických zdrojov v blízkej budúcnosti počítajú s problémami pri ich zabezpečovaní. Hroziace výpadky energie celkom určite povedú k zvýšenej miere rizika konfliktov týkajúcich sa prístupu k energetickým zdrojom. Mnohé spory medzi veľmocami sa v minulosti týkali získania kontroly nad kľúčovými zdrojmi vitálnych materiálov. Tieto konflikty pravdepodobne nebudú vznikať ako priame zrážky medzi veľmocami, ale skôr formou eskalácie lokálnych konfliktov, udržiavaných angažovanosťou veľmocí. V ich zámere za zabezpečením dostatočných energetických zdrojov, alebo za cieľom zlepšenia blízkych vzťahov s dodávateľmi na Blízkom východe, strednej Ázii a Afrike, budú krajiny ochotné vstupovať do riskantných vzťahov. Nemožno však vylúčiť ani priamy konflikt kvôli rope a plynu medzi veľmocami.

¹³Giddens, A.: Důsledky modernity. Praha : Slon 2003, s. 151

¹⁴Škvrnda, F.: Svetová politika, 2005, str.82

¹⁵Škvrnda, F.: Svetová politika, 2005, str.88

Pravdepodobnosť interných konfliktov v krajinách vyvážajúcich ropu bude narastať v spojitosti s neustále rastúcimi cenami energií. Čím vyššia cena ropy, tým väčší potenciál na získanie vysokých ziskov z kontroly exportu ropy a zabezpečenie vlastných potrieb, u daných krajín exportujúcich túto – už - vzácnu vyčerpatel'nú surovinu. A práve tento motív môže viesť k tendenciám na prebratie moci v štátoch, alebo u tých, ktorí túto moc už majú, aby zabránili všetkými dostupnými prostriedkami strate kontroly nad energetickými zdrojmi. Parciálnym výsledkom takýchto tendencií môže byť výskyt autoritatívnych petrorezimov, v mnohých ropu exportujúcich krajinách a takisto aj pretrvávajúce etnické konflikty medzi rôznymi skupinami, usilujúcimi sa o kontrolu nad príjmami štátu z ropy. Dané problémy sa v mnohých sférach týkajú aj Nigérie a Iraku.

2 Teoretické prístupy k energetickej bezpečnosti

Problematika energetickej bezpečnosti sa dá v teoretickej hladine rozdeliť na tri základné školy.

Prvá škola

Prvá škola posudzuje najmä problémy stability súčasných trhov, spoľahlivosť dodávok, cien, konfliktov kvôli tranzitu energetických surovín a iné aktuálne problémy. V tejto škole nedominujú akademickí ekonómovia. Je to najmä preto, lebo pri tomto chápaní energetickej bezpečnosti dominuje veľa politických prístupov k riešeniu sporných otázok, takže sa táto škola nazýva politická. Pri podobnom prístupe je vidieť snahu riešenia problémov len jednej, tej ktorej skupiny krajín, „väčšinou však v rámci riešenia všeobecnejšie zameranej dohody.“¹⁶ Táto škola je vo svete najaktívnejšia. Dôkazom popularity tejto školy sú mnohopočetné konferencie, semináre, okrúhle stoly, fóra, stretnutia ministrov a iné komunikačné aktivity. V prístupe tejto školy prevažuje starostlivosť vlád nielen o národné záujmy, ale aj o svoju budúcnosť najmä v čase pred vlastnými parlamentnými voľbami. Je to preto, lebo obyvateľstvo, ktoré je aktívnym voličom, citlivo reaguje nielen na ceny

¹⁶Bačišin, V.: *Ako sa krajiny môžu postaviť k svojej energetickej bezpečnosti ?*, 2007

energetických surovín a od nich sa odvíjajúce ceny energií, ale aj na všetky problémy ktoré sprevádzajú problematiku energetiky.¹⁷

Každé veľké ekonomické rozhodnutie v oblasti energetiky automaticky znamená investície, ktoré sa počítajú v miliardách eur, pričom s ich návratnosťou sa počíta až v budúcnosti. Pre mnohé rozvinuté krajiny je prijateľné obchodovať v oblasti energetických surovín s krajinami, kde nielen existuje politická stabilita, ale ropu a zemný plyn ťažia súkromné spoločnosti, ktorých majitelia sú z krajín dovážajúcich suroviny. To im umožňuje dvojitú kontrolu - stabilný prístup k energetickým zdrojom a ovplyvňovanie politiky súkromných firiem. „Tento prístup je pochopiteľný, lebo je v prospech najväčších spotrebiteľov.“¹⁸ Najväčšie zásoby uhl'ovodíkových energetických surovín sú v tých krajinách, kde v energetickej sfére pôsobia štátne firmy. Okrem toho existujú krajiny, ktoré hľadajú kompromis medzi verejným a súkromným vlastníctvom v sfére energetických surovín.

Druhá škola

Do druhej školy sa dajú zaradiť akademickí ekonómovia, ktorí sa zaoberajú prognózami ekonomického rastu, spotrebou energie, vplyvom cien na dlhodobý rozvoj, problémami diverzifikácie energetických zdrojov a konkurenčným bojom medzi atómovou a tepelnou energetikou založenou na spaľovaní zemného plynu.¹⁹

Pozície krajín G8 sa približujú práve k tejto škole. Odhad rôznych verzií zabezpečenia rozmanitých skupín krajín priamo súvisí s optimalizáciou výdavkov vo svetovom meradle. Politici podľa vedcov musia vytvárať podmienky na zníženie politických rizík, fungovanie súkromného podnikania a tiež firiem, ktoré sa nachádzajú pod kontrolou vlád v rôznych krajinách sveta. Samozrejme v rámci akademického prístupu sa diskutuje o efektívnosti rôznych prístupov k hospodáreniu, ale zmeny inštitucionálneho rámca podnikania, sú oveľa pomalšie ako nárast

¹⁷Tamtiež

¹⁸Bačišin, V.: *Ako sa krajiny môžu postaviť k svojej energetickej bezpečnosti* ?, 2007

¹⁹Tamtiež

energetických a ekologických problémov sveta. Problémy je preto nevyhnutné riešiť na základe existujúcich ekonomických štruktúr.²⁰

Rastúci dopyt vo svete po elektrine, si v najbližšom štvrtstoročí vyžiada investície vo výške 11,6 bilióna dolárov. Vo svojich výhladoch to tvrdí Medzinárodná energetická agentúra s tým, že táto suma môže stúpnuť ešte o štvrtinu. Zhruba tri bilióny dolárov totiž bude treba vložiť do vybudovania infraštruktúry pre dodávky paliva do elektrární. Viac než polovicu všetkých investícií zhltnú prenosové a rozvodné siete, zvyšok sa vynaloží na výstavbu nových zdrojov. Rozhodnutia politikov, ktoré sa týkajú vytvorenia vhodného prostredia pre kapitálové investície budú samozrejme robiť konkrétne firmy. Dané investície preveria vzájomnú komunikáciu medzi akademickou a politickou skupinou.

Tretia škola

V odhadoch politickej a akademickej školy sa málo miesta venuje trvalo udržateľnému rastu a ekológii. Jej existencia je dôležitá aj preto, lebo otázky globálnej klímy a podnebia nachádzajú odraz či už v reálnej politike, ale aj v akademických prácach.²¹ Tejto problematike sa skôr venujú nevládne organizácie, ako verejné inštitúcie. Tie upozorňujú na problematiku zlého využívania zdrojov, či poškodzovania životného prostredia. Analýzami sa snažia upozorniť na aktuálne problémy a donútiť politických predstaviteľov konať.

Záver

Od čias šokov z cien ropy má energetická bezpečnosť štyri zložky. Vlády liberalizáciou cien ropy umožnili trhom, aby motivovali k úsporám a novej ponuke. Vlády takisto zaviedli umiernené dotácie a regulácie, aby podporili úspory a obnoviteľné zdroje energie. Niektoré vlády začali uskladňovať ropu v strategických ropných zásobách, ktoré by bolo možné počas krízy krátkodobo využiť. Bohaté krajiny pomohli vytvoreniu Medzinárodnej energetickej agentúry so sídlom v Paríži, ktorá koordinuje politiky spotrebiteľských štátov (vrátane strategických zásob).

²⁰Bačišin, V.: *Ako sa krajiny môžu postaviť k svojej energetickej bezpečnosti?*, 2007

²¹Tamtiež

Takéto politiky majú svoj zmysel. Nepostačovali by však, keby sa svet musel vyrovnat' s dlhodobejším prerušením dodávok. Svet má síce dosť ropy, ale dve tretiny jej zásob sa nachádzajú v politicky nestabilnom regióne Perzského zálivu.

Problémom súčasnosti je nefungovanie energetických trhov pružne a hladko, či dokonca stabilne. Dôvodov je viacero, ale je potrebné si najskôr definovať chápanie pojmu energetickej bezpečnosti z daného pohľadu. Chápanie pojmu energetická bezpečnosť sa za posledné roky veľmi rozšírilo z hľadiska jej obsahu a formy. Je možné analyzovať rôzne názory aktérov v tejto oblasti, ktoré sa týkajú najmä obsahovej náplne pojmu energetickej bezpečnosti, a to z hľadiska strategických cieľov a problémov konkrétnej krajiny. Fakticky sa energetická bezpečnosť ako taká, alebo vo všeobecnosti, definuje ako odstránenie hrozby toho, aby sa energetický aspekt fungovania národného hospodárstva stal prekážkou pre ekonomický rast krajiny.²²

V prípade veľkých krajín, ktoré sú čistými dovozcami energetických surovín, sa nedostatok energie môže stať prekážkou udržania dostatočného tempa ekonomického rastu. Opačný prípadom sú krajiny, ktorých ekonomický rast je závislý od exportu energetických surovín, kedy obmedzenie ťažby surovín prináša negatívne dopady na hospodárstvo. Vysoké ceny, neurčitost' prognóz predpovedajúcich dĺžku obdobia, počas ktorého budú vysoké ceny, spoľahlivosť a dostatočná kapacita prepravnej infraštruktúry energetických surovín, spoľahlivosť dodávateľov - to všetko sú otázky, ktoré majú vitálny význam pre energetickú bezpečnosť.²³ Pozície krajín, ktoré vedú v tejto oblasti medzinárodné rokovania, sa môžu diametrálne odlišovať, čo je príznačné pre oficiálne rokovania. Medzinárodné stretnutie krajín G8 sa vo svojich rokovaniach snaží nájsť východiská pri riešení problémov energetickej bezpečnosti tak, aby zodpovedali záujmom všetkých zúčastnených aktérov, čo je nadmieru problematické.

²² Bačišin, V.: *Ako sa krajiny môžu postaviť k svojej energetickej bezpečnosti?*, 2007

²³ Tamtiež

Zoznam literatúry

1. Bačišin, V.: *Ako sa krajiny môžu postaviť k svojej energetickej bezpečnosti ?*. [online]. Hospodárske noviny citované [10-9-2008]. Dostupné na <<http://hn.hnonline.sk/>>
2. Giddens, A.: *Důsledky modernity*. Praha : Slon 2003, s. 151
3. Klare, Michael T.: *The permanent energy crisis*. [online]. citované [10-1-2008]. Dostupné na adrese <<http://www.truthout.org/cgi-bin/artman/exec/view.cgi/48/17598>>
4. Škvrnda, F.: *Svetová politika*, 1.vyd. Bratislava : Ekonóm, 2005. ISBN 80-225-2035-7

Michael Stürmer: Welt ohne Weltordnung. Wer wird die Erde erben?

Simona Klingová

V auguste roku 2006 bola vo vydavateľstve Murmann Verlag GmbH Hamburg publikovaná vedecká monografia Michaela Stürmera pod názvom Welt ohne Weltordnung (Svet bez svetového poriadku) s podtitulom Wer wird die Erde erben? (Kto zdedí Zem?). Publikácia má 256 strán (ISBN 3-938017-61-9).

Michael Stürmer, historik, publicista a dlhoročný poradca vlády Helmuta Kohla, počas svojho pôsobenia ako profesor na Univerzite Friedricha Alexandra v Erlangen-Nürnberg vyučoval aj na Harvardskej univerzite, na Insitute for Advanced Studies v Princetone, na School of Advanced International Studies v Bologni, taktiež v Toronte a na Sorbonne. V rokoch 1988 až 1998 bol riaditeľom nadácie Veda a politika v Ebenhausene. Bývalý novinár denníka die Frankfurter Allgemeine Zeitung a die Neue Zürcher Zeitung je od roku 1998 vedúci korešpondent denníka Die Welt.

Publikoval množstvo článkov a kníh: Das kaiserliche Deutschland; Politik und Gesellschaft, 1870-1918 (1970), Bismarck und die preussisch-deutsche Politik, 1871-1890 (1970), Regierung und Reichstag im Bismarckstaat (1974), Die Weimarer Republik: belagerte Civitas (1980), Das ruhelose Reich: Deutschland 1866-1918 (1983), Die Reichsgründung: deutscher Nationalstaat und europäisches Gleichgewicht im Zeitalter Bismarcks (1984), Allies Divided: Transatlantic Policies for the Greater Middle East (1997), The German Century (1999), The German Empire (2000), Über die Macht (2001), Die Kunst des Gleichgewichts (2001), Das ruhelose Reich (2004), Kultur des Eigentums (2006).

Najnovšia kniha Michaela Stürmera Welt ohne Weltordnung si kladie otázku kto zdedí Zem. V knihe autor spája svoje dlhoročné analýzy ako historik a pozorovania ako poradca nemeckej vlády. Analyzuje svet 21. storočia, jeho politickú budúcnosť, riziká a nádeje, ohrozenia a možnosti. Spája históriu medzinárodnej politiky s aktuálnymi politickými, strategickými a hospodárskymi súvislosťami a vedie čitateľa

cez krízové regióny sveta. Vo svojej knihe sa obracia predovšetkým na svojich spoluobčanov a osvetľuje im súčasné a budúce možnosti pôsobenia Nemcov na formovanie svetového poriadku. Kniha *Welt ohne Weltordnung* je venovaná všetkým, ktorí sú si vedomí, že len ten, kto pozná minulosť, môže pochopiť čo prinesie budúcnosť. Záverečnú časť tvorí množstvo tabuliek a grafov, ktoré dodávajú dôraz prezentovaným faktom.

Publikácia sa skladá z troch častí, v ktorých sa autor zaoberá studenou vojnou, nerovnováhou mocností a vyhliadkami do budúcnosti. V prvej kapitole sa venuje studenej vojne z historického hľadiska, berlínskej a kubánskej kríze, zmluvám o odzbrojení a znižovaní zbraní hromadného ničenia, príčinám rozpadu Sovietskeho zväzu a celkovému pohľadu na usporiadanie svetového systému počas studenej vojny.

V druhej kapitole pod názvom *Mocnosti bez rovnováhy* sa usiluje o širší pohľad na jednotlivé mocnosti – Európska únia, Rusko, Čína a Spojené štáty. Jeho analýza Európskej únie začína udalosťami v období zjednotenia Nemecka, pokračuje zámerom EÚ o užšiu spoluprácu členských krajín vyúsťujúcu postupne do hospodárskej, menovej a politickej únie, jej rozširovanie o nové členské krajiny, vojnu v Juhoslávii a jej rozpad, až po európsku bezpečnostnú stratégiu.

Po rozpade Sovietskeho zväzu prichádza na scénu nové Rusko. Profesor Stürmer si kladie otázku odkiaľ a kam ide, ako sa vyrovnáva so svojou minulosťou, skúma prípad vojny v Čečensku ako boj o ropu a ropovody, berie do úvahy záujmy susedov Ruska, jeho postoj k rozširovaniu Európskej únie a NATO a rastúcu moc a upevňovanie mocenskej pozície Ruska vyplývajúcej z obrovských zásob ropy a zemného plynu, o ktoré je veľký záujem.

V ďalších častiach sa autor zaoberá budovaním vzťahov Číny k novému Rusku, Európskej únii, Spojeným štátom a k Indii ako protiváhe na ázijskom kontinente. Poukazuje na možnosti rovnováhy vo východoázijskom regióne, venuje sa otázkam pripojenia Taiwanu k Číne a mocenskému rastu Číny v najbližšom desaťročí. Pri analýze Spojených štátov kladie dôraz na boj proti terorizmu, historické súvislosti izolacionizmu USA a priority zahraničnej a bezpečnostnej politiky Spojených štátov.

Tretia kapitola je zameraná na vývoj v najbližšej budúcnosti. Identifikuje krízové oblasti ako je Irán, ktorý sa stáva regionálnou mocnosťou, jeho konflikt s Irakom, odstránenie režimu v Iraku, vojnu v Iraku od roku 2003, izraelsko-palestínsky konflikt. Varuje pred úsilím týchto krajín o získanie atómových zbraní. Analyzuje vojenské konflikty, na ktorých v súčasnosti Spojené štáty aktívne participujú a konflikty, ktoré môžu prerásť do konvenčnej vojny. Veľká časť kapitoly je venovaná dopytu po nerastných surovinách, najmä rope a zemnom plyne, a z toho vyplývajúce nové línie konfliktov. Stürmer poukazuje na štyri póly neistoty pri silovej hre trhov s ropou v súčasnosti a na trendy budúcich konfliktov. Definuje štyri ohrozenia po teroristických útokoch v USA, Veľkej Británii a Španielsku, boj proti terorizmu a šíreniu zbraní hromadného ničenia.

„Na počiatku 21. storočia žijeme v zlomových oblastiach svetovej politiky, geostrategicky medzi euroázijskou oblasťou a atlantickým systémom, historicky medzi istotami studenej vojny a neistotami sveta bez svetového poriadku.“ Stürmer si vo svojej knihe kladie otázky: kde a kedy to všetko začalo, čo týmto zlomom napomohlo a čo ich poháňa ďalej, aké nové sily a v akých nových konšteláciách sa miešajú do nového globálneho ringu, takmer neusporiadane, ako napríklad strategické suroviny, námorné cesty, atómové zbrane, ale aj hospodársky rast, moc a trhy.

Nerovnomernosť, nerovnováha, neovládateľnosť sú čoraz viac a viac črtami súčasnej epochy a žiadny svetový poriadok, tak ako predtým bipolárno-nukleárny, už nemá moc spojiť sily a stanoviť disciplínu. Nerovnováhy, veľké asymetrie, pôsobia v elektrifikovanom, klímu kontrolujúcom, na vysokú energetickú náročnosť naprogramovanom svete, globalizujúcom sa Severe a stratenom svete Juhu, moderne nazvané the digital divide, ktoré môžeme tiež nazvať oddelenie medzi nádejou a beznádejou, bohatými a chudobnými. Avšak niekde uprostred ležia krajiny a oblasti, ktoré spoločne patria do jednej aj do druhej sféry. Vo vnútri zóny globalizujúcich, medzi sebou si konkurujúcich štátov, panuje veľká nerovnováha medzi svetom „päť-dolárov-za-deň“ a svetom „pätnásť-dolárov-za-hodinu“.

Už dve desaťročia dochádza ku globalizácii. Informácie sú najdôležitejším výrobným prostriedkom. Dáta a databázy sa presúvajú v niekoľkých sekundách po celej zemeguli a spájajú ľudí a trhy. Vzdialenosti sa skracujú. Konkurencia sa rozrastá. Každý s každým súťaží o odbyt, platy, pracovné podmienky, cenu a kvalitu. Veľké podniky si hľadajú sídla, daňové systémy, vlády – a nie naopak. Čína už nie je na krajnom východe a Európa už nie je pupok sveta. Americká soft power je všade, čoskoro aj čínske tovary a pokročilé technológie.

Doterajší poriadok, vychádzajúci z medzinárodných pravidiel a obchodných podmienok, sa vytratil a pohol sa v dvoch protichodných smeroch: k anarchii a k prepojeniu, zosieťovaniu. Už len menšina štátov sa pridriava tradičných pravidiel a pôvodne v Európe vytvoreným pravidlom good governance. Vestfálsky systém sa skončil. „Nachádzame sa na počiatku postmoderny, na jednej strane stoja optimálne systémy medzinárodnej výmeny a logika dlhodobých mocenských kompromisov, na druhej disfunkčné teritória pre dobrodruhov a pánov vojny. A medzi tým podpora teroristov a tých, ktorí stavili na zbrane hromadného ničenia. Čo sa objavuje v tejto disonancii, je svet bez svetového poriadku.“

Medzi ďalšie veľké asymetrie patrí rozdelenie surovín, ropy a zemného plynu, ktoré sú pre niektorých dôležitejšie ako čokoľvek iné. Čoraz viac drahocennej suroviny prúdi cez ropovody alebo tankermi z oblastí Stredného Východu do Spojených štátov, Číny a Európy, pri pribúdajúcej nestabilite v regióne a rastúcej konkurencii kupujúcich. To dáva dodávajúcim krajinám kľúčovú pozíciu, ktorú využívajú na vybudovanie svojej mocenskej pozície v Perzskom zálive, financovanie dovozu zbraní, islamského terorizmu alebo atómového výskumu.

Medzi nerovnováhy možno zaradiť aj starnutie obyvateľstva priemyselného Severu, vrátane Číny a oproti tomu populačnú explóziu vo väčšine iných častí sveta. Migrácia obyvateľstva, krízy a vojny menia mapy, nie len politicky, ale aj fyzicky, ktoré sú diktované migráciou na severnom a južnom okraji miernej klimatickej zóny. Samotná príroda sa mení, nie však v geologickom, ale v historickom časovom rámci.

Žiadna z veľkých globálnych asymetrií nedosahuje takú výbušnosť ako nerovnomerný rast počtu obyvateľov v jednotlivých regiónoch sveta. Arabský svet zažíva populačnú explóziu, ktorá má za

následok pokles životnej úrovne obyvateľstva, vplyvu vlády a politickej stability – Saudská Arábia, Palestína, Izrael, Irán. Tento problém sa týka tiež Indie.

Profesor Stúrmer vidí ďalšie asymetrie medzi držiteľmi nukleárných zbraní, a tými, ktorí ich nemajú, ako bolo zakotvené v zmluve o nešírení jadrových zbraní z roku 1968. V súčasnosti sa ďalšie mocnosti usilujú, či už otvorene alebo tajne, o možnosť nukleárneho veta vyplývajúceho z vlastníctva nukleárných zbraní, keďže v atómových zbraniach vidia získanie rovnocennej pozície. Kartel piatich atómových mocností so stálym miestom v Bezpečnostnej rade OSN je postavený na dohode, ale čo sa stane, ak tento hlavný element minulého, z čias studenej vojny zdedeného svetového poriadku zanikne?

Apokalyptický terorizmus, ktorý sa už tri desaťročia vždy nanovo objavuje, raz tu, raz tam, ešte nikdy tak svetom neotriasol ako 11. septembra, patrí tiež medzi asymetrie. Zbraň slabších zasiahne silnejších a zanechá strašný chaos v priemyselných demokraciách. O to sú tieto krajiny zraniteľnejšie, čím viac sú prepojenejšie a komplexnejšie.

Ako to pôjde ďalej? Nová rovnováha veľmocí nedáva odpoveď. A ani globálna hegemonia jedinej mocnosti. Kto zdedí Zem? Spojené štáty so svojou rozpínavosťou? Európska únia, bez svojho stredu, bez hraníc, bez strategickej solidarity, či už vojenskej alebo energetickej, a ktorá zistila, že ako soft power nemôže garantovať žiadnu bezpečnosť? Alebo Čína, ktorá je na ceste stať sa opäť ríšou stredu. India, ktorá je druhou najväčšou konkurenčnou mocnosťou v Ázii? Japonsko je bez ochranného dáždnika Spojených štátov nevypočítateľné pre seba, ale aj pre všetkých svojich susedov. Čakatelka na pozíciu regionálnej mocnosti tiež nechýbajú. Ani Rusko, ktoré stratilo svoje impérium, a ešte nenašlo svoju novú rolu.

Stúrmer vo svojej knihe predkladá čitateľom aj odpoveď. Vyzerá jednoducho. Budúcnosť leží skôr v soft power ako vo vojenskej prevahe. Avšak odpoveď na otázku kto zdedí Zem je viacero. Môže sa ním stať ten, kto neobmedzuje celosvetové trhy a dokáže sa na nich presadiť prostredníctvom inovácií, lepšej organizácie a výhodnejších cien. Ten, kto disponuje informačnými technológiami a vie ich používať vo vojne i v mieri. Ten, kto má viac ako dosť energie, či už z dovozu, z vlastnej

výroby alebo z použitia nových technológií. Ten, kto má dostatok predovšetkým mladých obyvateľov. Všetky tieto podmienky sú nutné a žiadna nie je dostatočná.

Neprehliadnuteľná skutočnosť je, že „žiadna epocha historickej minulosti sa neopakuje. Nebude sa už hrať šach, ako v časoch studenej vojny medzi USA a Sovietskym zväzom, kde obe strany boli svojim spôsobom presvedčené, že pokrok a budúcnosť patria im, a preto bolo potrebné zabrániť priamej vojenskej konfrontácii za každých okolností z dôvodu možného zániku“. V kríze súčasnosti ide o to, rozoznať dlhodobé vlny z histórie, zistiť, odkiaľ prichádzajú, čo so sebou prinášajú a kam smerujú.

„Prichádza nová vlna globalizácie, ktorá na ropu bohatý arabský svet zbaví politického zúfalstva a ekonomickej mánotratnosti. Bohatstvo plynúce z ropy sľubuje režimom večný život a masám chlieb a hry – a mešitu ako miesto, kde môžu získať späť svoju ľudskú dôstojnosť. Spolu s vlnami globalizácie prichádza kultúrne odcudzenie, osamelosť a nová chudoba, politická rozdrobenosť a ohrozujúce susedstvo.“

Vo svete bez svetového poriadku sú kritériá dané. Bez bezpečnosti a slobody to nejde. Veľké asymetrie musia byť preklenuté: starnutie a populačná explózia, bohatstvo a chudoba, spotreba surovín a vylúčenie zo spotreby surovín, apokalyptický terorizmus a bezpečnosť v budúcnosti. Dostupnosť energie za primerané ceny je nutná podmienka priemyselného hospodárstva a jeho sociálneho systému, ale nie je dostatočná. Vitalita a sloboda vo výskume, rozvoj a inovácie sú tiež potrebné.

Viktor Ivanovič Beljajev: Marketing: základy teórie a praxe

Lubomír Plško

Výsledky podnikateľskej činnosti veľkých, stredných i malých podnikateľských subjektov sú do značnej miery ovplyvnené úrovňou organizácie a efektívnosti ich marketingovej činnosti. Z toho dôvodu reformovanie systému riadenia podnikov v post komunistických ekonomikách je v prvom rade spojené s marketingom.

Učebnica „Marketing: Základy teórie a praxe“ autora V.I.Beljajeva je určená pre študentov, doktorandov, ale aj pedagógom a učiteľom univerzít či iných vzdelávacích inštitúcií. Rovnako užitočná môže byť táto učebnica aj pre podnikateľov, manažérov a špecialistov podnikov a organizácií.

Učebnica je rozdelená do 6 odsekov, ktoré sú logicky a prehľadne usporiadané a je medzi nimi jasný súvis. Špecifikom tejto učebnice je to, že na jednej strane čerpá z klasickej teórie marketingu, najmä amerických teoretikov a odborníkov. Na strane druhej poukazuje na rozdiely plánovitej a trhovej ekonomiky a nutnosť zmeny filozofie a prístupu plánovitého odbytu na moderný marketing. Toto vhodne demonštruje na pozadí ruských podmienok, ale pretože plánovité hospodárstvo existovalo (a existuje) aj v iných krajinách, je táto učebnica vhodná najmä pre prostredie krajín bývalej RVHP. Naznačuje ako sa zbaviť deformácií plánovitého hospodárstva a ako naskočiť na vlnu moderného marketingu desiatky, by stovky rokov formovaného trhovými tradíciami. Každý zo šiestich odsekov je štruktúrovaný do úvodu, stanovenia cieľov a jednotlivých kapitol a podkapitol. Záver každého odseku je vyplnený výstižným resumé popísanej látky a tiež atraktívnymi príkladmi z praxe, testami, prípadovými štúdiami či prílohami. Zvlášť tieto záverečné časti jednotlivých odsekov sú pre študujúcich i prednášateľov vhodnou pomôckou k pochopeniu látky jej zažitiu či zapamätaniu.

V prvom odseku vysvetľuje obsah a podstatu marketingu, evolučný vývoj marketingu s jeho jednotlivými koncepciami a vysvetľuje základné pojmy. Mimoriadne zaujímavou časťou tohto odseku je zavádzanie zahraničných teórií a metód podnikania (a teda aj marketingu)

v špecifickom ruskom prostredí a pri ruskej mentalite. V tomto odseku je vysvetlený i vzťah medzi marketingom a manažmentom.

Druhý odsek je venovaný marketingovému výskumu, pohľadu na štruktúru a podstatu marketingového výskumu. Obsah a metódy výskumu ako SWOT analýza, segmentácia trhu, pohľad na produkt očami výrobcu i spotrebiteľa. Systematická práca s informáciami je predmetom záverečnej kapitoly druhého odseku.

Azda najviac zaujímavého z hľadiska rozdielnosti filozofií a podstaty plánovitej a trhovej ekonomiky možno zaznamenať pri štúdiu tretieho a štvrtého odseku, ktoré pojednávajú o funkciách marketingu, výrobnjej funkcii marketingu v treťom a odbytovej funkcii marketingu vo štvrtom odseku.

Tretí odsek sa venuje tovaru – produktu. určeni a klasifikácii tovaru, tovarovej analýze, životnému cyklu tovaru, vývoju tovaru, tovarovej politike a koncepcii PLM (Product Life Management) a 4P (Product, Price, Place, Promotion).

Pojednanie a teória o cene, reklamnej činnosti a predaji sú obsahom štvrtého odseku učebnice. Prvá tretina tohto odseku venovaná cene je v podstate výťahom z mikroekonómie doplnená množstvom grafov. Časti venované reklame a predaju sú skôr o metódach používaných v praxi.

Relatívne menší (dvojkapitolový) piaty odsek pojednáva o plánovaní marketingu. V prvej kapitole sa študujúci môže dozvedieť ako sa rozpracováva marketingový plán a z čoho sa pri tom vychádza (SWOT analýza). Druhá kapitola sa orientuje na zabezpečenie splnenia marketingového plánu. Vysvetľuje systémový prístup k plánovaniu a kontrole realizácie marketingových plánov.

Záverečný šiesty odsek nám ukazuje spôsoby zavádzania marketingu do ruských podnikov. Je to vlastne aplikácia marketingu trhovej ekonomiky do ekonomiky, ktorá sa nachádza v etape transformácie plánovitého hospodárstva na trhovú ekonomiku, kde táto transformácia je komplikovaná zložitou Ruskej Federácie. Od ruskej mentality počnúc, cez rozlohu krajiny až po politický systém a rozvoj demokracie v krajine. Predposledná kapitola pojednáva o organizácii

marketingových činností a posledná o obsahu marketingových činností v podnikoch a firmách.

Záver učebnice je venovaný prílohám, správnym odpovediam na testy k jednotlivým odsekom a samozrejme uvádza použitú literatúru, ktorej zoznam je mimochodom veľmi bohatý.

V závere recenzie ešte niekoľko informácií o autorovi diela.

Beljajev Viktor Ivanovič, doktor ekonomických vied, profesor. V roku 1976 ukončil Leningradský Finančno-ekonomický inštitút, v roku 1980 ukončil ašpirantúru tohto inštitútu. Od roku 1984 pracuje na Altajskej štátnej univerzite. Problémami marketingu sa zaoberá od roku 1990. Je autorom viac ako 100 vedeckých a učebno-metodických prác.

V resumé recenzie tohto diela, ktoré sa nám dostáva k dispozícii je treba zdôrazniť, že:

- učebnica ponúka bohatú a kvalitnú syntézu teórie renomovaných (najmä západných) odborníkov v oblasti marketingu, mikroekonómie a pod.
- autor vo svojom diele elegantne aplikuje marketingovú teóriu trhového hospodárstva na podmienky transformujúcich sa ekonomík z plánovitej na trhové. Zohľadňuje ruské špecifiká, z ktorých mnohé sú vlastné aj iným stredo a východoeurópskym ekonomikám,
- učebnica užitočne spája teóriu s príkladmi z praxe, testami, cvičeniami alebo prípadovými štúdiami a tak spĺňa požiadavky na modernú vysokoškolskú učebnicu.

**Jan Eichler.: Mezinárodní politika II., Stredoeurópska
vysoká škola v Skalici 2008**

Peter Weiss

Učebnica J. Eichlera „Mezinárodní politika II“ organicky nadväzuje na jeho učebný text „Mezinárodní politika I“, ktorý zachytáva a vysvetľuje dlhé a komplikované obdobie vývoja medzinárodnej politiky od konca druhej svetovej vojny až po r. 2000 a zároveň vytvára „predpolie“ pre popis a vysvetlenie najnovšieho vývoja medzinárodnej politiky, poznamenané najmä fenoménom terorizmu. Hneď na úvod sa žiada konštatovať, že autor dokázal tak ako v prvej časti učebnice na vysokej úrovni zvládnuť všetky nároky pre ponúknutie kvalitného študijného materiálu, a to nielen pre študentov, ktorým je bezprostredne určený, ale aj pre širšiu odbornú a laickú, o fenomén terorizmu sa zaujímajúcu verejnosť.

Je to najmä vďaka tomu, že sa mu podarilo správne vyčleniť a zrozumiteľne definovať základné pojmy používané pri výklade svetovej politiky a diplomacie, urobiť vhodnú periodizáciu (organicky nadväzujúcu na periodizáciu z I. časti učebnice, ktorá zachytáva obdobie od skončenia druhej svetovej vojny po pád Berlínskeho múru) po studeno vojnového obdobia vývoja medzinárodnej politiky, mimoriadne bohatého na dôležité udalosti a konflikty, a zároveň oboznámiť čitateľa s najdôležitejšími teóriami a autormi zaoberajúcimi sa dôsledkami ukončenia studenej vojny a plným presadením sa tendencie globalizácie a jej vplyvu na podobu medzinárodnej politiky.

Z pedagogického hľadiska je dôležité, že autor sa usiluje rešpektovať predpokladanú úroveň vedomostí študentova do veľmi zložitej a širokej problematiky ich uvádza prehľadne členeným textom, v ktorom sa sústreďuje na najpodstatnejšie momenty hlavných preberaných udalostí, konfliktov a ich teoretickej explanácie. Z hľadiska porozumenia náročnej problematike zo strany študentov, resp. čitateľov treba privítať, že v závere každej zo kapitol im autor adresuje premyslene volené kontrolné otázky s cieľom prinútiť ich zamyslieť sa nad hlavnými obsahovými problémami a zároveň ich upozorniť na to, čo je v texte najdôležitejšie. Tomuto účelu slúžia aj prehľad základných tém, pojmov,

udalostí, kritérií klasifikácie a teoretických prístupov k vysvetľovaniu v texte popisovaných javov a tendencií medzinárodnej politiky v podobe piatich powerpointových prezentácií, ktoré tvoria prílohy učebnice. Oceniť treba i to, že v závere každej z kapitol dostáva študent k dispozícii bohatý zoznam použitej literatúry, ktorý každému záujemcovi umožní samostatne hlbšie študovať vybrané aspekty po studenno vojnového vývoja medzinárodnej politiky. Je však možno na škodu veci, že sa orientuje dominantne na západoeurópsku a americkú odbornú spisbu a takmer neuvádza dostupnú a pomerne bohatú slovenskú a českú literatúru na danú tému, ktorá je bežnému študentovi predsa len prísunejšia.

Publikácia, ktorá sa zaoberá najdôležitejšími udalosťami svetovej politiky po r. 1990 a hlavnými hrozbami globalizovaného sveta, ako sú vojny a terorizmus, sa člení na štyri kapitoly. Prvá kapitola sa venuje vojnám, ktoré prebehli od roku 1990 v tzv. historickom svete, t. j. v Afrike, Ázii a Latinskej Amerike. Analyzuje ich hlavné determinanty, popisuje ich hlavných aktérov, vrátane ich politickej motivácie, a hodnotí význam týchto vojen z medzinárodnopolitického a vojenského hľadiska.

Druhá kapitola vysvetľuje fenomén terorizmu, ktorý sa stal jednou z hlavných bezpečnostných hrozieb. Začína sa vymedzením a analýzou hlavných charakteristických črt terorizmu, ktorými sú nepriama stratégia a šírenie strachu. Definuje odlišnosti terorizmu od vojny a od činnosti rôznych odbojových skupín. Zoznamuje čitateľov s hlavnými definíciami terorizmu a predkladá im tie základné črty, na ktorých sa tieto definície zhodujú. Podrobnejšie rozoberá teroristické útoky 11.9.2001 v USA, v roku 2004 v Madride a v r. 2005 v Londýne. V nadväznosti na to oboznamuje čitateľov s tým, ako k hrozbe terorizmu pristupujú najvýznamnejšie štáty a hodnotí silné a slabé stránky ich prístupov.

Tretia kapitola sa podobnejšie zaoberá dvomi dôležitými vojnami, ktoré viedli a stále vedú USA so svojimi spojencami po 11. septembri 2001 v Iraku a Afganistane. U každej z nich autor najprv pripomína jej najdôležitejšie historické a geopolitické podmienenosti a predstavuje ich hlavných aktérov. Hlavnú pozornosť venuje ich medzinárodnopolitickej a vojenskej charakteristike, najmä ich však hodnotí z pohľadu medzinárodného práva, teda či boli alebo neboli legitímne. Ukazuje, ak dôležité je medzinárodnopolitického i morálneho hľadiska, či daná veľká

vojenská operácia má alebo nemá mandát BR OSN. Rozsiahle sa zaoberá aj vojenským hodnotením týchto voje a vzájomným prekrývaním a pôsobením. Na toto základe vyvodzuje závery pre vojenstvo Západu, najmä NATO a EÚ, tvárou v tvár hrozbe asymetrických vojen a teroristických útokov.

Záverečná kapitola zhŕňa poznatky uvedené v predchádzajúcich. Podrobne vysvetľuje najmä vzťah medzi vojnami a terorizmom, ich vzájomnú prepojenosť a podmienenosť. Ukazuje, v čom spočíva bezvýhodiskovosť výlučne vojenských riešení problémov dnešného sveta spätých s terorizmom a kde, naopak, spočívajú veľké výzvy pre ich politické riešenia.

Autor sa teda v učebnici na zložitý a na udalosti veľmi bohatý vývoj medzinárodných vzťahov po skončení studenej vojny primárne pozerá cez prizmu vojnových konfliktov a fenoménu globálneho terorizmu, ktorý sa stal neprehliadnuteľným faktorom medzinárodného vývoja najmä po 11. septembri 2001. Takto zvolená optika popisu a analýzy medzinárodnej politiky v uplynulých 18 rokoch umožnila autorovi urobiť nevyhnutnú redukciu materiálu, ktorý je predmetom výkladu, a to na základe zrozumiteľného a relevantného kritéria. Tento prístup má aj tú výhodu, že text robí pre študentov zaujímavým a atraktívnym a zároveň umožňuje sústrediť pozornosť na podstatné momenty svetovej politiky po rozpade sovietskeho bloku.

Autor tento prístup k výkladu najnovšej histórie medzinárodných politických vzťahov až po súčasnosť opiera o serióznu vecnú znalosť vojnových konfliktov a o relevantnú odbornú literatúru. To mu umožnilo okrem presnej deskripcie vybraných ozbrojených konfliktov boja s globálnym terorizmom aj analyzovať a definovať hlavné tendencie vo vývoji medzinárodných politických a bezpečnostných vzťahov. Práve táto schopnosť zovšeobecňovať robí z posudzovaného študijného textu odbornú literatúru použiteľnú aj mimo praktických potrieb výučby vysokoškolských študentov. Po učebnici iste radi siahnu aj odborníci zaoberajúci sa otázkami medzinárodnej bezpečnosti a svetovej politiky.

Za osobitne prínosný pokladám autorovu analýzu rozdielnych a spoločných črt ozbrojených konfliktov a vojen v tzv. historickom svete, teda mimo západného civilizačného okruhu, lebo miera pochopenia príčin

politických pohybov v týchto regiónoch je aj medzi odborníkmi stále veľmi skromná. Podobne oceňujem autorovo úsilie stanoviť a odôvodniť deliacu čiaru medzi terorizmom a inými druhmi ozbrojeného násilia a identifikovať odlišnosť prístupov USA a EÚ k definovaniu terorizmu. V súvislosti s analýzou politických stratégií boja s globálnym terorizmom je škoda, že do nej zakomponoval aj prístup, ktorý rozpracoval Z. Brzezinski v knihe *Voľba* a prípadne aj v knihe *Druhá šanca*. Jednak kvôli komplexnosti tohto prístupu, ktorý sa ostro vyhraňuje voči politike administratívy G. Busha, a jednak preto, že v prípade zvolenia B. Obamu za prezidenta je vysoko pravdepodobné, že Z. Brzezinski zaujme miesto medzi jeho poradcami.

Čo sa týka štruktúry textu, spôsobu výkladu a didaktických prístupov, autor aj na tomto poli ukázal, že má bohaté skúsenosti a vie aj zložité otázky sprostredkovať študentom zrozumiteľne a zároveň pútavo.

Informácie o autoroch

Prof. Ing. Vít'azoslav Balhar, CSc.

Dekan Fakulty medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave
balhar@euba.sk

PhDr. Jana Barátová

Katedra medzinárodných politických vzťahov,
Fakulta medzinárodných vzťahov EU v Bratislave
Dolnozemska cesta 1/b
852 35 Bratislava 5
Tel.: 02/672 95 431
e-mail: baratova@dec.euba.sk

JUDr. Ing. Milan Budjač

Katedra medzinárodného práva
Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave
Dolnozemska cesta 1/b, 852 35 Bratislava
Tel.: 02/672 95 407
e-mail: budjac@euba.sk

Ing. Lucia Gálová

Ekonomická Univerzita v Bratislave
Fakulta medzinárodných vzťahov
Katedra medzinárodných ekonomických vzťahov
a hospodárskej diplomacie
e-mail: galova@euba.sk

PhDr. Peter Greguš, CSc.

Katedra medzinárodných politických vzťahov
gregus@euba.sk

doc. Mgr. Peter Juza, CSc., PhD.

Stredoeurópska vysoká škola v Skalici

Ing. Zuzana Kálmanová

Fakulta medzinárodných vzťahov Ekonomickej univerzity
Dolnozemska cesta 1, 852 35 Bratislava
kalmanova@euba.sk

Ing. Simona Klingová

Externá doktorandka Fakulty medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave

doc. PhDr. Ján Lidák, CSc.

Katedra medzinárodných politických vzťahov, Fakulta medzinárodných
vzťahov, Ekonomická univerzita Bratislava
lidak@euba.sk

Ing. Beata Lipková, PhD.

Ekonomická univerzita v Bratislave
Fakulta medzinárodných vzťahov
Katedra medzinárodných ekonomických vzťahov a hospodárskej
diplomacie
E-mail: tomkova@euba.sk

Ing. Katarína Majtánová

Ekonomická univerzita v Bratislave,
Katedra medzinárodných ekonomických vzťahov a hospodárskej
diplomacie,
Dolnozemska cesta 1, 852 35 Bratislava,
kubincova@euba.sk

Ing. Radoslav Mizera

Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave
mizera@euba.sk

Ing. Ľubomír Piško

Doktorand FMV EU v Bratislave

JUDr. Peter Rusiňák, PhD.

Ekonomická univerzita v Bratislave
Fakulta medzinárodných vzťahov
rusinak@dec.euba.sk

Dr. Pawel Semmler

Vysoká škola spoločenských vied
Poznaň, Poľská republika

Viačeslav Sidorenko

Николаевич, доцент кафедры уголовно-правовых дисциплин МИЭП

doc. Sergej V. Šul'ga, kandidát právnych vied

Katedra štátu a práva
Medzinárodný ústav ekonomiky a práva
Moskva
Ruská federácia

PaedDr. Emília Vokálová, CSc.

Katedra medzinárodných politických vzťahov
Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave
Dolnozemska cesta č. 1
Tel.: 02/67 29 54 23
E-mail: vokalova@euba.sk

PhDr. Peter Weiss, CSc.

Ekonomická univerzita v Bratislave, Fakulta medzinárodných vzťahov
Katedra medzinárodných ekonomických vzťahov
a hospodárskej diplomacie
Weiss@euba.sk

Ing. Richard Woltemar

Ekonomická univerzita v Bratislave, Fakulta medzinárodných vzťahov
Katedra medzinárodných ekonomických vzťahov
a hospodárskej diplomacie
E-mail: woltemar@euba.sk

Marta B. Zágoršeková

Ekonomická univerzita v Bratislave
Fakulta medzinárodných vzťahov
Katedra medzinárodných ekonomických vzťahov
a hospodárskej diplomacie
e-mail: marta.zagorsekova@euba.sk

Názov príspevku
(14b. Times New Roman - hrubé)
Meno a priezvisko autora
(12b. Times New Roman – hrubé, kurzíva)

Abstrakt (12b. Times New Roman, hrubé)

Text (12b. Times New Roman, kurzíva) (maximum 200 slov)

Kľúčové slová: maximum šesť pojmov

Úvod (14b. Times New Roman, hrubé)

Text (12b. Times New Roman)

2 Jadro článku

Text článku (12b. Times New Roman) zarovnaný na pravý aj ľavý okraj, **nadpisy častí textu** (14b. Times New Roman, hrubé), **podnadpisy** (12b. Times New Roman, hrubé)

Číslovanie podnadpisov: 2.1, 2.2,...

Riadkovanie: 1,5

Veľkosť strany: B5 (18,2cm x 25,7cm)

Okraje: štandardné 2,5cm pre všetky strany

Bez hlavičiek a číslovania strán.

Dĺžka príspevku: minimálne 8 strán bez referencií a abstraktu

Označenie tabuliek, obrázkov a grafov:

Tab. 1 Názov (10b. Times New Roman, hrubé, zarovnanie na stred)

Obr. 1 Názov

Graf 1 Názov

Zarovnanie obrázkov a tabuliek na stred.

Záver (14b. Times New Roman, hrubé)

Použitá literatúra

Podľa príslušnej normy. Riadkovanie jednoduché, zarovnanie na oba okraje (12b. Times New Roman)

Alfabetické zoradenie referencií.

ISSN 1337-0715